П 6 10
580

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
Вн. Бр. 611

P. G. Molmenti.

POVIEST VENECIJE

U ŽIVOTU PRIVATNOM

od njezina osnutka do propasti republike.

DJELO JE OVO NAGRADIO KR. MLETAČKI INSTITUT ZNANOSTI, KNJIŽEVNOSTI I UMJETNOSTI.

III. pregledano i prošireno izdanje

ovlašću piščevom s italijanskoga jezika na hrvatski

PREVEO

Prof. IVAN RABAR

u Osieku.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕЦИ
У БЕОГРАДУ

U SENJU 1888.

TISAK I NAKLADA H. LUSTERA.

Библиотека
ЈОЦЕ ВУЈИЋА
у Сенте

VISOKORODJENOMU I PRESVJETLOMU

GOSPODINU

GROFU GUSTAVU NORMANNU EHRENFELSKOMU,

VELEPOSJEDNIKU, PRIJATELJU SVAKOGA PLEMENITOGA PODUZEĆA, KOJI JE PRVI VELIKODUŠNO DAO PONUKA, DA DJELO OVO U HRVATSKOM RUHU, UGLEDA SVJETLO BOŽJE, UZ IZRAZ NEOGRANIČENOGA VISOKOŠTOVANJA POSVEĆUJE TRUD SVOJ

ZAHVALNI PREVODILAC.

Venecija! — Koliko čara u tom imenu? Tko nije zaželio, da vidi plivajući taj grad, tko nije snivao o krasotah njegovih? Pa ipak, što je on danas, napram onomu, što je njekoč bio? Koje divote, koje čare nije u sebi krila Venecija, dok je još bila središtem moguće države, dok je bila gospodaricom morâ, kraljicom adrijatika, s kojim se dužd mletački svake godine na Spasovo vjenčao?

Svu veličinu, sav sjaj, svu poeziju svoju domovine iznjeo je pisac u krasnom svom djelu; ocienio je vrline praotaca, izvor dobrobiti i moći, a nije zašutio niti mana predjaka, s kojih navalile na domovinu mu nevolje te joj uskorile propast. U okvir svoga djela uzeo je pisac sav privatan život Mletčana, pa premda ga opremio velikim znanstvenim aparatom, izašlo mu izpod ruku ipak kićeno i ljubko, da ga je prava slast čitati.

Knjigu je ovu pohvalami obasula kritika, nagradio ju kr. mlet. institut znanosti, književnosti i umjetnosti, izrekla joj pohvalno priznanje akademija francezka, doživilo je u razmaku od par godina već treće izdanje, a prevelo ju na francezki i njemački jezik.

Kako je prošlost Venecije tolikimi krvnimi niti vezana s prošlošću hrvatskom, kako je velika grana naroda hrvatskoga služila kroz viekove i umom i desnicom sv. Marka, kako je još i danas, skoro 100 godina nakon propasti republike nebrojeno uspomena na Veneciju u hrv. Istri, na hrv. otocih i u hrv. Dalmaciji: mislio sam, da ću dobroj stvari koristiti i hrvatskom čitateljstvu u velike ugoditi, ako li uzorno ovo djelo na hrvatski jezik prevedem.

Pisac mi to dozvoli sliedećim pismom:

Di gran cuore annuisco al suo desiderio. Sarò felice di poter vedere il mio libro tradotto nella lingua del forte popolo croato. Però sarei contento che la traduzione si dovesse fare sull' ultima edizione italiana, che dietro sua domanda Le manderei, anzichè sulle imperfette traduzioni francese e tedesca.

In attesa . . . . . .

P. G. Molmenti.

P. S. Nel corso della traduzione ad ogni sua richiesta io Le darò le più ampie dilucidazioni.

Budi učenomu gospodinu piscu za onu blagohotnost, kojom mi je dozvolio, da krasno djelo njegovo prevedem, i kojom mi je u mom poslu bio na ruku, i na ovom mjestu izrečena moja najusrdnija zahvalnost.

Tko je kušao, znat će, kako je težko prevoditi, a originalu ostati vjeran. Kako je talijanki jezik dotjeran u svih granah ljudskoga znanja i umjenja; kako je kićen i bogat sinonimi; kako je u ovom djelu govora o svih pravcih ljudskoga umnoga i fizičnoga djelovanja: ja se ni sàm ne čudim, da je jezik i slog u ovom prievodu navlastito mjestimice, dosta hrapav i neugladjen.

Iz teksta nisam ničesa izpuštao, a iz citata izpustih samo izvadke iz njekih *mariegola*, što ipak djelu niti najmanje ne oduzimlje vriednosti. Isto tako izpustih i izprave,

dodane III. originalnom izdanju; medjutim ipak uputih čitatelja na dotična vrela. Njekoje odulje i ovažnije citate latinske i francezke prevedoh na hrvatski.

Tiskarskim je pogrieškam težko izbjeći. Obzirom na okolnosti, u kojih se djelo ovo tiskalo, imade ih u njem ipak malo. Pomnjivi će ih čitatelj sam lako opaziti. Jedino na str. 96. u 5. redku u tekstu odozdo neka se izpravi *la rente* u *la zente* a u 4. *al fio* u *el fio*.

Liep i čitljiv slog, kaošto i ukusna oprema, služi na čast tiskari poduzetnoga nakladnika gosp. Lustera.

Nadam se, da će krasno ovo djelo i u hrvatskom ruhu naći mnogobrojnih i zahvalnih čitatelja.

U Osieku 1888.

Prof. Ivan Rabar.

Sadržaj.

Uvod — Porieklo . . . . . Str. XI.

Prvi dio.

Doba veličine (od IX. do konca XIV. vieka).

Strana.

Poglavje I. — Vlada . . . . . 3.
„ II. — Zakoni . . . . . 15.
„ III. — Vlastela i gradjanstvo . . . . . 25.
„ IV. — Narod — Zanatnička družtva i statuta im — Blagotvorno djelovanje vlade na narod — Konac cehova 33.
„ V. — Bojne vježbe — Javne svečanosti . . . . . 40.
„ VI. — Trgovina i obrt — Vriednost novca . . . . . 49.
„ VII. — Odielo i običaji u prvo doba . . . . . 61.
„ VIII. — Križarske vojne — Viteštvo i žene — Jezik i kultura 67.
„ IX. — Graditeljstvo — Kuće i crkve . . . . . 80.
„ X. — Lice grada . . . . . 90.

Drugi dio.

Doba sjaja (XV. i XVI. viek).

Poglavje I. — Uredbe ekonomske, zakoni i politika Mletčana — Vlada i narod . . . . . 99.
„ II. — Novo doba i nove ideje — Lice grada . . . . 110.
„ III. — Preporod — Humanisti i akademije — Vrtovi muranski i ljetnici na kopnu — Filozofija aristotelska i platonska — Upliv njihov na život javan i privatan 116.
„ IV. — Znanosti — Kronisti i historici — Pjesnici i književnici 124.
„ V. — Liepe umjetnosti — Umjetnotst zrcalo običaja — Život umjetnika . . . . . 130.
„ VI. — Vlada i narod — Trgovina i obrt — Novo bogatstvo i novo plemstvo . . . . . 141.
„ VII. — Patricijske palače — Biblioteke i sbirke umjetnina — Kuće pučke . . . . . 150.
„ VIII. — Svatbe — Krstitke — Pogrebi . . . . . 164.
„ IX. — Plesovi i gostbe . . . . . 175.
„ X. — Odielo i nakit . . . . . 184.
„ XI. — Zakoni proti razkoši . . . . . 193.
„ XII. — Običaji — Početak ćudoredne izopačenosti — Robovi 198.
„ XIII. — Žena — Život privatan — Zabave i igre . . . 207.
„ XIV. — Kazalište . . . . . 218.
„ XV. — Javna razkoš — Družine *della Calza* — Foscari — Turniri . . . . . 226.
„ XVI. — Crkvene i svjetske svetkovine — Svečano dočikanje stranih dostojanstvenika . . . . . 231.

Treći dio.

Doba propadanja (XVII. i XVIII. viek).

Poglavje	I. — Obćeniti odnošaji u Veneciji — Plemstvo i puk	241.
»	II. — Palače — Nošnje i običaji plemstva — Razkoš i zakoni proti njoj	249.
»	III. — Ćudoredna izopačenost — Nasilja — Pojam o poštenju i dvoboji	262.
»	IV. — Udvaranje — Anekdote i klevete	268.
»	V. — Rastava — Nuzljubi — Bludnice	281.
»	VI. — Porod i krštenje — Odgoj — Svatbe i pogrebi .	287.
»	VII. — Samostani	293.
»	VIII. — Gradjanstvo i puk — Igre i javne svečanosti . .	303.
»	IX. — Satire — Umjetnost i književnost — Akademije .	312.
»	X. — Kazališta i glasbena konzervatorija	324.
»	XI. — Život Mletčana u zimi — Igračnica — Kazini . .	332.
»	XII. — Život Mletčana u proljeću, ljeti i jeseni	338.
»	XIII. — Obrana i pravda	345.
»	XIV. — Konac republike — Zaključak	354.

Uvod.

Porieklo.

Način življenja, običaji narodâ imadu skoro uviek izvor svoj u tami davnih vremena. Prosvjeta i barbarstvo u različitih svojih oblicih djelovahu tvorno na nje, no veoma riedko razoriše posve ona značajna obilježja, koja uviek dieliše različita plemena jedno od drugoga.

Poticali Veneti od Gala, od Sarmata, od Germana, od Skita ili od Paflagonaca, bezdvojbeno je, da spadaju med najstarije narode Italije, pače Evrope i da se njihovo došašće i njihov najdavniji boravak u zemlji, koja dobi od njih svoje ime, splinjuje s bajkami. Prostrana šuma protežuća se od ušća Pada do Tagliamenta, zvaše se Faeton, a priče pričaju o putovanjih Jasona i Herkula, o Gerionovu proročanstvu, koje zapoviedi, da se zlatne kocke bace u u abanska vrela, o Dedalu i Ikaru, koji izradjivahu njeke kipove na elektridskih otocih, o ljubavi njeke nimfe, Sola zvane, od koje možda dobi ime Solana na obali jezera arquà-skoga.[1]) U osvitku života nalik su si obredi, znameni i predaje raznih naroda, a raznovrstni su obredi zajedničkoga izvora te su medjusobno u uzkom savezu. S vremenom se malo po malo razpline tajinstven bajni sviet: priča, koja imade u sebi razlog psihološki, koji razgaljuje

[1]) Pignoria, *Origini di Padova*, cap. VIII. Padova, Tassi MDCXXV.

sviest pradjedova, uzmiče pred neumoljivom strogosti poviesti. Prve njezine tračke o Venetih nalazimo u Strabonu, koji pripovieda o ratu Tuska ili Tirhena proti Liguranom, Cimeranom, Keltom i Venetom.

Čini se, da su ona davna vremena bila burna s čestih, ljutih i krvavih ratova ovih posliednjih sa susjednimi Gali, Insubri i Etrusci, dok se nisu Veneti, protjeravši druge narode, koji u zemlji stanovahu, ili prisilivši ih, da se s njima sliju, sdružili s Rimljani. Za rimske republike sačinjavaše zemlja Venetâ s Galijom cisapinskom jednu samu pokrajinu, *Gallia togata* zvanu. Stari historici divno opisuju velike i glasovite gradove, koji se onda ovdje bieliše, opisuju plodovitost tla i bogatstvo starih Veneta, koji su u zajednici s Gali sačinjavali ures i uporište glavnoga grada. I u samo vrieme propadanja rimskoga znadjahu Veneti i Insubri, pomoćju trgovine i brodarstva prkositi težkim dankom. U poljih sjajni zaselci, zdrav zrak, prijatna mjesta čine ove pokrajine dostojnimi takmicami obala Bajâ: *Aemula Bajanis Altini litora villis*;[1]) u gradovih je narod živahan i marljiv; carske se palače dižu u Altinu, Aquileji, u Veroni; tvornica oružja u Concordiji, a u Aquileji otvara se državna kovnica,[2]) na sve strane cvatući gradovi i trgovišta. Uza sve to običaji, od starine strogi, ne promjeniše se, a — kako veli Plinij — narod si je ovaj sačuvao uviek stidljivost i starinsku umjerenost. Žene bijahu čedne, bez nakita, bez gizde, što je — kako pravom primjećuje Filiasi — značajno za svako družtvo, jer žene ne budu nikada razpuštene, ako nisu mužkarci prije omlitavili i razkalašili se. Nagnuća i strasti u životu starih Veneta bijahu ravnane blagošću duha. Obiteljski zapt bijaše podvržen zaptu državnomu, a država se staraše pače i za ženitbe. Svake se godine sakupljahu djevojke opredieljenoga dana, te bi si mladići, na oči državnih činovnika, izabirali ženu, koja im se najviše svidjala. Tko si je uzeo liepu zaručnicu, morao je izbrojiti stanovitu svotu novca, a ovim su se opremale djevojke manje liepe, koje su si na taj način i same mogle muža naći.[3]) Vidit ćemo, da se taj običaj, koji polazi iz Azije, koljevke starih Veneta, sačuvao bio donekle i kod njihovih potomaka I ista nošnja im je azijska, prije nego li su pod Rimljani poprimili togu, po kojoj bude kasnije

---

[1]) Martial, L. IV, Ep. XXV.

[2]) Filiasi, *Memorie storiche dei Veneti primi e secondi*, t. I. Padova, tip. Seminario MDCCCXI.

[3]) Pignoria op. cit., cap. XI.

zemlja prozvana *Gallia togata*. Oblačiše se poput drugih Italika, susjeda svojih, prtenom kabanicom u njih modre boje, koja im bijaše omiljela i tada i kasnije; imadjahu široke hlače, na glavi nošahu klobuk, sličan trojanskoj mitri, a oko vrata lanac. U predrimsko i u rimsko doba bijahu Veneti u odievanju skromni te nisu poznavali mekuputnih i razpuštenih običaja frižkih, etruških i latinskih, niti su znali, što su bombazen, egipatsko platno, *nebule* i druge dragocjene tkanine. Gruba mantija, *bardo cucullus*, koju su nosili ne samo seljani nego i imućnici, spominje se u Juvenalovih satirah.[1]) Ako i jest bio način življenja tako jednostavan, čistoća tiela nije ipak bila zanemarena; u Rimu bijaše veoma cienjena njeka galična sastavina, kojom se umivalo, a zvala se *terra veneta*. S ovimi strogimi običaji stajaše u čudnoj oprieci mekoputnost i fini ukus naselbina Adrijanaca, Euganejaca i Albaga, nastanjenih u zemlji.

Neka nitko medjutim ne vjeruje, da Veneti, postavši Rimljani, nisu ocutili upliv glavnoga grada, a navlastito poprimiše njeke Latinom obljubljene igre. I ovdje se priredjivahu u amfiteatrih borbe izmed ljudi i zvieradi, a bijaše i gladiatorskih borba u Altinu, u Aquileji, u Padovi, u Veroni. Nu krvave te igre protivile se ljubkoj naravi Veneta, koji su se mnogo više nasladjivali utrkivanjem na kolih i na konjih, koje su velikom brigom gojili; kazališnimi predstavami i igrami *iselastičnimi*, sastojećimi se u hrvanju, utrkivanju te u natjecanju u pjevanju i poeziji.

Za carstva proživiše Veneti sretnih i nesretnih dana. G. 238. obsjedne Aquileju tiran Maximin, koji se protivio dvim od senata izabranim carevom Maximu i Balbinu. Junačka bijaše obrana Aquileje, čiji se stanovnici ne dadoše zastrašiti svimi strahotami glada i smrti, a počiniše nebrojenih junačtva. Kada je bilo ponestalo tetiva za lukove, ponudiše žene svojevoljno svoju kosu. Na uspomenu požrtvovnih Aquilejanka bude, poslije obsade i poslije smrti Maximinove, kovana spomenica, koja je imala s jedne strane obličje Quincije Crispille, žene Maximove, a s druge hram s napisom *Veneri ćelavici*. Čin ovaj i spominjan i spominjanja dostojan, označuje i ćud i značaj junačkoga onoga koljena.

Peto je stoljeće krvavimi pismeni ubilježeno u poviesti. Iza strašnih, ako i prolaznih samo provala Vandala, Huna, bičeva

---

[1]) *Contentusque illic veneto duroque cucullo.* Sat. 3.

božjih, sliediše trajnije provale manje divljih Herula i Ostrogota, a napokon Longobarda, koji bijahu s početka veoma okrutni, no koji se kasnije, ublaženi podnebjem, splinuše s pobjedjenimi Italci.

Od barbarskih udaraca sruši se carstvo.

Burne provale sjevernih onih naroda, nezadovoljnih uzkom domovinom, zapališe sa sviju strana poluotok, koji pruža s jedne strane prizor neizrecivoga užasa, s druge strašnoga i neprestanoga krvoprolića.

U strašnih onih i opakih vremenih povuče se od straha veliki dio životne snage talijanske iz kukavnih razvalina u najskrajnje i zaboravljene prediele poluotoka. Slavna baština pradjedova sačuvana bude od šake bjegunaca, koji su blagoslovnim radom sdruženih sila postavili temelj državi, čija poviest bude puna različitih sgoda, često sretnih, kadkada nesretnih, no uviek slavnih. Prva Venecija, izgubivši isto ime, dade na ovaj način u naplavinah jadranskoga mora život novoj Veneciji.

Pogledajmo sada malko s bližega, gdje li su ona primorska mjesta, u kojih se narodna nezavisnost Veneta znala održati, uprkos mnogim provalam barbarskim te iz kojih se elemenata sastojao taj novi narod. Provodićem bit će nam kronike altinska, Ivana djakona i Andrije Dandola.[1])

Već od najdavnijih vremena bijahu obale od Grada do ušća Pada, obrasle zelenimi omorikovimi šumami, poznate narodu, jer se iz Ravene u Aquileju uzduž ovih obala putovalo i kraće i sjegurnije. Iz toga se mora predmnievati, da je na tom priekom putu bilo mnogo postaja, snabdjevenih svim potrebitim. Ako je grâdski zaljev bio od uviek postaja rimskoga brodovlja i prava luka Aquileje, ako su s druge strane Malamocco, Albiola i Fossa Clodia bili luke Padove, ako su se i isti Altinjani, kako je dokazano, služili lukami Lido, Treporti i San Erasmo: to iz toga dosljedno zaključujemo, da su sva ova mjesta bila od davnine dobro poznata i središta trgovačkoga saobraćaja naroda čila i poslovna. Kroničari mletački htjedoše u duhu onoga vremena da razsvietle stara ova prebivališta svojih otaca sjajem poetično-religijoznim te izmisliše, kako je vidjeti u altinskoj kronici, da su nebeski glasovi uputili bjegunce na raztresene otočiće.

---

[1]) *Cronaca Altinate*, Arch. stor. It., vol. VIII, 1845. — Johannis Diaconi, *Chronicon Venetum*. Mon. Germ. Hist., vol. 7. — Dandolo, *Chronicon*, Rer. Ital. Script. vol. XII.

No ovi su raztreseni otočići morali biti poznati davno prije. U gornjoj se naplavini, od ušća Tagliamenta do ušća Piave, pružahu dugi pojasi zemlje, zaštićeni s jedne strane od provaljujuće pline i osjeke, a s druge strane odieljeni od kopna širokimi močvarami. Tude je po svoj prilici od najdavnijih vremena toli dobro uspjevala pasmina venetskih konja, srodna arabskoj, kasnije toli vidjena u rimskih cirkusih; tude su pasla stada volova, od kojih dobi kasnije ime jedan od onih otoka. Jeli moguće i pomisliti, da su bili nepoznati otoci Torcello i Burano, ležeći naproti Altinu? Nije li izkopano rimskih napisa, koji spominju vrtove, posvećene javnoj porabi Altinjana?

Sbijeno ono, no poetično i ugodno otočje, koje se stere od Torcella do današnje Venecije i do Lida, orisano je već u altinskoj kronici kao bogato vinogradi i cvatućom kulturom prije došašća bjegunaca. Kakova li je bila rialtska skupina, vidjet ćemo kasnije; spominjemo samo, da se naproti vratlu luke, nazvane kasnije *porto di Veniesia,* na rtu Olivolo kočila od davnih vremena, u bajno t. z. trojansko doba, kula, koja je jasan znak, da je tude bilo naroda te da je od starine cvalo brodarstvo i trgovina.

Južna je naplavina, siromašnija otoci, a protežuća se od današnje Venecije do ušća Pada, pokazivala na rubu kopna oduge komade zemlje koji su u davnini nedvojbeno bili naseljeni te na kojih je bilo po koje mjestance. No ovih nestane za rana ponajviše s nestalna toka rieka, izuzamši odaljenu kulu *delle Bebbe* i *Capo d' Argine,* granice vojvodstva.

Takovo bijaše venetsko primorje. Uočimo sada nove stanovnike.

Pripoviedaju kronike, da se patrijarka akvilejski, kada su se približavali barbari, noseć sa sobom ostanke svetaca i crkveno blago, zaklonio s mnogimi gradjani u Grado.

Vjerojatno je, da su gradjani, bježeći pred barbarskimi čoporı, bili većim dielom starci, žene, djeca, u obće ljudi za boj nesposobni, jer dugotrajna obsada Aquileje i junačka obrana drugih venetskih gradova dokazuju, da čili gradjani nisu u skrajnoj pogibelji ostavili domovine. Grado postane u kratko vrieme najbogatiji medju venetskimi otoci, velikimi svojimi zdanji, jakošću svojih bedema, sjajnošću hramova, med kojimi se ističe katedrala sv. Eufemije, urešena skupocienimi stupovi, riedkimi kipovi i liepimi mozaici. Ipak nije Grado nikada imao velike političke znamenitosti, možda s toga, jer je bio središtem vlasti crkvene.

Stanovnici Concordije potraže si zakloništa na otoku, prozvanom po kozah, koje su pastiri onamo na pašu tjerali, Caprule, a kasnije Caorle, gdje se još dandanas nalazi u imenih po koji spomen prastanovnika, koji su drugdje izginuli. Ovi se dadoše na poljodjelstvo i stočarstvo te učvrstiše sav prediel, što ga obuhvaća ušće Livenze; a hoćemo li vjerovati altinskoj kronici, ne baviše se Caprulci samo poljodjelstvom, ribarstvom i lovom, nego se oni već u ono vrieme odlikovaše, uredjujuć tok rieka te gradeć kanale i odtoke.

Bibieno, ležići medju Gradom i Caorlom, sraste se s vremenom s kopnom te nije, kako hoće Zanetti u svojih opazkah k Ivanu djakonu, ona odaljena kula, danas Bebbe zvana.

Medju furlanskimi naplavinami, na poluotoku, što ga tvori ušće Piave i Livenze, bijaše Eraclea, takodjer napučena Aquilejci i i najotmenijimi Opiteržani, osobito sjajna svojimi hramovi, ogromnimi zdanji i time, što su u njoj stanovale mnoge od najotmenijih porodica, od kojih potekoše prvi duždovi.

Sedam milja odatle, a nedaleko od ušća Piave, stajaše grad ne toli znamenit, imenom Jesolo, prozvan kasnije Equilio po plemenitih konjih, što su se tamo gojili ujedno sa tovarnom marvom, s krmci i psi. Stanovnici mu, došavši možda s venetskih gora, bijahu gordi i neukrotivi te je valjda to jedini razlog skoro 90 godišnjemu neprestanomu boju s Eracleom, u kojoj su ostanci stare vlastele venetsko-rimske, i opet se uredivši, davali ocutiti svoju premoć.

Glasovit sa svoje luke Torcello, otok najkrasniji u lagunah, obogati 452. godine došašćem bjegunaca altinskih i ukrasi se crkvami, u kojih se još opažaju ostanci mramora, donesena s bližnjega kopna.

Amoriano bijaše gusto naseljen i s obrta bogat. S njim se natjecahu susjedne obale, gdje se još u XV. vieku, kako svjedoči Marco Cornaro, vidjahu prekrasni ostanci drevnih bazilika.

Drugi se vidjahu ljudi i drugi običaji u Metamaucu, odaljenom koju milju od današnjega Malamocca, a okruženom cvatućimi obalami. Onamo se povuče trgovina padovanska i najveći dio Padovanaca s biskupom si na čelu, pošto su Huni i ognjem i mačem nazorili bili taj nastariji i najglasovitiji grad venetski.

Malo kasnije vidjet ćemo, s kojih se razloga ovamo preniela stolica duždova; za sad opažamo, da niti došljaci nisu zaboravljali

svoga poriekla. Poznato je, da je Padova bio najdrevniji grad venetski; toga ne mogoše zaboraviti niti njegovi bjegunci te je razumljivo, da nisu dugo htjeli da podnose prevladu bjegunaca aquilejskih. To bijaše povod krvavim borbam prvih vjekova republike, a svršiše se tek velikom onom političkom osnovom, da se utemelji u sredini primorja glavni grad, koji će obuhvatiti sav narod bez razlike poriekla i ćudi.

Rivoalto, najskromniji od svih otoka, spoji se malo po malo s Olivolom, zatim s Lupriom, napokon s Geminami i s Dorsodurom. Nedaleko dizahu se Popilia (Poveglia), zatim velika i mala Clugia, obe cvatuće svojimi solinami. Na skrajnjem rubu, naproti onomu, gdje se dizaše Grado, svršavaše otočje kulom Capo d' Argine. Neprestano djelovanje mora i rieka promjeni topografiju otoka, politički prevrati razoriše njekoje gradove, njekoje preobrazi vrieme te im danas od drevnoga sjaja nepreosta nego puko ime. U sjetnih zabitih, u turobnih lagunskih pustoselinah Grada, Caorla, Altina, Equilija, Torcella, Malamocca pokrenu poezija uspomena čil život, novo doba, u kojem su poslovnice vrvile radnici, a grčki majstori pločali mozaikom velebne crkve i sjajne palače, dok je u gradovih onih cvala trgovina i promet.

Za Romula Augustula (476) propade posve veličanstvo carstva rimskoga, a stara Venecija s ostalom Italijom dodje u vlast Odoakera, a kasnije Teodorika. Kada su se proti Gotom, novim i manje barbarskim gospodarom Italije, digli carevi iztočni te poluotok postao pozorištem rata i grozota, smrti i glada, pisa Cassiodor, ministar gotskoga kralja Teodorika, pomorskim tribunom laguna venetskih, da bi na mnogobrojnih svojih ladjah dovozili živež iz Istre u Ravennu. Glasoviti list Cassiodorov odkriva nam prve trake divne one sile Venecije, koje se kasnije sva Evropa bojala. Narod se taj, podigavši se iz italskih razvalina, poče istom micati; no preporodiv se i otvrdnuv u nesreći, svlada prve potežkoće te bude narod odrješit, koji podje u susret dugomu i sjegurnomu obstanku. S ovim je narodom bila sbilja sila i budućnost.

List je Cassiodorov veoma važan spomenik, a opisuje nam stanje otoka u VI. vieku, 100 godina po prilici poslije provale Atiline. Premda je već tolikoput odtisnut, neće biti neumjestno, ako ga i ovdje objelodanimo, ta i onako su riedki spomenici i viesti o životu one dobe.

„Glasovite Venecije — piše Cassiodor — pune već vlastele, graniče s juga s Ravennom i s Padom. S iztoka, gdje im mienjajuća se plima i osjeka sad zastire sad opet odkriva polja, uživaju ugodnosti jonskoga podnebja. Vaše su tamo kuće, poput gnjezda vodenjarka, sad kopnene sad otočne; a kada se, promjenivši se lice onih mjesta, iznenada ukažu raztresene po površini morskoj, Cikladom su slični ti stanovi, ne proizvedeni prirodom, već sazdani ljudskom umjećom. Jer si tlo učvršćujete vrbovim pleterom, to vi ne dvojite, da možete toli slabu obranu suprotstaviti valovom morskim, gdje nizka obala nije kadra da odbija silu voda, jer ju vlastita visina ne brani dovoljno. Stanovnici pako imaju tamo riba u izobilju, bogati i siromašni živu jednako. Svi se jednako hrane, svi jednako stanuju. Nisu zavidni tudjoj sreći obiteljskoj te tako živuć, izbjegavaju opačinu, kojoj je sviet podvržen. Natječu se samo radeć u solinah. Mjesto pluga i srpa rabite valjke, od kojih sav vam dohodak, jer po njih posjedujete ono, što sami ne proizvedoste. Vašoj je umjeći podvržen svaki proizvod, jer mnogi može pregorjeti zlato, no ne ima ga, koji bi prezirao sol, koja nam začinja svako jelo".

Stil je to nadut i navlaš elegantan, no ipak nam podaje živahnu sliku morske Venecije te običaja i trgovine njezinih stanovnika.

Bjegunci, zaklonivši se na lagunah jadranskoga mora, moradoše se od prvoga početka boriti s prirodom, koja nije bila dosta izdašna za toli velik broj stanovnika, koji si uztrajnim i uspješnim radom moradoše istom stvoriti novu domovinu. Bijaše ih svih stališa: ljudi *dostojnih* i *uglednih*[1]) i siromašnih štićenika, patricija i plebejaca, no svi bijahu sjedinjeni vezom nesreće. Učeni jedan stranac[2]) tvrdi, da bogataši i uglednici s kopna nisu u velikom broju tražili zakloništa na otocih, jer nam se u vrieme, u koje se Venecija počinje dizati, ukazuje pomorski naraštaj čil, bujan, neutrudiv, a ne ima nikakova znaka izkvarene i propale uljudbe. No ako se pomisli, da su bogataši osim života spasili sjegurno i imetak svoj, a s druge strane, da njihovi običaji nisu pretrpjeli sve posljednice latinske izkvarenosti, lako će biti razumjeti, da sjajan patricijat venetskih gradova nije sasma propao, niti se mogao skučiti pod

---

[1]) Sanudo, *Cronachetta* — Venezia, tip. del Commercio 1880.

[2]) Gfrörer, *Storia di Venezia dalla sua fondazione fino all' anno 1084* Venezia 1878. (Prievod s njemačkoga).

jaram barbarski, gdje mu se na lagunah nudjalo sjegurno utočište. Vjerojatno je dà, da su se mnoge obitelji, poslije prvih provala vratile u svoj zavičaj, gdje im je bio posjed od starine. No kada su ponajprije Goti, a za ovimi Longobardi učvrstili gospodstvo svoje u Italiji na štetu pobjedjenih, kako pripovieda poviest, postane im prolazno ono utočište novom i stalnom domovinom.

Najstarije kronike spominju imena mnogih mogućih obitelji, zaklonivših se na otocih, koje se kasnije iz Erakleje, Jesola, iz okoliša altinskoga (Torcello, Mazzarbo, Burano, Ammiano, Costanziaca) preseliše u Veneciju. Spominju se mudri i dobroćudni Participazi, hrabri i junački Candiani, bogati Barbolani iz Parme, mogući Contranici, umiljati Selvi iz Bergama, Mastalici iz Reggia, koji su nastojali da izprave budalaštine i mane svoje, gradeći crkve, obiestni Magi, hrabri Mauroceni iz Mantove, prijatni Gransoni iz Garde, dobri Falieri iz Fana, sjajni Caloprini iz Cremone, Moncanici (Mocenighi), došavši sa velikom množinom služinčadi, hulitelji i nevjernici Vallaressi, koji su ipak crkve gradili, Contarini iz Concordije, mudri u sboru i dobrotvorni, graditeljstvu vješti Bargarigo, Saponari iz Salone, koji mnoge sgrade podigoše, Pintori, vješti slikarstvu, poljodjelci Sapini, Villiareni Mastalici, koji donesoše silno blago i srebro i mnogi drugi, kojih bi popis bio predug. Tko su dakle bile ove porodice, koje nisu nepoznata poriekla i iz neznatnih mjesta, nego su došle iz toli različitih gradova i s ugledom, koji običavaje pratiti obitelji bogate i slavne? Tko su bili oni *majores*, koje spominju kronisti u prvih redovih starih vieća? Bez dvojbe boljari, koji su s vremenom postali patriciji ili *patroni*, zametak venetske aristokracije, doselivši se sa svojimi *clienti*, od kojih se kasnije razvi puk.[1])

Iz Cassiodorova lista proizlazi, da su Veneti s početka provodili život umjeren i radin. Naskoro počeše trgovati i poljepšavati novu si domovinu, u kojoj je, reć bi, i opet oživio stari duh slobode i junačtva. Razne sgode toga života ne mogu sa pratiti drugčije, nego da se sliedi ustrajan napor, kojim su otoke učinili sposobnimi, da im podmiruju potrebe života. Umjetnost morade u naplavinah svladati prirodu, obuzdati vode obranami od vrbovog pruća i pletera, zasipati zemljom glibove, *tombe* zvane, urediti ka-

---

[1]) Stefani. *Storia dell' Aristocrazia di Venezia.* Djelo još u rukopisu, koji nam je pisac blagovoljno na porabu ustupio.

nale, prirediti pristaništa i zakloništa brodovom, izkopati odtoke *(jaglationes)*, izdubsti čatrnje, stvoriti livade, zasaditi vinograde i drveće, podići obrane *(junctoria)* kućam i vrtovom, a na koncu graditi solane i mlinove, koristeć se plimom i osjekom. „Vi kujete novac u svojih solanah“, reče Cassiodor. I doista od najdavnijih vremena bijahu susjedne zemlje za sol tributarne Venečanom, koji su kasnije tjerali razgranjenu trgovinu i sa slanom ribom te izmjenjivali brašno i sol koruškim željezom, koje su rabili i za domaću porabu i za trgovinu s najodaljenijim iztokom. Na taj je način rad bio podieljen te se s jedne strane moru otimala zemlja zapolja i vrtove, a s druge se strane narod davao na more rad ribarenja i rad soli.

Osim većih otoka, svaka se i najmanja naplavina Brente, Silea, Piavea i manjih rieka, svaki se otočić, do kojega se prije nije moglo radi tiesnih i zavojitih kanala, učini pristupnim te se napuči. Tako postajahu zemlje ne obradjene svojinom novih doseljenika, a svaki otok sačinjavaše za se cjelinu, na njeki način jednu obitelj s posebnom upravom, s posebnim poglavarstvom, dok ne dodje vrieme, da se sbiju u veliku općinu venecijansku.

Dok narod oko toskanskih kastela i u lombardskoj ravnici žive potišten, a u Rimu, skučenom pcd barbarski mač, i patriciji i narod izdiše u robstvu: učvršćuje nova Venecija prve svoje uredbe, ladje njezine križaju morem jadranskim te poduzimlju već plovitbe skroz do obala iztoka. Velik se narod diže iz razvalina, štono ih Huni pogaziše, stara se uljudnost i opet probudjuje te promiče nove uredbe i nove običaje.

Nije nam zadaća da potanko pratimo razvitak dogadjaja, koji dovedoše općinu mletačku u rat sa susjednimi vladari, a napokon i u rat ponajvažniji s Pipinom, sinom Karla Velikoga, koji bude razlogom, da se izabralo novo i konačno sielo vladi na rialtskih otocih, gdje se razvi današnja Venecija; no ne može minuti onoga, koji proučava privatan život otočana u ono doba, da uhadja i razloge tomu, a isto tako valjat će proniknuti, kakova je promjena morala uzslieditи u idejah i u uzajemnih odnošajih gradjana medju sobom i naprama državi.

Da je na Venetskih otocih bilo protivnih si stranaka i da su se iste održale, tomu imade raznih uzroka, koje mletački historici ili nisu dovoljno iztražili ili su posve s vida pustili. Mi ćemo ih se samo letimice dodirnuti. Spomenusmo prije, kakovi li bjegunci naseliše otoke poloja; no ovdje valja upamtiti, da se velik dio bje-

gunaca zaklonio na tlu, koje je odprije bilo svojina njihovih občina te su se tako rekuć i tude smatrali kod kuće; drugi, a tih ne malo, posjedoše zemlje, na koje si njihovi predjaci nikakva ne stekoše prava. Tako je poznato, da je gornja naplavina, od rialtskoga otočja do Capo d' Argine, bila odprije podvržena municipiju padovanskomu, kaošto su otoci Torcello, otočje *delle Contrade* zvano, Murano i Lido di S. Erasmo bili valjda svojina Altinjana (*Aemula Bajanis etc.*), okoliš Equilija i Eracleje možda Concordjana, dok je skupina grâdska spadala bez dvojbe pod sudbenost Aquileje. U prvo doba nije zajednička nevolja dopuštala, da se razpravlja o pravu pojedinaca, no kada se barbarski bies smirio, probudi se zavist i osobni probitak. Naravni ovi uzroci dostatno bi nam razsvietlili prve oprieke medju Equilijem i Eraclejom, s kojih se često krvlju zarumenio kanal *dell' Arco* (Orfano), kaošto i prevrate, koji se svršiše tim, da se sielo dužda prenielo iz Eracleje u Malamocco. Ove oprieke bijahu po našem sudu izazvane tim, što su različiti elementi nastojali da se medjusobno nadkrile. Odtale n. p. borba potomaka starih Altinjana proti premoći potomaka Aquilejaca, odtale po svoj prilici i borbe potomaka padovanskih, koji ne htjedoše podnositi tudjega gospodstva. Neka se k tomu doda, da su Grci, čije su vrhovno gospodstvo otoci mletački u ono doba bez dvojbe pripoznavali[1]), podupirali sad jednu sad drugu stranku, a da su slabiji običavali naći uporišta kod susjednih vladara kopna, pošto je jako vjerojatno, da je mnoga ugledna obitelj sačuvala tamo koji dio staroga posjeda. Nije doista vjerojatno, da bi se bili Mletčani svojevoljno odrekli ciele baštine svojih otaca, gdje je sjegurno, da se održao priličan broj Veneto-Romana, starih posjedika tla, kako svjedoče drevni spomenici, sačuvani u diplomatskom kodeksu padovanskom.

Po tom dvie se imadu razlikovati stranke: veneto-grčka i veneto-italska, koje su se tečajem vremena neprestance povećavale doselbom uglednih obitelji grčkoga poriekla, kao Partecipazi, ili poriekla longobardskoga, kao Candiani. Ti su dakle razlozi sklonuli kralja Pipina na navalu, koja se vrši, kako se priča, porazom malamočkim i častnim mirom, koji urodi novim i boljim uredjenjem državnim. U tom, što je prenesena duždova stolica na rialtske otoke, ne smije se nazrevati samo potreba, da se dade prednost mjestu središtnijem i sjegurnijem, nego takodjer i to, da se sakupe i sliju

[1]) Gfrörer ipak prećerava u prekrasnoj svojoj studiji pokornost Venecije caru carigradskomu.

na jednom do tad neznatnom mjestu bolji elementi raznoga poriekla, raztreseni po otočju. S druge strane promjena sjela znamenuje promjenu uredjenja političkoga, pak ako je Eracleja predstavljala vrhovničtvo grčko, Malamocco naginjao k Frankom, to je Rialto izražavao zamisao narodne nezavisnosti.[1]) Agnello Partecipacio, koji je godine 814. u oči najveće za domovinu pogibelji prenio sielo vlade na Rialto, brinuo se, da se močvare izsuše, imenovao je posebnu oblast, kojoj je bilo štititi obale od provaljujućih valova, poljepšavao je gradjevine, spajao je otoke mostovi i učvršćivao je državu.

Od toga vremena počimlje slavna Venecija.

---

[1]) Gfrörer, XII.

Prvi dio.

DOBA VELIČINE

od IX. do konca XIV. vieka.

POGLAVJE I.

Vlada.

Prve uredbe političkoga života na otocih uzete su iz staroga ustava rimskoga, pomladjena tečajem vremena njekimi uredbami naroda netom u Italiju došlih, a ublažena posebnimi odnošaji zemlje.

Natucanje Cassiodorovo o pomorskih tribunih zahtjeva medjutim da iztražujemo, tko li su bili ti tribuni, što će nas naravno dovesti na to, da rečemo ono malo što znamo o prvobitnom ustavu mletačkom i o njihovom zakonarstvu, koje djelovaše, kako je poznato, u svako doba veoma odlučno na običaje i na privatan život gradjana.

Dandolo i drugi kronisti pripoviedaju, da su rialtski otočići već od g. 421. u toliko bili napučeni, da je Padova slala onamo tri konzula, da njimi upravljaju; no o izašiljanju tih konzula niti što spominje kronika altinska, niti Ivan djakon, te mislimo, da se ta predaja, temeljeća se jedino na jednom spisu u arkivu padovanskom[1]), imade pripisati u prvom redu takmenju ovih općina, premda se ne može uztvrditi, da ne sadržaje nješto istine. Čini se nedvojbeno, da je municipij padovanski od najdavnijih vremena imao u svojoj luci malamočkoj, a možda i chiožkoj i albiolskoj

---

[1]) Pred očima nam je jedan primjerak toga spomenika u sbirci Stefanijevoj, potičući iz XV. vieka, u kom su imena konzula druga, nego li su ona, što ih spominje Sanudo, a zodijački znakovi za vrieme utemeljenja Rialta pokazuju velike razlike. *Racc.* Stefani, Aedificatio civitatis Venetiarum.

jednoga ili više pomorskih tribuna. Ovi su po svoj prilici bili jezgra oblasti na otocih južnoga poloja, a sjeverni je formu te vladavine mogao pozajmiti, kada i nebi bili od prije u Gradu obstajali tribuni. Bilo kako mu drago, najuvaženiji se historici slažu u tom, da je prvobitna vladavina bila tribunska, dieleći ih na tribune više i niže, možda po važnosti prediela, komu stajahu na čelu ili po raznom obsegu nihove vlasti; dali im pako vlast bijaše jednogodišnja ili doživotna, iz kojega su se stališa uzimali, je li bilo to dostojanstvo u njekojih obiteljih nasljedno i kojim su se redom birali, veoma malo znamo. Kada bismo htjeli vjerovati mnogobrojnim kronikam, koje pripoviedaju o porieklu patricijskih obitelji venecijanskih, nalazeć veoma često naziv *tribunizia* morali bi vjerovati, da su se samo iz onih obiteljih uzimali tribuni, bili oni sada izborni ili nasljedni. No ovo mnienje pada pred kritikom. Povlastice aristokratske potiču zakonito istom od kasnijeg zatvora velikoga vieća te ne bi bilo potrebno izvesti onu političku revoluciju, kada bi bila obstajala već kasta, imajuća svu vrhovnu državnu vlast u svojih rukuh.

Veoma je doista vjerojatno, da si je narod, naselivši se na otocih s različitih strana Venecije sa svojimi stogodišnjimi tradicijami, sa svojimi rimskimi uredbami, uzimao tribune iz starih onih viteških i centurijonskih porodica, koje su do tada u razorenih gradovih sve municipalne službe obnašale. Neka se k tomu doda, da je tečajem vremena utočište ovo slobodnih ljudi, kao što je koristilo rimskim Venetom, u dobar čas došlo Gotom, Longobardom, Frankom, svladanim u svoje vrieme i protjeranim iz nove svoje domovine te je vjerojatno, da su u prvih viekovih republike obitelji poriekla gotskoga, longobardskoga ili franačkoga dobile malo mjesta u vladi uz najstarije obitelji italske. Rieči altinske kronike: *de romana autem sive de salica (franca) traxerunt legem* etc., ne dopuštaju o tom nikakove dvojbe, niti ju dopuštaju običaji longobardski i njekoje službe (il *gastaldo*) očito longobardskoga poriekla, pak sama imena i navade njekojih otmenih obitelji, koje su možda doniele u novu državu raznovrstne hirove i žalostno sjeme strančarstva.[1])

Toga mletački historici dielomice ne opaziše ili ne uvažiše po zasluzi, s toga neće biti suvišno za onoga, koji si preduzimlje

---

[1]) Stefani, op. cit.

da proučava privatan život njekoga naroda, da se upozna i s njekimi osebinami političkoga njegova bivstva.

Prevelika sloboda nije uviek pouzdana, pače se često prevrgne u obiestnu razuzdanost.[1]) Kada se dakle privremeno utočište na otocih moralo radi dogadjaja u Italiji pretvoriti u stalno prebivalište, različite ove gromade bjegunaca, koji predstavljahu ostanke tolikih glasovitih municipija rimskih, moradoše dosta rano uvidjeti potrebu dobro uredjene vlade, koja će zajamčiti mir i pravdu kod kuće i biti dosta jaka, da brani novu domovinu od vanjskoga neprijatelja. S toga se pomorski tribuni, sada već nedostatni, promjene u tribune pojedinih otoka i pojedinih središta naseljenika, a birali su se na jednu samo godinu te su i sami smatrali nuždnim, da se medjusobno sjedine. Eto na taj način postane savez, prvi zametak glasovite *Comune Venetiarum*. Dok su se u Padovi i u Oderzu, prem izgubivših svu važnost, održali grčki vojvode kao zastupnici carstva i tradicija rimskih, a ujedno kao obrana proti navalam longobardskim, razložno je vjerovati, da su upravitelji otoka u političkih poslovih ovisni bili od vojvoda, a narod se medjutim dao svimi silami na pomorstvo i obrt. No pošto su Grci konačno svladani te ih posve nestalo iz kontinentalne Venecije (641), skoro se pokaza nužda, da bude na otocih državna uprava čim jedinstvenija. Možda su u ono vrieme njekoji tribuni bili snabdjeveni posebnom vlasti nad drugimi, pak se zato i zvali *maggiori*, no to je samo nagadjanje, koje nije utvrdjeno nijednim dokazom. Sjegurno je, da se nješto više od pol vieka (697) iza toga, što je nestalo gospodstva grčkoga u Oderzu, ućutila potreba, da se na otocih izabere jedan jedini poglavica, vojvoda (duca), koga narod sladkim svojim izgovorom prozva *dože* (doxe), a taj se naslov održao kasnije s neznatnimi promjenami i u stranih jezicih i u medjunarodnom obćenju. Nova ova institucija imala je državu ojačati i ujediniti te odstraniti štete, koje je trpila domovina s nesloge tribuna, koji nisu znali braniti Veneciju niti od Longobarda, koji su se spuštali s ušća rieka te svojimi oružanimi ladjicami napadali otoke, niti od gusara istarskih, liburnskih i dalmatinskih, koji su obnoć napadali slabo branjeno otočje.

Prvi je dužd izabran privolom ili makar bez protimbe grčkoga dvora g. 697. u Erakleji, gdje se sastane u veliku skupštinu plem-

---

[1]) Paruta, *Perfezione della vita politica*, lib. III. Venetia, 1599.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

stvo, svećenstvo, gradjanstvo i sav puk Venecijâ: *majores, mediocres et minores et magna venetorum conglobatio.* Veoma važna ova okolnost, potvrdjena najuglednijimi kronisti, dokazuje s jedne strane stečenu nezavisnost činom, ako i ne pravno, s druge strane dokazuje, da je narod izravno bio učestnikom vlade. Vrh toga ukazuju nam se ovdje četiri stališa: činovničtvo, plemstvo, svećenstvo i puk, onaj puk energičan, koji ne da da se izključi od vlade, niti štrepi pred gospodom, kao u drugih zemljah, već si ovdje znade učvrstiti političku moć.[1]) Pače kronisti, opaža Gfrörer, govoreći o izboru dužda, spominju svećenstvo i nadbiskupa iza naroda, što pokazuje ne samo koliko se potonji cienio, nego i osobiti duh mletačkoga ustava, gdje se svećenstvo, koliko je samo bilo moguće potiskavalo od javnih posala. Sudjelovanje sveukupnoga naroda mletačkoga pri izboru državne glave sjećaše na komicija stare republike rimske, kaošto i na skupštine slobodnih ljudi u Longobarda. U Grka uzalud je tražiti takav običaj te je ova okolnost za onoga, koji izpituje poviest mletačku od osobite vriednosti. Ako si je sav narod sačuvao vrhovnu ovu vlast, da razpolaže sam sobom, ne ima dvojbe, da su u predjašnje doba tribuni morali dieliti vlast svoju sa gradjani te su možda glave obitelji sačinjavale njeku vrst vieća, a u osobitih se slučajevih sazivale općenite skupštine, da odobre zakone, poreze itd.

Iz logičnoga saveza ovih činjenica prosjeva tračak svjetla u privatan život davnih onih rodova, a u tamnih onih vremenih zaslužuje svaki tračak osobitu pozornost. Bilo kako mu drago: izbor dužda, ma koliko bio nuždan, bijaše sjegurno i liep dokaz praktičnoga duha i domovinske ljubavi. U svih vremenih prevrati se ove vrsti veoma riedko svršavaju bez silnih potresa, veoma se riedko narod dragovoljno odriče svojih suverenih prava u korist jednoga jedinoga gradjanina.

Vlast novoga državnoga poglavice bijaše s početka, valja priznati, veoma neopredjeljena, premda je formula, kojom su se označivala prava izabranika po Dandolu ovako glasila: *Decreverunt omnibus Ducem preesse, qui equo moderamine populum sibi subditum gubernaret.*[2]) Imenovanje bilo je doživotno te se čini, da je

---

[1]) Gfrörer, op. cit., IV.

[2]) O zapovjedničtvu nad vojskom i brodovljem ne govori se niti kasnije u *Promissionih.* Čini se, da je to u staro doba bila povlast duždova, a kasnije je o tom razpolagalo veliko vieće.

poglavica, koji je imao svu upravu u svojoj vlasti, lahko ju mogao zlorabiti, dajuć time često povod neredom. No čini se ipak, da nije posve bilo nestalo oblika, ureda i duha tribunske uprave, jer i poslije toga, što se počelo birati duždove, imenovalo se tribune, koji su doista bili podvrženi vrhovnoj oblasti, no ipak su krojili pravdu na otocih. Ovi pako imadjahu pravo prizivati se na dužda. Ne smije se medjutim misliti, da su tribuni bili njeka posredujuća oblast izmed dužda i naroda.

God. 737. ponovno se očitovala volja naroda te bude na mjesto doživotnoga dužda izabran vojnički zapovjednik (*magister militum*) na jednu godinu. Oblast ova bijaše u porabi u Ravenni i u južnoj Italiji, gdje gospodovahu Grci te pokazivaše izravnije jedinu svoju zadaću, da brani otočje. Odatle se dade zaključiti, da su tribuni težko podnosili, što su lišeni sudbene i upravne vlasti, a narod sàm, osobito onaj južnoga poloja, da nije bio zadovoljan, što je sgrnuo toliku vlast u ruke duždova, stolujućih u odaljenoj Erakleji. Kada se njekoliko godina kasnije za uviek uzpostavila vladavina vojvodska, uvedene budu dvie veoma važne uredbe: prva tim, što su vojvodi postavljena uz bok dva tribuna kao prisjednici, zametak duždovih savjetnika; druga, što se preniela stolica vlade u Malamocco, mjesto ležeće u primorju manje izvrženom neprijateljskim napadajem.

U Rialtu nalazimo pravu i uredjenu formu zastupstva narodnoga po prvi put g. 960. Kada je sin i suvladalac Pietra Candiana III., ustavši proti otcu si, svladan i prognan, sakupiše se u podpunoj slozi svi biskupi, niže svećenstvo i ukupno gradjanstvo i zakleše se, da neće nikada priznati duždom prognanoga sina niti za živa otca niti poslije smrti njegove. Dotad se nikada prije nije svečano sastalo svećenstvo i narod, da kao politički faktori odlučuju o toli važnom državnom poslu.[1]) I svećenstvo i narod, zaboraviv zakletvu, priznade kasnije prognanika duždom i doprati ga u slavju natrag. Da učine vladavinu i čvršćom i slobodnijom, čini se, da mu uz bok postaviše vieće, bez čije privole nije glava državna mogla ničesa poduzeti[2]) Tako se kušalo umanjiti preveliku moć duždovu i dati više reda narodnoj uredbi. I u drugih prilikah vidimo važnost sudjelovanja naroda. Iste godine 960. razpravlja

---

[1]) Gfrörer. XXI.
[2]) Gfrörer, XXI.

narod s biskupi, s vlastelom i sa srednjim stališem zakon, koji je zabranjivao trgovinu s robljem, a g. 971. zakon, koji je zabranjivao izvoz oružja i liesa za gradnju brodova u zemlju Saracena.[1])

Tribune nasliediše kao predstavnici vlade vojvodski *gastaldi.*[2]) *Sudci, ministeriali, dekani i riparî* sastavljahu sudove i ovršivahu osude; dobri ljudi *(boni homines)* i vieće umoljenih *(rogatorum)* imadjahu tumačiti zakon, a kada bi došlo do oštrih oprjeka, imadjaše narod pravo, da si bira sudce obranike. Na čelu redarstva stajahu *capi-contrada* i *inquisitori dei sestieri.*[3])

Bijaše to, košto se vidi, dobro uredjena i prikladnimi obranami snabdjevena država; a svakako je čudnovato, da se ne nalazi traga neograničenoj moći,[4]) tako da je s razlogom mogao uzkliknuti veliki Hildebrand, da duh i sloboda staroga Rima živi još uviek u Veneciji. S vremenom se ipak uzpiri zavist i mržnja, kako to običava biti medju mogućnici te medju narodom i mogućnici. U jednu ruku nezakonita nastojanja i siloviti odpor, u drugu naprezanja raznih elemenata, sastavljajućih državu, da u svoje ruke dobiju supremaciju, učini ovo doba za Mletčane najburnijim i punim tragičnih dogodjaja. Pravom opaža Macchiavelli, spominjući, da od svih vojvoda izabranih u Erakleji i Malamoccu, samo dva mogoše svršiti život mirno, upravljajuć republikom: da je Venecija izkusila možda više nego li i jedna občina talijanska u srednjem vieku bjesnilo strančarstva. No njezina je prava slava u tom, što je znala i prije i u kraće vrieme i ozbiljnije od drugih država uzpostaviti mir. Smirivši razpre, poprimiše velikaši oštre mjere te su i divlja okrutnost i ljute mržnje sputane, a sve se podredilo vrhovnoj ideji dobrobiti domovine.

Opaziti valja već ovdje, da jo ovo doba — od X. vieka do križarskih vojna — osobito važno u političkoj poviesti Venecije, jer se opaža, da je već pretrgnuta svaka spona političke odvisnosti od grčkoga carstva. Mletčani su s razloga lako pojmljivih, uviek tvrdili, da je Venecija, rodiv se slobodna, takovom se i održala;

---

[1]) *Fontes rerum Austr.*, XII, 19-26.

[2]) *Gastaldi* sudiše u mnogih razprah. Kao primjer: G. 1111. izdaje Domenico Canavario namiru Angelu pok. Domenica Orsa: *de quatuor libris denariorum quas mihi dare debuisti de quibus multoties supra te proclamavi, et ante nostrum gastaldum et alios bonos homines ad rationem conduxi* (Arch di Stato-Pergamene B.ª 24, *Estere*, Arch. San Zaccaria).

[3]) Cecchetti, *I Veneziani fino al 1200.* Venezia, 1870, p. 22.

[4]) Crotta, *Memorie storico-civili* etc. Venezia, 1818, p. 47.

no u istinu takova se podpuna sloboda protivi duhu tadanjega vremena te ne ima naroda poriekla latinskoga, koji bi bio zanijekao sveze svoje s državom grčkom.[1]) Poslije obnove zapadnorimskoga carstva moradoše nastati potežkoće za Mletčane, koji bijahu baš na granici Italije. Trgovački ih probitci svjetovahu, da ostanu u svezi s Grci; no kada je bizantsko carstvo počelo propadati, počeše i te sveze popuštati. U ratu proti Pipinu branila ih mornarica grčka; no već su tada mletačke ladje gospodovale jadranskim morem, a upliv i gospodstvo grčko u Istri i u Dalmaciji izmjeni gospodstvo mletačko. Istra i Dalmacija pokorene budu istodobno sa Neretvani g. 998.; sa Srbijom, s Egiptom, sa Sirijom sklapahu se probitačni trgovački ugovori, a mletački brodovi ulažahu i izlažahu iz luka carstva grčkoga slobodni od plaćanja sidrovine i carine. Siromaštvo zemlje bilo je uzrokom sile i prometnosti Mletčana, koji su se naporom podigli do zamjerne moći. Premnogo je stojala domovina, previše se trpjelo, borilo, uživalo u onih jalovih močvarah, a da bi se moglo vjerovati, da je g. 1222, dužd Ziani pomišljao, da prenese središte Venecije u Carigrad, pak da je veliko vieće, razpravljajuć o tom, jednim jedinim glasom odlučilo ostati u Veneciji. Toga ponajbolji kronisti ne spominju; pa ma to tko i zamislio, ma se o tom možda u vieću i razpravljalo, vjerojatno je, da je s mjesta po zasluzi i zabačeno.[2])

Medjutim dogodila se zamašna promjena u ustavu, promjena, koja je bolje uredila vladu i položila prvi temelj moći plemstva. Poslije nasilne smrti dužda Vitala Michiela II. g. 1172. odluči se, da se dokine neograničena vlast duždova i da se za uviek na put stane krvnim hirovom puka. Ovdje za pravo počima *veliko vieće* koje proširi domovinu ta joj sačuva slobodu. Samovolja njekojih duždova dokaza, da savjetnici i gradjani, zamoljeni *(pregadi)* da budu od pomoći državnoj glavi — uredba ova bi uvedena za blage vlade Domenica Flabanica (1032) — ne dostaju. Zato se odluči, da imadu u buduće po dva izbornika iz svakoga gradskoga kotara izabrati godimice 480 gradjana, koji su sačinjavali veliko vieće *(il maggior consiglio)*, u kojem je pokopana moć i duždova i pučka. Veliko je vieće imalo birati druga vieća i oblasti te pripravljati predloge, koji će se predlagati narodnoj skupštini.

---

[1]) V. glavu spomenika: *Regnantibus dominis nostris* etc.
[2]) Romanin, *Stor. doc.*, t. II, p. 209.

Pregadi (senat) i savjetnici, kojih broj naraste na 6, budu pridržani te sačinjavahu s duždom malo vieće *(il consiglio minore)*, a ovo bude kasnije prozvano *la signoria*. Kasnije (1179) izabrano bude vieće četrdesetorice *(consiglio dei quaranta)*, koje bude naskoro jedno od najvažnijih tiela državnih, postavši na mjesto dužda prizivnim sudištem u parnicah civilnih i kriminalnih. Dužd je morao položiti prisegu na ustav, kako se danas veli, ili na *Promissione*, kako se tada govorilo.

Na taj način mogoše gradjani, ne stegnuti više voljom pojedinca, služeći državi, dovinuti se slavi, dočim je prije, kako opaža Gianotti, bilo kao i u Rimu, gdje za vlade kraljeva gradjanske obitelji nisu mogle doći do ugleda. Sjegurno je, da su reforme, koje netom spomenusmo, davno prije zasnovale one moguće obitelji, kojim se činilo, da ne udioničtvuju dovoljno u vladi i koje je s druge strane obuzimao strah, gledajući, kako sloboda domovine mnogo puta odvisi od vrsnoće i sreće jednoga jedinoga čovjeka.

Da se pako stane na put hirovom puka, koji je u burnih skupštinah birao dužda, izabrano bude od velikoga vieća 11 izbornika[1]), koji su imali u bazilici sv. Marka izabrati vrhovnoga dostojanstvenika, koga je onda potvrdjivao puk. No prigodom izbora dužda Zianija, opazivši narod, da je lišen svojih prava, ne osta miran, već se pobuni i htjede da ih se i opet dokopa. Lukava mu medjutim vlastela dokazaše, da nove reforme samo za tim idu, da bolje urede izbor te ga sklonuše, da se zadovolji potvrdom, dok je novoizabrani Ziani u velike utvrdjivao to dokazivanje, sipajući med puk novac te ga time i umirio. Zatim bude odredjeno, da se novoga dužda imade predstaviti puku riečmi: „*Questo xe missier lo Dore, se ve piaxe*“.[2])

Čini se] ako, da se narod htjeo i opet dokopati vlasti, koja mu izmače i da je kušao kupiti se u skupštine, košto prigodom izbora Enrica Dandola, koji su sjajno proslavili svi stanovnici od Grada do Capo d' Argine. Da se medjutim sačuvao njeki ostatak zastupstva narodnoga, jamči nam obstojnost, utvrdjena spomenikom, koji se sačuvao u arkivu republike, da su se skroz do zatvorenja velikoga vieća, sazivali o bok savjetu *(consulta)* načelnici od

---

[1]) Broj izbornika naraste na 40, pak na 41. Izbor njihov bijaše veoma dugotrajan i naporan.

[2]) „Ovo je gospodin dužd, ako vam se svidja“.

Torcella do Cavarzere, da sastave oblik zakletve *(Promissione)* te da preduzmu i sam izbor dužda. Čin se taj spominje g. 1289. kao običajan.

Medjutim stezala se sve više vlast duždova i prava narodnja, čemu imade Venecija zahvaliti ne samo sjajna vanjska osvajanja, nego i podpuni domaći mir. Skrbilo se, da se stvore sve uredbe, potrebite dobro uredjenoj državi. Uredom *del Proprio* i *del Forestier*, koji su imali rješavati parbe gradjana i stranaca, uredu *Avogadori di Comun*, koji je imao voditi parbe s fiskom, pridruže se za Jakova Tiepola (1229—1249) *Piovego*, koji je imao bditi nad pravi občine i *Petizion*, koji je imao braniti prava gradjana. Vrh toga ogroman broj činovnika imadjaše da nadgleda trgovački promet i poredak u gradu.

Uprkos zaprjekam vremena probijao je napredak iz svih ovih uredaba, koje su sretno udešavale materijalni obstanak i doprinosile k veličini i moći domovine, obuzdavajuć razuzdanost množine i samovolju pojedinca te držeć u ravnoteži množeće se sile s pravednom razdiobom poredka i dobrobiti. Svatko je morao prema svojim sposobnostim i silam svojim služiti državi; ako li bi tko slučajno odbio namjenjenu mu službu, gubio bi gradjanska prava.[1]) Mudra obzirnost bijaše odlično svojstvo socijalne one države. U naravi Mletčanina bila je njeka hladna odlučnost, koja je podavala riedko jedinstvo uredbam, običajem i idejam. Ovo je doba bilo doista i najsretnije doba republike.

Vlada, premda je pridržala demokratski oblik, usredotočavala se sve više u ruku prosvjetljena, mudrimi zakoni uredjena stališa, koji je imao kao za predstavnika dužda, a nastojalo se, da se na obziran način narodu uduzme i pravo potvrde. Na taj se način predusrelo mnogim zlom političkim, proizvirućim iz narodnoga suvereniteta, stežuć postupice pravo ono izborno, koje nebi mogla dokinuti nijedna država demokratska, a koje je republika mletačka mudro ograničila. Promjene, koje su se provadjale od vremena do vremena u velikom vieću obzirom na broj izbornika, na način biranja dužda, dokazom su, kako se nastojalo podupirati težnje onih

---

[1]) G. 1189. odredjuju dužd Orio Malipiero i njegovih šest savjetnika, da *Jacobus Julianus de confinio Sancti Juliani*, koji bijaše odbio službu, danu mu od izbornika, *nullum honorem, nullum officium de nostra curia habere debeat quod per electores fiat et insuper nulla ei ratio debeat in curia nostra tenere* (Arch.di Stato, *Ducali ed Atti dipl.*).

obitelji, koje su trgovinom postajale sve bogatije i častohlepnije. Izmed onih, koji su bili u vlasti i onih, koji su za njom težili, kovale su se zasjede, iz kojih su se radjale borbe, primjerice borbe izmedju obitelji Dandolo i Tiepolo, rad kojih se kroz njekoliko godina ciepkao narod u protivne si tabore. Činilo se pače za čas, da narod neće gospodara nad sobom, kada je 2. studenoga 1289. uzkrisiv stare pravice, proglasio duždom Jakova Tiepola. Vlastela ipak nadvladaju. Pošto se smirila ulična halabuka, izaberu duždom Pietra Gradeniga, koji je značajem svojim jamčio, da će odlučnije znati krotiti objest puka. Gradenigo, čovjek bistra i oštra uma, praktična duha, jake, u političkih borbah otvrdle volje, smatrao je domovinu uzvišenu nad svako pravo individualno te bijaše čvrsto osvjedočen, da Venecija nebi mogla očuvati i razviti svoju veličinu, ako se nebi izključila od vlade, pače i u prividnih formah, promjenljiva moć puka. Drugi gradovi talijanski, u kojih je samovolja svjetine utisnula vladu u ruke jednomu jedinomu čovjeku, bijahu tomu primjer.

Držeći se prvobitnoga načina izbora, mogao se desiti slučaj, da se veliko vieće sastavi od samih novaka, što nije bilo niti općemu dobru na uhar, niti je odgoraralo namjeram vlastele. Da se toj pogibelji predusrete, odredjeno bude proti staromu običaju, da svake godine na Miholje izstupi iz vieća samo 100 članova, koje će poseban odbor istim brojem zamieniti. Na taj se način predusreti pogibelji radikalnih promjena, a mnoge ugledne obitelji ostadoše kroz njekoliko godina članovi vieća. Napokon bude g. 1286. predloženo, da samo oni mogu biti izabrani u veliko vieće, kojim je otac ili djed imao u njem sielo. Predlog taj, koji je izključivao novajlije, bude zabačen. No g. 1297. stavi Gradenigo predlog, koji bude i zakonom, po kojem imadjahu pravo na to dostojanstvo samo oni (i potomci njihovi), koji su bili poslednjih četiriju godina u velikom vieću bez ikakve dalnje promjene, samo ako su dobili najmanje 12 glasova vieća četrdesetorice. Vieće je medjutim moglo na koncu godine zakon Gradenigov na novo razpraviti i promieniti; no aristokracija, kojoj je Pietro bio predstavnikom, tumačila ga kako joj bilo bolje u prilog. Treba ipak opaziti, da u tom nije bilo samovolje, već samo premoć plemićkoga stališa, koji je od prvoga početka zakon taj zamislio.

Zakon Gradenigov, koji izključi novajlije, željne reforma i i odstrani nutarnje slaboće, nazvan bi nepravom zatvor velikoga

vieća *(La serrata del maggior consiglio)*; nepravom, jer i poslije *serrate* kroz njeko vrieme svake su godine bili novi izbori te najuglednijim obiteljim nije bio zakrčen put do patricijata. Istina je, da su uslovi, pod kojimi se ulazilo u veliko vieće, bili sve teži, no vara se tko misli, da se zatvorilo jednim mahom i da je ostalo strogo nepromjenljivo. Medjutim je znamenita ova novotarija, koja je uništila mnoge častohlepne nade gradjana i postavila temelj nasljednomu plemstvu, uredjenom istom u XV. vieku, bila uzrokom tajnih urota i otvorenih buna, iz kojih je republika pomoću sreće i nepovjerljivosti uviek znala izaći pobjednica. Neuspjela urota Bajamonta Tiepola g. 1310. bila je povodom, da se ustrojilo vieće desetorice, koje dade aristokraciji veću silu te bude kasnije središtem vlade.

Na taj način svršava demokratska perijoda, a započima suverenost patricija.

POGLAVJE II.

Zakoni.

Pisci poviesti mletačke tuže se, da prije XI. vieka ne ima pisanih zakona, koji bi nam se bili sučuvali. Istom u tom vieku nalazimo prvi gradjanski i kazneni zakon i to onaj ureda *del Proprio*,[1]) a drugi g. 1181. *la Promissione del Maleficio,* kaznenoga sadržaja, koji je izdao dužd Orio Malipiero. Ovo su jedini poznati pisani zakoni prije g. 1242., kada je dužd Jakov Tiepolo sakupio, razporedio, djelomice proširio, a djelomice promjenio niz starih zakona gradjanskih i kaznenih, što se zovu *Statuto Veneto*, s kojim upravo i počima doba dobro uredjena zakonarstva.

Stara predaja, koju pako ni jedan autentičan spomenik ne potvrdjuje, hoće, da je Marcello, drugi od prve trojice duždova, dao dobrih i jasnih zakona.[2]) No ako nam ova predaja i ne može biti dokazom, to nam donjekle jamči, da je zakona bilo, povlast, dana g. 1094. stanovnikom Lorea s obećanjem, da će im se pravda krojiti po pravu mletačkom,[3]) pak fakat, isto tako spomenikom utvrdjen, da njeki Buono Orio, torcellski gastaldo, u razpri izmed opata njekoga amianskoga manastira i njekoga župnika istoga otoka g. 1096. sudi *po zakonu* i po svom osvjedočenju.[4]) Čini se dakle, da

---

[1]) Foscarini, *Letteratura veneziana,* I. 1.
[2]) Sandi, *Storia civile,* c. VIII, I. 1.
[3]) Foscarini, op. cit.
[4]) Cecchetti, op. cit.

se ne ćemo prevariti, ako li uzmemo kao stalno, da je bilo pisanih zakona možda već u X. vieku. I sbilja nalazimo u ovom vieku, upravo u lipnju g. 960., gdje dužd Pietro Candiano IV., pozivajuć se, što je znamenito, na zakon stariji od dužda Orsa I., koji je zabranjivao trgovinu s robljem, naredjuje ponovno, da imade prestati nečovječna ona trgovina. Iz iste dobe i od istoga dužda imade zakona, koji zabranjuju prenašati u Carigrad pisma, dolazeća iz Njemačke, te izvažati oružje i lies za brodove u zemlju saracensku.[1]) Istina je medjutim, da nam u tamnih onih vremenih u pomanjkanju sjegurnih jamstva i nedvojbenih dokaza, ne preostaje nego li jedina indukcija, kojom možemo dokazati, da je bilo pisanih zakona u prvo doba države mletačke.

Vriedi ipak da se spomene, da altinska kronika imade nekoliko jasnih viesti o pravosudju prvih viekova. Ona piše, da zakoni mletački potiču od zakona rimskih i saličkih te da se u razprah sudilo ili po običaju ili po rukopisu ili po memorialih. Nitko se nije obtužio radi kradje, ako ga nisu tužila dva vjerodostojna svjedoka. Odsudjenomu izkopalo se oko ili odsjekla mu se ruka; ako li mu se krivnja dokazala po drugi put, izgubio bi drugo oko ili drugu ruku. Vidi se odatle, da su tadanji kazneni zakoni mletački pod uplivom zakona longobardskih.

Velikom učenošću nastoji Sandi,[2]) izbrojivši dugi niz raznovrstnih zakona, koji su u stara vremena imali krieposti u Italiji, da dokaže, kako je bilo pisanih zakona već u prvih viekovih. Da ovo dokazivanje nije bez temelja, sliedi već iz toga, što je stalno, da su otoci stojali u neprekidnom i izravnom saobraćaju sa carstvom iztočnim. Niti imade, niti može biti uredjena družtva bez zakona te se po tom ne može niti pomišljati, da ih nebi bilo već u prvom ustavu mletačkom. Vidjeli smo u kakovom je stanju bilo ono stanovničtvo, koje se je zaklonilo i nastanilo na otocih. Stanovnici onih od barbara opustošenih naselbina i posjeda rimskih, sjegurno donesoše sa sobom uz uljudbu rimsku i pojmove o pravu. Bjegunci oni nisu bili, kako vidjesmo, neuredjene i divlje rulje, već moradoše biti cviet gradjanstva, kojemu su uredbe državne sjegurno dobro bile poznate. Tko bi mogao uztvrditi da medju njima nije bio priličan broj ljudi, koji su u svom zavičaju po svoj prilici obnašali

---

[1]) Gfrörer, XXIII. i XXIV.
[2]) L. I, Cap. VIII.—II, c. IX.

služba sudaca te bili na čelu upravnim uredom svake ruke? Ako su razni gradovi, napadnuti od barbara, utemeljili na lagunah državu udružbom žiteljstva, narodnošću i običaji ili posve identična ili neznatno različna, to taj preporodjaj državni nije mario biti ni težak ni dugotrajan. Natjecanja, oprjeke i žestoke borbe, koje uzsliedište, nisu dokazom anarkije ili pomanjkanja zakona, jer je sličnih pojava naći kod svakoga naroda.

Iz svega toga zaključujemo, da je republika, već u svojih povojih, već u vrieme tribnnata, imala pisanih zakona, kojim je tražiti izvor u pravu rimskomu, a što se napose tiče prava kaznenoga, po svoj prilici, u zakonih longobardskih i saličkih. Kako je s vremenom brojevno rasla udružba mletačka, morale su se provadjati i reforme, koje su bolje odgovarale novoj državi te je po tom nastalo posebno pravo, koje se na mnogih mjestih spominje pod imenom zakona mletačkih.[1])

Kako ne imamo pisanih zakona, tako isto ne imamo ni spomenika, koji bi se odnosili na pravosudje te bi bili stariji od prvih godina X. vieka.[2])

Staro ovo doba posve nam je dakle tamno. No ako se zakonarstvo XI. i XII. vieka izvodi iz spomenika, svatko će uvidjeti, da bez stalnih i pisanih zakona nije mogla kroz više viekova obstajati rastuća udružba naroda, koji je sklapao medjunarodne ugovore te opremao brodovlja već tamo od VIII. vieka.

Uzmimo sada na oko koji primjer, da si uzmognemo stvoriti pojam o duhu ovih zakona i o načinu, kako su se praktično upravljali u pravu gradjanskom i kaznenom.[3]) U početku bijahu odnošaji izmed naroda i vlade uobće srdačni. Ako se u XI. i XII. vieku, što je spomenici utvrdjeno, krojila pravda na očigled naroda, pod predsjedanjem dakako vlastele, ali ipak uz sudjelovanje nekolicine pučana: to se s više razloga mora vjerovati, da je tako bilo i u prijašnih viekovih, gdje je možda puk u sudbenost i više

---

[1]) Cecchetti, op. cit.

[2]) Ibid.

[3]) Vriedno je opaziti, da su stare izprave, pa i službene izdane od bilježnika, kao da je ugled zakona više vriedio negoli vladarev. *Correzione al maleficio.* (kazna za čaranje) sastavljena je u uredu Paterniana da Pozzo (1181, ožujak. ind. XV, Rialto). U kr. notarijatskom arkivu nadjosmo medju ostalimi spis veoma zanimivog oblika. Dne 14. travnja 1239. izobćena je njeka žena, jer je htjela prekršiti zavjet čistoće. koji je slobodno učinila. Bilježnički spis sastavljen bi u Castellu *in barca episcopi juxta ripam de cà Barbani.*

utjecao. Jednostavni dakle bijahu u prvo doba običaji. Pod vedrim nebom, na otvorenih mjestih obavljahu se javni poslovi, a sudovom su bili svjedoci bistar zrak i buka prisutna puka. Tako je, mislimo, bivalo skroz do vremena, u kojih nam njekoji spomenici pružaju tračak svjetla, pomoćju kojega iz kasnijih obstojnostih izvodimo predjašnje. Poslije g. 1000. sudio je dužd, okružen svojimi savjetnici u svojoj palači, kadkada na istom mjestu, rad kojega je pravda tekla ili u crkvah, a uviek je prisega služila podpunim dokazom.[1])

G. 1100. poziva dužd Vitale Michiel njeku Stefaniju, Luparenijevu udovu, u drugom braku udatu za njekoga Bemba, neka dade dokaza u parnici svojoj radi miraza sa baštinici prvoga si muža. Dodje ona sa svojim porukom i neoprovrzivimi svjedoci, dokaže svoju tražbinu, a dužd, u suglasju sa svojimi sudci, izreče odsudu, da joj se ima izručiti u svojinu polje i kuća pokojnoga muža. No nehtijući baštinici, da te nekretnine predadu, možda rad toga, što je Stefanija imala pravo samo na jedan dio vriednosti istih, pak pošto nije niti inače dobila nikakove odštete, izrečena bude nova odluka te joj se na temelju točne procjene dosudi opredieljena svota novca. Postupak ovaj, ako i nije u spomeniku jasno opredieljen, označuje ipak dovoljno način sudbenoga postupka, jer na prvu molbu i poslije dolazka Luparenke k sudu, sliedi dokaz zakonitosti tražbine, a odsuda je prama pravu. Koji je bio razlog, da se stranka odsudjena nije pokorila prvoj odsudi te izručila nekretnine, ne može se slutiti, osim ako se uzme, da je odsuda dosudjivala samo njeku svotu na onaj posjed, ili da su posjednici. kako bi svojinu sačuvali, izmolili si da izplate tražbinu u novcu.[2])

Drugi opet dužd, Domenico Michiel (1123), izadje u polje sv. Zakarije te u prisuću stranaka, a uz sudjelovanje jednoga sudca i njekolicine dobrih ljudi *(probi viri)* provede nagodu izmed njekoga Bonalda i njeke opatice ondješnjega samostana, koja bje pozvana, da se izjavi, kojim je pravom posvojila dio onoga istoga polja, na kojem se je sud sudio. No njekoliko godina kasnije, podigne Bonaldi, bilo da nagodba nije bila provedena, bilo s drugoga razloga, iznova tužbu proti opatici, te je sndac na istom onom polju zapitao opaticu, na koje izprave oslanja pravo svoje, a ona

---

[1]) 50 po prilici godina prije g. 1000. uvedena bude desetina. Kada se je poslije njekoliko godina zahtjevalo, da ju plate gradjani, koji bijahu dužnosti zadovoljili, izjave ovi, da su ju namirili i prisegnuše. Prisega dakle bijaše podpuni dokaz, da je dug namiren (Gfrörer XXVII.)

[2]) Cecchetti, op. cit.

izjavi, da ih ne može pokazati, jer da su izgorjele. Toj izjavi ne dade sudac nikakove važnosti. Zapitan o svojih izpravah Bonaldi, predloži oporuku svojih predjaka, koja bude *proučena* i *prosudjena* te napokon onaj komad zemlje njemu dosudjen.[1]) Odsuda je to brza no pravedna, oslonjena na pravni dokaz neoborivoga spisa. Sjegurno je ona oporuka sadržavala temeljitih dokaza, jer nije moguće pomisliti, da bi se bila izrekla odsuda u korist Bonaldu na temelju jednostavne izjave oporučiteljeve.

Na početku ovoga poglavja spomenusmo razpru (1096) izmed predstojnika njekog samostana i njekog župnika radi njekog posjeda. Stranke budu pozvane da pokažu pismene dokaze, na temelju kojih će se izreći odsuda. Već u ono davno vrieme, a još i prije, bilo je dakle pisanih zakonitih izprava; no niti je moglo biti izprava niti spisa prepisano i sačuvano izim na temelju uredjena zakonarstva.

Moglo bi se navesti mnogo još dokaza, da je bilo zakona o baštinstvu, o ustupu i prodaji, o svojini i servitutu tla, o najmu, investituri, zalogu, o daćah na baštinu, jednom rieči čitav niz spisa odnosećih se na uredjenu, obzirom na dobu, sudbenost, koju su rukovodili sudci, savjetnici, tribuni i gastaldi, zastupnici, nadzornici obala *(riparî), fanti*, prisežnici, bilježnici[2]) te koja dokazuje da su zakoni već u davno vrieme imali ovdje čvrst korien.

Pravo svojine bijaše mudro uredjeno. Tko je učvrstio i obradio komad zemlje, otevši ga moru, postajaše zakonitim mu posjednikom, pak već u X. vieku vidimo na ovaj način uredjeno pravo svojine. Malo kasnije imademo već kupo-prodajnih ugovora, koji se sadržajem i oblikom svojim ne razlikuju mnogo od ugovora kasnijih viekova.

Prodajni ugovor, štono ga 1031.[3]) njeki Giovanni Venerio Bolli sklapa sa njekim Blankom i Nadalom o njekom zemljištu u okolici Chioggie, a štono ga sastavi bilježnik, njeki pop Domenico, sadržaje obećanje, da će se kupcu, za slučaj da bi mu se zemljište, radi neizpunjenja ugovora, moralo oduzeti, nadoknaditi i trošak, uložen u poboljšanje onoga zemljišta. Opreznost ova odaje točno poznavanje prava.

---

[1]) Cecchetti, op. cit.

[2]) *Statuto annonario*, (zakon o živežu) dužda Sebastijana Zianija (1173.) dokazuje, da je već u XII. vieku bilo zakona te oblasti, sudaca, odvjetnika i poreznika.

[3]) Arch. di Stato — Arh. San Zaccaria.

*

Druga jedna kupo-prodajna izprava od prosinca g. 1088.[1]), što ju sklopi drugi njeki Giovanni Venerio i njeki suposjednici zemljišta njekog u Chioggi, kao prodavaoci, sa njekim Dominikom Gradenigom kao kupcem, označuje granice, servitut prolaza i izplatu pet libara zlata u slučaju evikcije. Od ožujka g. 1039. imade pravilna darovnica[2]), što ju daje njeka Marija Jubiani privolom svoga muža[3]) njekomu Stefanu Jubianu, svomu rodjaku. Radi se o njekom baštinjenom zemljištu u Lupriju, koje, *nulla penita cogente aut suadente vel vim inferente*, predaje u podpunu i slobodnu svojinu nadareniku i baštinikom mu uz opis medja i uz druge potankosti, koje odaju mudru zakonsku opreznost. Znamenita izprava od kolovoza g. 1087.[4]), sastavljena od njekoga Domenica Serica, bilježnika u Rialtu, kojom suposjednici njekog zemljišta u Lupriju pozivaju njekoga Foscarija, drugog suposjednika, neka bi udioničtvovao kod gradnje njekog nasipa, dokazuje, izbrajajuć zamjenite pogodbe, kako se već onda, da se predusrete mogućim razpram, dogovorno unapried opredieljivala nagodba, a ugovorenim se uslovom davao zakoniti oblik. Još je znamenitiji spis o zakupu na 29 godina od siečnja g. 1098.[5]), koji je prava nasljedna zakupnica, kojom samostan San Giorgio Maggiore, izručujuć posjed njekoga zemljišta u Palestrini njekomu Vitalu, opredieljuje, da se godimice na Martinje ima uplatiti godišnja najamnina od tri solda veronska i jednoga para kokoši. Kada se poboljša zemljište, bijaše Vitale obvezan da daje samostanu trećinu od priroda vina ili opredieljenu svotu novca. Izuzmu li se njeki nedostatci obzirom na zakupilca, ovaj je spis sastavljen sasvim točno i pravilno.

Izpitujmo letimice dalje, pošto nam stari ovi i dragocieni spisi toli jasno zasvjedočuju mudrost starih Mlečana.

Da spomenemo dakle dva spomenika, jedan od g. 1072.[6]) u kojem njeki Rosso iz Rialta zasvjedočuje, da je drugi njeki Rosso predao njekomu Serziju stanovitu množinu kocelja. Serzi, reć bi,

---

[1]) Arch. di Stato. — *Estere.* Arch. Tolentini.

[2]) Ibid. — Ach. San Zaccaria.

[3]) Supruzi dakle ne mogahu nezavisno jedan od drugoga izdavati obveznica, sticati prava itd. kako u rimskom pravu (Cost. 1, 3 Cod.). *Ipso viro meo consenciente,* vele neke darovnice (V. n. p. darovnicu njekoga Storlata, kojom daje njeke nekretnine crkvi San Felice u Ammiani. Arch Not., Atti Rainaldo prete — 1152 gennaro).

[4]) Arch. di Stato, — Arch. San Zaccaria.

[5]) Arch. di Stato, — Arch. del convento di S. Giorgio maggiore.

[6]) Arch. di Stato, — Arch. San Zaccaria.

da je primitak nijekao, a Rosso ga rad toga tužio. Drugi od g. 1098.[1]) od njekoga popa Verula, koji stupa kao svjedok u razpri njekoj radi njeke ograde, koja je svojim položajem smetala tudji posjed.

Podanici mletački, stanujući izvan države, uživahu uviek zaštitu republike. Iz jednog spomenika od 13. srpnja 1117. vidimo, da je u Pisi procienjena i predana tamošnjemu mletačkomu poklisaru ostavština njekoga Gradeniga, koji je tamo umro.[2]) U drugom spospomeniku od g. 1150. čita se, da je njeki Ziani, poslanik duždov u Carigradu, izabran obraničkim sudcem prigodom razlaza njekoga tamo obstojavšega trgovačkoga družtva izmed njekoga Enrica Jubiana iz Murana i Rajmondina Donna iz San Biagia[3]). Spominjemo i presudu dužda Polanija od prosinca g. 1140. u korist njeke udove Gradenigo, da joj se povrati miraz, no najviše nas zanima izprava od travnja g. 1086.[4]), kojom njeki Paolo Salamone iz Rialta potvrdjuje, da je primio od njekoga Pantalea, takodjer Rialćana, više spisa odnosećih se na njeki posjed. Prodavac ima, u slučaju evikcije, braniti ga, predaje ipak kupcu dokaze svojine prodanoga posjeda uz obvezu, da mu ih mora vratiti u opredieljeno vrieme, poslije kojega čini se, da je prodavac mogao poduzeti korake, da posjed natrag dobije.

Spomenimo jasnu i izrazitu zajmovnu pogodbu od g. 1176.[5]) i prodajni ili odstupni ugovor, sastavljen 100 godina prije t. j. u srpnju g. 1078., koji zaslužuje osobitu pozornost radi svoje zakonite forme i radi mnogih slučajeva, koje predvidja.[6]) Spomena je vriedna i namira zapisaka, što ih je njeki Ferrario oporučno ostavio njekomu popu u svibnju g. 1056.[7]) i sa svoje drevnosti i sa svoje pravilne forme.

Spomenut ćemo još odrječnicu, kojom se u rujnu g. 1061. njeki vikar sv. Zuliana odriče prava na nekretnine[8]) i zapis zaloga, štono ga je dao sastaviti njeki Scaranto iz Chioggie Minore, kao poruk njekoga Stanije po njekom Tribunu, poddjakonu i bilježniku[9]).

---

[1]) Ibid., ibid.
[2]) Bibl. Marc. — Cod. Mss., Cl. XIV, Cod. LXXI.
[3]) Arch. di Stato. — *Ducali ed Atti dipl.*, B[a] 5.
[4]) Arch. di Stato. — Arch. San Zaccaria.
[5]) Ibid., ibid.
[6]) Ibid., ibid.
[7]) Ibid., ibid.
[8]) Ibid., ibid.
[9]) Arch. di Stato. — Arch. San Giorgio.

Spis taj od listopada g. 1081. spominje, da se Stania obvezuje dati u zalog njekomu Morariju, fratru samostana sv. Gjurgja, tri solane i dva diela vinograda uz pogodbu, da će predati solane i vinograd samostanu samomu, koji će, ako bi Stania i prekršio zadanu rieč, ipak imati pravo zakonita posjeda onoga aloda. A to sve stoga, da samostan prime kao fratra sina istoga Stanije, komu se samostan obvezuje izplatiti 100 srebrnjaka, potrebnih možda kako dotacija novoga fratra.

Treba li više primjera, da se dokaže, da je u Veneciji bilo već u najdavnije doba zakona? Pak ako je to utvrdjeno spomenici, malo kasnijimi od g. 1000, nije li sasma logičan zaključak da ih je moralo biti već u prvom početku državne nezavisnosti? Velimo nezavisnosti, jer navlastito u pogledu zakona, bilo da se u Veneciji izmjenice ćutila premoć politička sad grčkoga carstva sad franačka, sjegurno je, da je pravo bilo čisto narodno.

Ako se uzme u obzir, da je, prema duhu vremena, dobro bilo razvijeno gradjansko pravo, ne može se pomisliti da nebi vlada bila pošla istim pravcem i u pogledu prava kaznenoga. Neprestano rastuće, a toli raznovrstno pučanstvo zahtjevaše budno oko i čvrstu ruku, koja će predusretati i kazniti lako nastajuće gungule i bditi nad sjegurnošću osobe i imetka.

Promissione del maleficio, prvi kriminalni zakon, što ga je izdao dužd Orio Malipiero u ožujku g. 1181., pokazuje mnogo sličnosti sa kaznenimi ustanovami, koje su davno prije bile u krieposti, a spominje ih altinska kronika. Razbojstvo kaznilo se vješali[1]), a ubistvo promišljeno ili otrovanje kaznilo se raznimi kaznami. U prvom slučaju kaznio se ubojica kao i razbojnik uzicom, a od njegovoga se imetka jedan dio dao baštinikom ubijenoga, a drugi se kao kazna predao vladi. Ako li je smrt uzsliedila s otrova, krivac se odsudio ili na vješala ili na lomaču; ako li pako posljedica otrova nije bila smrt, nego šenuće, čini se, da je kazna bila trovrstna, već prema težini slučaja: gubitak jedne ruke ili obiju ili oslieplјenje[2]).

Čim zakon od g. 1181., temelj kasnijih, a nastavak prijašnjih, uporavlja više strogosti, tim je manje kradja. Tko je ukrao u vriednosti do 20 solda, žigosao bi se i bičevao; ako li je po drugi put ukrao istu svotu, izkopalo mu se oči. Za veću svotu objesio

---

[1]) Kronika Ivana djakona piše, da je dužd Orso (860) dao objesiti kod rieke jednoga od razbojnika biskupa torcellskoga.

[2]) Cecchetti, op. cit.

bi se. Ako li se tat, zatečen u kradji, branio oružjem ili u biegu ranio koga, odsudjen bijaše na gubitak očinjega vida i desne ruke. Tko bi se sakrio u tudjoj kući sa zlom namjerom te bio ulovljen, bičevao bi se i žigosao; a onaj, koji bi učinio u tudjoj kući nasilje, osliepio bi se.

Spomenusmo skoro doslovce te zločine i dotične kazne, da dokažemo, kako je tadanje kriminalno zakonarstvo uzimalo osobiti obzir na sjegurnost imetka. S druge strane kaznio se onaj, koji je učinio nasilje ili ozledio čovjeka samo globom, koju je plaćao državi i napadnutomu ili ozledjenomu. Kako je blagost ova obzirom na ozliede i nasilja dokazom, da se stari zakoni mletački odaljuju od prava rimskoga[1]), tako su s druge strane zakoni oti dokazom, da su otočani, zabrinuti za svoj silnim naporom stečeni posjed, htjeli si ga veoma oštrimi kaznami i očuvati.

---

[1]) Globâ bijaše i u saličkih zakonih. Sin bi, umjesto da osveti smrt otčevu, primao od ubojice svotu novca prema zakonskoj odredbi, a tim je bilo pravdi zadovoljeno. Tat uglednijega roda, pozvao bi se pred kraljevski sud, gdje bi ga sudac bezobzirno odsudio na vješala. (L a c r o i x, *Moeurs, usages, etc. au mogen âge.* Paris, 1877, ch. I).

POGLAVJE III.

Vlastela i gradjanstvo.

Demokracija promiče i pospješuje ugled velikaških obitelji, koje podržavaju prevrtljivost puka te se njom znadu koristiti. Tako se dogodi u Veneciji, gdje republikanski ustav nije od vlasti izključivao njeke obitelji, koje se, uredivši se poput kasta, uzpinjahu malo po malo te se za nutarnjih razpra domogoše supremacije. Bijaše to povratak k prvobitnim odnošajem, pak zato, da se podigne ugled i da se ugodi oholosti njekolicine, nastojalo se kasnije dovesti porieklo patricija u savez sa staro-rimskimi ili sa raznimi kraljevskimi porodicami. Tvrdnje su ove u obće veoma logične, no u pojedinosti jedva ih je moguće dokazati. Sjegurno je, da se ovdje sjatiše velika gospoda sa susjednoga kopna, koja donesavši sa sobom silno blago, ili pohranivši ga mnogo u staroj svojoj postojbini, mora da se odlikovaše razkošju već na početku republike, prije jošter nego li velikimi djeli i zaslugami za domovinu. Tako se već u X. vieku mnogi zove i podpisuje *nobilis,* a već u početku države mletačke pokazuje se vrst patronata plemića i bogataša nad ostalim pučanstvom.

Uviek su stara imena u savezu sa bogatstvom imala odlučan upliv na puk. Ovim se gradjanskim prvenstvom mogahu doista dičiti Mletčani, med kojimi se bez primjera na zapadu, očuvalo obiteljskih imena od najdavnijih viekova. Ova nam činjenica pokazuje, premda si radi velike davnine ne možemo jasno predstaviti onoga pučanstva, da mnoge moguće obitelji, koje još živu, obsta-

jahu prije još, nego li se u ostaloj Evropi znalo za imena vladalačkih porodica.

Kako vidjesmo njekoje od ovih obitelji, upravo jezgra aristokracije, pristajahu uz Grke i uz susjedne si gospodare Italije te se država kolebala u vrtlogu žestokih ovih stranačkih borba, koje uznemirivahu otoke za prvih viekova. Tako je Obelerio g. 804. kao pristaša Franaka prouzročio one političke dogadjaje, koji su bili povodom, da se sielo vlade prenielo u Rialto.

Takmenje izmed Candianâ i Orseolâ, koje se čas smirilo čas opet uzplamtilo, nanašaše Veneciji kroz dugi niz godina silnih nevolja. Candiani, kasniji Sanudi, bijahu moguća obitelj, koja je u kraljevini talijanskoj imala ogromne posjede te iz nje potječe po predaji jedan od prvih konzula (tribuna?) došavših iz Padove u Veneciju. Reć bi, da su još i tada, kad su već na otocih posjedovali mnoge kuće vrtove i drage, čuvali svoja dobra i vlast svoju na kopnu. Stoga bijahu rad vlastitih probitaka prijatelji susjednim gospodarom Italije, kako su s druge strane Partecipaziji i Orseoli naginjali Bizantu. Ovi posljednji, ako nisu bili grana iste obitelji, kako je mislio Fontanini, to ih je moralo sa Partesipaziji vezati rodbinstvo i zajednički probitci[1])

Velika su gospoda morala imati veliki broj rodjaka, prijatelja, pristaša i štićenika, koji su dieleći njihove političke nazore, činili borbe upornijimi i dugotrajnijimi.

Kada je dužd Pietro Candiano IV. (959), nemareć za dužnosti svoje, počeo raditi lih po svojoj volji te nebrineć se što mu zakon propisuje, skoro se otvoreno pokazivao tiranom, skuje njekolicina, a med njima prvi valjda Orseoli, urotu, pobune se, zapale palaču i ubiju bježećega dužda i sinčića mu u triemu crkve sv. Marka. Sin Candianov, Vitale, patrijarka grâdski, pobježe u Sasku i zamoli cara Otona II. da osveti nedjelo, dok je udova Valdrada toskanska, pomagana Candiani i drugimi plemići, pošla u Paviju te nagovarala Adelajdu, mater carevu, da zavojšti Veneciju. Medjutim diže glavu Candianu protivna stranka u Veneciji te izabra duždom Pietra Orseola (976), koji uspje udušiti za čas srčbe, grožnje i pogibelji, no ove se naskoro opet pojaviše. Tajne spletke Candiana bile su naperene i prot životu duždovu, koji, da se ukloni sili i osveti

---

[1]) Stefani, op. cit.

njemačkih Otona, ostavi potajice Veneciju i zakloni se u pustu samoću Cossanske pustinje u Francezkoj. Bjegom Pietra Orseola ojača stranka Candianâ te bude u komicijih izabran duždom brat ubijenoga Pietra, Vitale Candiano, koji je i sam svršio u samostanu sv. Ilarija. Iz letimičnog spominjanja tih dogodjaja vidimo, kako je bilo nemoguće uzpostaviti mir i kako je u obiteljih velikaša slavu i ugled izmjenjivalo ubojstvo i krvoproliće ili žalosti progona i samostana. Duždovanje Tribuna Memma tipilo je takodjer sa žestokih borba Morosinija sa Caloprini. Ove se dvie obitelji silno mržahu; svaka si tražaše pristaša, a k starim su se uvrjedam gomilale nove nepravde i ubojstva.

Da ljetopisi mletački nisu toli kratki i sbijeni i da se ne bi moralo lučiti historičku istinu od tradicijonalnih predsuda, doznali bismo iz borbe izmedju Morosinija i Caloprinija mnogu sgodu iz sukromnoga života onoga stališa, koji sačinjavaše kasnije aristokraciju.

Caloprini sa Candiani bijahu predstavnici stranke franko-germanske, koja nastojaše možda da uvede despotsku vladavinu pod njemačkom zaštitom; Morosini sa Orseoli stajahu na čelu stranci, koja je branila politička prava naroda te htjela sačuvati dobre odnošaje sa carstvom iztočnim, ne da mu bude podanikom, već da od njega crpi koristi i dobiva pomoći. Iz bližeg razmotrene kriju u sebi ove borbe prije osobno častohlepje negoli političko načelo, jer se kasnije i isti Orseoli prisloniše uz Njemačku, nastojeć da učine dužda neograničenim vladarem. Sva njihova poduzeća, sva njihova naprezanja nastojahu o tom. Orseoli, koji su stupali u rodbinske sveze sa kraljevi hrvatskimi i ugarskimi, koji su sinovom svojim tražili vjerenice na sjajnom dvoru bizanstskom, težiše očito za tim, da učine vlast nasljednom u svojoj obitelji te da demokratsku jednakost izmjeni ugled imena i moć novca. Mnogi duždi odaju jasno nastojanje svoje, da učine dukat nasljednim i tim, što su si uzimali za suvladare svoje sinove. Uz to su i izpražnjene biskupske stolice bile meka za moguće obitelji, koje su težile za onimi crkvenimi dostojanstvi rad svojih drugoredjenacah, podredjujuć na taj način duhovnu moć političkoj. Tako si Orseoli i drugi duždi posvojiše kroz dugo vremena dvie vrhovne vlasti, te stegnuše na najnižu mjeru dohodke grâdskoga patrijarhata, koji bijaše duhovnim središtem Venecije, kako bi se za tu čast uzmogao natjecati samo veliki bogataš t. j. sin, brat ili bratić duždov. No

Grgur VII. poveća dohodke patrijaršije i učini ju neodvisnom od zaštite duždova, podignuv ugled i moć klera.[1])

Da si prokrče put do nasljedstva, nisu se ustručavali niti k puku se uticati, ugadjajuć njegovim strastim, kako dokazuju borbe za dužda Reniera Zena izmed Tiepolâ, stranke aristokratske i Dandolâ, stranke demokratske; medjutim i jednim drugim glavna je bila svrha, da se dokopaju vlasti. Po tom su borbe, s kojih je republika u prvih viekovih krvarila, više borbe mogućnika, nego li puka. Možda bi se bio puk, poslije bezuspješne bune, bacio u naručaj jednomu gospodaru, kako je to bilo u drugih gradovih talijanskih, no sudbina očuvala je Veneciju od toga, da bi se puk skučio pod častohlepnog tirana. Obiest mogućnika bijaše glavni razlog *serrate*, kojom se, usredotočiv svu vlast u vieću u kojem su bili svi jednaki, predusrelo pogibelji, da država dodje u vlast njekolicine.

Mogućim porodicam uz bok dizaše se lagano razred čedniji, no možda ne manje ugledan, razred gradjanski, koji je predstavljao jezgru naroda te koji si je znao krčiti put promišljenim i okretnim radom, radom koji vagne svaku, poduzme sve te se svakoj okolnosti znade prilagoditi.

Mletačko gradjansko pravo bijaše ili *de jure*, kasnije *Cittadinanza originaria* zvano, ili pako podieljeno. Gradjanin *de jure* zvao se je onaj, koji se rodio kao zakonito diete u gradu, komu su otac i djed bili gradjani te se nije bavio mekaničkim poslom. Gradjani pako bijahu dvojaki: *de intus* i *de intus et extra*. Prvi mogahu primiti i obnašati njekoje nutarnje službe u gradu te baviti se slobodno njekojimi zanati, pače i ponajglavnijimi; drugi imadjahu pravo da smiju broditi pod zaštitom zastave S. Marka te trgovati u mjestih i u lukah, otvorenih mletačkoj trgovini uz mletačke povlastice.

Medjutim optimati, samo da učvrste svoju moć, nisu izključivali od vlade niti poslije *Serrate* pragradjane, kojim se nije priečilo, da razviju svoju eneržiju, dakako u duhu aristokratskih načela. Slobodna Venecija, čija je vlada bila mudar i divan primjer ravnovesja političkoga, nije tako brzo mogla podleći intolerantnoj povlaštenoj kasti. Tečajem vremena sačinjavahu gradjani, *gentiluomini di popolo*, kako ih zove Pier Maria Contarini, drugi stupanj plemstva, koji odgovara rimskim vitezom, a zvaše se u kasnija

[1]) Gfrörer, XXXVI.

vremena red tajnika *(l' ordine dei Segretari)* te bijaše u stupnju izjednačen plemstvu na kopnu. Kako bi si priljubilo taj gradjanski stališ, koji se naukom i trgovinom podigao bio do znamenitosti te si stekao veliki upliv u puku, odredi veliko vieće, da čast velikoga kancelara može postići samo ovaj stališ, koji je bio, rekli bismo, sponom izmed plemstva i puka. Čast velikoga kancelara bila je prva poslije dužda, bila je doživotna, s njom su bila skopčana velika prava i povlasti, a kako ju je mogao postići samo gradjanski stališ, to se i taj sam ćutio dičnim, što imade u vladi toli odlična zastupnika. Kao predstojnik duždove pisarne te prvi medju tajnici, imadjaše veliki kancelar slobodan pristup u svako vieće i u svaku skupštinu, imajući prvo mjesto i medju senatori, samo je podredjen bio vieću *Signorije* i prokuratorom Sv. Marka. Odjeven bijaše u grimiz, iz državne blagajne dobivao je ogromnu plaću, poslije izbora dozvoljavao mu se sjajan ulaz, a po smrti priredjivao mu se sprovod i zadušnice kao i samomu duždu. Uz naslov viteza kitio se zlatnim poramenkom te imadjaše prava plemstva, izuzamši pravo odlučujućega glasa u viećih. Štujući i uzdižući njega, štovalo je gradjanstvo i stališ, iz kojega je potekao, a aristokracija, ne žrtvovav od svoje supremacije u vladi ništa, imadjaše u njem ne samo nuzgredno uporište, nego čvrstu baš podporu u svojih političkih ciljevih.[1]) Ne samo da su gradjani imali pravo da se natječu za sve više puta veoma unosne službe duždove kancelarije, kao što i više časti vojničke, nego su se redovito birali i kao zastupnici republike kod njekih manjih dvorova sa naslovom *residenti*. „Tako je gradjanstvu", kako svjedoči Contarini[2]), „doznačeno bilo službaba i unosnih i častnih, kao čast velikoga kancelara Kandije, kastelana u Cremi i mnoge druge, do kojih nije mogao nikoj plemić. Što više? Oni bijahu i vrhovni zapovjednici galija u ratno vrieme".

Kako su svi oni, koji su se stalno nastanili u Veneciji, težili za gradjanskim pravom, to se je podieljivalo isto kao povlast onim, koji su tude neprekidno četvrt stoleća stanovali. Drugi, koji su se rodili u Rialtu od stranaca, postajahu poslije desetgodišnjega boravka u gradu gradjani *de intus*, a iza sliedećih šest godina neprekidna tude boravka, postajahu k tomu i gradjani *de extra*.

---

[1]) Ferro, *Diz. del diritto comune e veneto* t. III. Venezia 1779.

[2]) Contarini, *Compendio universal di repubblica.* Venezia, 1602, str. 80.

Gradjansko se pravo davaše i onim, koji su u gradu stanovali kroz dvadeset godina,[1]) kao što i onim, koji su došli u Veneciju s obitelju te su samo dvie godine tude živjeli, ali su nosili sve državne terete.[2]) Gradjansko se pravo *de extra* podieljivalo i obrtnikom tudjincem. Pod konac XIV. vieka podieljivalo se gradjansko pravo *de intus* svim onim, koji su došli sa svojimi obitelji stanovati u Veneciju te su se upisali u uredu občinskih poglavica *(Provveditori di comune.*[3]) pak je tako broj molbenica narasao, da se moralo stati tomu na put naredbom, po kojoj je takovu milost mogla podieliti samo šestorica savjetnika, trojica poglavica, trideset i dvojica od sbora četrdesetorice i dvie trećine velikoga vieća (1403.) Kasnije postavljen bude poseban kolegij, koji je imao bditi, da ne bude zloporaba.[4])

Tamo od početka XIV. vieka razvija grad pomoćju ovih povlastica, veliku djelatnost diže moć svoju i dobrobit. Novi i bogati se elementi nadtječu neprestance, razvijaju se na sto raznih načina sile, kojih je učin bio i velik i divan. Hrpimice dolažahu obrtnici u ovaj grad, sielo bogatstva i mudre darežljivosti. Već ta okolnost, da je po prilici u ovo vrieme toli mnogim podieljeno gradjansko pravo, dokazom je, koli je život radin bio.

God. 1268. podielio je Lorenzo Tiepolo posebnim dekretom gradjanstvo njekomu Davidu, židovu negropontskomu, radi zasluga. Dokazom je to. da se, nad svakom predsudom uzvišeno, nastojalo podići nutarnju radinost, a opet primjer je za ono doba riedak, da su židovi bili trpljeni, akoprem im nije bilo slobodno trgovati na svoj način.[5])

Prvih godina XIV. vieka vidimo, da provedituri občina često predlažu, da se podieli gradjansko pravo onim, koji u Veneciji stanuju 25 godina ili noseć državne terete I5 godina. Iz ovih povlasti možemo razabrati različite sastavine venecijanskoga družtva.

Tu je naći Talijana iz svih prediela, tu se sastadoše najfinije umjetnosti, sa najprostijimi zanati. Traže i dobivaju gradjansko pravo (1305—1310) njeki poslije 25, drugi poslije 15 godišnjega boravka: njeki truljar iz Cremone, stanujući u kući Querini u Sv.

---

[1]) Arch. di Stato. — *Libri d' oro* del M. C., 1305, 4 settemb., D. III, 68.
[2]) Ibid., ibid. 1350, 29. agosto, M. C. D. IV, 183 t.
[3]) Ibid., ibid. 1391, 7. Maggio M. C., D., V. 189.
[4]) Ferro, op. cit.
[5]) Filiasi, *Memor. dei Veneti primi e secondi,* t. 6.

Giulianu, njeki Daniel Veriselli Veronac, njeki Giberto strojbar iz Padove, njeki Natale, krznar iz Isole, njeki Egidio, njeki Cavomaior, trgovac sa živežom iz Feltra, njeki Filippo, rukavičar iz Pise, njeki meštar Pietro, bilježnik padovanskih konzula, njeki Giovanni, kepeničar iz Verone, njeki Jacopino iz Rive, koji je trgovao kotlovi u Rialtu, njeki Guglielmo Marchesi, zlatar u S. Liu, njeki Morone Mantovanac, njeki mjernici Buono, valjda predjaci velikoga onoga Bartolomea, koji je gradio Prokuracije, njekoliko platnara iz Cremone, njeki meštar Giovanni, liečnik iz Piacenze, njeki meštar Roberto, liečnik iz Bologne, njeki meštar Rabacino iz Firenze, učitelj gramatike, njeki Jacopino iz Bologne, bilježnik petorice mirovnih sudaca, njeki gospodin Ventura Fiorentinac, Cirondo iz Luke, njeki Codalesne, kotlar iz Ferrare, njeki meštar Mino, slikar iz Siene, njeki Bonaccorso iz Milana, njeki Flordenino iz Fabriana itd. Nu već tada davalo se gradjansko pravo ne samo Talijanom, već i strancem; tako ga je dobio njeki nožar Fridrik iz Pasova, njeki Filip takodjer iz Pasova i njeki Konrad, njemački mastilac.[1])

Na taj se je način jakom i svježom krvi država pomladjivala. Vrh toga davala je republika vanjsko pravo sa plemićkimi povlastmi onim, koji su si stekli zasluga za grad; tako je n. p. dana takova povlast (1312) meštru Ravagninu, veoma vještomu liečniku iz Belluna. Već od vremena, kada je Venecija počela gospodovati nad morem svojimi brodovi te kada si je znala svojim ustavom steći poštivanje i udivljenje Evrope, pravo gradjansko *de intus et extra*, koje je ona znala toli dobro štititi, želili su tudjinci ne samo časti već i koristi radi. Brodariti nije tada bila lahka stvar. Mora zaokupili gusari, a dovoljna zakloništa nisu pružale niti same luke, u koje se često moralo rad opreznosti s krmom ulaziti, držeć luk u ruci te biti pripravan ili se braniti ili bježati.[2]) Pod zastavom sv. Marka mogao je svatko sjegurno ploviti. Najugledniji gradjani drugih država, pače isti vladari tražiše gradjansko pravo, kako bi zaštitili svoju trgovinu, svoje interese te kako bi u potrjebi u Veneciji našli svoju zaštitnicu. Tako bude gradjanstvo (1301) podieljeno obitelji Scrovegni iz Padove, Azzonu, markizu d' Este e d' Ancona (1304), gospodarom Camina i Dalmasiju de Banolis, generalnomu kapitanu svete stolice u Ferrari (1312), Mladenu

---

[1]) *Commemoriali* t. I. e. II., l. I. e III. Venezia, 1876, 1878.
[2]) Barberino, *Ducumenti d' amore (Riv. maritt.* Roma, febbr. 1878.

Šubiću banu hrvatskomu i bosanskomu (1314), gospodarom Carrare (1318), Lodoviku Gonzagi, gospodaru Mantove, Azzonu Viscontiju, generalnomu vikaru u Milanu (1332), Ostasiju de Polenta (1336), obitelji Malaspina (1339), Henriku, patrijarki carigradskomu i Galeazzu, grofu od Monte-Feltra (1343), vojvodi atenskomu i grofofovom Sanseverinskim (1344), Umbertu II. daufinu viennskomu (1345), Obertu Palavicinu (1348), Stjepanu caru Grka i kralju Raše (1350) Antunu della Scala, gospodaru Verone, (1835)[1]) itd.

Tako je s ponosom mogla Venecija gledati, kako prednjači drugim narodom, te kaošto njekad Rim, samim svojim imenom podaje gradjanom svojim ugled i moć.

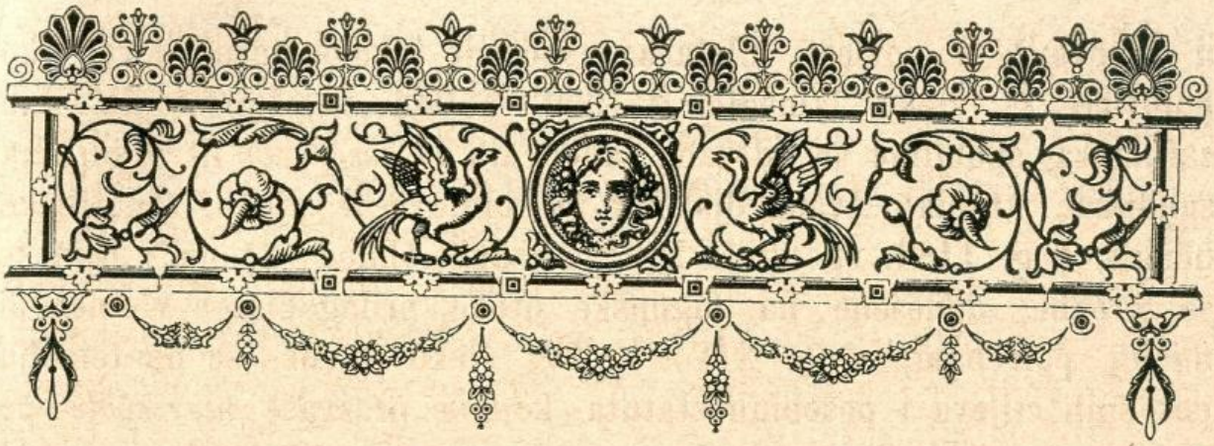
---

[1]) Evo dekreta, kojim se Antun della Scala imenuje gradjaninom mletačkim i članom velikoga vieća:

„1385 die XVIII Junii — Capta.

Cum magnificus et potens dominus Anthonius de la Scala dominus Verone collegatus noster habeat singularem et sincerissimum affectum perseverandi semper in perfecta amicicia cum nostro dominio et ad Roborandum et demonstrandum suam optimam despositionem ad onorem et statum nostrum optet fieri cives noster et de nostro majori consilio quod sibi reputabit ad magnum honorem, ut pateat evidenter quod mente et corpore sit unitus cum nostro dominio. Vadit pars Quod in bona gratia assumatur et fiat cives noster et de nostro majori consilio cum filiis et heredibus suis. Et est capta per sex consiliarios, tria capita triginta et ultra de XL. et ultra duas partes majoris consilii".

Arch. di Stato, M. Cons. Deliberazioni „Leona 1384—1415" C. 5.

POGLAVJE IV.

Narod — Zanatnička družtva i statuta im — Blagotvorno djelovanje vlade — Konac cehova.

Život narodnji, plamteći žestokimi strastmi i velikimi ciljevi, išao je jedino za tim, da trgovinom obogati domovinu, da ju ukrasi liepimi djeli, da joj sačuva slobodne uredbe, da ju obrani od vanjskih pogibelji. U prvo je doba najviše nastojao o razširenju republike narod; u dobi konzervativnoj, koja je prvu nasliedila, glavnu je ulogu preuzela aristokracija. No kada je Gradenigova *serrata* oduzela narodu skoro svaki upliv na vladu i javnu upravu, niesu ipak mogli patriciji da zaborave onih, koji bijahu prvi temelj njihove moći a kasnije toli odani i vjerni podanici te mišljahu, da bi dobro bilo priljubiti si dobročinstvi one, kojim oduzeše moć.

Kada je narodu oduzeta vlast te kada se je prvo burkanje sleglo, nastavi on uz podpunu slobodu svoje triezno i praktično djelovanje te nadje način, kako će razviti svoje sile u zanatničkih družinah i u udružbah. U tih se on bratovštinah, uredjenih pravilnici, odobrenimi od republike, iztakne bez buke i uzdigne do veličine.

U državnom redu svaki je čovjek uviek imao vriednosti i prava, a poviest zanatâ, koja je, može se kazati, poviest narodnja, bijaše slavna kao i politička. Biti ćemo kratki, jer privatan život i onako nije no ponajglavniji dio podpunoga života narodnjega, koji je i u aristokratskih državah sastavljen dielomice iz misli i ćućenja narodnjih.

Medju bjegunci na laguna nisu bile zaginule rimske predaje, koje sa sobom donesoše, te ih skoro stadoše oživljavati, kupeć se

u cehove,[1]) a poviest mletačka spomije takove udružbe već oko polovice X. vieka Izmedju g. 932. i 944. za otmice mletačkih zaručnica, spominje se udružba sandučara *(Casselleri)* ili graditelja sanduka; kronika Ivana djakona spominje u X. vieku. zanatlijske učione, a g. 1184. spominje izprava jedna obhod učiona. Rimske se uredbe, donesene na lagunske otoke, prilagodiše s vremenom novim potrebam, a u XIV. i XV. vieku urediše se na temelju posebnih ciljeva i posebnih statuta. koji se prozvaše *mariegole* po starom *matricula.*[2])

U srednjem vieku, dobi individualne djelatnosti, počiniše zanatlijske družine čudesa: sad doprinose k razvitku političkih institucija, hrleć k izborom ili u skupštine; sad opet sazivlju na trg oružane gradjane te kupe momčad za brodove, koje divnom brzinom opremaju: sad im se opet žilava ona odvažnost smiriju u svetinjah vjerskih, te podižu katedrale i bazilike.[3]) Slobodouman se oblik vlade promjeni, a narodno gospodarstvo i državni razlozi sapeše jače zanatlijske družine, kojim budu, kao izmjena povlastih, naprćene posebne javne dužnosti i danci[4]). Kada je u XIV. vieku oholo i bogato plemstvo htjelo da oblada narodom, odredi vieće desetorice, da se sastave novi statuti ili da se prerade stari. Narod mletački, izključen od državne uprave, kupio se u cehovih, uredjenih *mariegolom,* a država je rado gledala, gdje se zanatom posvećuje suvišak života narodnjega, koji bi bio mogao biti pogibeljan vladi optimata. Kako je s jedne strane aristokracija nastojala da si podvrgne i dužda i narod te se sve više osamljivala, tako su se s druge strane, na njeki način silom podražavanja, i cehovi ogradjivali. Rad toga bude monopol pravilom te kao što se u trgovini branio ulaz tudjim proizvodom, da se štite domaći, tako se i obrti strogo ogradiše, a baviti se zanatom bijaše zabranjeno svakomu, koji nije bio upisan matice.[5]) Da ne bude razloga nezadovoljstvu, koje bi bilo kadro pobuniti narod te ga podići proti aristokraciji i srušiti ustav, ne

---

[1]) Dosta je spomenuti zanatlijske cehove starih Rimljana. Od cehova koje spominju rimski zakoni, iztaknut ćemo ceh kovački *(fabrorum)*, ceh brodovlastnika *(naviculariorum)* i ceh pekara *(pistorum).*

[2]) Sagredo *(Consorterie delle arti edificative.* Venezia, 1857.) izvadi tu rieč od *madreregola.*

[3]) Mnoga bi se pogledom na zanate dala bila razsvietliti iz *Capitolare Rosso,* koji se izgubi, a sadržavaše sve zakone, odnoseće se na zanate te bi sastavljen za porabu Magistrata *dei Giustizieri vecchi,* osnovana g. 1182.

[4]) Sagredo, op. cit., cap. II.

[5]) Ibid. cap., VI.

samo da je država podupirala cehove, nego ih je pače u velike poštivala. Podieljen tako narod u razne družine nadje si novo polje djelatnosti, novi mu se otvoriše putevi sreće. Zadovoljan bijaše, što može nastojati oko vlastitih i družvenih potreba, a mogaše se popeti i do uglednih službа, kao nadglednika *(massari)*, *bancalâ*, *gastaldâ* itd. Putem cehova zadovoljavaše i svojoj oholosti i svojim probitkom te zaboravljaše, da je jednom bio dionikom vlade u državi. Želja, da se i opet dokopa staroga prava, izgine poslije njekoliko bezuspješnih buna malo po malo posve, a ova dva različita elementa, plemstvo i puk, sudariše se po koji put na svojih putevih, no i opet mirno podjoše svaki svojim pravcem. Zanatlija je svojom radinošću i dobitkom te neprestano zaokupljen svojim poslom postao štitnik mira; nije izazivao niti poticao gradjanskih razmirica niti se dizao proti patricijatu, koji je pače smatrao čuvarom dobrobiti i moći. Narodu, komu nisu bile pristupne službe, preostajaše sredstvo, kojim da zadovolji pravednom častohlepju i svojim probitkom, dočim je aristokracija, uzevši izključivo vlast u ruke, štitila, košto rekosmo, cehove, u kojih je nalazila do zadnjega dana čvrsto uporište i iskrenu odanost. Ono poštivanje uredaba domovine, koje se svečanimi riečmi spominje u prvih poglavjih *mariegolâ*, bivaše činom svaki put, kad je to domovina zahtjevala. Zanatlije bijahu pripravni, košto za urote Tiepolo-Querinijeve, pograbiti oružje te braniti postojeće državne uredbe od svakoga napadaja i od svake pogibelji.

Bilo ih je mnogo medju zanatnici, kojim je sreća prijala te obogatiše, pak ostavljahu zapise družinam, kojih bijahu članovi; na taj su način njekoji cehovi veoma obogatili, a svi su manje više imali posjeda.[1]) Ovi su cehove *(scuole)* bili na njeki način malene i jake republike, koje si izabirahu kao zaštitnika kojega svetca, podizahu sgrade, ukrašivahu crkve djeli najboljih slikara te trošiše velike svote u dobrotvorne svrhe. Više od osamdeset tisuća dukata dieliše milostinje na godinu, a brojiše svaka od pet škola *dei battudi*[2]) više od 1200 članova te bijahu začetnice *arciconfraternitâ* ili velikih škola sv. Teodora, sv. Marije milostne, sv. Ivana evangjeliste, sv. Marka, Milosrdja i sv. Roka. Veoma mnogobrojne

[1]) Arch. di Stato. — *Inquisitori alle Arti.* Filza I.

[2]) Od starine pridavaše se velikim školam rieč *Battutorum.* U Italiji bude u X. i XI. vieku uvedena vrst pokore nazvana *flagellazione* (bičevanje). Usvojena bude od svih razreda pobožnjaka, a u Veneciji bješe pod konac XIII. vieka u tu svrhu ustrojene *Scuole grandi. Gallicciolli,* III. 196.

*

bijahu pako niže škole *(scuole minori)*, sastavljene većim dielom od raznih družina umjetničkih i zanatlijskih. Njekoji zanati bijahu za se posebno tielo, drugi bijahu podieljeni u razdiele *(collonnelli)* dotičnoga obrta. Svaki obrt i svaki razdiel bijaše u svom poslu zakonom ograničen. U njekojih zanatih sačinjavahu ceh samo majstori, u drugih opet svi upisani. Članovi jedne družine, kojim nije bio broj opriedieljen, sakupljahu se češće u skupštine, a častnici izabrani bijahu; *gastaldo* ili *bancale*, koji bijaše predstojnikom, *vicario*, koji ga je, ako li je bio zapriečen, zamjenjivao, dva ili više savjetnika zvanih *compagni*, jedan blagajnik, jedan računovodja, dva sudca, jedan ili više cienilaca, koji su imali razporezavati troškove. Svaki je član plaćao godišnji prinos, *luminaria* zvan; državi glavarinu, *taglione* zvanu i napokon dohodarinu, koja je bila neznatna te se i zvala *insensibile.*[1])

Glavne skupštine, u kojih se narod vježbao u razpravljanju, sazivahu se jedan ili više puta u godini, već prema zanatom.

Aristokratski ustav državni pokazivaše se i u uredjenju ovih udružbâ, u kojih je vladala vrst aristokracije, majstori *(capi mistri)*; njihova djeca nisu bila obvezana da probave vrieme nauke kao naučnici, da se muče kao kalfe, da dokažu svoju vještinu kao majstori. Nije to bila aristokracija zatvorena, već uviek živa i uviek se pomladjujuća, kako opaža Sagredo, jer je svaki naučnik znao, da će poslije nauke postati kalfa, a prevalivši dužno vrieme kao kalfa, da će dokazav svoju vještinu, postati majstorom, i da će mu sinovi na temelju povlasti postati majstori i bez izpita.[2]) Nije se smjelo primiti naučnika, koji nije navršio dvanaest godina; naučničtvo trajalo je pet do sedam godina; kalfom bilo se dvie do tri godine, a tada se, iza izpita, proglašivao majstorom te je imao pravo otvoriti vlastitu radionicu.

U najstarijih *mariegolah* imade ustanova strogih i mudrih. Tako se u ustavu ribara od g. 1227. zabranjuje prodavati ribu u vlastitoj kući; predstojnici moraju svaki dan pregledati tržište, moraju svake godine sazvati dva puta članove ceha te im čitati pravilnik; tkogod hoće da prodaje ribu u ulicah ili kanalih gradskih mora u školu, te prisesti na pravilnik.[3]) U njekih je zanatih bilo

---

[1]) Sagredo, op. cit., cap. VII.
[2]) Id., ibid., cap. II.
[3]) Arch. di Stato. — *Giustizieri vecchi* — Cod. Brera, II. 289. — *Capitolare dei Pescatori.*

zabranjeno primati djecu izpod osam godina; u drugih bijaše strogo zabranjeno namitati dječakom težak i zdravlju škodljiv posao.[1])

Bile su to uredbe ozbiljne, oštre te kadre razviti skromne, no stroge krieposti narodnje. Priučivši se za rana ozbiljnim mislim, čeličiše si Mletčani dušu i tielo, te živući umjereno u obilju, mogahu odoljevati svakoj nepogodi. Nije svatko mogao u ceh, a tko je htjeo da bude primljen, morao je dokazati bezprikornu ćudorednost, vještinu u zanatu i obećati, da će se točno držati pravilnika. Cehovom bijaše ponajglavnijom zadaćom, da skrbe za budućnost i da se zamjenično pomažu. Čestit zanatlija bijaše pomagan u starosti i u bolesti, a kada je umro, njegov ga je ceh (*scuola*) sproveo do groba te je štitio i obskrbljivao udovicu mu i sirotčad. Svaki je ceh imao svoju bolnicu, a da se uzmogne namiriti trošak, dužni su bili članovi doprinositi u tu svrhu malene svote. Svaki je ceh imao svoju zastavu, a u javnih sastancih imadjaše svoje opredieljeno mjesto. Svake su godine, vrh svetkovine svoga posebnoga zaštitnika, išli svi cehovi u oči sv. Marka u provod, a pred svima stupao je glasnik trgovačkoga ceha (*università dei mercanti*) u baziliku obćega zaštitnika republike te polagahu tude dar od 120 libara voska u znak dužne zahvalnosti crkvi.[2]) Na Markovo pako, gdje se slavi zaštitnik domovine, svaki je ceh, predvodjen svojim zastavnikom, polazio u provodu u baziliku skroz pred odieljenu stolicu duždovu, pokazujuć mnogobrojne zatvorene moći, okovane u zlato i u srebro, a nakićene dragulji te množinu dragocienih i divno izradjenih sviećnjaka, stiegova i kadionica.[3]) Prigodom crkvenih i gradjanskih svečanosti natjecahu se cehovi medjusobno bogatstvom i sjajem svoga nakita.

Ako nas to ne upoznaje dovoljno sa bogatstvom i obiljem sličnih bratovština, uvjeriti će nas sjajne gradjevine, koje su odličnije medju njima podigle i koje su dokazom, da niti posred toli realnoga života nije ugasnula vatra za sve što je liepo i izvišeno. Jedna bratovština graditelja započe g. 1349. obnavljati bolnicu do crkve sv. Ivana evangjeliste. God. 1481. dogradjena bude škola sv. Ivana u štilu Lombardâ otmenom jednostavnošću, no tolikim bogatstvom,

---

[1]) Ibid. — Cod Brera, II, 50. — *Mariegola dei Cristallai.* — Tu stoji n. p.: *puellae vel pueri non audeant laborare ad meriglum vel a calore ad plumbeum.*

[2]) Sagredo, op. cit., cap. VII.

[3]) Renier-Michiel, *Origine delle feste veneziane.* Milano 1829, vol, 3, pag. 136.

da se njom mogla dičiti odlična ona bratovština, koja je imala 18.000 dukata godišnjega dohodka te brojila medju svoje članove knezove i najviše dostojanstvenike, medju kojima i Filipa II. kralja španjolskoga.

Kasnije, u XVI. vieku, podigoše se škola sv. Marka, divno djelo Martina Lombarda, ogromno ono zdanje škola sv. Roka. koju se misli da je sagradio drugi jedan Lombardo, a stojala je ništa manje nego 47.000 dukata, škola milosrdja djelo Sansovinovo te škola sv. Jeronima, djelo Vittorije. U tih su se školah sakupljali članovi, te su tude poslije mise, odčitane pri žrtveniku svetoga zaštitnika, razpravljali o svojih probitcih, zaključivali i obavljali izbore.

Na taj su se način u velikom tom političkom i trgovačkom središtu mogle radjati i uspjevati misli o budućnosti, o održivanju o zamjeničnoj podpori, jednom rieči o svem onom, što čini moderni ekonomski napredak. Pauperizam se suzbijao marljivošću, a moralne su si i fizične sile držale ravnotežu. Već od XIV. vieka pisalo se, „da svaki Mletčanin ima nješto svima zajedničkoga te su se rad toga plemići i bogataši ponašali napram narodu obzirno; da se čini razlika izmed siromaštva i prosjačenja; da je bila sramota prosjačiti rad lienosti; da nijedan Mletčanin nije htjeo da služi, jer si je inače mogao nuždno privriediti, te su se bavili vinogradarstvom, ribolovom, solarstvom, lovom, zanatom, pomorstvom i trgovinom“.[1]) Otčinska briga vlade skrbila se i za uzdržavanje staraca, ne možda ponizujućom milostinjom, već tim što je odredjivala, da oni siromašni Mletčani, *koji rad starosti ne mogu više broditi,* mogu trgovati sa živežem *te tako uzdržavati sebe i siromašnu si obitelj,* dok mladež mora *na more, poput svojih roditelja i predjaka.*[2]) Ako i nisu Mletčani, u dobi pred konačnim razpadom, glede dužnostih bili izjednačeni, ako i nije narod sudjelovao u životu političkom, to mu je makar život ekonomski bivao sve sjajnijim. Pak i jest varava sloboda francezka počinila najveći zločin na dobrobiti i slobodi talijanskoj tim, što je jednim mahom dokinula cehove, izručiv njihov imetak državi, mjesto da ih je jednostavno preustrojila. Njeke su povlastice bile u oprjeci sa novim vremenom, a svakomu je moralo biti slobodno baviti se njekim

---

[1]) Fratar Enrico da Rimini. V. *la cronica del* de Monacis. Remondini, 1758,

[2]) Zakon od g. 1443. U vieću desetorice.

zanatom, zato je trebalo cehove otvoriti svim, a ne dokidati ih. Tako ne stane onog pogleda u budućnost, one izmjenične pomoći, a stvori se moderni proletarijat. Kada je zanatlija ostario, pak ga k tomu pritisla bieda i bolest, nije se više utjecao braći, već obćini; nije više tražio zakloništa i pomoći u malenih bolnicah, koje su uzdržavali pojedini cehovi, već u dvoranah prostrane bolnice, koju je obćina sagradila u obćinske svrhe. Tada je narod, jer nije više bio odgajan u strogih nazorih, da valja sam sebi dostajati, izgubio svaki ponos i svaki smisao za štednju, te mjesto toga navikne uticati se u crnih danih bolesti i starosti javnomu milosrdju.

POGLAVJE V.

Bojne vježbe — Javne svečanosti.

Bojne vježbe odgoje dosta rano jak naraštaj pomoraca, koji je prkosio olujam ne samo idući za dobitkom, već takodjer braneći primorje od neprijateljskih napadaja. Uz vesla prvih slavnih galija niesu se znojili sužnjevi, već gradjani. Odkad se uvidjelo da je gadjanje s luka *utile ymo necessarium,*[1]) sve se moguće upotriebilo, kako da se Mletčani u tom usavrše. Na svetke sva se kršna mladež, koja je navršila 15. godinu, sakupljaše na obali sv. Marka, ukrcavaše se u njekoliko dugih ladjicah, *ganzaruoli* zvanih te veslaše u S. Nicolò del Lido, gdje je pucajući u nišan oštrila oko i jačala mišice. Svaki predstojnik gradskoga kotara *(Capo di contrada)* prisizao je, da će dati upisati medju strielce sve one, koji budu navršili 15, a nebudu prevalili 35 godina.[2]) Strielci bijahu podieljeni u četice od deset, kasnije od 12 glava, odkale im ime *duodene*, a svaka imadjaše svoga vodju.[3]) Vodja *duodene* prisizao je, da će svoje ljude voditi k pucanju i da će „pucati neprestance i valjano bez svake varke".[4]) *Duodene* bijahu neka vrst gradske narodne vojske, a sastavljahu ih plemići i pučani, pak su

---

[1]) Arch. di Stato. — *Misti Cons.* X. vol. VI, fol. 37, 1364. febbr. 25.

[2]) Vidi primjer prisege Arch. di Stato -- Miscelanea, *Atti dipl.* Busta IV.

[3]) O mletačkih vojničkih uredbah u obće, a o *duodenah* napose, izdati će Cav. Giovanni di Sardagna znamenito djelo. Hvala mu što nam je dozvolio uvid.

[4]) Arch. di Stato. — Miscellanea, *Atti dipl.*

im i vodje bili sad plemići sad pučani. Bogati i siromašni, mladići i muževi, u gradu i u utvrdah svi su bili strielci te sačinjavahu tako rekuć narod pod oružjem. Na svakoj trgovačkoj galiji morala su biti četiri mlada plemića, koja su prevalila dvadesetu godinu.[1]) Tečajem vremena poveća se taj broj. Koje čudo, ako su oti mladi vojnici uz toliku životnu snagu bili i ratoborni i objestni. *Raspe* pripoviedaju ne samo o njekih krugljicah, koje su strielci znali bacati u prozore i kokošinjake gradjana, već i o ubodih i ubojstvih.

God. 1299. budu na najprostranijih mjestih grada podignuti nišani, kojim imadu Mletčani zahvaliti, da su u pomorskih bitkah bili strašni sa svoje vještine u bacanju džilita i strielica.[2]) Obzirom na to, što je *exercitium balistandi multum utile et fructuosum terrae nostrae,* odredi kasnije Vieće desetorice za svaki kotar jednog predstojnika, koji je imao paziti na nišane i odnašati ih. Evo mjesta, u kojih su bili ponajglavniji: S. Vitale, Barbaria delle Tavole, S. Geremia, S. Fosca, S. Polo, S. Gioacomo dall' Orio. S. Margherita, la Giudeca, S. Francesco della Vigna.[3]) U spisih Vieća desetorice imade točnih i izdašnih viesti o strieljanju u nišan, o svečanih pokusih u Lidu, te se živahno možemo maštom zagledati u one svečanosti, u svjetlo ono oružje, one raznolike znakove, onaj posmjeh ponosnih patričanka, i liepih pučanka. Prvo natjecanje u strieljanju bilo je obično o božiću. Kad su strielci došli k nišanu S. Nicolò del Lido odlučivaše se znakovi *quis debebat esse primus quis secundus,* a prvi, koji je pogodio u središte, dobivao je kao nagradu 10 lakata skrleta *(brachia decem scarlati),* drugi 6, a treći je dobivao luk i tobolac. Drugi svečani pokus u Lidu bijaše poslednje nedjelje veljače, a tada je prvi dobitnik dobivao *brachia decem borselle, secundus brachia sex borselle et tertius unam balistam cum uno carcassio.* U svibnju, oko uskrsa, bijaše treći pokus, a *ille qui primo dabat in signo* dobivao je *brachia decem tintilane, secundus sex, et tertius unam balistam cum crocho.*[4])

Aristokracija, obladavši narodom, nije mu uzela oružje iz ruku, nego je dapače nastojala, da se u njem uvježba periodičkimi vježbami i javnim natjecanjem. Kod narodnih igara, kao što i kod

---

[1]) Ibid — *Liber Novella,* 1356, 26, febr., fol. 121. *Partium* A. 9 luglio in Pregadi, fol. 96.

[2]) Galliccìolli, I, 311.

[3]) Arch. di Stato — *Misti Cons.* X, Vol. IV, fol. 32, Vol. VI, fol. 28, 62, 81. Vol. VII, fol. 24.

[4]) Arch. di Stato — *Misti Cons.* X — Vol. VI, fol. 130, 131.

nadstrieljavanja poticala je vlada takmu te je svu brigu, košto Grci u svom cvietu, posvećivala jačanju tiela. Već je i strančarstvo samo ohrabrivalo narod, jer je puk, koji se sad jednoj sad drugoj stranci bacao u naručaj, kalio strasti i mržnju svoju u njekih igrah, u kojih je mogao pokazati jakost i srčanost svoju. Tako se oko g. 800. u običaji medju dvjema strankama u Erakleji i Jesolu borba s jakim trskovcem. Iz ove se je možda borbe razvilo u puku (1292) šakanje.[1]) Šakalo se pako od rujna do božića na mostovih bez ograde, te se stoga mnogi borac, stučen i okrvavljen, srušio u vodu. Druga vježba u ravnoteži i gibkosti, već tamo, od XIII, vieka, bijahu t. z. *forze d' Ercole*, visoke piramide ljudi, na razan način sastavljene. Ove su se piramide dizale na podu, koji se podigao na buradi, ako se vježba izvadjala na kopnu, ili na dvih splavih *(chiatte)*, ako na vodi. Narod se mletački dielio u dvie stranke: oni, koji su stanovali napram iztoku s onu stranu velikoga kanala, zvali su se *Castellani*, a oni napram zapadu, zvali su se *Nicolotti*.[2]) Šakanjem, hrvanjem i sličnimi igrami uzpaljivahu se žestoke njihove strasti, nastojeć jedna stranka nadkriliti drugu u srčanosti. I natjecanje ladjicami *(regata)*, koje bude kasnije javna zabava, u kojoj se pokazivao sav sjaj mletački, imalo je zadaću, da uvježba puk u veslanju u ratne svrhe. Prva se *regata* spominje g. 1300. Petnaest godina kasnije izadje dekret, koji odredjuje, da se svake godine imade prirediti *regata* na Marijin-dan, Takova regata nije bila iz zabave, već se natjecalo sa galijami, a dekret od g. 1315. nalaže ravnateljem arsenala, da imadu pripraviti *duos platos*, svaki sa 50 ljudi, *aptos d regattam*.[3]) Na taj je način republika imala dovoljan broj vrstnih veslača za svoje galije.

Druge bojne i okrutne igre bijahu boj s bikovi, džilitanje i obdulje.

---

[1]) Gallicciolli, I, 130.

[2]) Ova radioba potiče iz dobe dužda Seb. Zianija (1172—1178). *Castellani* stanovahu u trih predgradjih: Castello, S. Marco i Dorsoduro, a *Nicolotti*, prije zvani *Cannaruoli* u ostalih trih: S. Croce, S. Polo i Cannareggio. U XIV. vieku predje 5 ulica Dorsodura k Nicolottom. Razlog bijaše sliedeći: G. 1307. pobirao je castellanski biskup Ramberto Polo t. z. posmrtnu desetinu. Ulica S. Pantaleone. oslanjajuć se na to, da im je biskupov predšastnik Bart. Querini bio oprostio, zaniekaše ju. Uz nju pristanu još 4 ulice. Biskupa zamrzi narod i ubije ga na mjestu, koje se kasnije prozva *Malcantone*. Onih 5 ulica bude izobćeno te ih Castellani ne htjedoše više priznati za drugove, zato se sdružiše sa Cannaruoli. Mržnja medju protivnimi si strankami potraja dugo.

[3]) Cicogna, Lettera intorno ad aleune regate veneziane. Venezia, 1856.

Boj s bikovi mora da je u Veneciji veoma star. Igre ove (*cazze* ili *feste*) nisu nikada bile barbarske naravi, košto u Španiji, jer su se u tu svrhu uzimali volovi, a u boju s njima nije život ljudski došao tako lako na kocku. Bilo je slučajeva, da je mesar jednim vještim udarcem presjekao vrat životinje, ili se vol konopi čvrsto privezao, a na nj se napustili psi, koji su ga tako dugo grizli, dok se nije, ne mogući se braniti, udarajuć, skačuć i ruleć pod njihovimi ugrizi srušio. Takovi su se bojevi priredjivali ili na trgu sv. Marka ili na ravni sv. Stjepana, sv. Marije Formose, sv. Pola, oko kojih su se podizala prostrana gledališta.[1])

No najobljubljenije i česte igre bijahu u Veneciji u srednjem vieku obdulje, koje su se velikim sjajem priredjivale.[2]) Plemići su uživali u tih igrah, a u bjesnilu onih borba razviju se njeke vitežke navade i njekoja pravila o časti, što i danas, poslije toliko viekova, čini ono doba toli zanimivim. Tako budu igre u čisto vojničke svrhe s vremenom moćnom polugom uljudbe.

Ne ima mjesta na zemlji, koje je za obdulje imalo veličanstvenije mjesto, što je trg. sv. Marka. Dužd sjedjaše u loži iznad velikih vrata bazilike, da ga je svatko mogao vidjeti i gospodje, sakupljene u posebnoj loži i gospoda i cieli narod. Trg bijaše nakićen slikami, zavjesami, zastavami i štitovi; u obduljnicu nije se smjelo *ne homines recipiant sinistrum ab equis, et ut ludum melius facere possint.*[3]) Obduljaši bijahu odjeveni u grimiz i zlato a konji im sjasno opremljeni. Pobjednikom davala se na dar dragulji nakićena zlatna kruna i savršeno izradjeni srebrni pojas. God. 1253. priredjen bude u slavu izbora dužda Riniera Zena turnir te su svi shodovi i svi prozori na trgu sv. Marka bili nakićeni svilom i dragocienimi tkaninami. U slavu osvojenja Trevisa priredjen bude 14. veljače 1338. na trgu sv. Marka opet sjajni turnir. „Stranac se snebiva gledajući toliki sjaj", piše 1364. Pertrarca, koji je, sjedeći duždu ob desnu, motrio turnir, priredjen u slavu osvojenja Kandije. U tih junačkih i pogibeljnih igrah, gdje je trebalo srčanosti i vještine, pokazivala se velika hrabrost naroda, koji nije bio samo mornar, nego vojnik i junak. „Taj narod", nastavlja Petrarca opisujući turnir, „pokazuje toliku vještinu u jahanju i u porabi

---

[1]) Sanudo, XXV, c. 126, tgo.

[2]) Dekret od 17. lipnja 1367. nije dozvoljavao, da se priredi igdje turnir osim uz privolu osam članova vieća desetorice. Arch. di Stato — *Misti Cons.* X. (1363—1374).

[3]) Arch. di Stato — *Lib. Fronesis* (1318—1325), fol. 160—1322. 5 febbr.

oružja, toliku hrabrost i uztrajnost, da se može natjecati na kopnu i na moru sa borioci i najjačimi".[1])

Martino Da Canale pripovieda, da je g. 1272. došlo iz Furlanske u Veneciju 6 plenića, da se bore u obduljah, a zovu se: Tartaro della Frattina, Francesco di Sbroiavacca, Giovani d' Azzano, Enrico da Fiume, Mangusso d' Annone i Massuto da S. Stefano. Da po mogućnosti sačuvamo liepi i živahni Da Canalov opis turnira, prevodimo ga doslovce. „Tri dana pred korizmom poslije objeda, oboruža se 6 furlanskih mladića svim mogućim oružjem i uzjaše svoje bojne konje, a i Mletčani posjedoše na čast ovih 6 mladića svoje konje; presvietli gospodin dužd dodje u otmenom družtvu na prozore svoje palače, dodje i drugih Mletčana, gospodja i pospodjica u velikoj množini. A kada bi me tko zapitao, kako li se boriše, odgovorio bih mu: jedan proti drugomu, samo što je vrh toga prvoga dana došao mladić iz palače presvietloga Jacopa Tiepola, no ne od njegova koljena; oboruža se svakojakim oružjem uzjaše dobra, jaka i brza konja i stupi u borilište. Tada jedan od Furlanaca nakrene glavu svomu konju proti njemu, obojica podbodu konje i potrče sa spuštenimi koplji jedan proti drugomu, no tako su ciljali i ravnali, da nije ni jedan pobjedio, samo je duždov mladić slomio na Furlancu svoje koplje; a da me tko zapita, kako se zvao taj Furlanac. rekao bih mu, da mu je bilo ime Giovanni d' Assano.

„Istoga su dana Furlanci napadali sa spuštenimi koplji i podbadajući svoje konje jedan drugoga po više puta; no pobjedio nije nitko, samo što se Tartaro della Frattina tako žilavo borio, da je rtom svoga koplja dosegao kacigu Francesca da Sbroiavacca te mu ju tako s glave trgnuo, da se Francesco skoro na tle srušio; a da nije remenje na kacigi popucalo, bio bi se od onoga udarca sjegurno srušio, no za onda održa se on čvrsto na konju.

„Sliedećega dana poslije objeda dodjoše Furlanci svim oružjem oboružani i jašući na svojih konjih, a tada pristupi gradjanin mletački, koji se zvaše Ugolino. Bio je podpuno oružan, a jahao je dobra konja. Borba sa Furlanci započe, no takova bijaše sudbina, da nije nitko pobjedio, samo što su koplja lomili. Taj se Ugolino na bojištu održao, a Enrico da Fiume borio se je toga dana mnogo puta s njim.

---

[1]) Petrarca, *Senil. ad Petrum Bononiensem.*

„Treći dan dade jedan od furlanskih vitezova postaviti po sred borilišta koplje kratko i debelo, oko kojega bijaše ovita pergamina, na kojoj je bilo napisano, neka izadje tko te neka uzme ono koplje, on da je vitez i od viteza, da se je voljan boriti na koji način tko hoće, te da će čekati na bojištu podpuno oružan na svojem bojnom konju. Tada izadje na mejdan gradjanin mletački, koga zovu Belviso, a rodio se u Trevisu, uzme ono koplje, oboruža se, uzjaše jaka konja i stupi u obdulju, konopom ogradjenu. Furlanski vitez čekaše već pripravan, a tada započe borba med njima te su po više puta jedan na drugoga udarili. Slučaj htjede da se nije ni jedan srušio, no na glavah si polomiše koplja. Poslije ove borbe ostadoše na borilištu samo još dva viteza furlanska te se tako uztrajno boriše, da su obojica jedan drugomu na glavi škršili svoja koplja te napokon prestali. Što ću vam još reći? Ne potraja dugo te su Mletčani, koji su bili na konju, počeli lomiti koplja jedan s drugim, a i vitezovi furlanski nastaviše kršiti ih te tako bude svečanost velika i divna, da su u velike bili počašćeni Furlanci u Veneciji. A sve to što vam pripovjedih, bilo je na oči svietlomu duždu Lorenzu Tiepolu, koji je sve motrio iz svoje palače u sjajnom družtvu.“[1])

I svetkovine pokazuju smjeli duh onoga ratobornoga doba, nieteć u gradjana vatru rodoljublja i osobne hrabrosti. Velikim se je sjajem svjetkovala uspomena na odlučnu pobjedu Mletčana, kojom oteše Longobardom Ravenu te ju vratiše eksarhu. Svetkovina *delle Marie* slavila se u spomen poraza hrvatskih gusara, otimača nevjesta mletačkih.[2]) Poraz Tatara, Ugra za dužda Tribuna (900) bude povodom sjajnih svetkovina, ka kojim je dolazilo mnogo Talijana.

---

[1]) *La cronique des veneciens de maître* Martin Da Canal, P. II. §. CCV. i sl. (Arch. Storico It., t. VIII, 1845.)

[2]) U Mletcih bijaše običaj obavljati ženitbeni obred zadnjega dana siečnja, koji bijaše , po predaji, dan prenosa tiela sv. Marka. U sjajnom provodu polazilo se u biskupsku crkvu u Olivolu, gdje su se sakupile u bielo odjevene, dragim kamenjem nakićene nevjeste, svaka sa kutijom u rukuh, u kojoj je držala svoj miraz. Predaja hoće, da su jednom hrvatski gusari neopaženo spustili u Olivolu svoja sidra, provalili u katedralu, zarobili nevjeste, muževe, njekoji hoće i istoga biskupa te umakli napram gradu Caorle u njeku luku, koja bude po tom prozvana *porto delle donzelle,* a tamo podielili medju se plien. Strava je bila velika, no brzo se Mletčani snadju, opreme njekoliko brodova te podju pod vodstvom duždovim u potjeru za gusari. Dostigli ih te ih prisilili da izruče i nevjeste i blago. Na uspomenu te pobjede slavila se svetkovina. Dužd je svake godine u sjajnom provodu polazio u crkvu S. Maria Formosa te je tamo darivao mirazom 12 siromašnih djevojaka. Tako je jedna od najsjajnijih svetkovina bila u počast žena. Većina kronista ne spominje toga dogadjaja.

No medju svima dvie su bile najglasovitije svetkovine mletačke: Spasovo i četvrtak pred pokladami. Na Spasovo svetkovala se sjajna svečanost, palili se kriesovi u spomen pobjede održane g. 997. nad gusari neretvanskimi. Uz to se toga dana slavilo gospodstvo nad morem, što su mnogi mislili, da je Mletčanom dozvolio papa Aleksander III. kada se ono u borbi sa Fridrikom Barbarossom zaklonio bio u Veneciju. Izmed mnogih opisa svetkovine uzašašća *(festa della Sensa)* najviše nam se svidja sliedeća još netiskana, a potičuća iz XV. vieka od ruke njekog Milanca.

„Na spasov-dan u jutro zadjoh u ladjicu, da si pogledam svetkovinu, koju slave svake godine. Tako vidjeh ladju Bucentoro, nakićenu crvenimi svilnimi tkaninami, koju vukoše deset čamaca svaki sa dva veslača. Na Bucentoru bijaše dužd, 70 godina star, visoka stasa i ljepa obličja, odjeven u crveno svileno zlatom protkano odielo, koje je tako dugo, da mu ga dva štitonoše moraju pomoći nositi. Na glavi mu crvena kapa, okolo naokolo zlatom izvezena. S jedne mu strane nadbiskup vietski, a s druge nadbiskup spljetski. I tako podjoše do dviju kula, gdje se dužd oko 15 sata vjenčao s morem, spustivši unj prsten, 6 dukata vriedan. Zatim se vratiše te prisustvovaše misi u S. Nicolò del Lido. Pod misom se pjevalo . . . obzirom na malen broj pjevača veoma dobro. Dok se čitala poslanica, svirale su orgulje duždove ceremonije, a on je držao u ruci sviećnjak sa velikom gorućom bielom sviećom. Tude je bez ikakvoga družtva sam stojao. Kada se je pročitalo evangjelje, donesoše mu knjigu te ju poljubi najprije dužd, a za njim svi poslanici. Sada dodje žrtvovanje te onaj, koji je misu čitao, pristupi k duždu, a ovaj žrtvova novac, koji je držao u rubcu. Bio je jedan *trono* ili jedan dukat. Malo zatim bilo je podizanje. Vjernici bijahu pobožni i odani, a drugim neka Bog oprosti. Podjeljen bude blagoslov, a misa bude svršena . . . . . Vidjeh, gdje se popeše na Bucentora dužd s dvorjanstvom i druge osobe . . . . i tako dodjoše u Veneciju, a dužd dade družtvu objed. Ja nisam udioničtvovao jer mi se činilo drzko, zato ostadoh. No za večernje u crkvi sv.

Lorenzo de Monaci dokazuje, da se dogodio za dužda Pietra Partecipazia (939—959); Sabelico i Sanudo tvrde u dobi Pietra Candiana III. (942—959); Filiasi misli, u vrieme Pietra Tradonica (836—864). U kronici, koja se pogriešno pripisuje Danielu Barbaru, pripovieda se o tom dogodjaju, koji je bio povodom najvećoj mletačkoj svetkovini, veoma obširno. Molmenti: *La dogaressa di Venezia.* Pag. 23—24. Torino 1884).

Marka sjedne do mene njeki gospodin te mi reče, da je on bio na objedu kod dužda, te da je bio sjajan i obilan.[1])

I svetkovini, koja se slavila u četvrtak pred pokladami, bijaše povod pobjeda.

Da prestanu već jednom stare one i strašne borbe rad supremacije, odredjeno bude g. 1053. da Grado imade biti priznat metropolom Venecije i Istre, dočim se Aquileja morala zadovoljiti s podloženimi si biskupskimi stolicami na kopnu Lombardije. No mira ipak ne bude . . G. 1162. sakupi Ulrico, patrijarka oglajski, veliku četu Furlanaca, udari iznenada na Grado i zauze ga. Mletčani opreme u tinji čas mornaricu, osvoje pod vodstvom Vitala II. Michiela opet Grado te odvuku u veneciju Ulrika sa 12 njegovih kanonika, da im, košto veliki Sanudo, dadu glave odrubiti.[2]) Na molbu papinu budu pušteni, no patrijarka se morade obvezati, da će svake godine u četvrtak pred poklade poslati u Veneciju jednog bika i 12 krmaka — znak pogrde patrijarke i 12 njegovih kanonika — za nasladu puka. Svečanost se slavila svake godine uz veliko veselje te paljenje kriesova; pače umjetni su se kriesovi palili po bielom danu.[3]) Pošto se je ubilo bika i zaklalo prasce na trgu sv. Marka, otišao bi dužd sa svojim dvorom u dvoranu *del Piovego*, gdje su bile podignute njeke drvene kulice, spomen na furlanske kule, koje su dužd i njegovi savjetnici buzdovanom porušili.

— Mletačka je aristokracija opazila dosta rano, da javne svečanosti i vanjski sjaj ne samo oživljavaju narodni duh, već da doprinose mnogo k nutarnjem miru i k zadovoljstvu naroda. Kada je prigodom takovih svečanosti silazio dužd medju narod pod zlatom izvezenim baldakinom, nosile su se pred njim zlatom protkane zastave, mlada je plemčad u srebrne trublje trubila, sprovadjao ga je velik broj popova, plemića i naroda.[4])

— Nagli razvitak blagostanja radjao je volju za zabavom i razkošju. Rolandino Padovano spominje u svojoj kronici[5]) velike

---

[1]) Arch. di Stato u Milanu — *Cart. dipl., Venetis, die* XXIII, 1476, *mag. Ill. et. ex. principi Domino duci Mediolani.* Za ovaj kao što i za druge spomenike i viesti iz obilnog dopisivanja milanskih poklisara kod republike mletačke dugujemo zahvalnost veleštovanomu Cesaru Cantù-u.

[2]) Sanudo, t. XXVII, c. 4.

[3]) Umjetni kriesovi, kojimi su se javne svečanosti uveličivale izum su talijanski, koji dospije u Francezku i u Evropu za Karla VIII. Lacroix, *Moeurs et costumes au moyen âge*, pag. 262.

[4]) Da Canale, CCXXXVII.

[5]) Lib II, cap. 14.

svetkovine, *corti bandite* zvane, koje su se priredjivale u Veneciji uz veliko veselje i silan sjaj, u kojih se izmjenjivalo pjevanje, sjajni i razkošni plesovi, vojničke igre, turniri, noćne zabave i gostbe. Već od X. vieka podavao se narod zadnjih dana pred korizmom najvećemu veselju. Tu je valjda tražiti početak mesopustu — *Carnevale* — koji se spominje g. 1094. u jednoj izpravi dužda Faliera.[1]) God. 1269. nalaže senat, da se imade svetkovati zadnji dan pred korizmom.[2]) Tada i ovdje nastadoše družine, slične onom sienskom sboru razkošnika, što ga spominje Dante (Inf. 29), te se rabila krabulja, koja bude simbol izgubljene jednakosti, jer se je pod njom mogao bratimiti patricij sa pučanom. Kada je g. 1297. zatvoreno veliko vieće, priredjivaše Gradenigo narodu sjajne gostbe, samo da umiri uzbunjene duhove te je i sam zalazio u njegovu sredinu i prijateljski s njim obćio.[3]) Narod je tako malo po malo zaboravio, da je prava svoja izgubio, jer je sjaj modernoga života i ljubežljivost velikaša u svako doba zaslieplјivala svjetinu.

---

[1]) Muratori, *Rer. ital.*, t. XII, pag. 253.

[2]) Sansovino, *Venetia città nobilissima et singolare*, con le aggiunte del Martinoni, Venetia, Curti, MDCLXIII, lib. X.

[3]) *Governo dello Stato Veneto*, ms della Bibl. di Monsieur cit. Daru, t. I.

POGLAVJE VI.

Trgovina i obrt. — Vriednost novca.

Pripoviedajuć Martino Da Canal g. 1267. poviest grada, *koji je najljepši i najveseliji onoga stoljeća te pun divota i svakoga dobra*, veli, da *onim plemenitim gradom prolazi trgovina poput mlaza vodometa.*[1]) Dviesto godina prije pisao je Ivan djakon, da je Venecija daleko nadkriljivala sve susjedne gradove bogatstvom i sjajem. Do te se visine digla Venecija svojom trgovinom. Došavši na lagunske otoke, bavili su se Mletčani malom trgovinom, no ojačavši, baciše se na iztok te dovažahu u Carigrad lies, surovo i kovno željezo, žito, vunene tkanine, posoljeno meso, a izvažahu odanle svilu, krzno, slonovu kost, drago kamenje, mirodije, slador i dr. Po tom je razumljivo, da je izvozna carina bila osam put veća nego li uvozna. Češće su bez dvojbe mletački trgovci dobivali na vjeresiju od trgovačkih kuća grčkih čitave tovare, koje su onda na svoju ruku prodavali u Italiji i drugih zemljah evropskih.[2])

Kasnije počeše zalaziti mletački brodovi u njeke luke afričke na obalah Maroka, zadjoše u crno i azovsko more, krcahu na Donu smolu, konoplju i druge stvari brodarstvu nuždne, kupovahu bogati plien, što ga Tatari zaplieniše u Kini i Indiji te si privriediše na taj način oko 47.000 cekina.[3]) Sol uzeše Mletčani ne samo u Italiji nego i u njekih drugih odaljenih predielih u monopol, udarahu joj

---

[1]) *Cronique*, II.

[2]) Gfrörer, XXIX.

[3]) Filiasi, t. 6 — Scherer, *Histoire du commerce de toutes les nations*. Paris 1857, t. Ire, p. 194, 198.

cienu po volji te braniše silom Bolognanom i stanovnikom Markâ, da se koriste blizimi salinami u Cerviji i Comacchiju.[1]) Četrdeset tisuća konja dolazilo je godimice iz Ugarske, Hrvatske, iz iztočne Njemačke u Istru po sol mletačku.[2]) Vrh toga tamo od VIII. vieka kupovahu trgovci mletački od gusara i drugih zlotvora robove te tjerahu s njima razgranjenu i nečovječnu trgovinu, koja im je silan dobitak nosila.[3]) Dalnji izvor bogatstva bijaše im u opremanju brobrodova te u velikom obilju trgovačkih i bojnih ladja.[4]) Mnogobrojna prava i povlastice kao što i osvojanja oživljavahu i jačahu trgovinu mletačku. Longobardi (568—714) zajamčivahu mletačkim trgovcem, od kojih dobivahu živež, sjegurnost i oprost od carine za njihovu trgovinu na svojih tržištih. Karlo Debeli dozvoli Mletčanom g. 883. da smiju slobodno trgovati po cieloj njegovoj državi, oslobadjajuć dužda Ivana Partecipazija i baštinike mu od carine.[5]) Osvojenje Dalmacije za dužda Pietra Orseola II. (991), proširi gospodstvo u moru jadranskom, razgrani brodarenje mletačko te mu zajamči više sjegurnosti. Isti dužd dobi od cara carigradskoga zlatnu bulu, kojom se podieljuje brodovlastnikom i trgovcem mletačkim znamenitih povlasti u obsegu carstva iztočnoga.[6]) Druga zlatna bula cara Aleksija g. 1082. daje veoma velika prava Mletčanom, koji su mogli kupovati i prodavati svakojaku robu bilo gdjemudrago u državi, neplaćajuć ni najmanje carine ili drugoga danka. Do takovoga se cvieta razvila trgovina mletačka na početku XI. vieka.

Država nije propustila sgode, da proširi te povlastice, a njezini su zastupnici obnavljali tečajem XIII. vieka pogodbe, ugovore i nagode s carem carigradskim, s knezom biblоškim, s patrijarkom oglajskim, s carem njemačkim, sa sultanom halebskim, s gradovi Padovom, Bolognom, Osimom, Recanatijem i Umanom. Isto su tako mudro i obzirno postupali i u zemljah osvojenih od križara,

---

[1]) Filiasi, t. 6. Ne samo soline, nego i svu riečku trgovinu posvojiše Mletčani. U tu svrhu držahu flotu lahkih galija i oboružanih ladja.

[2]) Scherer, p. 293, 294.

[3]) Gfrörer, VIII. — Caroldo, *Historia venetiana*, Es. ms. della Raccolta Stefani, p. I, fol. 22. — U polovici VIII. vieka otvoriše njekoji mletački trgovci u Rimu trgovinu s robovi te nakupovaše veliki broj robova, koje su mislili poslati Saracenom u Afriku. Papa Zakarija, nehtijući da kršćani dodju u robstvo poganom, sakupi veliku svotu novca te ih odkupi. Muratori, *Rer. ital.*, III, 164. i sl.

[4]) Gfrörer, VIII.

[5]) Böhmer, *Reg. Carol.*, p. 957.

[6]) Dandolo, *Chr.*, 233.

gdje su mogli urediti vladavinu posve svoju. Promjenivši ustav g. 1172. upre vlada poslije ubojstva Vitala Michiela II., da pomogne državi do procvata te posveti svu brigu narodnoj ekonomiji. Dužnost je bila maloga vieća da nadzire pomorstvo, brodarstvo, živežarstvo, novčarstvo itd., a pomorski *Visdomini* (1195), nazvani *ufficiali alla tavola del mare*, imadjahu pobirati carinu od svih trgovina, koje dolažahu po moru. Da ne bude kriomčarenja, križahu morem oko grada ladjice i galije sa dobro oružanimi i željezom oklopljenimi državnimi stražari.[1])

Cjelokupno skoro stanovničtvo Venecije, mornari, zanatnici i trgovci, podavahu se brodarstvu. U dućanih i na rialtskom tržištu bijaše izloženo cimeta, tamjana, ulja, oružja dragocienih tkanina, što se sve dovažalo iz iztoka. Iz iztoka su se donašali ubavi oni nakiti, koji su se za skup novac prodavali na zapadu, u zapadnih gradovih Francezke, poimence u Limogesu.[2]) Da se vidi, koli je razgranjena i živahna bila trgovina, koliko je mnogo pripravnih jamaca imala država, dosta je prolistati *liber communis*, nazvan takodjer *plegiorum*.[3]) Uvoz i izvoz bijaše uredjen strogimi naredbami. Telal je proglašivao kod sv. Marka ili u Rialtu, da ni jedan Mletčanin ne smije pod prietnjom težkih kazna u stanovitih zemljah kupovati i prodavati robu i živež, pače grozilo se konfiskacijom imetka i razorenjem kuće.[4]) Plaćali su se posebni mornari, koji su imali križati jadranskim morem, progoneć i loveć brodove, krcane zabranjenom trgovinom.[5])

No već svaki gradjanin nastojao je od svoje strane, da se zakon točno vrši. Zakon je n. p. zabranjivao, da se prodaje lies u Egipat. Njeki patricij, polazeć u njeku luku jadranskoga mora, opazi ladju krcanu liesom. Posumnja, ne ide li možda u Egipat te pozove k sebi pilota *(nauclerius)* i mornare, koji su mu se morali zakleti, da će poštivati naredbe republike.[6])

Vriedno je zabilježiti, da je vlada zabranjivala gradjanom krcati žito i drvo u stranih lukah, pak ga voziti drugamo nego li u

---

[1]) *Lib. Pleg.*, c. 46.

[2]) Viollet-le Duc, *Dict. raisonné du mobilier français*, etc., t. III. 7me partie, pag. 82. 83.

[3]) G. Riccardo Predelli sastavi mu regesta (Arch. Veneto, 1872). Imade tude zanimivih viesti iz privatna života.

[4]) *Lib. Pleg.*, cap. 44, 45, 80, 81, 82, 90.

[5]) Ibid., cap. 46.

[6]) Ibid., c. 30.

*

Veneciju.[1]) Brodovi za prevoz neprestance su se umnažali i usavršivali. K barkam za riečku plovitbu *(cursorie, olcadi,)* najvećim *galandrijam* (t. z. po grčkom *chelandie*) i *dromonom*, pridodju galije, *cocche* i *asiri.*[2])

Za škverove brinula se takodjer država. Ne samo da je kadkada zabranjivala, da nijedan tesar *(marangonus)* ili kalafat ne smije otići iz Venecije ili drugdje tražiti posla bez dozvole *signorije*,[3]) nego je svim Mletčanom zabranjivala graditi u obsegu republike brodove, koji nebi imali sliedeće mjere: dužina rebrenjače *(colomba)* 56 stopa, dužina rebara koja sjeku more 34 stope, širina otvora 24 stope, visina najviše 90 stopa, širina dna po volji.[4]) Na taj su način skoro sve ladje bile iste veličine te su se lako mogle pretvoriti u bojne brodove, pak nam je jasno, kako je nevjerojatnom brzinom republika opremala svoje flote. Kako da se krcaju brodovi, propisivali su na tanko mnogi i veoma oštri propisi,[5]) mnoge su se dužnosti namitale kapitanom i mornarom.[6])

Republika je neprestano gradila i opremala galije, providjala ih ljudmi i živežom te ih je na dražbi *(cottimo)* prodavala onomu gradjaninu, koji je najveću svotu ponudio.[7]) Gospodar nakrcao bi brod trgovinom te ga mnogo puta sam vodio u iztočna mora ili u luke nizozemske, uviek pako bijaše put unapried opredieljen te bi gospodar prisizao, da će domovini ostati vjeran te da će u svakoj sgodi braniti *čast države sv. Marka.* Zapovjednici, koji su bili pojedince izpitani u velikom vieću ili u Pregadih,[8]) prisizahu, da će dobro brodom ravnati i nastojati, da se ne ošteti; obećavahu, da će ga, kad se vrate, postaviti sa svom opremom i u dobrom

---

[1]) Ibid., c. 83.

[2]) Veli se, da je g. 1348. obitelj Liliado sagradila u novom arsenalu najveću ladju (Galliccioli, I. 320). Vjerojatno je ipak, da su Mletčani mnogo prije gradili velike ladje. *Liber Plegiorum* od g. 1223. i 1228. pominje njekoliko procjena brodova i galija. Lies za jednu galiju stojao je 170 lira, za *asiro* 337, 5 lira dva jarbola 9 koraka duga. Jedna barka bila je procienjena na 18 lira, galija 650 l., velika galija 700 lira.

[3]) *Lib. Pleg.*, c. 87.

[4]) Ibid., c. 98.

[5]) Ibid., c. 105.

[6]) Arch. di Stato — *Misti Senato.* Reg. I. f. 187, 188, 22 gennaio 1303.

[7]) 24. ožujka 1332. kupio je n. p. na dražbi Andreolo Giustiniani desetu galiju, zadnju od mornarice, koja je polazila u Flandriju, za 75 lira. Prva je bila najskuplja, a kupio ju Zaccaria Contarini za 81 liru. Treća, koju kupi ser Giovanni Michiele Scazo, prodade se na dražbi uz cienu od samo 65 lira. — (Arch. di Stato — *Misti Senato*, Reg. 15, f. 6).

[8]) Arch. di Stato — *Cerberus*, pag. 12, 22 febbr. 1294 in M. C.

stanju natrag u arsenal.[1]) Obećavahu nadalje, da će biti na svom brodu od dana, kad se započelo krcati ga; da će nadgledati trgovinu; skrbiti, da momčad dobiva kruha, vina i mesa; bilježiti točno dobitak i izdatak te posvetiti najveću brigu koristi države.[2]) Imali su pravo uzeti si pilota, mornare i veslare, koji su im se činili najposobniji za državnu službu,[3]) no morali su jamčiti za njihovo poštenje i vrsnoću.[4]) Brodovlastnici pako moradoše obećati, da ne će ni prodati ni iznajmiti svojih brodova izim Mletčanom; da će kupcem stavljati jednake zahtjeve, da će prodaju brodova najaviti te da će dati od notara napisati prisegu kupaca onih brodova, koji se prodadu izvan Venecije.[5]) Brodari bili su proniknuti velikom revnosti i ozbiljnom dužnošću te nisu gubili noći u lukah, već su veoma brzo robu svoju izkrcavali.[6]) Obzirni u svojih odlukah, smjelo ih izvadjahu, ne prezajuć od nikakve pogibelji te poduzimahu puteve, kojih se i najsmjeliji današnji mornari boje.

Koncem XIV. vieka oživljuje Venecija, kako veli Gibbon, trgovačku industriju Evrope te se podigne do najvećega bogastva.[7]) Da se uzmogne ravnati silnim ovim pokretom trgovačkim, opremalo se godimice 6 flota na trošak države,[8]) koja je po prilici brojila 36.000 mornara, 16.600 radnika u arsenalih i 3300 plovećih brodova.

Mletčani su moru imali zahvaliti sve svoje bogatstvo, te su sve svoje misli svraćali na more. U XIII. vieku poprimiše pomorske zakone barcelonske, ostatak rodskih zakona, koji bijahu dugo vremena zajednički zakoni svih brodara. Moralo je dakako biti i

---

[1]) *Lib. Pleg.*, c. 88.

[2]) Arch. di Stato — Atti dei Proc. di S. Marco depositati dalla Amministrazione degli Istituti Pii Riuniti.

[3]) *Lib. Pleg.*, c. 89.

[4]) „Capitanei galeae debeant dicere probitatem et utilitatem Comitorum, Naucleriorum et Proderiorum". Arch. di Stato — *Cerberus*, p. I, 1278, die X. augusti.

[5]) *Lib. Pleg.*, c. 90.

[6]) Fincati (*Splend. e decad. della marina mercant. di Venezia — Riv. Marit.*, Roma, maggio 1878) navadja kao dokaz brze plovitbe galiju ser Andrije Ariana, koja je g. 1408., krcata putnici za svetu zemlju, odplovila iz Venecije u srpuju, a doplovila u Jaffu u kolovozu, prevalivši 1600 talij. milja u 33 dana, a više ne može prevaliti niti najbolja moderna trgovačka ladja.

[7]) Za rata Chiožkoga (1379) posudiše državi gradjani mletački 6,294.000 lira.

[8]) Jedna je škvadra trgov. brodova polazila u crno more radi trgovine s Rusijom i sa srednjom Azijom, druga u Carigrad te je trgovala u lukah Rumilije i Grčke, treća u Siriju i Malu Aziju te je trgovala s Armenijom, četvrta u Egipat, peta u luke španjolske i afričke, napokon šesta polazila je kroz Gibraltar na tržišta britanska i flanderska.

posebnih naredaba rad sjegurnosti trgovanja i rad procvata trgovine, ako se uzme na um, da se tamo od X. vieka brodarenje neprestano razgranjivalo. Tako imade u statutu mletačkom, *promissione del malificio*, njekoliko poglavja, koja se lih brodarstva tiču. Najstariji zakon, kojega su se morali držati brodari, sastojeći iz 52 poglavja, proglašen bude za dužda Jakopa Tiepola 1. lipnja 1229. God 1255. izdan bude za dužda Riniera Zena sbornik naredaba o brodarstvu, razdieljen u 129 poglavja pod naslovom: *Statuta et ordinamenta super navibus et aliis lignis.*[1]) Ova dva nepodpuna sbornika, kukavni ostanci rodskoga zakona *de jactu*, ne dostajahu razgranjenoj trgovini mletačkoj, te se skoro ocutila potrjeba jedinstvenoga zakonarstva, koje će zaštićivati prava i u medjunarodnih razmiricah. Vjerojatno je dakle, da su tamo od g. 1200. poprimili zakon *Consolato del Mare*, bilo što je bio u krieposti u znamenitijih gradovih primorskih u srednjem vieku,[2]) bilo što su Mletčani sami g. 1215. u Carigradu u crkvi sv. Sofije zaprisegli, da će ga se točno držati.

Uzburkanoga se mora nije Mletčanin nikad bojao; zvižduk uzbješnjelih vjetrova bijaše im kao sladki sanak. Već u to se doba moglo reći, da su Mletčanom „Dalmacija, Albanija, Rumelija, Grčka, Trapezunt, Sirija, Armenija, Egipat, Cipar, Kandija, Apulija, Sirija i druge zemlje, države i otoci rodne bašće i ohole kule, gdje nalaze probit, nasladu i sjegurnost.“[3]) Bučnimi se valovi služe, da si brodove u zaklon spreme, odvažno zalaze u nepoznata mora, srdce im od veselja poskakuje, stupajuć na zemlje nepoznate; a vrativši se sa svojih puteva, bilježe za potomke svoje, što su opazili i izkusili. Izvješća ova, pisana priprosto, bez nakita, bez hvaste, puna bijahu mudrih savjeta i novih misli o trgovini, o običajih, jer često biva, da se u jednoj osobi nadje filozof, pisac i trgovac.

Stopami Marka Pola, koji se znao kod najmoćnijega vladara Azije popeti do najvišega dostojanstva, čije su istinite opise držali

---

[1]) Tiepolov *statut*, skoro zanemaren kroz 2 stoljeća, bude i opet otisnut g. 1477. od Filipa di Pietro u staro-mletačkom narječju kao dodatak k *Statuto Civile*. Kasnije bude opet otisnut sa statuti od g. 1492. i 1528. Lošije sreće bio je Zenov kodeks, koji je odkrio Foscarini nakon pet viekova u starom njekom sborniku obitelji Querini. Nalazi se u Marciani na kraju pergaminskoga sbornika iz XIV. vieka (Clas. II, Cod. XC, III.

[2]) Marin, p. 7.

[3]) Muazzo, *Cron. ms.* med Cod. Svaier (Museo Civico), spominjan od Filiasija.

bajkami, podjoše pod konac XIV. vieka patriciji Nicolò i Antonio Zeno, koji obreše Islandiju i Groenlandiju te se izkrcaše 100 godina prije Kolumba na obalah Labradora.[1]) Svagdje se pokazuje eneržija i individualna odlučnost, sav je život proniknut čilošću, sve se sile razvijaju u svojoj raznolikoj mnogostručnosti, skoro po skladnoj harmoniji.

Ako i jest bila glavna skrb Mletčana, da si grade ponajprije ribarske barke, a malo po malo sve veće ladje trgovačke, ne smije se pomišljati, da nije već u prvo doba na lagunah bilo zanata. Bogataši dovedoše sa sobom na otoke družinčad i zanatlije, a siromašni se bjegunci baviše i nadalje svojim zanatom.[2]) Što je još preostajalo valjana, obzirom na zanat, u pokrajinah rimskih sve to predje u novi grad,[3]) gdje se sačuvaše njeki čisto rimski izumi, kao mozaični podovi i prozornice, koje se na van otvaraju.[4])

Čim se dalje širila pomorska vlast, tim su se i obrti više razvijali te je sjegurno, da su već u najdavnijih viekovih bili dosta na visokom stepenu, čemu su nam dokazom sjajne gradjevine, kojima su bili nakićeni; Eraclea, Torcello, Equilio, i Malamocco. Ne ima dvojbe, da u prvo doba nisu sve izveli domaći,[5]) no nisu bili stranci oni graditelji, koji podigoše u Veneciji 90 crkava prije sv. Marka, niti onaj Talijanac Uberto, koji je u XII. vieku izradjivao mozaike u Trevisu, niti onaj, koji je g. 1000. u rimskom stilu obnovio katedralu u Torcellu.[6]) Veoma rano cvatiahu na lagunah lievanje kovina i gradnja orgulja, a malo kasnije zlatarstvo, bojadisanje tkanina itd.[7]) Tako spominju stari pisci g. 814., da je njeki pop Gregorio gradio orgulje,[8]) a god. 864., da je dužd Orso Partecipazio poslao

---

[1]) Zurla, *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani.* Venezia, Picotti, 1818.

[2]) *Cronaca Altinate,* kako već vidjesmo, izbraja različite zanate i imenuje više obitelji, koje dodjoše u velikoj pratnji zanatlija te koje gradiše crkve.

[3]) Zanetti, *Della origine di alcune arti principali,* ecc., pag. 17. Venezia, 1841.

[4]) V. *note manoscritte del Temanza in margine ad un esemplare delle Arti dello Zanetti* (Venezia, 1752), Museo Civico, H, 2178.

[5]) Mletčani su mnogo naučili od Bizanćana i od stranaca. Patrijarka Fortunato (808), hoteć poljepšati crkve u Gradu, dozva *magistros de Francia* (Cod. Trevisaneo).

[6]) Cicognara, *Storia della scultura dal suo risorgimento fino al secolo* XIX, t. II, Venezia, Picotti, 1816.

[7]) Zanetti, op. cit. — Filiasi, op. cit.

[8]) Drugi stari pisci spominju opet njekog Giorgja, graditelja orgulja g. 826. *Georgius quidam presbyter de Venetia, cum Balduino comite Foroiuliense veniens, organum ydraulicum Aquisgrani fecit*". Enhardi Fuldensis. *Annales* (Pertz, *Mon. Ger. Hist.,* vol. I. p. 359). — Reginonis, (*Chr.* Ibid., pag. 563.)

na dar caru iztočnomu 12 zvonova.[1]) Ivan djakon pripovieda u svojoj kronici, da je g. 999. dužd darovao caru Otonu III. stolicu od slonove kosti sa podnožkom, srebrnu čašu i vrč veoma umjetno izradjen i dr. A kada je car poslao duždu za uzdarje dvie kraljevske mantije, uzvrati mu Orseolo te mu pošalje bjelokostni priestol, nakićen veoma umjetno izrezanimi slikami. Jasan je to dokaz, da su u Veneciji i najfiniji zanati veoma stari. Ne smije se medjutim s uma smetnuti, da je medju raznolikimi i mnogobrojnimi zanatnici bilo veoma mnogo robova, koji su morali, košto je poznato, praviti oružje. Isto tako su morali biti kovači, bravari, zidari, tesari stolari, postolari i dr.[2]) Stanje je njihovo bilo nesnosno te su često morali bezplatno raditi za državu sve do blage i pravedne vlade dužda Flabanica (1032—1042).[3])

Narod neumoran u trgovini, hrabar u ratu, dade se s vremenom na obrte, te ih dotjera do velikoga savršenstva. U XII. vieku ne prede se svila samo u iztoku, već se taj obrt razširi po Italiji, Provençi pače i po sjevernoj Francezkoj. Mislilo se po onom, što je tvrdio Nicolò Tegrimo u svom djelu *Vita di Castruccio*, da je svilarski obrt tjerao samo obrtni grad Lucca, a istom poslije što je bio oplienjen g. 1309. da mu se stanovnici razidjoše po Italiji, Francezkoj, Njemačkoj i Englezkoj. *Sericorum pannorum ars*, veli Nicolò *qua soli Lucenses in Italia et divitiis affluebant, ubique exerceri cepta.* Ipak se svila tkala na lagunah mnogo prije toga vremena, kao što se tkao tamo od g. 1100. zlatni i srebrni brokat[4]) te onaj crveni damast, kojimi su se u srednjem kitile kraljevske palače i dvorovi velikaša u Evropi. Zakon od 26. veljače 1224. odredjivaše, da poslanik na Negropontu ne smije trgovati doli tkaninami svilenimi, dragulji i biserom,[5]) a veliko vieće naredjuje g. 1248., da carinarski nadzornici tvornica zlatnih tkanina *non debeant emere nec emifacere de ipsis pannis purpureis nec cendatis nec etiam laborare nec facere laborari modo aliquando de ipsis.*[6]) Na skoro se natjecahu tkanine od devine vune, brokati

---

[1]) Sabellico, p. 59.
[2]) Gfrörer, XXV.
[3]) Ibid.
[4]) Viollet-le-Duc, op. cit., loc. cit., p. 356, 357, 362. Na starih mozaicih bazilike sv. Marka odjela su odličnika razne boje i zlatom protkana.
[5]) *Lib. Pleg.*, c. 25.
[6]) Arch. di Stato — M. C. Secreta, 14 settembre 1248.

i skrleti mletački sa rukotvorinami orientalskimi. Staklane, šećerane, kožare, tvornice ukusne robe dodju na glas, a bilo je obilje tvornica ocakline, mirisavka, liekova, boja itd. Iz Rima i iz Francеske dobivahu mletački zlatari, vješti finom i ukusnom poslu, dragocjene naručbine, kao okivati drago kamenje, srebrne vrčeve *ad filum cum diversis imaginibus sub cristallis.*[1]) Mletački je posao iz drugoga decenija XIII. vieka pročelje velikoga žrtvenika sv. Marka s izdubenimi slikami, sa stupići izžliebljenimi na zasuk i s malenimi prilikami svetaca u plosnoj rezbi.[2])

Uz takovo cvietanje obrta i trgovine brzo se razvi i usavrši teorija vjeresije. — Mjenice, koje su Talijani izumili[3]), bile su u Veneciji već pod konac XIII. vieka mnogo u porabi te se njima služila i sama država, kada je odaljenim poslanikom namicala novac.

Mletačka je kovnica bez počinka radila, da uzmogne zadovoljiti zahtjevom ogromnoga mjenbenoga prometa. I ovdje, kaošto skoro u cieloj Evropi, bijaše idealna, ako i ne efektivna novčana jedinica lira, razdieljena uviek i posvud u 20 solada, a ovi u 12 denara. No vriednost je promjenljiva i konvencijonalna te su se uzalud napinjati mnogi učenjaci, da oprediele vriednost tomu novcu u razno doba. Najstariji denari, koji bijahu u porabi u Veneciji te koji do nas doprieše, jesu *denari imperiali,* a poznajemo Ljudevitove i Lotarove (814—886) od 32 mlet. grana, tako da bi soldo bio od 334 grana, a lira od 20 solada bila bi od 6880 grana;[4]) denari Henrika svetoga i Konradovi (1002—1039) gori formom i sadržajem, težki 21 mlet. gran, sa 400 karata po marki; napokon denari Henrika IV. (1056—1106), manji a težki od 9—14 grana. Mnogo se i uzalud prepiralo, dali su se novci ovi kovali u Veneciji, kopnenoj ili pomorskoj. Tvrdiše njekoji, da je već u vreme Teodorovo na lagunah bila kovnica, što bi imale dokazati rieči glasovitoga

---

[1]) U inventaru kapele St. Denis-a u Francezkoj stoji, da je krst, štono ga dao napraviti opat Suger, koji je umro u sedamdesetoj godini 1152., bio urešen sa *trente-huit grands saphirs assis sur grands fermeilletz d' or à jour à quatre demi-compas de façon de Venise.* A na 11 listu *Inventarium de omnibus rebus inventis in Thesauro Sedis apostolicae,* etc., čita se: *Urceum de argento de opere venetico ad filum cum diversis imaginibus sub cristallis.* (Bibl. Nat., Paris, № 5180). Cit. Pasini, *Sul frontale dell' altar maggiore in S. Marco,* pag. 27—28. Venezia, 1881.

[2]) Pasini, op. cit.

[3]) Ferrara, *Bibl. dell. Econom.,* vol. VI, Introd.

[4]) Zon, *Cenni sulla moneta veneziana.* Venezia, 1847.

lista Cassiodorova, bajna *redonda aurea* Pietra Badoer-a (993) i diploma cara Lotara, podieljena Pietru Tradonicu (840). Početci kovnice mletačke u gustoj su tami, što je jasno dokazao pisac u tom poslu veoma učen [1]). Njekoji uztvrdiše, da je pravo kovati novac, koji je bio u tečaju i izvan države, veoma staro po svjedočanstvu privilegija Rudolfa i Huga.[2]) No ova priviligija ne daju Mletčanom, kako je iz netočnih prepisa razabrati, pravo *fabricandi monetam*, nego im dozvoljavaju, da rabe novac, koji su rabili od starine.[3]) Prvi novac pravo mletački, koji je do nas dopro te nam je poznat,[4]) je *marcuccio* ili *denaro piccolo* Vitala Michiela II. (1156). Opredieliti vriednost novcu posao je veoma težak, točnost u tom je nemoguća. Spomenici nam iznose veoma različne vriednosti novca u mjenbenom prometu. Spomenuti denar Ljudevitov dvanaesti je dio solda sa $28^2/_3$ fine sastavine. 378 po prilici godina kasnije, kuje se *grosso*, od $42^1/_{12}$ grana, a vriedan je samo 24, kovina je umnožana samo za polovicu. Nadstojnik kovnice Francesco Marchiori veli, da je 10 karatan. No o tom, kao što ni o drugih pitanjih, nisu pisci složni. Krivnja biti će bez dvojbe nemar radnika i nadzornika. Naredba od 11. studenoga 1457,[5]) spomenuvši, da se „novac kuje sa malo poštenja i reda, što je infamija", odredjuje, „da se moraju strogo vršiti naredbe o mjerenju, vaganju i kovanju novca, koje su propisali nadstojnici kovnice, da bude novac valjan, dobar i jednak". Padovan spomije 22 *grossa* iz gradskoga muzeja i Bottacina, liepoga kova od različitih dužda i nejednake težine.[6]) G. 1472. kuje se po prvi put mletački dukat, koji bude novac trgovačkoga prometa, no tečajem vremena njegova se vriednost mienja, dok nije g. 1561. Girolamo Priuli kovao srebrni dukat od 6 lira i 4 solda sa finom sadržinom od 617 grana. G. 1659. kuje Domenico Contarini *ducatello*, iste nominalne vriednosti sa 363 grana fine sadržine. Srebro bi po tom tečajem vremena dobivalo veću vriednost, što ipak nije istina, jer iz cienika Sebastiana Zianija

---

[1]) P a d o v a n, *Le monete dei Veneziani — Pref.* Venezia, 1881.

[2]) Cod. Trevis. c. 61, 63.

[3]) „Simulque eis numorum monetam concedimus secundum quod eorum provinti duces a priscis temporibus consueto more habuerunt". Arch. di Stato — *Lib. blancus*, c. 9, 11.

[4]) To nam medjutim ne brani da vjerujemo, pače moramo držati, da su i njeki prijašnji duždi kovali novac. I od spomenutog *marcuccia* sačuvao nam zub vriemena samo jedan primjerak, koji se nalazi u muzeju grada Parme.

[5]) Arch. di Stato, — Senato, *Misti*, R. 52, c. 54.

[6]) Vidi u tom pogledu pomna iztraživanja Padovanova.

(1173) proizlazi, da funta mesa i funta najprostije ribe stajahu 2 solda u srebru, što je $2^1/_2$ lire današnjega novca. Spomenuti cienik ima ciene označene u veronskoj vriednosti, koja je bila u gornjoj Italiji daleko razgranjena. Veronska lira imadjaše 2160 grana finoga srebra, po tom je soldo imao 108 grana, a denaro 9 grana. Prije spominjani *marcuccio* bio je od lošega srebra, težak izmed 12 i 9 grana. Sebastiano Ziani kovao je drugi, slični *denaro* nazvan *piccolo*, od najprostijega srebra, težak 6 grana. Prvi poznati novac, koji nješto vriedi, je *grosso* ili *matapane*, Enrica Dandola (1192), od najboljega srebra, težak $42^1/_{12}$ grana, a vriedan 26 *piccola*. Deset grossa bilo je *lira grossa*. *Quartarolo*, suvremenik grossov, vriedio je $^1/_4$ solda. God. 1284. odredjeno bude, da se kuje zlatni dukat prozvan kasnije *zecchino*, komu je težina i vriednost ostala uviek jednaka. God. 1330. kovao je Francesco Dandolo prvi pravi *soldo*, prozvan *cenoglelo* ili *ginocchielo*, rad klečeće slike duždove na njem. Srebrn je, teži 16 grana, a vriedio je 16 do 18 piccola. Od Dandola Foscarija imademo *mezzanino* ili pol grossa, koji je vriedio $1^1/_2$ solda; grosso je tada vriedio 3 solda (22 grana srebra). *Soldino cenoglelo* vriedio je 9 piccola, a istu je vriednost imao i *soldino mezzanino*. *Grossone* Francesca Foscaria težio je 61 gran, a vriedio 8 solada, jer je vriednost grossa bila poskočila na 4. *Mezzo bagatino* ili *piccolo*, koji je kovao Michele Steno, odgovarao je u vriednosti $^1/_{24}$ solda, a kovali su ga mnogi duždovi. *Quatrino* bio je $^1/_4$ solda, *bagattino* $^1/_{12}$, novac od čistoga bakra te je bio u tečaju od Pasquala Malipiera do Alvisa Contarinija. Nicolò Tron prvi je kovao pravu *liru* (1472) od 126 grana sa 120 grana finoga srebra. U Veneciji rabile su se razne lire, a većinom nosile su ime onoga novca, koji je predstavljao denar. Tako se *lira di piccoli* (*libra parvorum*) zvala ona, kojoj se denar zvao *piccolo*. Lira *dei grossi ordinari* bila je za polovicu veća od predjašnje. Imade spomenika, u kojih je *lira di grossi* vriedna 10 dukata u zlatu (1331), no ta će po svoj prilici biti ona, koja se zvala *lira di grossi* ili *lira grossa d' imprestidi* po tom, što se je rabila kod proračunavanja državnoga duga. Ta se lira dielila u 20 solada, soldo u 12 grossa, grosso u 32 piccola. Bila je jošte *lira di banco*, po kojih se je računalo u giro-banki, ustrojenoj g. 1585., a vriedila je 10 dukata ili 62 lire piccolâ, kasnije 12 dukata ili 74·8 lira, a g. 1733. pače 96 lira. Njeki hoće, da su *librae auri*, koje se spominju u starih izpravah, bile komadi zlata od funte, drugi tvrde, da je to bio zlatni novac tako samo nazvan. Takova

da je bila *redonda,* koje nije nikada nitko vidio.[1]) Biti će vjerojatna hipoteza, da su to bile *lire,* kojih su denari bili predstavljeni zlatnim novcem. Isto vriedi i za *librae argenti.* Osim lire, kao novčane jedinice, rabio se *ducato,* pod kojim se nazivom izprva razumjevao *grosso,*[2]) a kasnije *zecchino.* Ovaj naziv dobi najljepši i najvriedniji novac mletački istom g. 1543.[3]) Zlatni dukat, zvan kasnije *zecchino,* kovan po prvi put g. 1284., pokazivao je s jedne strane sliku klečećega dužda, s lieve strane stoji sv. Marko te mu pruža zastavu; s druge strane slika Isusa, koji blagoslivlje. Naziv *ducato* ostade kasnije novcu srebrnomu, koji je kovao g. 1561. Girolamo Priuli.

---

[1]) Padovan op. cit.

[2]) „Monseignor Enric Dandle" dao je g. 1193. kovati „les medailles d' argent que l' en apele ducat". Da Canale, *Chronique,* etc.

[3]) Arch. di Stato. — Cons. X. *Zecca,* R. I, c. 4.

POGLAVJE VII.

Odielo i običaji u prvo doba.

U prvo doba republike odredi narod pod Daulom Tribunom, prezirući svaku taštinu, da imade vladati skromna jednakost u odievanju i u običajih.[1]) Nu malo po malo preuzeše mah običaji bizantinski te se na lagunah održaše duže, nego li u ostaloj Italiji. Dakako da se skrajna ona mehkoputnost, koja se protivila čiloj naravi Mletčana, nije mogla u Veneciji udomiti. Ovamo dodjoše mnoge grčke princese kao žene patricija, a mnogi su plemići mletački bili poklisari na dvoru carigradskomu. Na taj je način ulazila uljudba orientalna te je mjenjala uredbe, običaje, ukus. Tako je žena Domenika Selva (1071), kći cara carigradskoga i zadnja princesa Grčka, koja je u Veneciju došla, doniela iz svoje domovine navada i običaja, koji su na suvremenike silno djelovali te nadkrilili sve, što se dotad vidjelo razkošna i sjajna. Ona se nije prala nego vodom mirisavkom, tielo si mazala pomastmi te si osvježavala lice rosom, koju su morali robovi svako jutro kupiti. Mletčanom je ta skrajna razkoš bila grieh, a bolest duždovičina, koja je živa sagnjila, valjda rad suvišne pomasti, držahu kaznom božjom. To je dokazom, da su se još držali jednostavni običaji i da je odlučnim i hrabrim onim mornarom odurna bila prekomjerna razkoš. Kada se trgovinom podiglo bogatstvo, sjajna i šarena odiela orientalna postadoše ukusom, no ipak su Mletčani čuvali

---

[1]) Gradenigo, *Memorie di casi singolari d' ogni genere.* — Bibl. Marc., Ms., It. Cl. VII, Cod. 481.

na njeki način stare predaje te su od svih boja najvoljeli modru. Na starih mozaicih u pročelju i atriju bazilike sv. Marka vidimo odiela odličnika pojasom pričvršćena, a sižu skoro do gležnja; bogate mantije zakopčane su zlatnom kopčom na desnom ramenu, a okrugle kape imadu u sredini putce. Rukopis jedan iz XV. vieka nakićen sitnimi slikami,[1]) a sadržavajući legendu Aleksandra III. u Veneciji, prikazuje osim dužda u skrletnoj mantiji s ovratkom od hermelina,[2]) i druge, po svoj prilici savjetnike, nakićene na bizantinsku, sa okruglimi kapami, sa zelenimi, crvenimi ili modrimi mantijami. Ovratnici od janjčeg, risovog, sobolovog, kuninog krzna, riedki i osobito cienjeni od hermelina, bijahu jako u porabi tamo od XI. vieka.[3]) Uz baret i bielu kapu,[4]) morala se dugo održati kukulja, ako je istina, da otac dužda Lorenza Celsija nije htjeo snimiti kukulje, dok nije sin mu položio križ na svoju kapu.[5]) Veličanstvene i dostojanstvene su morale biti matrone Mletačke u svojih zlatom i srebrom protkanih odielih, koja su sizala do zemlje te stegnuta bila uz tielo zlatnim pojasom. O ramenih visio im širok plašt sa dva viseća traka od sobolovine poput ovratnika, a na glavi zlatom nakićena grčka kapa, izpod koje spuštala se razriešena kosa. Prigodom crkvenih svečanostih ovijahu oko glave zlatan obruč ukusno izvajan te se ogrćahu dugim svilenim plaštom, koji je sizao do zemlje.[6]) Onaj plašt, kojim da su se služile odlične Mletačke već u VII., a rabio se do polovice XVIII. vieka, bio je duga tunika bez rukava, kroja orientalnoga. Izpod plašta bijaše stežnjak na grudih otvoren, a stegnut vrpcom, te je pršnjak bilo vidjeti.[7]) Dva mozaika na pročelju crkve sv. Marka, možda iz XII. vieka, koji predstavljaju prenos svetca iz Aleksandrije i svečani provod u basilici, dokazuju nam, da su se tada Mletčani nosili na bizantinsku.

---

[1]) Museo Civico — Ms. I, num. 384.

[2]) Odielo prvih duždova moralo je biti jednako onomu grčkih vojvoda. Ramusio (*Guerra di Costantinopoli*, etcc. Venetia, Nicolini 1604) prispodablja odielo duždova s odielom careva bizantinskih.

[3]) Cecchetti. *doge di Venezia*, pag. 9.

[4]) Primjera takovih bielih poculica ima i u XIV. vieku. *Capitolato* Andrije Dandola (1342). Mus. Civ. i u matrikuli — *Pelizieri d' ovra vera* — (1324) (ibid). imade njekoliko miniatura, koje predstavljaju savjetnike duždove i krznare sa bielom poculicom na glavi.

[5]) Galliccioli,, I, 412.

[6]) Vecellio, *Habiti antichi e moderni di tutto il mondo*, t. I, 1590, *Donna nobile matrona venetiana antica.*

[7]) Rossi, *Raccolta sui costumi dei Veneziani*, vol. 2° (Bibl. Marc., Cod. It., classe VII.)

Trgovci mljetački dobavljahu iz onih strana sukna, platna, sagove, kao što i svakojake nakite i druge fine i riedke izume. Oni su, kako veli kaludjer St. Gallski, sve kadterkad u Paviju *donašali iz prekomorskih strana sva bogatstva iztoka*,[1]) a osobito one dragulje, one pojase, one ogrlice, koje je vidjeti na spomenicih bizantinskih XI. XII. vieka, koje su i Mletčani kao nakit rabili.[2])

Uza svu vrevu stranaca na lagunah, uza sve primjere orientalnih običaja, življahu žene skroman kućni život; s mužkarci se riedko sastajale, riedko ih bilo vidjeti na javi. Djevojke se oštro držale na oku te se nisu mogle udati prije dvadesete godine. Na ulicu se nisu smjele pokazati bez dvostruke biele svilene koprene, koja im je zastirala lice i veliki dio tiela. Možda je bieli *ninzioleto* današnjih pučanka mletačkih i *tonda* Chioggiotkinja ostanak one nošnje. Stari običaj, da se sve djevojke udavaju jednoga te istoga dana, nije bio zaginuo, čemu nam je dokazom svetčanost *delle Marie*, na uspomenu otmice zaručnica u Olivolu, koja se desila možda za Pietra Tradonica, nasliednika Giov. Partecipazija.[3]) Svatbe se slavile zadnjega dana siečnja; puk se sakupljao u biskupskoj crkvi; vjerenice u bjelini, razriešene kose, promiešane zlatnimi niti, dolažahu u sjajnom provodu, noseći svaka svoju kutijicu *(arcella)*, a u njoj miraz.[4]) Poslije mise blagoslivljao je biskup vjerenike.

Grčki se upliv vidi ne samo u nošnji i u običajih, nego takodjer i u obredih vjerskih. Krštenje se obavljalo uronjivanjem[5]), sv. se pričest podieljivala pod obojom spodobom, a istoga dana nije

---

[1]) Muratori, *Diss. sulle ant. it.*, XV.

[2]) Viollet-le-Duc, op. cit., t. III, 1 part., pag. 82, 83.

[3]) Njeki hoće, da se otmica sbila za Pietra Candiana, no ne kažu, da li III. ili IV.

[4])„In nomine Domini Dei et Salvatoris nosti Jehsus Christi. Anno domini 1156 mense X^{bris} indictione prima Rivoalto. Testificor ego quidem Conradus manduca caseum de confinio Sancti Moijsi. Quod quando dosponsavi Mariotam filiam meam in romanum mayrano, dedi sibi unam arcellam cum suis ornamentis, valentem inter totum libras denariorum veroniensium quinquaginta. Et in die lune misi sibi pro dono libras denariorum veroniensium viginti quinque; scilicet secundum quod rationale fuerunt et valuerunt ille res, quas sibi tunc misi. In pasca misi sibi, pro dono capitium (kukoljica?) unum de auro valentem libras denariorum veroniensium quinque — hoc scio et per verum dico testimonium (Arch. di Stato — *Estere*, Arch. S. Zaccaria)". Ženitbeni ugovori govore, *de omnibus indumentis sericis et lineis et omnibus indumentis que more dantur feminis* (Ožujak 1108. Namira na miraz Pietra Malacia. *Est.*, Arch. S. Zaccaria).

[5]) Stara *Matricola dei Casseleri* (1449), koju spominje Gallicciolli, veli: „*Antigamente la consuetudine de Venesia era che tutte le novize de Venesia quando le se sposavano erano sposate nella giesa de S. Pietro de Castello per el vescovo nel zorno de messier San Marco, che vien a dì 31 de zener.*

se moglo kod istoga žrtvenika čitati dvie mise.[1]) Mekoputnost grčka, koja je bila prodrla u sav život mletački, nije im ipak slomila duha, a čilost se njihova pokazivala u borbi prot elementom i u ljutih borbah s neprijatelji. Dok su muževi morem plovili morale su žene provoditi vrieme poslom obiteljskim i molitvom. Kada o tom u kronikah i nebi bilo nikakova spomena, njihovu bi nam pobožnost dokazali mnogi samostani i crkve, koje se dizahu na lagunah. Premda je u prvo doba žena bila u podredjenom položaju, to je ipak ona sama čuvala svetinje obiteljskoga veza posred naroda, koji je nevolja i podezetan duh učinio smjelim i bojovnim. Kuća je bila svetinja, koja je po zdravom pojmu o obitelji, čuvala vjernost supruge i nedužnost djece. Bio je to plod kršćanstva, koje je stvorilo obiteljski moral, odredivši zamjenične dužnosti i olakšavši položaj ženi, kojoj medjutim zakrči put do služba svećeničkih i oduze svaki upliv na politiku, što joj je sve dozvoljavao stari viek. Veći dio života provodi žena Mletčanka u turobnoj samoći; sad ju mori tjeskoba, hoće li se muž povratiti, sad se opet njegovu povratku veseli. Narod onaj jaka tjela i poduzetna duha, uzkipljuje bojnom strasti te se često ori strašna bojna vika. Rad domaćih razmirica, skaču otočani u svoje čamce, a za čas crvene se od krvi lagunski kanali. Nu znadu oni u tinji čas opremiti i svoje *dromone* i *chelandije*, te prkosec morskim olujam i preziruci smrt, stoje kao klisure proti Hrvatom, Neretvanom i Ugrom. Drugda se opet veselo podcikivanje razliega po otocih. *Tarede*, *marciliane*, *pandore* razastrieše jedra, mornari se *dozvolom dužda i njegovoga vieća*[2]) ukrcavaju, da podju u iztok trgovati, a svi su oduševljeni nadom, da će se bogati u domovinu vratiti.

Divno je upravo pogledati, kako je Mletčanin znao sdružiti napon života, smjelost i okretnost s državničkom mudrošću, živom vjerom, strogom ćudorednošću. Svi razredi gradjanstva, od dužda do siromašnog ribara, prisustvovahu večernjim obredom u crkvah, koje su se razsvjetljivale iz mnogih oporučnih zapisa za razsvjetu crkve,[3]) a ova se oporučivala vrh desetine svega imetka, koja se obično ostavljala u dobrotvorne svrhe i svećenstvu.[4]) Posred stra-

[1]) U crkvi S. Giacomo dell' Orio obstoji mramorna kamenica za blagoslovljenu vodu, koja je služila za krstionicu, dok je još bio u običaju stari obred uronjivanja.

[2]) Formula, koja se nalazi u najstarijih izpravah.

[3]) Gallicciolli, II, 192.

[4]) Kao primjer zapisa u dobrotvorne svrhe, crkvam i samostanom evo izvadak iz oporuke Angela Pesara (1509), koju objelodanjuje Sagredo u svojoj

načkih borba, bojne buke i živahnog trgovanja, tražio je Mletčanin utjehe u tajnah vjere, pače u prvo su doba i njekoji duždi, zasitiv se polučene časti, zaključivali dane svoje med mirnim zidovi samostanskimi. Misticizam nije ipak lomio duševne snage, kako je to bilo u drugih zemljah, u kojih je sviet štrepio od apokaliptičkih vizija o strašnoj propasti svieta. Uztrajna radinost bila je na lagunah životna potrjeba, uspomena na predje čuvala se poput svetinje, a narav naroda samoga, koji si je uzčuvao trieznost i umjerenost starih Veneta i u običajih i u nošnji, bila je toli očeličila, da ga se takove slaboće nisu ni primale. Velika i jednostavna koprena spuštala se preko glave i ramena pučankam, pučani nošahu njeku vrst halje, slične vojničkoj halji rimskoj, kratku tuniku, hlače izpod koljena zakopčane (ili si zamatahu noge krpami), kapu dvogubku i kukulju, duge brade i dugu kosu.[1])

---

knjizi *Fondaco dei Turchi* (Milano 1860). Tu su izbrojene i glavne bolnice, koje bijahu u gradu.

„In primis omnium dimitto restam decimam Item dimitto dari et distribui pro anima mea tantum de bonis meis prout iuferius declarabitur, quod sit cum meo decimo inter totum ad summam de librarum denariorum venetorum octo milia, de quibus volo quod dentur libras ducentas quinquagintas filiae Leonardi . . . confinii Sanctae Agnetis, pro suo maritare et volo quod filia Marci Grimani de confinio Sanctae Fuscae ponatur in monasterio... ili quod fuerit ei necesse ad intrandum i monasterium. Item loco fratrum minorum de Sancta Maria, ubi corpus meum ordino sepelire, dimitto libras trecentas de suprascripta summa ad utilitatem et fabricam dicti loci sicut videbitur comissariis meis. Et eodem loco dimitto loco fratrum predicatorum libras centum. Et similiter libras centum loco fratrum Eremitorum Sancti Stephani. Et eodem modo et forma libras quinquaginta loco fratrum de Carmine. Et insuper quadraginta aliis monasteriis existentibus de Grado usque ad Caput Aggeris, quae nostri comissarii voluerint eligere, libras decem pro quolibet. Et libras viginti quinqae pro quolibet de septem hospitabus Rivoalti, scilicet: hospitali S. Marci, hospitali S. Johannis Evangelistae, hospitali S. Mariae Cruciferorum, hospitali S. Lazari, hospitali domus Dei, hospitali Domini Misericordiae et hospitali S. Bartolomei de Castello. Et solidos quadraginta pro quolibet de aliis monasteriis et hospitalibus non specificatis in hoc testamento, quae sunt a Grado usque ad Caput Aggeris. Item de supra dicta summa octo milia librarum dimitto libras tria milia ad edificandum et costruendum ac reparandum unum hospitale de novo pro anima mea, in quo continue debeant habitare viginti pauperes et infirmi ad minus et habeant . . . super eos caput sive rector qui curam habeat de ipsis et eos regat sicut meis comissariis melius aparebit. Cui praedicto hospitali pro substentatione, virtute et refrigerio dictorum pauperum et infirmorum et omnium habitantium in eodem dimitto annuatim libras denariorum venetorum trecentas de omnibus aliis meis bonis ultra suprascuptam summam octo milia librarum. Item de praedictas libras octo milia dimitto libras quinquaginta pro pauperibus indecentibus. Et libras trecentas in auxilio maritandi vel monachandi pauperes . . . Residuum vero de praedictis libris octo milia; si quid fuerit, distribuantur pro anima mea in operibus pietatis . . .“

[1]) Vidi mozaike u predvorju crkve sv. Marka do Zenove kapele, koji potiču po svoj prilici iz XI. vieka, no pokazuju nošnje starije te predstavljaju rodjenje Abela i Kaina i gradnju Noemove ladje.

Svagdanji je život bio umjeren i strog.[1]) Glas zvona, *marangona* zvanog, pozivaše narod na posao, u 9 sati k doručku, a u podne k jednostavnom objedu. Svaki je tada posao prestajao, dućani se zatvarali, a sve se kupilo oko stola, na komu nije bilo nego ribe i divljačine.[2]) Kozlići i divlja krmad čini se, da su tada bili hrana veoma obična, makar se dade zaključiti iz velike množine kosti tih životinja, koje se nadjoše dva do tri metra pod zemljom. U predvorju bazilike sv. Marka imade njekoliko mozaika, predstavljajućih različite običaje X. vieka, iz kojih lako se uputiti, kako su bili uredjeni stolovi starih Mletčana. Mužko i žensko posjelo oko stola, tko na stolcu u spodobi podkove, tko opet na njeku vrst tronoga. Na stolu je širok vrč *missorium* od stakla ili bakra, noževi podugoljaste spodobe i okrugli hljebovi.

No o cienah živeza ne imamo viesti do zakona dužda Sebastiana Ziania od g. 1173.[3]) Zianov cienik, koji opredieljuje, koja može biti najviša ciena pojednim vrstim živeža, uzimlje kao jedinicu liru veronsku, koja je jednaka ili malo manja od lire talijanske.[4]) Iz njega razabiremo, da je libra vina, bilo koje mu drago vrsti, izuzam ono iz Rumilije, stojala 2 solda, a 1000 libra ulja stojalo je 25 lira. Izmed različnih riba spominje Zianov zakon jesetru, pastrvu i kamenicu, od kojih je libra vriedila 3 i pô solda: libra velikih linjaka i suhih štuka stojala je 3 solda; druge ribe, kao brkavica, škarpun, lućerna, lovrata, paserić, svoja, ugor, štuka kupovale se libra po 2 i pô solda. Sto godina kasnije nisu se ciene mnogo promienile, jer se vagan pšenice plaća sa 16 do 17 solada, barilo vina sa 20 solada, a 400 jaja stojalo je 20 solada.[5])

Oko 9 sati na večer svaki je gradjanin bio kod kuće. Sa Rialta davalo je zvono znak, da valja pogasiti vatru. Uz takove je stroge običaje Venecija bivala sve veća i sve jača. No i ovaj skroman narod bude po malo preobražen novimi ideami.

---

[1]) Neće biti neumjestno, ako se ovdje spomene, kolike su muke trpili oni narodi, koji su stenjali pod jarmom feudalizma. Izmed ostalih ponizujućih posala, bila je dužnost podanika mlatiti po vodi u jarugah te ušutkavati žabe, kada su gospodje u gradu radjale; drugi su morali poskakivati na jednoj nogi, ljubiti kračune grada ili se pričinjati pijanimi na oči svoje gospode. Lacroix, *Moeurs*, etc. pag. 42.

[2]) Sabellico pripovieda o jednom objedu, gdje su sva jela bila od mlieka glavoča (gobius niger).

[3]) Arch. di Stato — *Duc.* B[a] 6 — Zianov *statuto annonario* imade važnih odredaba, tičućih se mesnica, pekarna, krčama, prodavaoca živadi i riba, itd.

[4]) Cecchetti, *Saggio sui prezzi delle vettovaglie.* Atti dell' Ist. Veneto, t. III, serie IV.

[5]) *Lib. Pleg.*

POGLAVJE VIII.

Križarske vojne — Viteštvo i žene — Jezik i kultura.

Poslije g. 1000. u čitavoj se Italiji mjenjaju odnošaji družtveni, stari jednostavni način života uzmiče pred novimi nazori. Vjera nije ohladnjela, nego uzima drugi oblik. Žar se misticizma gasi, no vjerska gorljivost uzplamćuje. Viteštvo, koje se razvilo iz surovih običaja, donese velikih reforma, a ljubav, koja mu je prvim uzrokom, oživljava srdca i oplemenjuje ćud. Institucija je ova istodobno od velike praktične vriednosti, jer je nadomještala pomanjkanje osobne obrane. Započimlju bojevi za vjeru i za svetinje, a čitavi narodi slušaju skroman glas strogoga pustinjaka, koji hrli iz jedne zemlje u drugu, propoviedajuć oslobodjenje groba Krstova, kod kojega se mislilo naći nevidjenu sreću i blagu utjehu. Neodoljiva bijaše moć misli pokretnica, nebrojene čete hrle, da uzmu krst. No hrabrost vojničku, ma koliko bila surova i neugladjena prije, počimlju pronicati čuvstva ljubavi. Pod težkim željeznim oklopom križara udružilo se vjerskoj revnosti poštivanje žena, čija im ljubka prikaza podaje požrtvovnosti te ne uzbudjuje u njih živinskih požuda, već ih oduševljuje za velike i plemenite čine. Na sirskih poljanah, kod zidova mističnoga Siona bodri križara uz vjersko osjećanje i sladka i mila slika, koja ga prati posred bojnih pogibelji i strahota neobuzdanoga nasilja.

Mletčani niti su bili oduševljeni za križarske vojne niti nehajni napram njim. Venecija nije rad vjere zaboravljala socijalnih i političkih probitaka, niti je duh vremena žrtvovala trgovačkim

spekujacijam, jer je u njih vladao um, a ne srdce.[1]) Neupuštajuć se sama u pustolovine, primaše rado hodočastnike, koji polažahu preko laguna k sv. grobu,[2]) te svojski pomagaše vojne križarske, nastojeć istodobno, da svoje granice proširi.

Ipak su vojne križarske i nova osvojenja u iztoku dali drugo lice običajem, drugim pravcem krenuli socijalan život Mletčana, a navlastito pripomogoše dići ugled žene, koja je dotad provodila skroman život kućni ili je u samostanu tražila lieka uzburkanim strastim.

Mletčani su s Francezi, najslavnijimi vitezovi u Evropi, dielili pogibelji i slavu bojnu; no oni, veliki političkimi kriepostmi, niesu dospjeli do toga, da uljudno ponašanje i ugladjene običaje učine zakonom te im je čudno bilo gledati, gdje oklopljeni ljudi prisižu, da će čuvati pravo slabijega od jačega i da će braniti žene i djecu od svake pogibelji i od svake uvrjede. Ovim ideam podade novih dražesti toli raznolika toli fantastična priroda iztočna. Te su ideje, morale zaokupiti i Mletčane, koji nisu samo brodarili, trgovali, osnivali naselbine, nego su takodjer nastojali proširiti svoje praktično znanje te prikupiti izkustva za obrte. I sbilja dobiva Venecija poslije vojna križarskih, sasma novo lice, i u samoj arkitekturi uciepljuje se stilu bizantskomu arapska elegancija.

I nošnja se promieni. Poslije XI. vieka sve više gine veličanstvena nošnja orijentalna, a pomalja se talijanska i francezka. Mozaici u krstilištu i u kapeli sv. Izidora u bazilici sv. Marka kao što i slikarije na pokrovcu zlatnoga ikonostasa *(Pala d' oro*)*,

---

[1]) S a g r e d o, *Stor. civ. e pol.*, Venezia, 1847. *(Venezia e le sue lagune*, vol. I, p. I, pag. 35.)

[2]) U X. vieku otvoren bi na otoku *Giudecca* hospital za hodočastnike jerusalemske; u XI. vieku drugi na otoku *S. Elena;* treći *ai SS. Pietro e Paolo a Castello;* četvrti na otoku *S. Clemente.* Primahu se u hospital bojovni oni monasi, koji se boriše za sveta mjesta. Templarci imadjahu svoj kod crkve *dell' Ascensione;* Ivanovci kod crkve *S. Giovanni Bttu dei Friulani;* njemački vitezovi kod crkve *SS. Trinità* (Ibid.)

*) *Pala d' oro,* jedna od najdivnijih i najdragocjenijih znamenitosti bazilike sv. Marka. počiva na prekrasnom mramornom stalku, odaljenom od velikoga žrtvenika više od metra. Pravokutnik je širok 3 m. 48 cm., a visok metar i 40 cm. te se uzdiže iznad oltarskoga stola poprilici 40 cm. Razdieljen je u pet uzporednih redova slika, a redovi su kaošto i slike zaokvireni divno izradjenimi okviri od pozlaćena srebra. Posao je prvobitno bizantinski. Cieli ikonostas pretrpan je uprao dragulji te predstavlja veliku vriednost. Da se prekrasan taj ikonostas sačuva od pogibelji i da se nepokvari, načinjen mu bude za dužda And. Dandola pokrovac od drva, koji bje liepo izslikan te dobi ime *Pala feriale.* (V. *La pala d'oro* della basilika di san Marco in Ven. Illustr. di Giov. Veludo. Venezia, Ferd. Ongania edit. 1887.)

Op. prev.

naslikane po prilici g. 1344., pokazuju nam ote nove nošnje:[1]) mantije, podstavljene zlatnimi brokati, a s ovratci od hermelina, kape obšivene krznom, tiesni rukavi, hlače uzke i kićene, kosa našušurena, lica obrijana. Veoma je zanimiv i važan rukopis[2]) njekoga Mletčanina, pisan u pučkom govoru oko g. 1260. te urešen sa 41 pisanim i bojadisam nacrtom,[3]) a sadržaje legendu s. Patricija u Bretanji o putu Ljudevita, kralja francezkoga, u očistilište. U njem nalazimo ljudih sa kapom-duždovkom, drugim se spušta duga kapa do ramena, a treći opet nose kape sa zašiljenim počeljem. Odjelo im je nabrano oko vrata, a ne siže preko koljena, rukavi široki, a hlače tiesne i napete. Žene nose dugoskute haljine, biserom oko vrata urešene i s kratkim prslukom cipele duže od nogu te im rt u vis strši. I kosu drugčije pletu. Kape ne rabe više, već se pletenice pomoćju zlatnih mrežica ovijaju oko glave kao kakav vienac.

U ovo se doba počimlju nositi rukavi raznih oblika, podstavljeni bielim i sivim krznom, nakićeni cielom dužinom, a dolje svršavajuć u šilj. „Na prsiju i oko vrata", veli Vercellio, govoreći o nošnjah XIV. vieka, „imadjahu silu nakita; odiela bijahu odsprjed otvorena, stisnuta oko pojasa, a tako izrezana, da su se prsa mogla vidjeti. Žene onoga doba nošahu kosu razriešenu, no sakupljenu u zlatnu mrežu od velike vriednosti, koja je sizala do ušiju". Ženski nakit, koji spominju stari spomenici, sastojaše se iz umjetno spletenih zlatnih lančića *(entrecosei)*, zlatnih vrpca veoma raznoliko udešenih,[4]) djerdana, prstenja, ukrašena krisolitom ili topazom ili krasnim smaragdom ili *cum lapide vetusto et miro opere sculpture imissum serpentem.*[5])

Od velike je važnosti u tom pogledu oporuka od g. 1123., kojom Pietro Enzio oporučuje kćeri svojoj Nelli *unum parum de entrocoseis (armilis) aureis quas ei date fiant in die desponsacionis*

---

[1]) Mozaik, koji je u krstilištu iznad žrtvenika, predstavlja dužda Andriju Dandola (1343,) gdje kleči pred križem, pred bl. d. Marijom i raznimi svetci. Osim dužda predstavljena su dva dostojanstvenika, jedan s kapicom, sižućom preko ušiju a drugi s okruglom crvenom kapom.

[2]) Museo Civico — Ms. I, num. 384.

[3]) Zanimiva je osobito posljedna slika bl. d. Marije, nacrtana po Guarientovoj fresco-slici, koja je bila u dvorani velikoga vieća sa četiri stiha, potičuća, košto se misli od Danta: L'amor che mosse già l'eterno padre
Per figlia aver de sua deità trina
Costei che fu del suo fiol poi madre
De l'universo qui la fa regina.

[4]) Vrpce zlatom vezene spominje *Lib. Pleg.*, dana 22. veljače 1224.

[5]) Iz inventara u sbirci rukopisa obitelji Doro — sada u sbirci Urbani de Gheltolf u Veneciji,

suae et cum meam argenteam.[1]) U drugoj jednoj oporuci od g. 1197., opisano je mnogo bogata pokućtva, a med ostalim *duas cupas de argento, unum sculptam cum apostolis, aliam puram de argento.*[2]) U njekih izpravah XII. i XIII. vieka spomije se zlato, dragulji i nakit, srebrni vrčevi, zlatno prstenje, *cupa argentea facta ad nielo,* srebrne žlice itd.[3]) U XIV. se vieku spominju *res et jocalia* koli od zlata toli od srebra, srebrni noževi sa držkom od slonove kosti *cum varetis de argento,* češlji od bjelokosti, srebrne čaše *cum pedibus inauratis cum smaldis coopertis* na način francezki, srebrni vrčevi posao turski, *piruli d' ambra da olire,* paće i srbrna čačkala za zube.[4]) Tečajem vremena počeše se i mužkarci s velikom pomnjom kititi, a mladići vezahu si razpuštenu kosu vrbcom oko čela, nošahu kratak i prileżeći haljak, a napete hlače, rukavi bijahu široki od ramena do zapešća, gdje su bili stegnuti i meku kapu u spodobi kese. Ženitbe nisu bile redje rad novih običaja. Poslije uzeća Carigrada slavila se svatba dužda Pietra Zianija sa Costanzom, kćerju Tankreda, kralja sicilskoga te svatba jedne nećakinje dužda Enrica Dandola sa Maganipanom,[5]) banom srbskim. Njekoliko godina kasnije dodje druga opet kneginja sicilska u Veneciju. Pietra Zianija nasliedi g. 1229. Jacopo Tiepolo, koji je od žene si Marije Storlato imao tri sina: Pietra, koji je kao podestà milanski vodio čete druge lombardske lige u Cortenuovu, bude potučen i poginu kasnije kukavno u Pugli; Lorenza, kneza krčkoga, koji bude kasnije izabran duždom i Ivana, kneza creskoga i osorskoga. Kada mu je prva žena g. 1242. umrla, oženi dužd Jacopo Tiepolo Madonnu Valdradu, sestru kralja Ruggera sicilskoga, koja mu rodi sina i kćer. Tako se mješala krv normanska s patricijskom krvlju mletačkom.

Mnogi knezovi hrvatski i srbski tražiše pomoći u republike, te stupahu u sveze rodbinske sa patriciji, uzimajuć si žene izmed liepih Mletčanka. U ovo je po prilici doba jedna Dandolovka bila

---

[1]) Monumenta ecclesiae Venetae S. Moysis, etcc. — Venetis 1758, pag 30.

[2]) Cod. del Piovego, pag. 158.

[3]) 1090 *Cupa argentea facta ad niello.* — 1130 *Anello d' oro.* — 1177 *Copa e nappi d' argento — Copertoio — Cucchiai d' argento,* itd. (Mnoge od ovih spomenika iz kr. drž. arkiva u Venciji spominje Cecchetti (*Arch. Ven.*, t. II, pag. 116.)

[4]) *Arch. not. di Ven.* — Cassa VII, cassetta 5, filza 5.

[5]) Valjda od *magnus jupanus.* Stjepan prvovjenčani protjera rad bolesti ženu si Eudoksiju, a vjenča se s nećakinjom duždovom. Op. prev.

kraljica raška, a žena Lorenza Tiepola bila je Hrvatica[1]) Kada je u Veneciju došla, priredjene su njoj na čast velike svečanosti, med ostalim priredjen bude po običaju od gradskih kolegija i od cehova sjajan objed. Ova je kneginja silno uplivala na Tiepola. Nastojala je da poveća bogatstvo obitelji, oženivši prvorodjenca si Giacoma s njekom veoma bogatom djevojkom Hrvaticom, koja je posjedovala mnoge zemlje i gradove, a Pietra, drugorodjenca, sa njekom plemkinjom vicentinskom, koja mu donese kao miraz silno blago.[2])

Oko g. 1276.[3]) udade se krasna mlada patričanka Tommasina Morosini[4]) za sina Andrije II. ugarskoga, Stjepana, koji je bio od priestola protjeran. Tommasina mu rodi sina Andriju, koji se je na temelju svoga prava g. 1290. uzpeo na priestol te je velikim sjajem dao dopratiti u Ugarsku majku svoju, da mu bude pomoćnicom u vladi. G. 1291. zaključi veliko vieće, da imade vrh poslanika pratiti kraljicu i plemić Giovanni Cornaro, prokurator sv. Marka. Poslije sinove smrti nije se Tommasina ćutila sjegurnom u zemlji tudjoj, neprestanimi bunami razrovanoj, vrati se u Veneciju, gdje proživi skromno ostatak svojih dana u njekoj palači u sv. Zulianu „u ulici iza kuća manastira *San Zorzi*, prije negoli se dodje do mosta *delle Ballote*“.[5]) Umre početkom XIV. vieka. Sprovod joj je bio veoma sjajan, a prisustvovala je prejasna Signora i biskup castellski Jacopo degli Albertini.[6])

Medjutim svečanosti viteške, oponašanje ljubavnih dvorova, obdulje, kojim je poglavita svrha bila omiliti ženam, nisu se udomile samo u Veneciji, nego i u susjednih zemljah. Mletački vitezovi počeše koplja lomiti za ljubav očim koje liepotice te uzimahu kao znak boje one gospodje, koja ih je kao pobjednike darovala. Takovim je svečanostim prijala vesela ćud Mletčana, kao što i prevrtljivost njihova u ljubavi te sladko im narječje.

---

[1]) Sansovino, *Venetia*, etc., bib. X, pag. 474.

[2]) Sanudo, *Vite dei Duchi di Venezia* (*Rer, ital. Script.*, t. XXII, p. 565. Mediolani. MDCCXXXIII).

[3]) Ne g. 1261. kako njeki historici hoće. U Sanudu čita se: Sotto Jacopo Contarini doxe, re stefano tolse per mojer madonna Thomasina, fia de miser Andreaso Morexin.“ Contarini je duždovao od 1275 — 1280.

[4]) Jedna se kronika Donata Contarina, neizdana te i učenjakom slabo poznata, koja mnogo svjetla baca na Tommasinu, čuva u carskoj knjiznici u Beču. Contarini veli, da je Morosinka bila *molto bela et spiciosa et de grandissima maniera*. Cod. del. Cat. Viennese, Ms. 6210, pag. 66 ter.

[5]) Donato Contarini, ibid.

[6]) *Ritratti e vite di donne illustri*, vol. 1.° Venezia, Coletti, 1775.

Treviška marka zvala se *amorosa*, rad vesela i ugodna života, koji se provodio u samih zabavah i plesovih.[1]) Na glasu je bila svečanost ljubavnoga kastela, koja se priredila u Trevisu g. 1214, glasoviti turniri i drveni kastel, izkićen vjenci i zavjesami, a obložen zlatom, baršunom i dragocjenimi tkaninami. Otmjene se djevojke treviške, nakićene dragulji, moradoše braniti u toj slaboj, nu sjajnoj tvrdji, cviećem, voćem i mirisavom vodom od mladića napadača, koji su jednakim oružjem bili oružani. Žensko srdce zaokupljaju svietska čuvstva, žene nastoje da mužkarcem omile, pak koja razlika izmed, njih i pobožnih onih ženskih bića, koja prolaze samostanskimi hodnici. Takovo jedno ljubko žensko biće jest Giuliana, kći grofa Tolberta iz Collalta. Odrasla posred nazubljenih kula svoga kastela, nevideći nego bezkrajno nebo iznad sebe, a prostrana polja, koja se daleko pred Collaltom steru i spuštaju u plodnu ravnicu izpred sebe, ostavi Giuliana sviet, prije nego li ga upoznala; bude koludricom te osnuje u Veneciji, na otoku Spinalunga samostan, u kojem je u velikoj starosti svršila sveti svoj život. U ovo su doba, osim Collaltovke, ostavile spomen svetoga života Eufemia Giustinian, njeka Tagliapetra i druge. — No sloboda ona, nješto razpuštena, koja je nerazdruživa skoro pratilica razkoši, počimlje od ovoga vremena prodirati i u samostane.

Promjenom družtvenih odnošaja, ne staje strogosti; novi se naraštaj podaje ljubavi i nasladam, koje se u strogoj dobi pred vojnami križarskimi niesu poznavale. Dokaz su tomu mnogi zakoni, tičući se javnog ćudoredja i zabava. Pogledajmo njekoje primjera radi. Zakon od g. 1287. grozi se oštrimi kaznami mužkarcem oženjenim, koji bi si drugu ženu uzeli i služavkam i robinjam, koje bi svojim gospodarom bile posrednice. G. 1314. nastoji se zakonom urediti prostituciju. Koncem XIII. i cielim XIV. viekom imademo mnogo dekreta, kojimi se skidaju nepošteni činovnici, kazne stanari, koji ne plaćaju starine; nastoji stati na put zloporabam izbornim, kriomčarenju, kradjam, bankrotu.[2]) Petrarca, koji je toli žarko ljubio Veneciju,

---

[1]) Stara jedna balada provençalska spominje plesove treviške:

Plasmi cavalier francez
E la donna Catalana,
E l' ovrar de Genovez
E la cour de Castellana
Los cantar Provençalez
E la danza Trevisana, etc.

[2]) Museo civico. — *Capitolare dei Signori di Notte.*

tuži se, da se u Veneciji govori nečedno i razpušteno, da nitkovi bezkažnjeno vrjedjaju poštenjake, neznalice učenjake, prostaci ljude čestite. G. 1303. bude naredjeno, da *quilibet tam masculus quam foemina qui tam injuria alterius quam aliter nominat vermemcanem perdat solidos viginti parvorum.*[1])

Težko bi bilo izbrojiti sve dekrete izdane u svrhu, da se ograniče ili urede mnogobrojne i mnogovrstne tada igre. Zakon od 8. rujna 1254. zabranjuje pod globom od 20 solada igrati se u crkvenih triemovih; drugi od svibnja 1268. zapovieda, da se nitko ne usudi *ludere in portico ecclesiae S. Marci vel in aliqua parte ecclesiae vel canonicae* te dodaje, da je dozvoljeno igrati se samo *ad tabulas et scacos in platea*; treći zakon opet od listopada 1270. zabranjuje gostioničarom primati na stan *aliquem hominem vel personam qui ludet ad aliquem ludum*; četvrti zakon od svibnja 1299. zabranjuje igračem od zanata boravak u Veneciji: ako li se koji zateče, imade se baciti u zatvor, ako li bi se, otišav jednom opet vratio, imade se izlupati i žigosati.[2]) I kasnije se izdavaju dekreti, jer se nije nikad prestalo igrati.

No u koliko je s jedne strane trpilo ćudoredje, u toliko se s druge strane dizala uljudba. Uz sve ugladjenije navade i običaje, uz takmu u oružju i trgovini, moralo se roditi i duševno natjecanje, a s njime i one umjetnosti mira, koje toli ukrašuju privatan život. Priekor neznanstva, kojim Dante u jednom pismu, što ga Foscarini pravom drži apokrifnim, kori Mletčane, dokazalo se, ne samo da je pretjeran, nego i skroz neistinit. U onom pismu prem ugodno iznenadjen divotom i krasnim položajem Venecije, pripovieda Dante Guidu da Polenta, komu je u republike bio poslanikom, da mu se reklo, kad je pred viećem počeo govoriti latinski, neka si nadje tumača ili neka govori drugim jezikom, na što da je on, začudjen i ozlovoljen, okrenuo talijanski govoriti, što opet nisu razumjeli. Zabilježivši toliko neznanje, zaključuje list svoj spočitavajuć Mletčanom sramotne im običaje i razuzdanu bezsramost. Ako li list sbilja potiče od Danta, to će se srčba odlučnoga ghibellinca shvatiti, ako li se uzme na um, da su one godine (1313) Mletčani naginjali k papi. I Boccaccio, koji u svom Decameronu ne štedi ni svojih Fiorentinaca,

---

[1]) Ibid: ibid.

[2]) Ibid — Cod. Cicogna, 51, 52, 56. — Arch. di Stato, M. C. 1278, 25 giugno, Comune II, p, 55.

ni dragih Certaldesa veli, da je Venecija spremište svakojakog izmeta,[1]) a gradjane najmudrije vlade u Evropi nazivlje prevrtljivci.[2]) U svom Dantovom tumaču piše, da Mletčani Kretom tiranski vladaju, a u knjizi *De Montibus, silvis, fontibus, lacubus, fluminibus, etc.*, govoreći o Mletčanih veli, da se usudjuju svojatati gospodstvo nad morem i novim imenom zamjenjivati staro, nazivajuć venetskim ono more, koje su mnogo viekova prije Tusci nazvali jadranskim. U prvom nepravednom sudu[3]) odjekuje ona politička rivalnost gospode napuljske i francezke, koja su imala posjeda na Moreji i na otocih Arhipelaga, a koju je sjegurno Boccaccio upoznao na dvoru napuljskom te od kojih je čuo crnimi bojami opisivati onu svoju tiraniju Mletčana na Kreti.[4]) Možda je oštromu ovomu sudu doprinjeo i onaj genovljanin Andalò di Negro, koji je bio učitelj i prijatelj Boccaccijev te je veoma mnogo putovao, a pripoviedajuć ob onom, što je vidio, nije sjegurno uviek štedio takmicu svoje domovine. Što se tiče gospodstva nad morem jadranskim, koje oteše Mletčani, košto veli Boccaccio, razlog će se naći u onom antagonizmu izmed Venecije i Napulja rad gospodstva i rad slobode mora jadranskoga.[5])

Da su oti priekori sbilja bili nepravedni, dokazom nam je Petrarca, veliki prijatelj Veneciji, kojoj je darovao jedan dio svojih knjiga i u kojoj je našao *krug prijatelja kakovih se riedko nalazi.* A Stefanu Colonni piše: *ne ibi quidem invenies* (u sjev. Italiji) *ubi virtutis amicus atque otii conquiescat praeter nobilissimam illam Venetorum urbem.* S druge je strane već tada poznata svietu diplomacija mletačka, niti bi se republika bila učvrstila i održala bez triezne mudrosti svojih sinova, jer je socijalnoj prevlasti uviek razlogom pretežnost intelektualna te se nijedna država ne može uzdići do znamenite moći bez podpore inteligencije i civilizacije. Nisu trajne države, koje se podigoše lih silom, te se oslanjaju samo na silu. U Veneciji moralo je uz hrabrost biti i kulture, koja je s prva bila neznatna i slaba, da je nije bilo ni opaziti, no ipak morala je u sebi imati potrebite klice, iz kojih će se razviti civilizacija. Već g. 733. spominje se njeki Paolino, kasnije izabran patrijarkom, koji

---

[1]) Decamerone, Giornata IV, Novella II.

[2]) Ibid. Giorn. VI, Nov. IV.

[3]) O vladanju Mletačkom na Kreti vidi djelo Thomas-ovo, *Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350.* München 1877.

[4]) Hortis, *Accenni alle scienze naturali nelle opere di G. Boccacci.* Trieste, 1877.

[5]) Id. ibid.

je liepe znanosti naučao, a Ughelli napominje njekoliko biskupa olivolskih iz ove dobe, koji su se odlikovali i učenošću i pobožnošću.[1]) U X. vieku nalazimo javnih učitelja liepih znanosti, kaošto i ostalih, jednim imenom gramatika zvanih. U XIII. vieku naučala se teologija i sveto pismo, tumačeći latinskim jezikom najuzvišenija i najteža mjesta,[2]) a pučkim jezikom mjesta tičuća se ćudoredja.[3]) Dalnji dokaz, da je bilo dovoljno naobrazbe, podaje nam obstojnost, da je veoma malo izprava, koje nebi bile od Mletčana podpisane u ono doba, gdje su se kraljevi i knezovi morali u tu svrhu služiti pečatom. I javnomu je zdravstvu država posvećivala svoju brigu. Bijaše liečnika i vidara, ovlaštenih od posebnoga kolegija, a milošću velikoga vieća. Mnoge je plaćala država. Liečnici i vidari imadjahu njekoje butige, u kojih su pregledavali i liečili bolestnike, a samo za najobičnije operacije dozvoljavaše se brijačem, da drže otvorene svoje butige u one sate, kada su u Rialtu sve druge morale biti zatvorene.[4]) U XIII. i XIV. vieku dodjoše njekoji liečnici i vidari na glas rad svojih sjajnih uspjeha n. p. Gualtieri. Kirurgijom niesu se, kako je to drugdje bilo, smjeli baviti čaratani i brijači, već je zakonom od g. 1321. bilo zabranjeno liečiti svakomu, koji nije bio izpitan te si nije stekao na kojem sveučilištu naslov doktora.[5]) G. 1368. ustrojena bude u Veneciji liečnička akademija, u kojoj su se morali svakoga mjeseca sastajati liečnici i vidari, da razpravljaju o dvojbenih slučajevih. Veoma mudri bijahu zakoni, po kojih su se liečnici morali zaklinjati, da neće hotimice produživati bolest, a od prodaje liekova nisu mogli imati nikakove koristi. Ljekarnici opet morali su dobro i po zakonu priredjivati liekove, mirodije, sirupe, pomasti i meleme; nijedan nije smio biti skuplji od 10 solada, a morali su ih predlagati *examinatoribus vel examinatori, qui per tempora erunt a justiciariis constituti.*[6])

Prvim ovim trakovom civilizacije mnogo doprinieše i ovdje samostani. U samostanih se podižu knjižnice, a samostanci mnogo sati na dan vežu knjige u šarenu kožu i tkanine te ih okivaju

---

[1]) Gallicciolli, II, 1713.
[2]) *Altiora et subtiliora,* veli Marin Sanudo Torsello.
[3]) Foscarini, op. cit., lib. III.
[4]) Cecchetti, *La med. in Venezia nel 1300 (Arch. Veneto,* anno XIII (1883), fasc. 50, 51, 52).
[5]) Romanin, *Storia Doc.*, vol II, p, 397; vol. III, p. 363.
[6]) Arch. di Stato. — *Giustizia vecchia,* B[a] I, r. I. Statut liečnika i ljekarnika, pisan g. 1258, natisnut je u Tip. del Commercio 1859.

dragocienimi kovinami,[1]) ukrasuju perom, rišu sitne slike svetaca i početna slova u rukopisih, sbornicih, u molitvenicih i u knjigah naučnih. U ilustrovanih pergamenah bijahu govori *de miraculis Virginis* i *Notabilia Sanctorum,* crkvene popjevke i antifone u polubarbarskoj latinštini, za sjajno ono i bogato ruho kukavna sadržina, koja je ipak pripomogla raztvoriti gramatički sklad staroga jezika latinskoga, utirući put knjizi novoj.[2]) Spomenuli smo, kako su se njekoje umjetnosti razvile, a ovdje će biti sgodno da zabilježimo prve početke slikarstva, koji se pokazuju u pokusih Paola, Lorenza, Stefana i Semitecola, u mozaicih sv. Marka[3]) i u miniaturi, koja je u XIII. vieku već na visokom stepenu razvitka. Na temelju ove poslednje osobito valja proučavati početak slikarstva u starije doba. Mletački rukopisi, sadržavajući državna akta nadkriljuju ljepotom svojom rukopise crkvene i one kršćanske liturgije. I u tom dakle pogledu razlikovaše se Venecija od budi kojega drugoga grada te je zanimivo, kako je stroga ona i obzirna vlada htjela, da listovi, na kojih bijahu napisani pravedni i oštri zakoni njezini, odsjevaju veselimi bojami umjetnosti. I sbilja, većina miniaturami urešenih rukopisa u Veneciji sbornici su zakona statutarnih, te se odnose na zakonodavna vieća, niže službe, gradjanska družtva vjerska i na cehove.[4])

Javlja se i poezija plahim i nesjegurnim glasom. Poslije druge ekspedicije Karla Anjouvinca, ljubavni pjesnici, došavši u Italiju iz Provençe, nadjoše brzo podražavatelja i u Veneciji, koja se g. 1250. ponosi domaćim pjesnikom Bartolomeom Zorzijem. *Biografia Provenzale*[5]) veli o Zorzi-ju, da je bio mudar, naravan i domišljat te

---

[1]) Arch. di Stato — Commemoriale VII, c. 15.

[2]) Carducci. *Studi lett.,* pag. 14. Livorno, 1874.

[3]) Prvi mozaici sv. Marka potiču iz god. 1100. Meschinello, *La chiesa ducale di S. Marco.* Venezia, 1733.

[4]) Prva *Promissione* sa miniaturami je od dužda Fran. Dandola (1328) te se sada čuva u mlet. d'Z. arkivu. Prvi *Capitulare* sitnoslikan od g. 1342 čuva se u grad. muzeju. Jedna od najstarijih sitnoslikanih *Mariegola (dei Pelizeri d' ovra vera)* iz početka XIV. vieka, čuva se takodjer u muzeju. Najstarija sitnoslikana Matricola *delle Scuole grandi di devozione* jest ona sv. Teodora, a čuva se i ova u muzeju. Divan je kodex iz XIV. vieka Dantova *Commedia,* koju su uresili sitnimi slikami njekoji učenici Giottovi, a čuva se u Marciani. Molitvenik, urešen sa njekoliko divnih i veoma finih sitnih slika, pokazuje stanje slikarstva u Veneciji pod konac XIII. vieka. Čuva se u parižkoj knjižnici. Foucard, *Della pittura sui manoscritti di Venezia.* Atti dell' I. R. Acc. di belle Arti, Venezia, 1857. Vaagen, *Kunstwerke und Künstler in England u. Paris,* 1837—39.

[5]) Bologna, Romagnoli, 1870, n. LXX.

da je dobro provençalski znao pjevati, jer je veselu tu umjeću naučio na dvoru grofova provençalskih. Zarobljen od Genovljana doznade, da Ligurac Bonifazio Calvi rugalicom vriedja njegovu domovinu, pak mu odvraća pjesmom koja počima:

„Mout fort me sui d' un chan meravillatz".*)

Zorzi nije ostao bez podražavatelja. Oko polovice XIV. vieka izpjeva njeki neimenovani pjesnik, koga navodi Foscarini.[1]) pjesmu u pučkom govoru, u kojoj se spominje Dante, te mu se izbraja njekoliko pjesnika mletačkih onoga vieka, medju kojimi Giovanni Querini, suvremenik i prijatelj Alighierijev, Antonio delle Binde, Falierov sukrivac, Giovani i Bernardo Foscarini. No anonimni pjesnik ne spominje Antonija Cocca, prijatelja Franca Sacchettija, koji je cvao oko 1370., niti Filipa Barbariga, suvremenika Petrarkina i vrstna pjesnika.

Nije nevjerojatno, da su gospodje voljele pjesničko natjecanje tenzonami, romanzami i sirventesami ili contrasti, složenimi u versovih, koji su se izmjenično pjevali, odgovarajuć jedan drugomu, u čem se toli odlikovao Gidino da Samma Campagna,[2]) negoli gledati odurnu borbu u turnirih.

Sjegurno je, da su već tada *Cantastorie*[3]) tumačili sakupljenomu narodu u pučkom govoru bajke, ljubavne pjesme i romane, koji dolažahu iz Franceske. Ulicami Venecije ozvanjahu bez dvojbe pjesme o Orlandu, o ljubavi plavojke Isotte, o Ginevri, o Lancilottu, o Fioru i Biancofioru itd.[4]) God. 1200. počimlju njekoji Mletčani pjesnikovati u sladkom svom narječju. U ovo vrieme ili nješto kasnije izpjevao je Fra Giacomo di Verona svoje pjesmice, koje spominju Ozanam i Mussafia i svoj *Lamento della sposa del crociato* (Tužaljka križarove žene). Nesmije se zametnuti niti ono mnienje, da je sto godina kasnije Marko Polo, vrativši se iz sužanjstva, kazivao u narodnom narječju čudnovatu svoju poviest, u kojoj nam podaje veličanstvenu sliku zemalja, ljudi i raznih stvari.

*) Mnogo sam se čudio pjesmi.

[1]) Lib. III, pag. 338. Pjesma imade naslov *Leandreide*, a raztumačio ju je Cicogna. Venezia; Antonelli, 1857. Jedan se rukopis *Leandreide* čuva u Bibl. Com. di Treviso.

[2]) *Contrasto* ovvero *Serventese di Gidino da Sommacampa* – Bologna, Romagnoli, 1869. *(Scelta di vuriosità letterarie,*Cisp. CV.)

[3]) Možda je i Martino da Canale bio takov pripoviedalac. Njegova se *Cronaca* odlikuje slikovitom rječitošću, kratkoćom paragrafa, a često opetuje rieči: *Que vos diroi je? Primierement vos conterai. Enci comme je vos di* i slično.

[4]) Obljubljene su bile vrh toga bajke životinjske, *V. Raimondo e Lesengrino,* izdao *E. Teza* (Pisa, 1869). Bibl. Marciana imade više takovih.

Ovdje se radja pitanje, kada je započeo, kada li se ustalio govor pučki i koji su prvi spomenici onoga narječja, koje je bilo sada ozbiljno i svečano u viećih, sada opet sladko i umiljato u pjesmi i popjevki?

Narječja nastaju istodobno sa etnoložkimi pretvorbami. U staroj se Veneciji sastaju dva novolatinska govora, onaj koji zovemo *ladinskim*, kojemu spada govor staro-bellunski i furlanski; i drugi, koji ćemo nazvati pravi *venecijanski*, u kojem se latinština sasvim drugčije promjenila, nego li se to opaža u govoru lombardskom ili emilianskom itd. Razlike izmed tipa venecijanskoga, koji je ladinštinu sasvim iztisnuo, i lombardskoga, emilijanskoga itd. polaze naravno od razlike pojedinih govora, kojim je latinština u raznih predielih naciepljena. Nu ove razlike nisu u bitnosti drugo, nego li razan način, kojim prijašnji govori i po svojoj životnoj snagi i po svojoj naravi djeluju na latinštinu; to će reći u različitih promjenah, koje, već prema raznim priedielom, trpi latinština, a ne u tom, da bi ostajali gramatikalni i leksikalni elementi, koji bi predstavljali nelatinske govore. Njekoji su mislili, da je u mletačkom narječju naći mnogo morfologičkih sličnosti, sa jezikom grčkim, ne pomišljajuć da rieči grčke polaze od tgovačkoga saobraćaja sa iztokom te su manje više mladjega poriekla, pak da je za odštetu i grčki iztok preuzeo mnogu rieč mletačku. To medjutim nije niti najmanje mienjalo temelja narječja mletačkoga. U javnih se je izpravah dugo vremena rabila njeka barbarska latinština, te ne možemo naći tragova najstarijemu pučkomu govoru do njekojih mariegola XIII. vieka i njekojih akta podestata lido-maggiorskoga (1312—1319).[1])

Sastavak njekojih dielova kronike, koja se obično zove *Altinate*, jer se na Altino odnosi, navlastito jedna od glavnijih pripovjedaka u njoj, potiče iz X. vieka.[2]) Latinskim je jezikom sa dočetci i skladnjom talijanskom pisana oko g. 1000. i kronika Ivana djakona, koja pripovieda poviest Venecije za prvih 600 godina. Malo kasnije napisa i njeki Zeno, opat manastira lidskoga, kroniku, koja se je izgubila. Dandolo i Foscarini spominju i druge kronike i uspomene, koje su pisali njeki Fortunato, arcidjakon grâdski, patricij Marsilio

---

[1]) V. u tom pogledu temeljita studija, koja objelodani *Ascoli* u *Archivio glottologico italiano*. Vol. I („Venezia antica", p. 448-65), III (p. 244-84) i IV (p. 356-67).

[2]) Simonsfeld — *La Cron. Alt. (Arch. Ven.*, t. XVIII—XXI, 1879—81).

Giorgi, knez korčulski, njeki Pietro Damiano iz Chioggie, Pietro Calo, takodjer Chioggianin, koji je sakupio životopise svetaca, Pietro Guilombardo, koji je oko 1330. pisao uspomene iz svoje dobe i mnogi drugi. I formom i sadržajem odlikuju se u svojih spisih Marino Sanudo stariji[1]) i Andrija Dandolo, pisci oštra oka i topla srdca. *Liber Secretorum fidelium Crucis*, koji je napisao Sanudo, nebi li potaknuo kršćanstvo, da sakupi jaku vojsku križarsku zove Foscarini temeljem nauka statističkih te je obilan poklad viesti geografskih, nautičkih i trgovačkih. Djelo je razdieljeno u tri diela. U prvom se razpravlja o načinu, kako valja napasti i uništiti Saracene; u drugom o redu, koji ima vladati medju vodjami u tom velikom poduzeću; u trećem, kako će se obraniti sveta zemlja nakon zauzeća. U dodatku opisuju se dragocieni zemljovidi i slike, koje su dodane djelu. Iz Sanuda, koji je zabilježio veoma zanimivih viesti iz poviesti mletačke, uzeo je Dandolo mnogo toga u svoju kroniku, koju Muratori veoma točnom nazivlje.

Pod konac XII. vieka dopre u Veneciju Aristotelova fizika, metafizika i etika, te se tude te nauke počmu naskoro veoma ozbiljno izučavati. Uče se sve više nauke pravne i ekonomske. Poslije g. 1000. polaze Mletčani učiti prava u Ravenu; g. 1242. tri patricija sastavljaju iz mletačkih statuta sbornik; XIII. i XIV. vieka podiže se padovansko sveučilište do velikoga ugleda;[2]) g. 1302. plaća dužd učitelje prava, a 1342. započimlje sa Andrijom Dandolom niz mletačkih plemića, koji stekoše doktorski stepen.[3]) Malo poslije Dandola iztakoše se na pravoslovnom fakultetu duždi Giovanni Gradenigo i Marco Cornaro i mnogi drugi plemići, a to su prvi primjeri onoga ozbiljnoga i temeljitoga odgoja, kojim se odlikovaše mletački patricijat u znanostih političkih.

---

[1]) Obitelj Sanudo, koja je g. 1240. odlikovana bila naslovom *duca di Nixia*, baštinila je u XIV. vieku od obitelji Basaniti, prezime di Torsello.

[2]) G. 1222. otvori ovo sveučilište biskup Giordano te pozove nanj dobro poznatoga dominikanca Alberta Magna. Tude je tumačio zakone i Bolognanin Gosia. Facciolati, *Fasti Gymnasii Patavini*. Patav., 1757.

[3]) Sandi, op. cit., III, 231.

POGLAVJE IX.

Graditeljstvo — Kuće i crkve.

U prvih se viekovih nije išlo za sjajem, već za korišću, nastojalo se prikupiti novca,[1]) te se kuće gradile od drva, a pokrivale se slamom i daščicami *(scandole,)*[2]) što je bilo razlogom velikim i čestim požarom. Dva se strašna dogodila g. 1105; prvi, uništivši kuću Dandolovu u ulici Santi Apostoli, raširi se do S. Stefana, drugi, koji bukne u Cà Zantani, na otocih Gemine, pohara skoro dvadeset i tri ulice. Požar od g. 1114. pretvori u pepeo stari i novi Rialto. G. 1149. i 1167. bili su takodjer strašni požari; onaj prvi uništi trinaest ulica.[3]) To je razlog, rad koga se poslije jedne ure noći nije smjela goriti svieća.

I u sliedećih se viekovih spominju drvene kuće, a reć bi, da su se njekoje *fabricae lignae copertae de canna*[4]) sačuvale skroz do XV. vieka. Iz najdavnije dobe ne imamo spomenika; u naroda

---

[1]) Sanudo — *Cronachetta* cit.

[2]) Bernardo Giustiniano (*De origine urbis,* etc. Venetiis, 1534,) govoreći o prvih stanovih, piše: „Solum sternebant et cylindris adaequato, componebant casas aut arundinaes, aut asseritias. Majoribus de inde aedificiis fundamenta supponere didicerunt aut ex arundinibus, aut ex viminibus, ut nostra etiam aetas in veterum effossionibus aedificiorum hujusmodi saepe fundamenti genus non sine admiratione reperiatur.“ — Temanza (*Antica pianta di Ven.,* p. 55. Ven. Palese, 1781) piše na temelju kronike samostana San Salvatore, da je i ona crkva do g. 1365. bila pokrivena slamom.

[3]) Gallicciolli, I. 348, 349, 350, 351. „No najstrašniji od sviju,“ piše Gallicciolli, „bijaše požar od g. 1105. Vatra buknu u ulici SS. Apostoli u kući Enrica Dandola, blizu crkve.“ Taj Enrico mora da je bio rodjak velikoga dužda istoga imena, koji se rodio g. 1115.

[4]) Gallicciolli, I. 236.

pako, koji je toli žilavo čuvao svoje tradicije, mogu, mislimo, po koju razsvietliti i kasniji spomenici, koji često spominju *domus de statio* ili kuću gospodara i *domus a sergentibus*, kuću Klienta. I u rimskih gradovih bijaše obično kuća gospodareva okružena kućami podanika te je stoga naravno, da nije drugčije bilo niti na otocih. Venecija bila je s početka sazdana skoro izključivo od drva, jer meko ono tlo nije moglo još onda nositi kamenu gradju, koja se medjutim morala mnogo rabiti u Torcellu, Jesolu, Eracleji i Gradu, jedno rad toga, što je bilo tlo čvrsto, a drugo, što je bilo lako dobaviti gradju od ruševina Altina, Concordije i Aquileje. Tlo na otocih postojaše svojinom onoga, koji je prvi na njem gradio, odtale možda dolazi da je u Veneciji veliki dio ulica, zemljišta, mostova bio do u kasno doba svojinom pojedinih obitelji, čije su rad toga i ime nosili. To se isto opaža u srednjem vieku i u gradovih na kopnu, gdje su obćine imale skrbiti samo za njeke glavne ulice, dočim su privatnici morali uzdržavati ostale.[1]) Kao što se u polju, tako se i u Veneciji, dielio jedan posjed od drugoga stupovi i medjaši.[2]) Kada je vlada prenešena na Rialto, počeše si imućnici graditi kuće od kamena, koji su dobavljali iz kamenoloma istarskih i veronskih. G. 1106. dovršio je Pietro Orseolo duždovu palaču, sgradu liepu i kićenu, kako veli kronika Ivana djakona. U XII. i XIII. vieku sagradjena je palača obitelji Querini u Rialtu, zatim palače obitelji Zane i Dandolo na Rivi del Carbon kuća Giustinianova u ulici S. Mojsè, obitelji Falier u SS. Apostoli, a napokon najprostranija i najkićenija od sviju palača obitelji Memmo kod sv. Ermagore i Fortunata.[3]) A nije manjkalo ni tornjeva.[4]) Kronika Ivana djakona spominje *orientalis turri* s duždove palače, a u XII. vieku bijaše kuća Molin na rivi degli Schiavoni, u kojoj je stanovao Petrarca, glasovita rad toga, što je imala *geminas angulares turres.*[5]) Tude bijahu tornjevi liepi ures kućam,

[1]) Stefani, op. cit.

[2]) Cecchetti, *La vita dei ven. nel 1300,* pag. 18 (*Arch. Ven.* fasc. 53, 1884.)

[3]) Car ju je Fridrik kao čudovište posjetio.

[4]) Njekoji su tornjevi preudešeni za zvonike. Vriedan je spomena zvonik S. Paterniana, porušen pred njekoliko godina. Obzirom na tornjeve neka se promotre mozaici u predvorju bazilike sv. Marka, koji predstavljaju gradnju babelskoga tornja. I rad zidarskoga posla znameniti su tornjevi mletački; najstariji zvonici imadu temelje od opeke, kao n. p. zvonik S. Giacoma dell' Orio. U Padovi sačuvali se liepi tornjevi kao oni Capodilistâ i Zabarellâ. Veoma je liep toranj Lambertijâ, sada gradski, u Veroni.

[5]) Petrarca, Senil, lib. II, 3.

ili se u njih stanovalo, a možda i rublje šušilo,[1]) a niesu nipošto bile gorde utvrde, koje bi prietile miru državnomu. Kastela s tornjevi nije medjutim manjkalo u Mletačkoj: njekoji bijahu svojina patricija, koji su u njih ljetovali, kao onaj Bajamonta Tiepola u Maroccu; drugi opet bijahu jake tvrdjave feudalaca na mletačkom kopnu. No ovdje nije feudalizam bio, košto drugdje gord i nečovječan; oko kastela San Zenone, Collalto, San Salvadore, Montegalda, Montebelluna, Montorio u okolišu Verone, Garda, Montalbano u Furlanskoj, Farra u okolici Trevisa dizahu se napučena i cvatuća mjesta, dokaz, da su gospodari bili blage ćudi te da su štitili svoje podanike.[2])

U Veneciji bijahu kuće imućnika trokatnice, sa velikimi prozori, sa pročeljem nakićenim okružicami i izradjenimi stupovi, te sa grbovi i štitovi, koje obično drži andjeo ili dječak.[3]) No većinom su kuće sadržale prvobitnu svoju jednostavnost, koja odgovara ćudorednoj strogosti.[4]) Bijahu nizke, iste visine, sa uzkimi prozori zašiljenog oblučja, izvana bijahu obložene kamenom ili drvom, a dolnji dio bijaše čunjasto izbočen (*barbacane*). U tih gradjevina ne ima ljepote, ne ima ukusa, kao što ni nakita ni udobnosti; dostajalo je, ako su bile čvrsto sagradjene te imale dosta prostora za onoga, koji je u njima stanovao.[5]) Mnoge su kuće imale u prizemlju vežu za izkrcavanje trgovina. Njekoje, koje bijahu do mora, imadjahu od sprieda uzki komad zemlje (*junctorium,*) do kojega bijaše *gradata*, kasnije nazvana *riva* (učvrštena obala,) druge opet

---

[1]) Cecchetti, *La vita*, etc., fasc. 53. pag. 22. *Arch. Ven.*

[2]) U X. je vieku jedan od Otona dao njekomu Candianu feudalnu jurisdikciju nad kastelom Mussestre. Iza toga dobivali su ju češće patriciji. Znamenita je u XIV. vieka jurisdikcija, što ju dobi Marino Falier nad kastelom Valmareno. No u Veneciji ne može biti govora o feudalizmu, kakov je bio na susjednom kopnu. Riedki ostanak, koji nas sjeća feudalaca u srednjem vieku, jest kastel San Salvatore grofova Collalto. U prvoj polovici XIII. vieka kupiše Collaltovci od trevišKih Bonapartovaca brežuljak San Salvatore te sagradiše na njem jaki grad, obzidaše ga trostrukim zidom sa vratima na saracensku, izubanimi strješnicami, tornjevi i mazgalami. U kapelici imade Giottovih frescoslika. Njekoje prostorije, kao što i mnogo i dragocjeno oružje, sjeća nas živahno srednjega vieka. Stefani, op. cit.

[3]) Ako bi vlastnik prodao svoju kuću, razorio bi grb na njoj, a mjesto okrečio. Dekret od g. 1797. dozvoljava razorenje grbova. Pročelja, urešenih slikarijami, kakovih imade u Genovi, imade u Veneciji malo. Takov se jedan primjer vidi u Padovi u ulici *dei Servi*. Imade ih njekoliko i u Trevisu.

[4]) U Muranu do crkve sv. Petra vidi se liepi uzorak kuće, sagradjene prije XI. vieka. *Cason* (kućetina), što no ga spominje Gallicciolli u ulici *dei SS. Apostoli*, ne ima više traga.

[5]) Muratori, *Diss.*, etc. XXIV.

ne imadjahu nikakova puta osim vodenoga. Posred dvorišta *(terra vacua, curticella)* bijaše bunar *(pozzo,)* a to je prostran podzemni prostor, četverouglaste spodobe, izmazan ilovačom a sa slojem pieska, kroz koji se imala pročišćavati kišnica, koju su dovadjali žljebovi.[1]) Grlo *(vera)* bijaše često bizarno izkićeno fantastičnimi figurami, meandri, životinjami, križevi bizatskoga štila pomješena sa staro-rimskim. Često su se *vere* sgotavljale iz ostanaka starih hramova, iz dielova poganskih žrtvenika, iz veličanstvenih glava stupova.

Osim toga imadjahu peć i podzemne kanale, kroz koje je izmet *(jaglacio i transjaglacio)* prolazio u vodu,[2]) a izvana stajaše njekoliko kamenih klupa *(banche de petra.)*[3]) Nješto posebnoga bijaše u Mletačkih kućah njeka vrst pokrita triema, sprieda otvorena a sa tri strane zatvorena, zvana *Liagò* (možda od grčkoga Heliakon-sunčanik.) Tamanza ga ovako opisuje: „*Liagò* bijaše sastavni dio starih kuća mletačkih. Bijaše to njeka vrst triema, sprieda otvorena, no pokrita i sa triju strana zatvorena. . . . Nije imao ni prozora ni prozornica.... Izpod ovoga, bijaše drugi maleni triem, a to bijaše ulaz. Odavle uzlazaše se stepenicami. Na taj je način svaka kuća imala redovito samo prizemlje i nadkrovlje *(solaio)*. Vidja ih se još i danas u njekih siromašnih kućicah, navlastito ribarskih, u dvijuh kotarih Santa Croce i Dorsoduro . . . Ovi su *liagò-i* bili ponajviše okrenuti napram jugu rad užitka sunčanih zraka.[4]) Kada se počelo graditi kuće od kamena, zamjenila je liagò *altana,* vrst drvena shoda, sagradjena na krovu za sušenje rublja. Podovi u sobah bijahu od *terrazza*: tako se nazivaše onaj mazak priredjen na rimski način iz kreča i pjeska, u koji su se naslagali liepim redom kamenčići te se onda sve krasno izgladilo.

U svojoj kronici, koju spominje Muratori, piše Galvano Fiamma (1340,) da u stara vremena u Italiliji *non erant per domos*

---

[1]) Od g. 1322 – 1324 dala je vlada napraviti na raznih mjestih 50 bunara. Posao su imali rukovoditi predstojnici gradskih kotara. Potrošilo se oko 6000 lira. Skrbilo se i za čistoću bunara, u koje su se često bacale *turpidines, scovadulia,* i nečistoće. Cecchetti, *La vita,* fasc. 53 *Arch. Ven.,* p. 28, 29.

[2]) Premda se zahodi spominju već u veoma starih spisih, to su se ipak njekojimi ulicami cjedile pomije i izmeti ljudski. Cecchetti, *vita* ect., fasc. 53 *Arch. Ven.,* p. 26.

[3]) Spis od g. 1363., koji objelodani Gallicciolli, III, 17, veli, da je njeka kuća u S. Maria Formosa imala: *curiam, hortum, pontem, latrinas, anditum, porticum, studium(?) quod nunc est tenue et puteum.*

[4]) Temanza, *Antica pianta,* etc., p. 30.

*

camini ad ignem aut ulla caminata. Muratori veli, da je to luda tvrdnja, jer se iz premnogih spomenika razabire, da je bilo već u davnini dimnjaka; no ne zna, da li se dim odvodio kroz zid ili izpod krova.[1]) Sjegurno je, da su stari Mletčani imali ne samo u kuhinjah ognjišta sa nadkrovom, dimnjakom i viganjem, nego i u sobah te se često u starih spisih nalaze rieči: *caminata* i *caminus magnus*.[2])

Koračivši preko praga onih kuća, vidjalo se sobe snabdjevene težkim pokućtvom, koje je u prvo doba bilo izradjeno po ukusu bizantskom, a poslije vojna križarskih po ukusu drugih talijanskih gradova, gdje je bilo u običaju četverouglasto pokućtvo sa uvijenimi stupovi skupljenimi u svežanj, te izkićeno lukovi. Široki kreveti, sa kojih su do tla visjele ponjave, imadjahu sliku šatora, te njekoji, oviti šarenimi zastori, sa zvjezdatim nebom, svršavahu njekom vrsti trula,[3]) drugi opet na stupove izrezuckanimi glavicami.[4]) Poslije g. 1000. zavlada ukus i njeka razkoš u pokućtvu. Ono što upravo karakteriše pokućtvo srednjega vieka, nije toliko bogatstvo, koliko ukus i razboriti izbor čvrstih i različitih oblika. Drvo, bakar, željezo, čuvalo je tvarnu svoju formu i bez obilnoga nakita i uresa.[5]) Kada su vojne križarske doniele i novih običaja i novih potrjeba, nije smjelo manjkati u sobah sagova, pozlaćenih čaša, srebrnih žlica i zdjela raznog oblika, sviećnjaka[6]) i *jocalia et argentariae pro usudomus*.[7]) Njekoje dvorane bijahu u spodobi štake s izrezkanim i pozlaćenim tavaništem na izdubine;[8]) a po zidovih obješahu se papci od veprova, rogovi od jelena, u lovu ubijenih, zastave, otete u bojevih, bojna oprema, koja je često služila do-

---

[1]) Muratori, *Diss*, XXV.

[2]) Gallicciolli, I, 344, III, 17. *(Camini* i *Caminate* — u Veneciji *portici* — ne smiju se zamjenjivati, veli Cecchetti, loc. cit.)

[3]) *Leggenda dell' andata di Lodovico di Francia al Purgatorio*, etc. Mus. Civ., I, 384.

[4]) Vidi mozaik u predvorju crkve sv. Marka do Zenove kapele, predstavljajući rodjenje Abela i Kaina.

[5]) Viollet-le-Duc, op. cit.

[6]) Arch. di Stato — *Commem.* II, c. 52 tergo; III, c. 23; V, c. 110; VII, c. 15.

[7]) Ibid. ibid.

[8]) Divan je primjer tavanište dvorane *dell' Assunta* u kr. akademiji liepih umjetnosti. Tavanište je na izdubine, koje su pozlaćene, a u svakoj izrezan po jedan kerubin. Posao je to iz XIV. vieka, što se razabire iz napisa na mramornoj ploči, gdje stoji dan 12. travnja 1344. Drugo djelo iz XIV. vieka je tavanište, srednje ladje crkve *San Giacomo dall' Orio*, sastavljeno od drva u spodobi ladjina hrbta.

kazom plemenita poriekla.[1]) Fiorentinac Lionardo di Nicolò Frescobaldi veli, da je kuća Remigija Soranza, koji ga bijaše pozvao na večeru u kolovozu 1384. „bila sva kao od zlata, a bilo je više soba, u kojih se nije vidjelo nego zlato i fino modrilo. Kako su bile iz nutra uredjene kuće u ovo doba, možemo si predstaviti iz spomenika, mozaika i miniatura. U samostanih je bila pohranjena sila knjiga i drugih stvari. Listajući inventare, koji ne sižu natrag dalje od XIII. vieka, nalazimo, da je tude vrh sukna, pokrivala, ponjava, košulja i rubaca za redovnike, bilo obilje crkvenoga posudja, kaleža, plitica, moći, kipova iz bjelokosti i alabastra, prstenja s dragulji, svilenih i zlatom protkanih crkvenih ornata, kadionica, srebrnih i emaljovanih križeva, svetionika, a osim toga mnogo tjelesa svetaca i mučenika, koja su se u velike štovala.[2]) Osim privatnih kuća, bilo je i njekoliko sgrada, *albergarie* zvanih, u kojih je republika dozvoljavala da smiju stranci stanovati i živiti po svojih zakonih.[3])

No ako i jesu privatne kuće onoga doba bile skromne, ne može se isto reći o javnih sgradah i o hramovih; gradjanin, koji je kadkada neudobno stanovao, obilno je trošio, podižući u slavu božju bazilike i kiteći žrtvenike svetcem[4]) ili gradeći veličanstvenu palaču svojim vladarom. Gradnji se crkava navlastito posvećivala najveća briga. Već tamo od VII. vieka pripovjedaju kronike o hramovih grâdskih, urešenih izabranim mramorom i riedkimi stupovi, dragocienimi sagovi i zlatnimi tkaninami, srebrnimi izdubci i svetiljkami. U samom Equiliju bile su 42 crkve, od kojih su mnogim bile stiene i pod mozaikom obložene. Stara krstionica u Torcellu, podignuta skoro iza g. 641. bijaše, kako pišu ljetopisi, okružena dragocjenimi stupovi, u sriedi bijaše mramorna kamenica sa simboličnimi metalnimi životinjami, koje su vodu lievale.[5]) U istom Torcellu bijaše samostan benediktinaka, posvećen sv. Ivanu evangjelisti, čiji je sjaj zadivio Mariju, nećakinju careva Bazilija i

---

[1]) Galliccioli, I, 396.

[2]) Ibid., 685.

[3]) Takove su bile *Case nuove* u novom Rialtu, koje su bile doznačene Toskancem, zatim *Fondachi dei Turchi* i *dei Tedeschi*. Njekoje su se ulice po tudjincih zvale, kao: *Calle degli Albanesi, Campo dei Tedeschi,* etc. Sagredo e Berchet, *Il fondaco dei Turchi*. Milano 1860.

[4]) I u drugih su se predielih u to doba silnim troškom kitile crkve. Zlatni žrtvenik sv. Ambroza u Milanu potiče iz g. 835.

[5]) Altinska kronika govoreći o tavaništu torcellske katedrale, piše: *Pavimentum Ecclesiae fecerunt Rodamedium billissima operatione.*

Konstantina, koja je došla sa sjajnoga dvora bizantskoga oko g. 1000. da se udade za Ivana, sina dužda Pietra Orseola II.

I na lagunah zamjenično se pomagale vjera i umjetnost.[1]) Kuće su se najradje gradile okolo crkve, kao da se htjelo pokazati, da se jednom mišlju obuhvaća Bog i obitelj. Do crkava bijahu vrtovi i vinogradi, a Gallicciolli misli, da su bili svojina njihova. Ondje, gdje sada stoji crkva sv. Marka, bijaše vrt — zelnjak koludrica sv. Zakarije. Na tom prostoru, tvrde beztemeljno njeki historici, sagradi patricij Narses, general grčki, g. 544. dvie crkvice: jednu posveti sv. Teodoru, a drugu sv. Geminianu. Giustiniano, sin Agnella Partecipazija i otčev sudužd, javlja negdje izmed g. 813. i 820.,[2]) da se imade po nalogu cara Lava podići ženski samostan na čast sv. Zakariji, koji će se uresiti moćmi prorokovimi, odielom Krstovim i bl. dieve Marije i mnogimi dragocjenostmi. Bula još dodaje, da je car poslao iz Carigrada njekoliko graditelja, kako bi se posao čim prije mogao dovršiti. Evo na taj se način stil bizantski miešao sa predajami rimskimi. Primjeri toga stila jesu u IX. vieku *S. Fosca* u Torcellu, *S. Donato* u Muranu i divna bazilika sv. Marka, odličan spomenik velike sredovječne umjetnosti. Tielo sv. Marka bude potajno prenešao iz Aleksandrije g. 827. položeno u duždov Oratorij; no Giustiniano Partecipazio htjede, da se tielo ono čuva u hramu dostojnom evangjeliste te mu sam položi temelj. Sretna kob bijaše skopčana s hramom ovim sv. Marka, s čijim su imenom skopčane sve pobjede Venecije. Podignut g. 831. izgori g. 976. te bude zaključeno za dužda Pietra Orseola (978) i Vitala Candiana (978), „da se podigne crkva prostrana, koja će se odlikovati i formom i veličinom te da se u tu svrhu iz državne blagajne imade godimice potrošiti 5000 dukata“.[3]) Za dužda Domenica Contarinija (1043) počelo se graditi po današnjem stilu, a dogradjena bude za dužda Domenica Selva (1071). U veličanstvenoj ovoj sgradi, koju resi skoro 500 stupova iz porfira, zelenoga mramora i serpentina, ne divimo se samo jednomu, već svim stilovom, pak ako su s jedne strane mozaici sa svojimi dugimi, mršavimi slikami, kojim se, reć bi, sav život usredotočuje

---

[1]) Gallicciolli (II, 113) spominje godine. kada je koja crkva sagradjena. Najstarija. od g. 444. je crkva sv. Pantaleona, a nije, kako se je mislil *S. Giacomo di Rialto* (II. 46).

[2]) *Fontes rerum austriacarum,* XII. pag. 4 i sl.

[3]) Caroldo, p I., fol. 32.

u očijuh, izrazu žive i iskrene vjere, to odaju s druge strane sjajne one boje, obilje zlata, dragocjeni mramori, otvoren i svjež duh naroda. Kršćanstvo, koje imade u to vrieme u drugih zemljah nješto sjetna, strašna, ukazuje nam se ovdje u sjaju, bogatstvu i slavi. Ostanci poganštine iz Altina i Aquileje izmjenjuju se sa svetinjami kršćanskimi; stupovi grčki, sa bizantskimi meandri i uresi; surove plohorezbe XI. vieka sa bizarnimi i okretnimi zapleti životinja i cvieća iz XIV. vieka; ovdje vidiš nadobudno djetetovanje, a malo dalje čilo mladovanje. „Ciela se sgrada", piše učeni stranac, „mora smatrati ne kao hram, u koji se ide moliti, već kao ogroman razsvietljen misal, uvezan umjesto u pergamenu u alabastar, ukrašen mjesto dragulji porfirnimi stupovi, a izpisan iz nutra i iz vana zlatnimi pismeni".[1])

U IX., X. i XI. vieku umnožava se broj crkava i samostana još većom revnošću, tako da su se na Veneciju mogle uporaviti rieči alemanskoga kroniste: „Sav se sviet preobukao u sjajnu odoru crkava". I ovdje kao da je izumrla mitologija i opet oživjela novim politeizmom, koji je zahtjevao, da se na mjesto starih hramova podigne silesija crkava, u kojih se posvećivahu žrtvenici svetim zaštitnikom pojedinih pokrajina i pojedinih gradova.[2]) Gradjani su, osušivši i učvrstivši na svoj trošak komad močvarine, podizali na njem crkvu po svoj prilici pod naslovom patronata i prava da izabiru župnika. Na onom okrajku, Dorsoduro zvanom, gdje su iz prvine stanovali samo siromašni ribari, jer je mjesto napadajem bilo izloženo, podignute budu u IX. i X. vieku crkve sv. Margarete, sv. Barnabe, ss. Vida i Modesta i sv. Grgura. Uzki onaj komad zemlje vodom obljeven, Giudecca zvan, odstupi dužd Orso Partecipazio obiteljim Barbolanâ, Iscolâ i Selvâ, koji su otok učvrstili te na njem sagradili crkvu sv. Eufemije. Mnoge su crkve, koje su privatnici podigli, darovane vjerskim udružbam *cum tolis thesauris magnis vel parvis, sive aurum, argentum, aere, ferum, palios sericos vel laneos, atque lineos de altaribus, quam de silcis seu de mapulas, et cuncta omnia sanctorum, etiam libros divinos diurnales atque nocturnales.*[3]) Podizati nove hramove Gospodinu bio je ponos

---

[1]) Ruskin, *The stones of Venice*, vol. I. London, 1867.

[2]) Gregorovius. *Storia della città di Roma nel medio evo.* Venezia, 1876. vol. I. lib. II, cap. I, p. 273 (Prievod s njemačkoga).

[3]) Arch. di Stato — *Chiesa di S. Luca, Calastico di S. Benedetto,* num. 3, 1013, 1791, C. 1. — Giovanni i Domenico di Martino Falier darivaju (velj. 1013) manastiru *S. Michele Arcangelo di Brondolo* crkvu sv. Benedikta na rialtskom kanalu.

te ih se toliko gradilo, da je vlada oko g. 1300. bila prinuždena ograničiti broj crkava i samostana za gradnju kojih se uzimalo i rušilo *domos, terras et possessiones.*[1]) Venecija je, neohladnivši u vjerskoj revnosti, čuvala prava državna i izmirivala domovinu s Bogom. Tako su n. p. kaludjeri morali u duždovoj palači stražiti; a g. 1379., za rata s Genovom, odredi Andrea Contarini, da se svi fratri imadu oboružati; a kada se ovi tomu uzprotiviše, izpričavajuć se, da im pravilnik njihov zabranjuje nositi oružje, budu protjerani.[2]) I milosrdje se javlja pod raznimi formami te priticaše u pomoć nemoćnim i zapuštenim, a već g. 977. podiže Pietro Orseolo hospital na trgu sv. Marka, mjestu, gdje danas stoje *Procurazie nuove.*[3]) Mnogi hospici, koji su se podigli tečajem vremena kao zakloništa siromašnim bolestnikom i hodočastnikom, zvali su se *Case di Dio* (kuće božje).

No ne samo crkve, nego i javne sgrade podizale se velikim sjajem. Znakovi pobjede bijahu nadpisi, plohorezbe, spomen-ploče, lavovi, stupovi i kipovi od dragocjena mramora, kojimi su poljepšavali grad. Tako je g. 1127. Domenico Michiel donio iz Cezareje ona dva stupa na *Piazzetti*,[4]) a u polovici XIII. vieka donešene su iz Akona, otetoga Genovljanom, ona dva mramorna stupa, koji se sada dižu u izvanjskom dielu krstionice sv. Marka. Kada su križari g. 1204. zauzeli Carigrad, dobiše Mletčani kao dio pliena 4 konja sa hipodroma, donesoše ih kući te ih smjestiše kao ures na pročelje bazilike,

Oko god. 813.[5]) postavi dužd Agnello Partecipazio blizu crkvice sv. Teodora temelje palači za vladare najmoćnije države talijanske; toj se sgradi divio već car Oto II., koji je u njoj bio kao gost Pietra Orseola II.,[6]) a g. 1202. tvrdio je Seigneur de Ville-Hardouin, da je ta palača *mult riche et biaux* kao ma koja u Evropi.[7]) A pošto su javne sgrade morale odgovarati dostojanstvu predstavnika vlade, odredjeno bude g. 1340., da se imade proširiti

---

[1]) Gallicciolli, II. 109.

[2]) Ibid., II, 1812.

[3]) „Pietro Orseolo bijaše prijatelj sirota te podieljivaše obilne milodare. U blizini palače podiže i obskrbi hospital sv. Marka". Caroldo, p. I, fol. 31.

[4]) Ubani de Gheltof — *Le colonne della Piazzetta.* Venezia, 1868.

[5]) Zanetti tvrdi, da je gradnja započela oko g. 900.

[6]) Ivan Djakon. pripoviedajuć kako je car Oto II. potajno u Veneciju došao, veli: *ad palacium venit et omni decoritate illius perlustrata, in orientali turre se, cum duobus suis, retrudi et servare voluit.*

[7]) *Histoire ou chronique du Seigneur* Geoffroy de Ville-Hardouin, etc. Lion, Rouille, 1601.

i ukrasiti dvorana velikoga vieća te u tu svrhu potrošiti 8500 dukata, neračunajuć ovamo slikarije i zlato, za koje bude odredjeno 2000 dukata.[1])

Veliki toranj crkve sv. Marka započet je oko g. 911., a dovršen g. 1155.;[2]) a g. 1104. izsušio se komad močvarine ne daleko sv. Marka, da se na njem podigne arsenal, kojemu se kasnije Dante toli divio.[3]) Ogromna ova sgrada bude proširena i obnovljena g. 1303., 1312. i 1325.[4])

No već se pojavljuju prvi traci arabske umjetnosti, koja se ljubko slieva sa stilom bizantskim. Na izmaku XIII. vieka zasja Venecija novim sjajem, a spomenici, na kojih je napisana njezina poviest i sve sgrade odavaju plemenitu samosviest junačkih onih trgovaca. U drugih se gradovih talijanskih koče ogromne mrke sgrade, prave slike svoga doba; na lagunah naproti dižu se palače samorodne, sjajne i ukusne poput ritma mletačkoga govora. Mrka palača *Signorije* u Firenzi sagradjena bi, kako reče Machiavelli, za veću sjegurnost gospode; utvrdjena palača Estovaca u Ferrari sa svojimi pokretnimi mostovi, sa malimi svojimi i čvrstimi vrati, kao da se još grozi i zadaje strah;[5]) naproti duždova palača u Veneciji, sa svojimi lukovi, izbušinami, arabeski, stupići i shodovi, pričinja nam se kao pjesnička mašta.

---

[1]) Arch. di Stato. — *Lib. Spiritus*, f. 260. — Caroldo, p. I, f. 263.
[2]) Galliccіolli, I, 278.
[3]) G. 1298. sagradjeno bude u arsenalu 15 galera te su to prve velike trgovačke galere, koje su gradjene na državni trošak za trgovinu u Rumiliji, kako veli *Cronaca di Muglia.* Galliccіolli, I, 315.
[4]) Počelo se povećavati ju g. 1325. te se radilo do g. 1473. Posao se nastavljao g. 1539. i g. 1564.
[5]) Symonds, *Il Rinascimento in Italia.* — Tal. prievod, pag. 54. Firenze, 1879.

POGLAVJE X.

Lice grada.

Sada da pokušamo opisati grad, kakav je bio u srednjem vieku. Ne imamo pouzdana vodića, koji bi nas proveo zavojitimi ulicami, pak se moramo zadovoljiti sa Temanzinim dosta mršavim nacrtom, koji ćemo nastojati dopuniti na temelju izprava i uspomena.

Vidjesmo, kako su bjegunci, umaknuvši bjesu barbarskomu, težkim naporom izsušili tlo te podigli ograde proti valovom. Narav im nije išla na ruku; a kanali, nasipi i podzemni odvodi dokazuju, koliko je trebalo truda i muke, da se zemlja učini prikladnom za stanovanje te posvjedočuju ujedno žilavost naroda, kojemu je pusto ono tlo dalo i sile i sjegurnosti. Dugotrajan i uztrajan onaj napor donio je sjajnih plodova, a od onda, kada su se bjegunci stalno spustili na otočju rialtskom, koje kronika Ivana djakona zove *drugom Venecijom,* za razliku od kopnene, razvija se djelatnost nevidjena. Izabrani budu triumviri, kojim je bilo skrbiti, da se Rialto razširi, da se zaspu močvarine i da se učvrste obale. S novim se gradom spoje i drugi otoci, Dorsoduro, Spinalunga, Luprio, Mendicola, Gemina, Ombriola i Olivolo, svi tla čvrsta, vapnena, pomješana sa ostanci ljušturnjaka te su se od grčke rieči *tymbos* (humak) *tombe* zvali.[1])

Nova je Venecija sastojala iz šestdeset ili, kako hoće njekoji, iz sedamdeset otočića *(dorsi)*. Kada se je stanovničtvo umnožalo, izsušilo se i učvrstilo mnogo zamuljenih prudova, *velme* i *barene* zvanih, kao Iria, Ceo, Biria, Plombiola, Cannareggio, Teran, Adrio

[1]) Gallicciolli, I, 59.

i Bancaria, tako da je na njih bilo moguće stanovati.[1]) Ona pako mjesta *(terre vacue),* koja su bila najviše poplavi izvržena, nisu se nastanjivala, nego su se pomno obradjivala kao travnici; no ipak se tečajem XI., XII., XIII. i XIV. vieka neprestano izpunjavalo zemljom one močvarine, koje su provirivale iz vode, izkorenjivala se trska te se stvarale bujne livade.[2]) Prostor oko kuće zvao se *territorio*, a one kaljuže, koje su nastale kopanjem kanala, zvale se *laghi* i *piscine.*[3]) Veliki kanal *(Canal grande),* koji dieli grad, zvao se u predielu S. Andrea *Canal della Zirada,* u S. Benedettu *Businaco*, a kanal *della Giudecca* zvao se *Canal Vigano.*

U drugoj polovici XII. vieka[4]) razdieljen bijaše grad u šest kotara *(sestieri)*, od kojih bijahu tri: Castello S. Marco i Cannareggio s jedne, a tri: S. Polo, S. Croce i Dorsoduro s druge strane velikoga kanala.

Crkve, oko kojih su se gradile kuće, te poslije g. 1000. nastale ulice, pokazuju nam, kako je nastajao grad.

Kotar *Castello* obuhvaćao je otok Olivolo, koji je na kraj Venecije, gdje se podignula crkva sv. Petra. S ove strane kanala sv. Petra stajahu dvie crkve i dva samostana sv. Ane i sv. Dominika sa mornarskom bolnicom. Kanalu kastelskom na lievo, nedaleko crkve *della Celestia,* dizaše se arsenal, koji je obuhvaćao onaj dio, koji se danas zove *arsenal vecchio.* U ovom su kotaru, koji je svršavao kanalom *del palazzo ducale,* osim spomenutih bile su crkve S. Biagio, S. Martino, S. Trinità, S. Giovanni in Bragora, S. Antonino, S. Procolo, S. Giovanni nuovo, S. Severo, S. Maria Formosa, S. Marina i S. Lio.

Kotar *San Marco* obuhvaćao je ove crkve: S. Basso, S. Geminiano, S. Maria in Broglio (Ascensione), S. Giuliano, S. Salvatore, S. Bartolomeo, S. Luca, S. Paterniano, S. Benedetto, S. Angelo, S. Vitale, S. Samuele, S. Maurizio, S. Maria Zobenigo, S. Fantino i S. Moisè.

---

[1]) Idem, I, 54, 55.

[2]) Zanetti, op. cit., p. 50.

[3]) Cecchetti *(Arch. Ven.,* t. II, p. 95) spominje njekoliko takovih jezera i ribnjaka, izvadivši im imena iz pergamena dokinutih samostana, koje se čuvaju u sbirci *Manimorte* u kr. državnom arkivu. Evo gdje i kada je bilo takovih jezera: 1013. na Dorsoduru do kanala Businiaca, — 1075. u S. Gregoriju, — 1079. do kanala Vigana u S. Gregoriju, svojina protospatara Giov. Morosinija i brata mu Domenica, — 1165. Badoerovo blizu San Giacoma da Lorio i rio Marin, — 1188. u S. Simeonu. — Bilo je ribnjaka: 1081. do kanala Tornerica, — 1148. u S. Moisèu, — 1166. u S. Zulianu, 1177. u Sv. Giustini, — 1178. u S. Salvatoru, — 1185. u S. Cassianu, — 1193. u S. Ivanu Evang., — 1204. u S. Agostinu.

[4]) A ne za dužda Agnella Partecipazija, kako njeki pogrješno tvrde.

Kotar *Cannareggio*, tako nazvan od silne trske, koja je tamo rasla, steraše se od kanala *Fondaco dei Turchi*, a svršavaše kanalom *di Cannareggio*. Tude su bile crkve: S. Geremia, S. Lucia, S. Leonardo, S. Marcuola (ss. Ermagora i Fortunato), S. Maria Maddalena, S. Fosca, S. Marcilian (S. Marciale), S. Felice, S. Sofia, SS. Apostoli, S. Giov. Grisostomo, S. Canciano, S. Maria Nuova.

Od onih triju kotara s druge strane Rialta, obuhvaćaše *S. Paolo* sliedeće crkve: S. Tomà, S. Stin (s. Augustin), S. Apollinare, S. Silvestro i S. Giacomo di Rialto.

U kotaru *Dorsoduro*, tako nazvanom rad čvrstoće tla, bile su ove crkve: S. Raffaello, S. Basilio, S. Nicolò, S. Trovaso (ss. Gervasio i Protasio), S. Barnaba, S. Margherita, S. Pantaleone, S. Agnese, S. Vio (sv. Vid), S. Gregorio i napokon otok Spinalunga ili Giudecca.

Napokon nalazimo u kotaru *Santa Croce* crkve: S. Simeone apostolo i S. Simeone profeta, S. Giovanni decollato (glavosjek), S. Jacopo dall' Orio. S. Boldo (S. Ubaldo), S. Eustachio, S. Maria Mater Domini i S. Cassiano.

Imena većine onih obitelji, koje su utemeljile ove crkve, proslavljena su sjajnimi djeli potomaka u kasnijih viekovih.

Okolo Venecije viriše iz vode njekoji otočići, koji su malo po malo povećani i ukrašeni. S iztoka bijaše S. Andrea, sada Certosa zvan, S. Elena svojina fratara *di Monte Oliveto*, S. Giorgio Maggiore, S. Servilio, S. Lazaro, gdje su se gubavci njegovali, i S. Maria in Nazareth, gdje bijaše samostan Augustinaca. Na kraju kanala Orfano stajaše velika suša, u koju su se ladje zaklanjale. Tude bude kasnije sagradjen samostan i crkva S. Clemente. Sa sjevera bijaše drveni Murano i S. Michiele dei Comaldolesi, gdje je stajala crkva već od X. vieka.[1])

Grad je Venecija u ovo doba svoga razvitka morao imati čudnovato lice. Njekoje ulice bijahu široke 10—12 stopa, kao n. p. S. Marco di Rialto i S. Moisè; druge bijahu tiesni prolazi izmed pojedinih kuća te se zvahu *calli*;[2]) putevi, koji se pružahu uzporedo kanalom zvahu se *fondamenta* ili običnije *junctoria*. Hodalo se je po goloj zemlji, krmci fratara sv. Antuna rovahu po travi,[3])

---

[1]) Temanza i Trevisan.

[2]) Ovi su prolazi *(calle)* bili skoro svi privatan posjed te se s kućami prodavahu. U starih se kupoprodajnih ugovorih često spominje sjegurnost i sloboda prolaza.

[3]) Još u XIV. i XV. vieku krmci *„sub specie et reverentia sancti Antonii vadunt per civitatem“* te čine *„plurima et diversa mala, tam contra pueros quam in stratis et fondamentis propter suum rumare“*. 1409. 10. ott. M. C. *Leona*, c. 188. — Cecchetti, *La vita*, etc, fasc. 53 dell' *Arch. Ven.*, p. 44.

a konji trčahu gradom.[1]) Istom u XIII. vieku počelo se pločati šire ulice opekom, slažuć ju po širini i po debljini te su stoga i prozvane *salizada*. Rieč *ruga*, možda od francezkoga *rue*, kojom se još danas označuju njekoje ulice, bijaše u srednjem vieku u običaju, tako n. p. *Ruga domorum de sergentibus*, *ruga degli orefici a Rialto*.[2])

Otočići bijahu medju sobom skopčani drvenimi mostovi neznatnoga luka bez stepenica. Izgradjivali i uzdržavali su ih bližnji stanovnici.[3]) Rialtski most sagradjen bi na ladjah *(burchielle)* g. 1180. te se nazivaše *ponte delle moneta* ili *ponte quartarolo*, možda rad susjedne kovnice ili kako njeki hoće rad toga, što se, prije nego li je bio most sagradjen, za prevoz s jedne obale na drugu na čamcih, *scaule* zvanih, moralo plaćati četvrt denara *(quartarolo)*.[4]) God. 1255. i 1264. sagradjen bude novi, širi most na stupove, koji se je mogao dići.[5])

Starinski se prevozi spominju još u XIII. i XIV. vieku, a imali su ih S. Gregorio, S. Felice, S. Tomà, S. Samuele, S. Cassiano, S. Vito, S. Lucia; sa Rialta i Cannareggia idjahu u Murano i Mestre, od sv. Marka u Chioggiu, a sa Rialta u Padovu.[6])

Kanali,[7]) koji su se sa sviju strana križali, zatvarahu se sjegurnosti radi lancevi. Kadkada su im se s jedne i s druge strane zasadjivali drvoredi. Iz labirinta uzkih uličica izlazilo se svakako do širokih ribnjaka, do zatoka, do ušća, do gustih šumica ili do zelenih polja, po kojih su pasla razštrkana goveda.[8]) S. Marta imadjaše šumu *Ponta dei lovi* zvanu; drugu imadjaše *Barbaria delle tavole*, a na laguni, ležećoj naproti sv. Marka, tamnio se otok S. Giorgio, nazvan *dei Cipressi*, jer je bio obrasao čempresom.[9]) Tu i tamo vidjale se čvrsto izgradjene solane sa gatovi, gredicami, sa pritokom i odtokom *cum transjaglacio* ili *junctorio*[10]) pače i *cum aucellacionibus*

---

[1]) I u XV. vieku rabili su se konji kod velikih svečanosti.

[2]) Gallecciolli, I, 270.

[3]) Istom u XIV. vieku počelo se graditi mostove kamene.

[4]) Ne samo Canal grande nego i drugi kanali imali su svoje prevoze. Galliccciolli, I, 256.

[5]) Ibid. I, 149.

[6]) Cecchetti, *La vita*, etc. Fasc. 54 dell' *Arch. Ven.*, pag. 332.

[7]) Kopali su se i umjetni kanali, a voda ih je sama morala izdubljivati. Zvahu se *Comenzarie* ili *Scomenzere* (Galliccilli, I, 205, 206). Podzemni odvodni kanali rekosmo, da se zvahu *jaglationes*.

[8]) Polja ta zvala su se *Campi dell' erba*. Jedno opominje Sabellico *alla Vigna*, a drugo u S. Sofiji spominje se u knjizi *Mercurius*, p. 86.

[9]) Galliccciolli I. 204.

[10]) U kolovozu 1101. godine odstupa se solana, svojina samostana S. Giorgio, *cum scamnis et secundis et lidis et virgis et geminis et piaduris et divi-*

et piscacionibus. [1]) Utisnuti med nasipe i kanale, kako bi jače ćutili djelovanje plime i osjeke, pružahu u vis palce svojih kolesa mlinovi, koji se u spomenicih srednjega vieka rado nazivlju *acquimoli* (vodenice). [2])

A medju kućami, iznad krovova, na mirnoj površini lagune vijala se jedra trgovačkih brodova, koji su bili izvorom veličine Venecije. Svake se godine dizalo novih kuća, koje su ukrašivale grad, a brodarstvo i trgovina pružala je uviek novih vrela procvatu domovine. Za obranu vanjskih napadaja, bijaše tamo XII. vieka trg sv. Marka okružen jakim zidom; drugi se zid pružao uzduž današnje *Rive degli Schiavoni*, [3]) a na Olivolu dizala se jaka utvrda. Najvažnije mjesto bijaše već u prvo doba trg. sv. Marka, koji se zvao *brolio* (vrt), jer je bio obrasao travom i zasadjen stabaljem. Sredinom ga proticao prokop Batario a na njegovih se obalah dizala sa strane današnje bazilike crkvica S. Teodoro, a s druge strane S. Geminiano. G. 838. proširena bude kapela sv. Teodora te posvećena sv. Marku; dužd Sebastiano Ziani razširi g. 1172. trg, uresi ga stupovljem, zasipa kanal, poruši crkvu sv. Geminiana te sagradi novu podalje licem prema bazilici. [4]) Jedan po prilici viek kasnije započe se taracati trg opekom *(lapidibus salizare).* [5]) Gospoda se često gradom projahavala, a za duždovanja Lorenza Celsija vidjalo se češće, gdje se gospoda na liepih svojih konjevih utrkuju s duždom, koji je bio

---

sionibus de argele et morarjs et vigore et robore ab intus et foris (Arch. di Stato, *Carte di S. Giorgio).* Solane su se odstupale na opredieljeni broj godina za njekoliko vagana soli ili za privredu od jednoga ili više dana (A. d. St. *Carte di S. Giorgio.*, giugno 1036). Bilo ih je veoma mnogo. Njeki Domenico di Foscaro Niciuro iz Murana ustupa n. p. *duas sallinas de ipsa viginti octo,* koje su podignute na njegovom posjedu (Arch. della fabbr. di S. Maria e Donato di Murano, marzo 1042). G. 1343. 25. rujna diele Gradenigi više solana pod Chioggiom. Arch. priv. Correr, Cod. II.

[1]) Arch. di Stato, *Carte di S. Giorgio,* settembre 1084.

[2]) Galliccciolli, I, 241.

[3]) Pietro Tribuno (888) da zaštiti narod od nenadanih napadaja neprijateljskih, dade sagraditi devete godine svoga duždovanja čvrst i visok zid od početka *Rio di Castella* do crkve *S. Maria Giobenico,* pričvrstivši na kraj zida jaki lanac, koji je bio povučen preko kanala do crkve *S. Gregorio,* tako da nikoja ladja nije mogla unići Caroldo, p. I, fol. 24, 25.

[4]) Dužd Ziani razširio je veliki i mali trg te odstranio zid, koji ih je okružavao. Dvojbena je ili posve kriva tvrdnja onih historika, koji tvrde, da su stupovi godine i godine ležali rad pomanjkanja vještih radnika. Valja se sjetiti, da su stupovi podignuti na mjestu, gdje su stajali zidovi. Na Temanzinom nacrtu su zidovi maloga trga nazubani. Taj je zid dao sagraditi dužd Tribuno Memmo u IX. vieku iz straha pred Ugri. Zanotto, *Pal. Ducale,* vol. I, pag. 22 i sl.

[5]) Galliccolli, I, 294, 295.

veliki ljubitelj sjaja i jahanja.[1]) Na cesti zvanoj Merceria, koja vodjaše od trga sv. Marka u Rialto, bilo je ovdje ondje ogromnih stabala; u S. Giulianu rasao je veliki bazag, a u San Salvatoru hladovita smokva, za koje su se vezali konji, kada je g. 1292. radi prevelike naloge bilo zabranjeno jahati Mercerijom.[2]) Već u ovo vrieme izpuštali su se na cvietnicu golubovi sv. Marka, koje pjesnici opjevaju, sa boka bazilike, te se razpršivahu po gradu, nalazeći svugdje zakloništa i hrane.[3])

Središte trgovačkoga prometa bijaše Rialto, koji se dielio na dva diela, *ultra canalem* ili današnji Rialto i *extra canalem*, kamo je spadao S. Marco, S. Maria Formosa, S. Salvatore i S. Bartolomeo, a u ovom poslednjem sagradjena bi u polovici IX. vieka kovnica. S onu stranu rialtskoga mosta, gdje bijahu ostala tri kotara, križahu se kanali, u vodi se odražavahu kuće, ladje stajahu privezane uz obale ili bijahu zaklonjene u sušah (*cavana*), uzke se uličice presjecahu, ovdje se dolazilo do vinograda, tamo do voćnjaka (*pomeria*), ondje opet do livade — ona jednostavnost, ona svježost, morala je podavati onomu dielu grada lice blažene samoće.

Malo po malo bude više reda i nadzora u ulicah, na obalah, u kanalih te se počelo i kazniti one, koji bi prekršili odnosne propise.[4]) U vrieme dužda Domenica Michiela odredjeno bude, da se imadu tiesne i nesjegurne ulice razsvietljivati svetiljkami (*cesendeli*). Trošak nosi općina, a nadzor vrše župnici.[5]) G. 1301. imenova veliko vieće poseban odbor, koji je imao proučiti, gdje da se izkopaju novi kanali i ribnjaci, a koji da se od starih zasiplju.[6]) Provedene su zdravstvene odredbe glede groblja,[7]) nastojalo se, da

---

[1]) L a n u d o, *Vite*, etc. pag. 660.

[2]) T e m a n z a.

[3]) Stara jedna kronika hoće, da su golubovi sv. Marka dolećeli za bjegunci, bježećimi pred barbari iz Oderza. Ljetopisi medjutim pripoviedaju, da je od starine bio običaj izpuštati golubove na cvietnicu. Hraniti ih na obći trošak, hoće njeki, da je bio običaj, kakov obstoji još uviek u njekih gradovih južne Rusije i u Perziji. Do g. 1797. prosipavala se je za golubove stalna mjera žita iz drž. žitnica na velikom i na malom trgu.

[4]) *Lib. Pleg.*, c. 35.

[5]) Ove su svetiljke (*cesendeli* od lat. *cicindela*) bile postavljene većinom pred slike svetaca.

[6]) C e c c h e t t i, *La vita*, etc., fasc. 53 dell' *Arch. Ven.* Za dozvolu da se smije zasipati komad močvarine, davalo se duždu kao tribut par rukavica od lutka ili opredieljeni novac ili funta papra ili voća itd. C e c c h e t t i (fasc. 54 Arch. p. 321) spominje mnogo izprava iz XIV. vieka o izkapanju protoka i kanala.

[7]) Arch. di Stato — *Lib Spiritus* (1326 — 1349) — c. 384.

se dobije dobra pitka voda i da se urede bunari,[1]) podignu se javne žitnice u S. Biagiu,[2]) izdale se odredbe, kako se imade gašiti požar,[3]), a da ne spominjemo mnoge druge uredbe, vlada, koja je na sve pomišljala, ne zaboravi niti toga, da krčmarom zabrani lievati vodu u vino.[4])

Jedan od najstarijih ureda republike sačinjavahu t. z. *Signori di Notte*, koji istom u XIII. vieku dobiše opredieljeni djelokrug. Bilo je to šest patricija, koji su imali dužnost bditi noću nad javnom sjegurnošću; prisiliti stanare da plate dužnu stanarinu; postupati proti dvoženjam, uhadjati tragove ubojicam, razbojnikom i tatovom, nadzirati popravak puteva. *Capitolare dei Signori di Note*[5]) sadržaje, osim zakona naravi kriminalne, koji označuju tadanje običaje, i njekoje osebine života gradskoga, koji nam davaju sliku sredovječne Venecije. Započimlje odmah poslije polovice XIII. vieka, a svršava g. 1341. Odredjuje se n. p., da se na Rivi dei Schiavoni počamši od sv. Ivana in Bragora do sv. Marka ne smije kuhati paklina, zabijati stupove i spuštati sidra (1270). Mercerijom, koja je uviek vrvila ljudi, nije se smjelo jašiti ili voziti; konji su u ostalom uviek morali imati zvonce (1287). Kasnije su zabrane i naredbe mnogo češće. Zabranjuje se priečiti promet u ulicah, bacati smeće u kanale, *rivo vel gradata,* proizvadjati tvari *quae faciunt sumum male sanum,* vezati za obalu splavi nagnjile, pače se odredjuju, da se imadu podići ubožišta i hospitali za one, koji su *leprosi et habentes infirmitates abhominabiles* te prosjače na mostovih i vratih crkvenih, da se nebi zrak kužio.

Kao dokaz dobro uredjena družtva dosta je uočiti, kako je u svakoj prilici odlučnost odredaba odgovarala pretećoj pogibelji. U Veneciji je kuga češće morila, a za one strašne od g. 1348. bio je sviet tako zastrašen, da nije otac htjeo k sinu niti sin k otcu (*la rente era in tanto spavento ch' el pare non voleva andar dal fio ne al fio dal pare*).[6]) No vlada nije stajala prekrštenih ruku, već je odmah poduzela nužne mjere te je izabrala tri plemića sa naslovom *Savî* ili *provisor es pro salute terrae,* koji su imali svom pomnjom pošast proučiti i upotrebiti sva najvaljanija sredstva, da se uguši.

---

[1]) Arch. di Stato — *Lib. Fronesis* — c. 136, t.
[2]) Ibid. — ibid. — c. 147, t.
[3]) Ibid. — ibid. — c. 253.
[4]) Ibid. — *Liber Spiritus* — c. 152, t.
[5]) Museo Civico — *Capitolare* etc.
[6]) Nadpis od g. 1348. u predvorju Akademije liepih umjetnosti, gdje je bila *Confraternita della carità.*

Drugi dio.

DOBA SJAJA.

XV. i XVI. viek.

POGLAVJE I.

Uredbe ekonomske, zakoni i politika Mletčana — Vlada i narod.

Velike države, koje djelotvorno utječu u razvitak historijskih dogodjaja, odlikuju se samorodnošću, u njihovih se institucijah političkih ili ekonomskih, kadkada u obih, pokazuje jedinstvo, koje služi temeljem kasnijoj nauci. Uredbe ekonomske u Veneciji bijahu predtečom nauci narodno-gospodarskoj, kao što je rimsko pravo bilo izvorom nauci juridičkoj. Često stvara narod uredbe, izriče zasade, koje kasnije učenjaci teoretski opravdavaju. Tako je bilo i s pjesmom, koja je živjela prije u ustijuh naroda, nego li ju rapsodi zabilježiše. Tko pomnjivim okom promatra ekonomske uredbe mletačke u uredjenju banka, promicanju obrta i trgovine, cehova i udružba, u upravi kolonija, koja je bila slobodoumnim primjerom Englezkoj, kako da upravlja svojimi, u njegi mornarice trgovačke, koja je bila moćna podpora mornarici ratnoj: nalazi pred sobom niz problema ekonomskih, koje je duh naroda mletačkoga riešio prije, nego li učenjaci u svojih narodno-gospodarstvenih razpravah. Neka se n. p. uoči, kako su bile uredjene banke i točno opredieljeno njihovo djelovanje i kako je država strogo nadzirala njihovo poslovanje.[1]) U svem se narod sam na se

[1]) Lattes, *La liberta delle banche a Venezia.* Milano 1869. Mletačka banka, osnovana kako se misli g. 1167., uživala je ogroman kredit. U XIII. je vieku bankovni posao bio veoma važan i veoma razgranjen, a već polovicom XIV. vieka preustrojava se na današnju. G. 1246. položi u mlet. banku papa Inocencij IV. svotu od 2500 sreb. maraka.

oslanja te u svom trgovanju, u mienjanju novca, u obzirih vjeresijskih, ćuti da udara novim, a ipak pravim putem. Težko će biti učenjakom i razjasniti samo sve ono, što je ovomu narodu bilo lako i zamisliti i izvesti.

U Veneciji je namjesto političke ekonomije, ekonomska politika, a uz to u veliko se njeguje statistika, znanost, koja je pored poviesti, državniku najboljim kažiputem. Ako i ne ima strogo ekonomskih studija, to su tim obilnija i svake hvale vriedna studija statističko-ekonomska; ako i jest Venecija siromašna brojem natijonalnih ekonoma, to ona obiluje državnici, koji se već po svom zvanju bave ponajpače predmeti, tičućimi se narodnoga gospodarstva. Izvješća proveditura na kopnu, kaošto i poslanika u inozemstvu;[1]) djelo Marina Sanuda Torsella, pisano g. 1306.;[2]) govori, što ih je u senatu izgovorio dužd Tomaso Mocenigo, od kojih je najvažniji i najdivniji onaj, u kojem izlaže najvećom točnošću zaključne račune trgovine pomorske i kopnene, aktiva i pasiva izmed države mletačke i drugih naroda;[3]) govor, što ga Tomaso Contarini izreče u senatu 28. prosinca 1584., kojim ustaje proti državnoj banki, a zagovara privatne:[4]) to sve dokazuje, kako su daleko doprli bili Mletčani u znanostih ekonomskih. Da je Pietro Verri živio na lagunah, nebi bio mogao reći, ono što je napisao g. 1763. o državi milanskoj, da se nije našao čovjek, koji bi bio štogod napisao o političko-ekonomskom sistemu ove zemlje", a g. 1768. „da su narodno-gospodarstvene prilike države milanske ostale zastrte neprozirnom tamom sve do ovo poslednjih godina". U Veneciji naproti pojimalo se je veoma dobro i prije nego li u drugih zemljah, da valja ekonomske prilike najprije temeljito poznavati, onda ih istom znanstveno obradjivati, te se je nastojalo, da to znanje, koliko je samo bilo moguće, bude valjano i podpuno. Popis

---

[1]) *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato pubblikate e annotate da* Eugenio Albèri. Firenze, 1839.

[2]) U Sanudovom *Liber secretorum fidelium crucis* izbrojene su medju ostalimi zanimivostmi, na tanko sve grane trgovačke, koje spajaju iztok i zapad te se natuca o veličajnom kontinentalnom sistemu, sličnomu onomu, koji je početkom našega vieka uporavio Napoleon proti Englezkoj. — Quadri, *Storia della statistica dalle sue origini fino alla fine del secolo, XVIII,* pag. 96. Venecija, 1824.

[3]) Pecchio, *Storia dell' Ec. pubblica in Italia,* pag. 11. Lugano, 1849. Blanqui, *Histoire de l' Économie politique,* vol. I. pag. 270. Paris, 1860. Gebhardt, *Les origines de la Renaissance en Italie,* pag. 234. Paris, 1879.

[4]) Lattes, op. cit. Errera, *Storia dell' Ec. politica nei sec.* XVII e XVIII, pag. 54. Venezia 1877. — Rotta, *Storia delle banche,* pag. 119. Milano, 1874.

ke je provadjao od početka XIV. vieka. Od god. 1338. imade popis stanovnika glavnoga grada sposobnih za oružje, te ih je od 20—60 godina nabrojeno 40.000,[1]) A u Firenzi se u isto doba nije niti sanjalo o kakovom popisu, te Villani ustanovljuje broj stanovnika talijanske Atine sa 90.000 po prilici na temelju potroška sruha. U Milanu popisivalo se prvi put istom u XVIII. vieku. G. 1425. bude u Veneciji obnovljen katastar, no čini se da je obstajao već g. 1171. jer je baš te godine republika uvela porez na nekretnine i osnovala zajamnicu t. j. javnu državnu banku;[2]) dočim je istom g. 1498. izradjen pravi katastar grada Firenze, a 1506. kotara mu.[3]) U Lombardiji pako opredieljivao se u vrieme Karla, V. broj stanovničtva na temelju potroška soli ili po broju konjanika, koji su se tude nastanjivali prediućeg vieka.[4])

Što se tiče narodno-gospodarstvenih uredaba nije Veneciju nijedna druga država dostigla. Već od g. 1517.[5]) nalazimo ovdje pet posebnih činovnika *savî alla mercanzia,* koji su se imali brinuti izključivo za trgovinu i brodarstvo; već od g. 1117. obstoji ovdje uredba konzula, jer je te godine pošao kao konzul u Siriju Teofilo Zeno;[6]) tude imade i mnogo drugih činovnika, koji su svi imali pospješivati trgovinu i obrt;[7]) ovdje je utemeljena prva državna banka g. 1171., ovdje nadalje nadzornici i glavni nadzornici banka; ovdje napokon, da preveć ne dužimo, već u XIII. vieku, obrtne izložbe.

Divne bijahu u Veneciji uredbe, koje opriedieljuju odnošaje čovjeka *n*apram drugim ljudem i napram državi. Valjanosti svojih zakona imade republika zahvaliti ono štovanje, koje je toli dugo uživala; u njih nam se život mletački tumači, pokazuje velikim; njima se obuzdavaju i izpravljaju običaji. Prvi su zakoni bil sakupljeni u vrieme Jacopa Tiepola (1229) u sborniku statuta, koji se sliedećih viekova marljivo usavršivao i popunjavao. Pravo bijaše predmetom uztrajnih i dugih studija koli vlade toli mnogih odličnika, dok nije g. 1678. conte Marino Angeli, nakon desetgodišnjega napora, opredielio niz raznih naslova, prema kojim su se imali zakoni metodički razporedati.

---

[1]) Quadri, op. cit., pag. 100.
[2]) Id. ibid. pag. 101.
[3]) Id. ibid. pag. 116.
[4]) Id. ibid. pag. 101.
[5]) Crotta, *Memorie,* etc., pag. 184.
[6]) Id. ibid. pag. 137.
[7]) Errera, op cit. pag. 48.

Ipak nije nikada prestao princip, po kome imade običajno pravo služiti ne samo kao tumač ili dopunjak pisanih zakona, već da ih može i mienjati, pače i dokinuti. Pravom dakle tvrdi Manin,[1]) da bi si onaj, koji bi proučavao zakonarstvo mletačko samo na temelju pisanih zakona, stvorio o njem veoma površno i netemeljito mnienje. U civilnom i u trgovačkom svom dielu predstavlja ono svakako pravi napredak napram drugim državam. Divniji još nego li zakoni sami, bijaše način, kako su ih činovnici uporavljali, divan bijaše sudbeni postupak sa uzornog poštenja i pravednosti.

Dan danas, gdje u većih parnicah toli riedko dolazi do nagode, svakako je vriedno iztaknuti ustanovu zakonarstva mletačkoga, po kojoj su se razpre izmed rodjaka morale riešavati sudom dobrih ljudih, sastojećim od četiri muža, koji su se *confidenti* zvali. Ako li je odsuda njihova bila jednodušna, prizivu nije bilo mjesta.[2]) Vriedno je zabilježiti i drugu ustanovu, po kojoj je bilo zabranjeno sinu, da tuži otca si, ako nisu tri confidenta izjavila, da je tužba temeljita. U tom su slučaju imali suditi drugi obranici.

Što se suda tiče, ako je istina, da odvjetnik mletački nije za vrieme republike nikada uživao glas osobite učenosti, vriedno je ipak zabilježiti sliku odvjetnika, što nam ju nacrta Goldoni u neumrloj svojoj komediji istoga naslova. „Vidio sam“, piše isti Goldoni u svojih uspomenah, „da u Veneciji nije bilo stališa unosnijega i uglednijega od odvjetničkoga. Plemić mletački, patricij republike, koji je preveć ponosan, a da bi htjeo u trgovce, bankire, bilježnike, liečnike ili profesore kojega sveučilišta, ide u odvjetnike, bavi se tim zvanjem te se bratimi sa drugimi odvjetnici“. I sbilja je odvjetničtvo med svimi zvanji bilo i najpoštovanije i najunosnije. Odvjetnikom je mogao postati svatko, bio rodjen u glavnom gradu ili gdje drugdje u državi, dokazavši, da je 10 godina u gradu živio; pače mogao je biti odvjetnikom i stranac, ako je 15 godina neprekidno stanovao u Veneciji.[3]) Skoro do polovice XVI. vieka (1537) odvjetnikovali su i svećenici, no od toga vremena bilo im pače zabranjeno biti pravnici. Sirotam, udovam i

---

[1]) *Della giurisprudenza veneta,* pag. 17.

[2]) Ova je uredba od 26. svibnja 1555.

[3]) Izvan Venecije zahtjevao se od odvjetnika doktorat, što je dokazom, da je u Veneciji konkurencija već sama po sebi bila dostatnim jamstvom. Nije tomu tako bilo u manjih mjestih.

bogcem imenovao se po veoma starih zakonih odvjetnik službeno, a za obranu uapšenika imenovala je vlada dva odvjetnika, koji su pred kriminalnim sudom četrdesetorice (*Quarantia criminale*) u prisuću naroda, kojemu je bio slobodan pristup, govorili obranu.[1]) Samo u kriminalnih parnicah, koje su spadale u djelokrug vieća desetorice, moradjaše se obrana, koja je uviek bila dopuštena, podnašati pismeno. Iztraženici pako, pa stajali pred kojim mu drago sudom, makar im moralo i vieće desetorice sud suditi, imadjahu pravo, da si za svoju obranu odaberu dva odvjetnika, kojim se već prema tomu, kakav je bio slučaj, ždriebom dodalo dvojicu. Bilo je još i drugih odvjetnika, *ordinarî* zvanih, izključivo iz patricijskoga stališa, koji su spadali sudovom, *corti* zvanim, a to su bili *Proprio*, *Forestier*, *Petezione*, *Esaminator*, *Procurator*, i *Mobile*. Do XIV. vieka nikoja se parnica nije mogla voditi bez odvjetnika, no tečajem vremena, ako se taj privilegij i nije dokinuo, izadje malo po malo iz običaja upravo onako, kako se dogodilo u Rimu, kada su dokinute *actiones* ili formule sakramentalne. U XVI. vieku ograničen bude broj *ordinari-ja* na 24 kod sudova, *corti* zvanih, a na 6 za sudove rialtske. Pruće se stranke imadjahu pravo izbora. Većina medjutim, kojoj je bilo lih do dobitka, zadovoljavaše se naslovom te nije vodila obrane, već je to prepuštala solicitatorom, *intervenienti* zvanim, koji su bili mladi odvjetnici ne plemići. Do g. 1530. čini se, da je bio samo jedan državni odvjetnik. Kasnije poraste broj drž. odvjetnika, koje je potvrdjivao kriminalni sud četrdesetorice, a plaćala vlada. Ne smijemo zamučati, da ne ima države, koja bi bila imala drž. odvjetničtvo prije nego li Venecija, koja ga imade već u XIII. vieku te se zvaše *Avvogadori del comun.*[2]) Ne smijemo zašutiti ni to, da su dva sudbena ureda niže vrsti ostala u častnoj uspomeni, a to su *fanti* i t. z. *comandadori*. Prvim bijaše dužnost javno proglašivati zakone, upisivati pozive i naloge, obznanjivati oglase i drugo. *Comandadori* bijahu pučani staroga kova, zadojeni moralnimi principi, a nada sve poštivajući mile svete predaje, koji su službu svoju tako strogo i pošteno vršili, da se tečajem viekova nije desio slučaj, gdje bi im se moglo štogod spotaći. Njihovi su registri, malene, proste i neugledne spo-

---

[1]) Ovi su se zvali *avvocati nobili de' prigioni*. Od ove su se službe običavali uzpinjati do najviših dostojanstva državnih, kao što je to bivalo u Rimu za vrieme republike.

[2]) Sclopis, *Storia della legislazione italiana*, vol. 2, cap. 6.

menice, u koje su unašali nagode i ugovore *(parole di volontà)*, sklopljene medju strankami, bili vodjeni takovom savjestnom točnošću, da su uživali neograničeno povjerenje. Ured je comandadora sbog te svoje uztrajne i viekovi potvrdjene poštenosti uživao najveće poštivanje koli od strane patricija, toli od strane naroda.

Da se, kako rekosmo odvjetničtvo mletačko, ma koliko uživalo ugleda i dohodka, nije uzdiglo do one visine, do koje se je po važnosti svoga zvanja moglo popeti, mislimo, da tomu imade svoj razlog. Čudnovato je, kako i Andres opaža, da država toli cvatuću, toli bogata gradjanskom slobodom, koja se ponosila tolikimi odličnimi državnici i vrstnimi diplomati, ne ima u sudbenih analih traga odličnim pravnikom. I Andres i Collini, a najposlije i Zanardelli,[1]) traže razlog tomu u tom, što je bio u porabi jezik pučki, koji, po njihovom mnienju, nije dorasao ozbiljnosti govorničkoj. Mi pako mislimo, da se tomu imade razlog tražiti ne u dijalektu, koji je znao biti i energičnim u govorih političkih, nego u tom, što se je zanemarila nauka prava rimskoga, koje, poricalo se to koliko mu drago, jest i ostati će uviek neprecienjivim izvorom, najsjegurnijom podlogom, najdivnijim sbornikom nauke juridičke. Poznato je da rimsko pravo u Veneciji nije imalo krieposti zakonske, već je samo uživalo ugled kao nauka, u koliko se slagala sa naravnimi pojmovi o pravu i pravednosti. Samo s toga razloga naučalo se u sveučilištu padovanskom i u drugih juridičkih školah[2]). No da budemo pravedni moramo izjaviti, da ne sude svi pisci tako zlo o mletačkoj sudbenosti. Federico Sclopis, glasoviti pisac talijanske pravne poviesti, proučivši postanak i uporabu zakona mletačkih, nije se ustručavao reći, „da su mletački sudovi dugo vremena uživali odličan glas“.[3]) Goethe je u svojem talijanskom putopisu uznešen rječitošću odvjetnika mletačkih te nam ju živahno dramatički opisuje. I Paravia ju u velike hvali u svom djelu *Eloquenza dei Veneti.*[4]) U naše se dane pisac talijanski, proučivši nekoje sbirke govora, izrazuje o mletačkoj sudbenosti ne samo kao prijatelj, nego upravo kao oduševljen štovatelj.[5]) Osobito hvali govore Pietra Badoara, Navigera, Foscarina, Frangipana i drugih. No da se vratimo k zakonom samim, to su ovi bili posve prilago-

---

[1]) *L' avvocatura,* Roma, 1879, pag. 41.
[2]) Manin, op. cit., pag. 17.
[3]) Sclopis, v. 2, p. 562.
[4]) Torino, 1855.
[5]) Giurati, *Arte forense,* p. 28. Torino, 1878.

djeni ciljevom naroda, koji je ohol s pravednosti svojih sudova imao devisu: *Pane in piazza e giustizia in palazzo.* (Na trgu kruha, a u palači pravde).

Ne možemo, a bilo bi i preko okvira naše zadaće, da izbrojimo sve zakonske uredbe mletačke niti civilne niti trgovačke.[1]) Zaustaviti ćemo se ipak kod najvažnijih, prispodobiti ćemo ih sa današnjim zakonarstvom te ćemo im tako tim sjegurnije pojmiti vriednost.

Što se osoba tiče, to bijahu zakoniti sinovi pod otčinskom vlašću. Kada su navršili šestnaestu godinu, mogao ih je otac osloboditi jednostavnom izjavom pred notarom. Nezakoniti mogli su tražiti otčinstvo, pozivom na javno mnienje, koje se smatralo neoborivim dokazom. Ustanova se ova, gdje se mnienja pisaca o pravu nezanitoga djeteta, da ima i pred zakonom otca, toli razilaze, ukazuje svakako veoma blaga. Doskočiti se zlu nije dalo niti tim, što su nezakoniti izključeni bili od plemstva, što nisu mogli preuzeti lena, niti nasliediti u fideikomisih. Put do sramote ostajaše ipak uviek širom otvoren, te se sjegurno nije riedko njime udarilo.

Čudnovato je, da se toli riedko posinjivalo, ma da nam poviest spominje, da je republika pokćerila Katarinu Cornarku i Biancu Cappellku. Čudno je to stoga, što se je adopcija rabila u prvo doba najpače rad toga, da ne izginu slavna imena, odlične porodice. Reć bi dakle, da će se republika eminentno aristokratska izdašnije koristiti tom istitucijom, koja je uztuk maćuhinskoj naravi te se njom siromašniji ili u obće nemogu služiti, ili se služe veoma riedko. Ipak tomu nije bilo tako. Taj si pojav možemo samo tim razjasniti, da su oni muževi bili toli ponosni na svoje porieklo, da mu slavu nisu htjeli prenašati izvan prave svoje krvi. Nu s druge strane običavale su često odličnije i bogatije obitelji preuzimati iz milosrdja siromašnu djetcu (*figliuoli d' anima*), koja nisu bila sa svojimi dobrotvori vezana drugim vezom doli zahvalnošću.

Kćeri, koja se udavala, morao je otac dati miraz, odgovarajuć njegovom imetku; ako li otac nije imao imetka, bila je to dužnost matere, djeda i babe. Ustanovi ovoj tim više povladjujemo, što žalimo, da je je iz našega zakonarstva nestalo. U naše doba, gdje sve toli požudno za novcem gramzi, nije šta oslanjati se na puko

---

[1]) To je medjutim velikim oštroumljem izveo Manin u već spomenutom djelu. Bio bi dakle suvišan posao ponavljati izvrstno, ako i malko preveć sbijeno djelo.

čuvstvo; u tom se poslu, čini nam se, republika mletačka mnogo bolje pobrinula. Isto je tako mudar bio zakon, po kojem je žena, koja je crkvenim sudom odsudjena radi dokazane nevjere, živjela odjeljeno od muža, gubila miraz te ga je mogla natrag od muža dobiti jedino onda, ako se je brak i opet uzpostavio. Ne bismo htjeli, da se moral utuvljuje materijalnimi probitci, no sjegurno se neće onomu, koji pozna srdce ljudsko, činiti uzaludnim i ono obuzdanje, koje makar i neupravnim putem, sili na poštivanje ćudoredja one, koji se najviše kostruše, da ga se drže.

Zakonarstvo mletačko pogledom na svojinu, premda izvrstno, ne ćemo na dugo razpravljati. Bilo je doista u njem mnogo nedostatnosti te nam se danas mnoge uredbe moraju pričinjati dražljive, neslobodoumne, koje nisu ni najmanje u suglasju sa ostalimi dielovi zakonarstva. Takovi su n. p. bili oni zakoni, koji su zabranjivali podanikom mletačkim sticati posjed ili ulagati novac izvan države. Takov bijaše zakon, po kom nisu mogli židovi i nevjernici posjedovati nekretnina, već im se samo dozvoljavalo, da stanovito vrieme borave u Veneciji. Takov bijaše napokon, da o drugih šutimo, i onaj zakon, kojim bijaše zabranjeno posudjivati na zalog. Izuzeti bijahu židovi, koji su u svojih bankah u *ghettu* smjeli posudjivati do opredieljene svote. Ta je zabrana s ekonomskih razloga neizvediva, stoga se svakojako kršila.

Sto se tiče trgovine nutarnje, vriedno je spomenuti propise, odnoseće se na družtva trgovačka, koja je svakako veoma težko tako urediti, da se glavnice koristno upotrebljuju u poduzećih, a da se zaprieče prevare, koje se dogadjaju u lukavih udružbah, gdje jamstvo nosi upravo onaj koji najmanje može.

Družtva su se u Veneciji zvala *compagnie*, a svako se moralo upisati u uredu *sopra banchi*. Svi su članovi družtva, tako dugo dok su upisani bili, jamčili solidarno za sva poduzeća. Bijaše i takovih družtva, koja danas zovemo zadružna trgovina, a koja su se u Veneciji zvala *colleganze* ili *rogadie*, ako je najme njetko dao njekomu novca, da s njim na svoje ime trguje. Tude su nastajali juridički odnošaji samo medju članovi. Industrijalni je drug bio dužan vjerovniku položiti račun, a na zahtjev i prisegom ga potvrditi, jer je onaj, koji je novac dao bio odgovoran samo za svotu, koju je u družtvo uložio. Znamenit je dekret, što ga je izdao senat g. 1363., kojim se zabranuje trgovcu mletačkomu najmiti tudji brod, da ga nakrca trgovinom, koju će odvesti u iztok. Isto je tako znamenit

za zaštitu carine dekret od 27. lipnja 1598., kojim se zabranjuje stranim trgovcem dovoziti trgovinu s iztoka na lagune. G. 1658. pokušalo se trgovinu učiniti slobodnom putem slobodnih luka, no već g. 1689. odustalo se od toga.

Što se tiče sudbenoga postupka, to je taj bio skoro posve onakov, kako ga danas zakoni talijanski propisuju za razprave pred *pretori.*[1]) Tuženik bi došao u opredieljeno mu vrieme te bi dao svoju izjavu. Na drugom je ročištu tužitelj replikovao i tako je to išlo dalje, dok se stvar nije točno izpitala te su stranke i opet došle pred sudca rad ustmene razprave. Poslije toga izricala se presuda. Priziv, već prema slučaju, primao je ili *auditore vecchio* ili *novo* ili *novissimo.* Prizivni je sud presudu ili potvrdjivao *(spazzo di laudo),* ili dokidao *(spazzo di taglio),* ili pako upućivao na najvišu oblast (*intromissione*). Najviša pako sudišta bila su: kolegij dvanaestorice, kolegij dvadesetorice, stara i nova *quarantia civile,* koja su definitivno izricala ili *spazzo di taglio* ili *spazzo di laudo.* Pred *quarantijami* vodila se razprava veoma ozbiljno. Svaka je tude stranka imala obično dva odvjetnika. Kada je četvrti govorio, ustajao bi često i peti odvjetnik, prekidač *(l' interruttorre)* nazvan, koji je imao pravo upadati u rieč, izpravljati netočnosti obzirom na čin i na pravo te pobijati nove dokaze. Lako je pojmljivo, da je to upadanje moralo govornika veoma smetati; no upravo stoga zadnji je govorio najvrstniji govornik, koji se znao koristiti otimi upadaji, začinjajuć govor svoj primjetbami na nje te podavajuć mu onu živahnost, koju može imati samo govor s mjesta.

Vrieme bijaše prućim se strankam pravedno i jednako odmjereno; klepsidra na sudčevom stolu mjerila je svakomu svoje opredieljeno vrieme.

Zakoni bijahu valjani, sudci sdušni te se nije bilo bojati ni naklonosti, ni preporuka, ni spletaka. Vlada bijaše u rukuh jake i odlučne aristokracije, u kojoj su bile usredotočene sve političke institucije, ne priečeći medjutim niti duševni niti materijalni napredak

---

[1]) O sudbenom postupku imademo viesti već od g. 1311, koje je godine nieki Giacomo Bertaldo, duždov kancelar, napisao *Splendore delle consuetudini di Venezia.* Iztražni proces bijaše u Veneciji od starine poznat Glavnu su iztragu imala voditi dva *inquisitora,* koja su se birala svaki mjesec, a specijalnu je iztragu vodio poseban odbor, koji se prije birao od slučaja do slučaja, a kasnije svaki mjesec. G. 1539. izabra vieće desetorice iz svoje sredine trojicu, koji su se zvali *Inquisitori contro i propalatori del segreto,* a kasnije *Inquisitori di stato,* koji su imali uhadjati i kazniti izdajice tajna državnih.

naroda. U gradu su se neprestance množile djelaonice, koje su raznovrstnim svojim poslovanjem bile narodu izvorom dobrobiti i bogatstva.

U bojnih poduzećih, u trgovini i u odnošajih diplomatskih vodila je Mletčane jedna želja, jedna volja. U njih je bilo u jednakoj mjeri udvornosti i odlučnosti. I politički i vojnički veliki, ipak se nisu hvastali. Kako bijahu sdušni i strogi u svojih zaključcih i odlukah, često ih talijanski narodi u svojih razmiricah pozivahu za sudije. *Eamus ad bonos Venetos*, običavali su reći, kako spominje Romanin, odaljeni sudovi. kad su se u zamršenih pitanjih obraćali na sudce republike mletačke, koju Botta obzirom na to svetom republikom zove. I doista moramo se diviti bistroumnosti Mletčana, kad pomislimo, da su mirnoću znali sačuvati i u oči najveće pogibelji. Za rata chioggskoga razpravljao je senat med ostalim i pitanje novčano. [1]) Koli divan nam primjer podaje država ova, koja nije u nijednoj prilici izgubila hladnoću i dostojanstvo!

Što navlastito odlikuje politiku mletačku, jest, da tako rečemo, zdravi onaj egoizam, prema kojemu su oni sve na svietu prosudjivali, što može koristiti, što li škoditi republici. Tradicijonalni svoj praktični duh nikad nisu žrtvovali idealom. Odtale ona njihova veličajnost i odlučnost, toli različna od sentimentalnosti; odtale onaj cilj njihov, da budu poštivani i da ih se boje, a ipak da budu obljubljeni. Nije im ipak bilo načelo rimskih careva: *crudeli oderint dum metuant*, jer su narodom, koji su im vjerno služili, zajamčivali mir te ih upravljali netražeći od njih skoro nikakvih daća. Upravo te uspomene valjane vladavine pobudjuju u nama ljubav za Veneciju, a sjećaju se je ugodno i na protivnoj obali jadranskoga mora. [2]) Ljubav naroda do republike, koju je i poslije njezina pada zvao *nostra cara madre* (naša draga majka), potiče, kako piše Manin, u prvom redu od dobrih zakona i pravednosti njezinih sudova. Riedki su primjeri, gdje malene države, vladaju jedino mudrom politikom toli ogromnim prostorom. Takove države jedva mogu biti demokratske, jer da se uzmogne vladati s neznatnim silami toli ogromne prostore, treba da politika bude stalna ili bolje rekuć ne smije u državi biti novotarija.

---

[1]) Arch. di Stato — *Misti Senato*, n. 36 (1377 — 1381).

[2]) Ta je ljubav za Veneciju na drugoj obali mora jadranskoga veoma dvojbene vriednosti. Op. prevod.

Mletačkoj aristokraciji slična je danas aristokracija englezka u svojih državničkih porodica, u kojih političko umjeće, državne tajne i tradicije prelaze od koljena na koljeno tako, da se promjenom osoba nikada nemjenja načelo i temeljna misao. Odnošaj države napram crkvi bio je točno opredieljen, a politička je probit zahtjevala, da država bude posve nezavisna od teokratskih upliva. No republika je dosta rano uvidjela, da je to u državi katoličkoj nemoguće, izim ako se točno označe odnošaji crkve napram državi i strogimi uredbami i dobrotvornimi djeli.

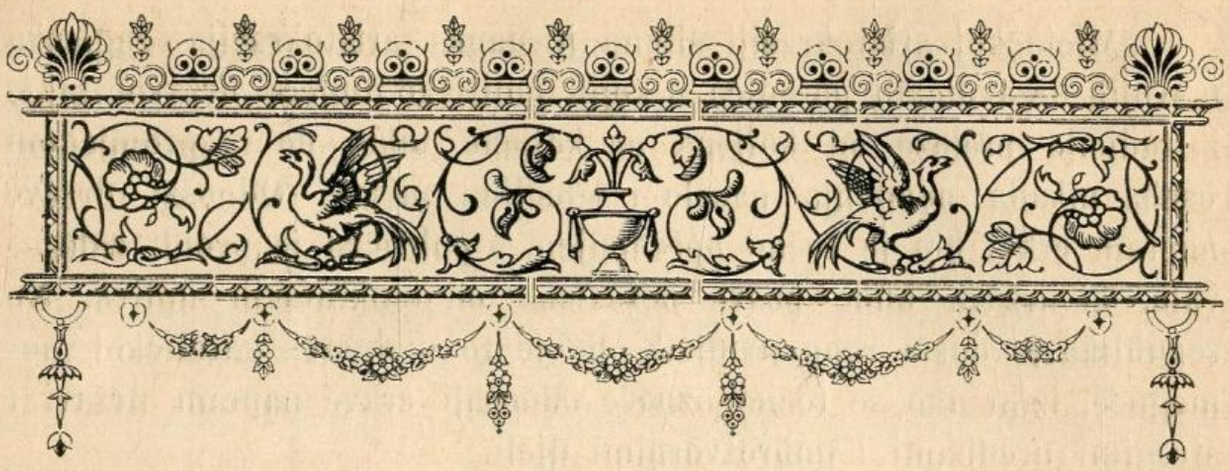
S ovog dvojakog izhodišta potiču crkvene institucije u Veneciji. Duboko bijaše čuvstvo religijozno, kako nam svjedoče veleliepe crkve i sjajno bogoslužje; no država si je kao zaštitnica vjere prisvajala nad njom njeku vrst redarstva. Odatle crkveni zakoni, ograničujući posjed mrtve ruke, nadzor nad samostani i crkvami, jednakost pred zakonom za svećenstvo i za svjetovnjake, točno obdržavanje *placet-a* i *exequatur-a*, izključenje svećenstva, makar i iz plemićkoga stališa, od državnih službа:[1]) a kada se crkva pokušala postaviti republici uz bok kao od države nezavisna moć, podiže se žestoka i odlučna borba, koja se uzoštri do eneržije Fra Paola Sarpija. Najznamenitije u ovoj politici jest to, da ona nije bila posliedak slučaja, već duboka i triezna promišljanja, jer republika nije nikada dopustila, da dodje do skrajnosti, te je i za vrieme borbe s papom poštivala vjeru te nije nikada išla na ruku protestantizmu, znajući uviek razlikovati svjetovne stvari od duhovnih.

U takovih se okolnostih narod morao ćutiti sretnim i samosvjestnim. Ako li je prispodabljao svoje zakone sa onimi drugih država, morao se je držati najbolje vladanim, pak je sbilja i vidio, da si je mnogi narod želio vladu takove republike. Mora da je bilo veliko blagostanje u toj velikoj državi, u kojoj su daće bile neznatne, a slučajevi korupcije nisu mogli biti česti. Jer u državah, u kojih je uprava i sudstvo u rukuh aristokracije, položaj je tih upravnika i sudaca sjeguran, nezavisan, pak u koliko nebi uplivale političke strasti, služba se obavlja pošteno.

Mletčanin je vrh toga morao ćutiti ono zadovoljstvo, koje proizvire iz sviestne si sile; u Veneciji se poštivala vjera, no uza to gojila se i znanost, dok je u drugih državah evropskih svaka slobodna misao bila zabranjena i zagušena.

---

[1]) Arch. di Stato — *Libro b' oro.* Leggi M. C., 23 settemb. 1498.

POGLAVJE II.

Novo doba i nove ideje — Lice grada.

Srednji viek bijaše minuo: filozofija je nadomjestila školastiku, viteštvo dodje iz mode, feudalne ideje ginu lagano, a iz prevrata misli, koji je u XVI. vieku pripravljao moderno družtvo, sjevao je ponajljepše ideal umjetnosti.[1]) Provadjalo se veliko preobraženje; mekoputnost orijentalna ugladjivala je sve više običaje: želja za naukom, sjajem i vanjskim razkošjem potisne napokon posve stroge stare običaje. Sve je nastojalo, da si čim udobnije udesi život, a u tu svrhu otvarali se neizcrpivi izvori umjetnosti. Nu dok se njegovala umjetnost zamre u Italiji sviest narodna; na razvalinah slobodnih občina podigoše se tirani. Španija, Francezka i Njemačka riešavahu borbe svoje na poljanah talijanskih, a borbe izmed cara i pape smirile bi se za čas, da tim žešće opet buknu.

Dok je ostala Italija živila dane prevrata, dotle je Venecija uživala sjajnu i slavnu nezavisnost, zavidjenu kulturu te je u cielom svietu ime njezino slovilo tako, da je bila obća želja vidjeti ju te se s njezinim ustavom upoznati.[2]) Grad se je divno poljepšavao, a u velikom se kanalu počimlju zrcaliti palače izkićene slikarijami

---

[1]) Ove misli odgovaraju našim nazorom, prem znamo, da mnogi odlični mislitelji to drugčije tumače te misle, da je moderno doba velikim dielom samo nastavak glavnih pravaca srednjega vieka. August Comte dokazao je slobodoumno i učeno bolje nego itko blagotvoran upliv katolicizma na družtvo sredovječno, na duh ljudski i na modernu civilizaciju (*Cours de philosophie positive*, vol, V. leçon I, IV. Paris, 1864).

[2]) Sanudo, *Cronachetta* cit., pag. 3.

velikih umjetnika. Kao začaran piše Filip de Comines, poslanik Karla VIII., ulazeć g. 1495. u Veneciju: „Galije križaju velikim kanalom, a vidio sam ih od 400 tonelata tik kuća. Ulica je to, što ja znam, najljepša na svietu; proteže se u poprieko cieloga grada, a kuće su nanizane jedna do druge. Palače su veoma velike i visoke te od dobroga kamena, a starije su sve izslikane; druge, koje potiču od zadnjih 100 godina, sve imadu pročelje od bjeloga mramora, koji dobavljaju iz Istre, 100 milja odavle odaljene. Vrh toga kite pročelja velikimi komadi porfira i serpentina . . . To je najsjajniji i najljepši grad što sam ga ikad vidio; tude se poslanikom i strancem izkazuju najveće počasti, tude je najmudrija vladavina, tude se obavlja najsvečanije služba božja".[1])

Trg sv. Marka vrvio je svietom veselim i sretnim, sunčani se traci odsjevali od dragog kamenja, zlata i tkanina, potičućih iz iztoka. Tražile se elegantne zabave i ugladjene junačke igre, koje su nadomjestile stare borbe. Radinost nije ipak jenjala, ćutilo se i mislilo junački; umjetnost je u vjeri crpila novu snagu, a s bogatstvom bujalo je i pjesničtvo. U obiteljih vladala su čuvstva žarka i čista, u skupštinah ozbiljnost i promišljenost. Koncem XIV. vieka nije se Venecija više imala bojati dviju mogućih suparnica, Genove i Pise; već je tada bila jedina gospodarica morâ, a dok se Italija razpadala, uzpe se Venecija na vrhunac blagostanja te bijaše jedna od najmoćnijih država u Evropi.

Milanac Pietro Casola podaje nam u svom djelu „Put u Jerusolim"[2]) kratku, no jasnu sliku Venecije u XV. vieku Casola tvrdi, *da nije moguće niti izreći niti opisati ljepotu, sjaj i bogatstvo Venecije*, pak dodaje prostodušno, da to ne piše *možda da ugodi Mletčanom, već istine radi.* Milanac hvali čistoću ulica, krasotu sgrada, med kojimi osobito duždovu palaču. najljepšu u Italiji, djelo divno sa mramornih i zlatnih nakita, sa svojih dvorana, urešenih glasovitimi slikami i bogatim namještajem, *da se čovjek ne može dosta nagledati.* Zatim opisuje duge i prostrane trgove, mnoga skladišta, bezbrojne dućane i trgovine, u kojih se prodaje sukno, svila, sagovi i krzno. „Što se tiče obilja živeža, što ja znam", veli Casola, „ne ima grada u Italiji, koji bi njim bolje bio snabdjeven," te je, skoro bi se reklo, presenećen velike množine pekara,

---

[1]) *Mémoires des Comines,* l. VIII, ch. 18.

[2]) Pietro Casola, *Viaggio a Gerusalemme,* autogr. u Bibl. Trivulzio. Milano, 1864, pag. 6 i sl.

trgovaca sa sirom, sa živadi. s ribom, s velike množine raznih vina kao muškata, rumilca, malvazije itd. Razgledavši razne samostane i crkve koli na otočićih, koji okružuju grad, toli u gradu samom, navlastito crkvu sv. Marka i crkvu sv. Ivana i Pavla, njeku vrst veličanstvenoga staroga panteona, zaključuje, da nije ni u samom Rimu našao toliko liepih crkava. Njegovo udivljenje ne ima granica, kad govori o arsenalu, u kom kao da je sakupljena *municija cieloga svieta za oružanje galija*, i o staklanah u Muranu, toli ugodnom s prekrasnih svojih vrtova.

Drugi jedan strani putopisac, fratar Felix Faber iz Ulma, ne može se takodjer dosta nadiviti te tvrdi, da je Venecija najljepši i najbogatiji grad, što ih je god on vidio, bilo u zemljah kršćanskih bilo poganskih. Od velikog udivljenja ne može valjano opisati mnogobrojne palače, navlastito duždovu palaču. Ulice vrve ljudima. Ovdje obavljaju svoje poslove u dućanih, tamo izlaze, ondje opet ulaze u ladje, a u radionicah se neprestano radi. Patriciji šeću se u sjajnih svojih odjelih kao kakovi biskupi. Velika se važnost polaže u odgoj djece. Država se brine, da se ne dogodi ikoje nasilje. U arsenalu se najveća djela obavljaju nevjerojatnom brzinom. Kamo se god okreneš, svugdje poslenost, svugdje blagostanje. „*Mirum est videre*“, veli fratar grubom svojom latinštinom, „*multitudinem navium onerarium continue intrantium et exeuntium.*[1])

Rialtski trg, sastajalište nesamo svih trgovaca, nego i patricija, ukrašen bude u XV. vieku velikim triemnikom, nakićenim zemljovidom, na kojemu su bili označeni svi putevi mletačke trgovine.[2]) Tiesne i blatne ulice popravljale su se lagano; konji su još gradom trčali, akoprem mnogo redje nego prije,[3]) staje dužda Michela Stena nisu imale u Italiji para. Pravom se je tada moglo kazati, da je Venecija u svakom pogledu prvi grad. U dru-

---

[1]) Faber frater Felix, *Evagatorium terrae sanctae Arabiae et Egypti.* Stuttgartiae, 1849.

[2]) 1459. maggio 31. „Eodem die terminatum fuit per suprascriptos consiliarios, quod in muro novo construendo ponantur et giungatur istoriae depictae in veteri muro pro ipsius istoriae momoria antiquitatis construendaque, antequam ipse murus in quo pictae sunt diruatur excipi et accopiari debeant, ut in muro novo ipsemet instaurari et depingi possint. Et similiter reficiatur descriptio orbis sive Mapamundus, qui in medio ipsarum picturarum extare consueverat. Quae terminatio etiam commitatur praefatis provisionibus salis, ut eam exequi debeant“. (Arch. di Stato — *Senato terra*, IV, 108).

[3]) Arch, di Stato — *Signori di Note al Criminal*, Registro processi num 5, 3 maggio 1365. — *Compilazioni delle leggi* — Busta 303 — P. 29 agosto 1392.

goj polovici XV. vieka oživljavale su se u cieloj Italiji estetske forme drevnosti grčko-latinske, te preporod poganštine obasja svjetlom svojim mramor, knjigu i tkaninu. Nisu sjegurno manjkala njeka nuždna počela razvitku civilizacije u srednjem vieku, no u vrieme preporoda grčka knjiga, prenešena na zapad, tvori novu eru; uzkrsla drevnost slije se s probudjelim duhom talijanskim te povuče za sobom sve prijašnje ideje.[1]) I znanosti se naukom pomladiše. Grci, koji su g. 1438. bili u Firenzi, da o teologiji razpravljaju, zakloniše se poslije pada Carigrada 1453. u Italiju, donesoše sa sobom mnogo klasičkih djela te naučahu, kako ih valja razumjeti i tumačiti. Bjegunci ovi unapredjivali su doista, no niesu istom oni pokrenuli proučavanje drevnosti. To su učinili već Dante Petrarca i Boccaccio. Preporod (*Renaissance*), pokrenut pisci XIV. vieka, posao je čisto talijanski. Cieli poluotok obuze njeki učenjački fanatizam: tražilo se blago umjetnosti grčke i rimske, stari su se spisi širili, a odkriti koga pisca grčkoga ili latinskoga, vriedilo je, veli Tiraboschi, skoro toliko, koliko osvojiti jednu kraljevinu. Književnost je crpila svako svoje pravilo na tradiciji, a ljubav za starinom kriepila je učenjake u njihovoj zamišljenoj samoći, vladala je na trgu, u palačah, na dvorovih, svagdje. Filipu Mariji, vojvodi milanskomu, posla republika Lucca dva rukopisa u znak zahvalnosti; Cosimo de' Medici posla Alfonsu, kralju napuljskomu, na dar Tita Livija, pače isti Lodovico Moro slušao je tumačenja klasika te gradio latinske stihove. U Veneciji bijahu poznati kao učeni sakupljači rukopisa Jacopo Foscari, više Barbarâ i mnogi drugi, a mnogi vojskovodja nije samo vodio vojnike svoje k pobjedi, već je žarkom ljubavi njegovao znanosti i književnost.

Sada se dizahu akademije kao središta znanosti. U drugoj polovici XV. vieka otvore Ficino i Lorenzo de' Medici u Firenzi akademiju, *Platonica* zvanu. Po uzoru ove podigne skoro zatim Palermac Antonio Beccadelli drugu u Napulju, a Pomponio Leto treću u Rimu. Tisak, obreten u Njemačkoj, postane naskoro svojinom talijanskom, a do savršenstva se podiže u Veneciji, gdje je njeko vrieme boravio Pamfilo Castaldi, koji ako i nije bio obrtnik pokretnih slova, to je sjegurno bio jedan od prvih tiskara talijanskih; tude je g. 1469. dobio povlasti i pomoći Giov. da Spira, a sliedeće godine dobije *na dar kuću i druge udobnosti* tiskar Antonio Pla-

[1]) Burkhardt, *La civiltà del rinascimento in Italia*, parte III, p. 231.

nella.[1]) Slikarstvo, koje se podiglo do divne visine, nalazilo je izvore svoje u živoj naravi i u zemaljskoj ljepoti. Italija, zatravljena čarom umjetnosti, zaboravi na potištenost političku; Ariosto izsmjehava, Firenzuola i Doni nasladjuju se, opisujuć razpuštene običaje dok — čudna oprieka — Girolamo Savonarola, raztužen revnuje proti razkoši i umjetnostim.

No dok je drugdje zapadalo sunce slobode, a na zemlju se spuštala tama, stajaše u Veneciji još uviek u podpunom sjaju kriepost, politička mudrost i umjetnost.

Ipak poslednji govor staroga dužda Tomasa Moceniga nije samo izviešće o dohodcih republike, već je takodjer turoban pogled u budućnost. Izbrojivši stari dužd na smrtnoj postelji (1423) razne struke trgovine, broj i jakost brodova, kakvoću i količinu obrta, bogatstvo gradjana: moli i zaklinje savjetnike državne, da bdiju nad budućnošću Venecije te da nebi izabrali duždom Francesca Foscarija, čovjeka smjela, častohlepna, pripravna metnuti sve na kocku, samo da prokrči put novim idejam, kojimi je zadojen.

I sbilja popusti donjekle koncem XV. vieka silan onaj trgovački pokret, a odkrićem Amerike i prolaza oko rta dobre nade, nanešena je Veneciji ogromna šteta, jer je trgovina udarila drugimi putevi. Ozbiljno se zamisliše trgovci mletački, opazivši da im opušćuje trg rialtski, kamo su g. 1504. dolazile iz Aleksandrije i Beiruta ladje *prazne bez ikakvoga tovara, što nije nikada nitko prije vidio.*[2]) U vrieme najvećega blagostanja ukazuju se njekoji znaci propadanja; razkoš i bogati sjaj umanjuju radinost, a aristokracija malo po malo posve prepušta narodu trgovinu i industriju te se bavi samo politikom.

Koncem XV. vieka stoji Venecija na vrhuncu ne možda moći, već onoga varavoga sjaja, koji u sebi nosi klicu pokvarenosti i razpada. Oko polovice sliedećega vieka tuži se patricij mletački,[3]) da su se *u njegovo doba uvukla tri zla običaja: laskanje i ceremonije, luteranizam i razkošje.* Uza sve to vlada u gradu tolika radinost, nješto toli teatralna, veličajna, razkalašena, čila, toli sjajna, da čovjeka upravo omamljuje. U luci i u širokih kanalih ljuljaju

---

[1]) List poslanika milanskog u Veneciji Gerarda de' Colli, koji objelodanjuje E. Motta, *Revista stor. Italiana.* A. I. (1884,) fasc. 2, pag. 254.

[2]) *I Portoghesi nell' India e i Veneziani in Egitto — u Diarî di E. Priuli — (Arch. Ven.,* t. XXII, P. II, pag. 173—174 — Venezia, 1881).

[3]) Cornaro, *Trattato della vita sobria.* Padova, 1558, p. 2.

se ponosne galije sa svojimi velikimi svetiljkami, dok gondole i serenade podaju gradu njeku ljubku tajinstvenost. Obdulje na trgu sv. Marka premetnu se lagano u nedužne zabave, u kojih se pokazivala više elegantna okretnost, nego li tjelesna jakost, a staro se oružje kupi kao riedkost.[1]) Divna okretnost duševna opaža se na sve strane; smjelost i eneržija politička nisu obumrle, u umjetnosti i u običajih pokazuje se pače još veća dražest. Plemstvo brižno uviek za boljak države, nastoji da bude od koristi narodu *hlepeć neprestano za poslaničtvi i dostojanstvi, ne štedi ni troška ni truda, da ih se dočepa. No uza to izkazuje počast najstarijim, priznanje najboljim. Koristno ovo takmenje većinom poštenim oružjem, radja korišću i zadovoljstvom, a ne ima straha da će uroditi nemirom, koji bi bio kadar, da bude na sablazan i štetu.*“ Tako piše Camillu Paleottu g. 1565. Salvago, koji posjeti Veneciju, utočišće talijanske slobode i glavno sielo zabave.[2]) Kasnije štetovala je republika veoma rad promjenjenih odnošaja trgovačkih, rad osvajanja na kopnu i rad Cambrayske lige, no ona još uviek može da prkosi nesreći pomoćju silnog blaga prije nakupljenog te u svom sjaju ne pomišlja na pogibelj ni u najozbiljnijih vremenih.

---

[1]) Jacopo Foscari, nesretan, no ne nedužan sin duždov, bijaše strastven sakupljač oružja.

[2]) *Ritratto della vita civile dei Veneziani nel 1565.* Lettera a Camillo Paleotto. Pisa, Nistri, 1879.

POGLAVJE III.

Preporod — Humanisti i akademije — Vrtovi muranski i ljetnici na kopnu — Filosofija aristotelska i platonska — Upliv njihov na život javan i privatan.

Najplemenitija strana privatnoga života njekoga naroda pokazuje se u njegovanju znanja i umjenja. Ako li dakle promatramo sve pojave privatnoga života mletačkoga u onih vjekovih, ne smjemo pustiti s vida da ocjenimo, u koliko su Mletčani pokazali i volje i sposobnosti za znanost i umjetnost.

Od konca XIV. pak do konca XV. vieka bili su Mletčani možda prvi narod talijanski, ne samo kao vojnici i zakonodavci, već takodjer kao gojitelji znanosti i umjetnosti.

Od starine stajaše Venecija, kako vidjesmo, u trgovačkom saobraćaju s Grčkom, te si je s njom izmjenjivala i ideje i običaje. U Bizantu bijaše poseban gradski kotar, opredieljen za stan Mletčanom, a na lagunah bijaše takodjer mnogobrojna naselbina grčka. U ovo doba dodje u modu, da mladi patriciji uče milozvučan jezik grčki, te su se u tu svrhu, tamo od konca XIV. vieka, držala javna predavanja. Na taj se način jezik grčki, poznat već praktički iz saobraćaja trgovačkoga s iztokom, učio na temelju svojih klasičnih izvora. Učenjaci grčki kao Bessarion, Chrisoloras,[1]) Chalkondilas, Moschos, Sagundines, Laskaris i drugi budu u Veneciji veoma

[1]) G. 1399 bude Chrisoloras pozvan iz Venecije u Firenze. Skoro svi njegovi učenici postali su veliki humanisti, tuko: Bruni, Poggio, Nicoli, Manetti.

liepo primljeni te iz ovoga gostoljubnoga azila upoznaše bolje i Italiju i ostali sviet sa znanošću i umjetnošću klasičnoga svoga naroda. Preporod helenizna na tlu talijanskom bude jedna od glavnih poluga moderne civilizacije.[1]) Kroz dva vieka, u koja u Veneciji sav život pokazuje toli bujnu snagu, razvija se istodobno živahna djelatnost praktična, njeguje se knjiga, uzoštrava se um. U svakom se kotaru gradskom dižu škole, a visoka škola padovanska *studio veneto per la Dio gratia in bona perfection* uživa osobitu zaštitu od senata, koji zabranjuje drugdje akademičku obuku te imenuje (14. ožujka 1514) tri plemića, kojim će biti dužnost, da budu *Riformatori del dito studio.*[2]) Dužd Andrea Gritti (1523) pozivlje najglasovitije učenjake talijanske kao učitelje, koji su imali svaki plaću od 3000 fiorina.[3]) Na ovom su si sveučilištu Mletčani već kroz dva vieka sticali ono triezno znanje, koje su imali onda praktički razvijati i kao visoki činovnici i kao poslanici. Ta je škola uživala evropski glas, a djaci, kojih je bilo do 18.000, dolazili su i iz najodaljenijih zemalja.[4]) Da je uz toliki broj čile i zdrave mladeži prekipjela kadkada životna snaga, da je bilo i prepirke i borba, pače i oružanih sukoba medju mladeži raznih škola, a više puta i medju djaci i gradjani, samo se sobom razumije.

Laureat se obično proslavljivao svetkovinom. Tako je primjerice velikim sjajem proglašen doktorom Andrea Priuli 17. prosinca 1520. Mnogo je patricija pošlo u Padovu a u *Prato della Valle* priredila se sjajna gostba. „Priuli", nastavlja Marin Sanudo, „stanovao je u Prato della Valle u kući Venierovoj. Bilo je veliko veselje. Svakomu promotoru, a bilo ih je osam, darovao je zlatan prsten i kapu od crvenoga baršuna".[5])

Spomenuti *riformatori* imali su velika prava. Ne samo da su nadzirali sveučilište, već su bdili u obće nad obukom, obavljali cenzuru svega, što se u državi mletačkoj tiskalo, nadzirali su škole, akademije, galerije, muzeja, dragocjene rukopise itd. U prvom odgoju niesu se zanemarivale ni tjelesne vježbe, a osobito se pazilo na uljudno kretanje. U dopisu od 10. siečnja 1490. piše

---

[1]) Gregorovius, *Storia di Roma*, etc. vol. VII, l. XIII, cap. VI.
[2]) Sanudo, t. XXVII, c. 36.
[3]) Riccoboni, *De Gymnasio Patavino*, lib. VI, cap. XX.
[4]) Isti su knezovi rada dolazili u Padovu na nauke. Sanudo pripovieda, da je 25. veljače 1524. bio pozvan k Dandolu na njeku svečanost „*uno Zerman del Re di Ingaltera che studia a Padoa*".
[5]) Sanudo, XXIX, c. 384 tgo.

poslanik milanski u Veneciji: „Jučer je odavle odputovao jedan svećenik-učitelj sa tri dječaka, od kojih su dva plemića, a treći iz naroda. Ovi znadu veoma liepo plesati, deklamovati, govoriti u stihovih i mnogo drugih liepih stvari".[1])

U prvoj polovici XV. vieka podigoše Francesco Filelfo iz Tolentina, Guarino iz Verone i Vittorino iz Feltra škole, u koje su hrlili mladi patriciji, željni da nauče jezik grčki i latinski; a već početkom istoga vieka učini Carlo Zeno, hrabar vojnik i pobjednik Genovljana, kuću svoju u San Agostinu stjecištem učenjaka i duhovitih muževa. Tisak donešen u Veneciju g. 1468., procvate brzo nastojanjem Ivana i Vendelina iz Speiera, Jensona, Valdarfera, Andrije d' Asola i mnogih drugih, a navlastito nastojanjem Manuzijâ. G. 1495. osnova Aldo grčku tiskaru, koja dodje brzo na velik glas te izdade Platona, Aristotola, Plutarka, Herodota, Tukidida, Ksenofonta, Sofokla, Aristofana, Demostena i dr. Duhovit i učen, oduševljen uzvišenimi misli i žarkom ljubavlju za kulturu grčku, bude Manuzio jedan od najslavnijih predstavnika preporoda te najplemenitijih predteča moderne civilizacije.[2]) Nakan da izdade stare pisce, sakupi Aldo oko sebe njekoliko učenjaka, koji su imali da ga pomažu u tom poduzeću. Tako sastavi akademiju, a članovi njezini koji su u svojih sastancih grčki govorili, imali su navlastito izpravljati tekstove klasika. Med prijatelji Manuzijevimi bijahu znameniti učenjaci: Trifone Gabriello, Giambatista Ramusio i Andrea Navagero, koji su se, da se uklone gradskoj buci, često sastajali na Muranu, samotnom i ubavom otočiću, na kojemu je bilo vrtova i palača: pravi zemaljski raj, *blagošću podnebja i divotom položaja boravak vila i polubogova.*[3])

Cornelio Castaldi iz Feltra opjeva latinskom pjesmom muranske vrtove[4]). Opisavši pjesnik otok, učenjakom toli mio, počimlje izbrajati ljepote ljetnika, gdje braća Priuli

. . . veniunt comitum semper dulci agmine septi.

U vrtu:

In medio fons dulcis aquae per concava ductus
Saxa, soporifero sinuosus murmure, in auras
Prosilit incertum Phydiae, an ne Mironis an et sit

---

[1]) Arch. di Stato di Milano — *Cart. Dipl.*
[2]) Firmin Didot, *Alde Manuce et l' Hellenisme a Venise.* Paris, 1875.
[3]) Calmo, *Cherebizzi,* etc. Trevigi, 1661, lib. II.
[4]) Izvrstno ju na talijanski preveo Jacopo Bernardi. — Venezia, 1868.

Fons utriusque labor; fontem amplum plurima circum
Fistula fundit aquas sinuoso e gutture lyncum;
Quatuor observant fontis latera ardua tygres.

Moli bogove, kliče pjesnik čitatelju, da ti otvori oči i nozdrve:

Nec modo te capient, atque haec in vota vocabunt
Narcissi, aut violae, aut ridentes semper acanthi,
Vel sine fine etiam muscata rosaria: vel quae
Gemmiferam Latio referunt donasse Damascum.

Zatim:

. . . . . divite sylva
Exultant nivei flores nemus inter opacum,
Et mala e ramis nitentibus integra pendent
. . . . . .
Parte alia qua te laeti demum excitus horti
Inter odoratas bene pexo crine cupressus,
Sensim dedaleas hilares inducit in aedes;
Suspicis ingentem caveam, quam ferrea texunt
Vimina, tercentum divisam ex ordine clathris.
Psittacus humana saepe hinc te voce salutat, etc.

Mogu li vrtovi, koje danas englezkimi zovemo, imati još štogod ljepšega?

Navagero sjeća se često u listovih svojih, pisanih Ramusiju iz Španjolske vrtova muranskih, koji su mu nada sve omilili, pak pita, dali se njeguju ruže, dali je uzrasao lovor[1]) te se nada, da će vrativši se, u njih sprovesti ugodnih časova. „Navagero", piše Bembo u latinskom jednom pismu „podaje se svim srdcem naukam literarnim, kao što je svesrdno odan prijateljem svojim. Veoma mi je milo da je sproveo ljeto u svojih muranskih vrtovih, jer sam osvjedočen, da će toli ugodna dokolica donieti svoj plod. Čujem pače, da su mu mnogi cedri sa Benaca pružali svoju hladovinu, da ga zaštite od sunca i da se bolje uzmogne oporaviti". — „Prepuštam drugim mitre i krune: *rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes*" — odgovara Trifone Gabriello senatu, koji ga bijaše predložio za patrijarku mletačkoga i biskupa treviškoga.

U njegovih vilah u okolišu Bassana i Padove, a najčešće u vrtovih maranskih bili su Trifonu Gabriellu čestı gostovi Sperone Speroni, Francesco Sansovino, Bembo, Jacopo Zane, Aretino, Girolamo Molino i Bernardo Tasso. U hladovini gustih sjenica, u bistrom zraku, koji je treptio iznad lagunskih voda, sa izgledom

[1]) Naugerii, *Opera omnia.* Patavii, Cominus. MDCCXVIII, p. 207.

napram Veneciji, koju je bilo jasno vidjeti, *studiosi* oni, koje je tako i narod zvao, čitali su pisce grčke i latinske te razpravljali o književnosti i umjetnosti. Koliko li bistrih ideja nije zamislio Bembo, Gabriello, Navagero u svježem zelenilu onih vrtova, na istom onom mjestu, gdje nam danas težki grobni uzduh dah sapinje!

Glasovita postade akademija *della Fama*, koju utemelji Federico Badoaro. Imala je svoju tiskaru, kojom je upravljao Paolo Manuzio i veoma bogatu knjižnicu. Brojem učitelja, koji na njoj obučavahu, mogla je da se uzporedi kakomu sveučilištu. No rad silnoga troška dodje Badoaro u toli kukavan novčani položaj, da je bio prisiljen u prkos državnim zakonom moljakati za podporu strane vladare, rad česa razpusti senat akademiju, a njezina utemeljitelja zatvori.[1])

G. 1550. podiže se akademija *dei Pellegrini*, koja je imala dvie štamparije i bogatu knjižnicu. Sjednice su se držale ili u kući članova, ili u vrtovih muranskih, ili giudečkih, ili San Giorgia Maggiora. Akademici, med kojimi su bili Ercole Bentivoglio, Giason de Nores, Sansovino i Dolce nisu se bavili samo književnošću, već su takodjer pomagali siromake, odgajali zapuštenu djecu, davali miraz ubogim djevojkam i podupirali siromašne književnike. No tečajem vremena započe popuštati duševna radinost; prvobitnu jednostavnost iztisne izprazan sjaj, a naravne se misli okuju lanci stroge forme. Na sve strane podižu se akademije pod svakojakimi imeni kao: *dei Uniti, dei Ricoverati, degli Adorni, degli Uranici, dei Riuniti, dei Serafici* itd.

I velika gospoda na kopnu htjedoše, da im dvorovi budu sastalištem učenjaka, kao što su bili vrtovi muranski. Na mjesto utvrdjenih kastela, podigoše se u XVI. vieku divni ljetnici na Brenti, u treviškoj marki i po brežuljcih furlanskih. Veoma ugodan pripoviedalac, pisac francezki Yriarte,[2]) opisao je vilu Barboro u Masèru, koju je sagradio Palladio, izkitio Vittoria, a oslikao Veronese. Rad svoga veleliepja na glasu bijaše perivoj kraljice Katarine

---

[1]) U ono je vrieme veći dio godine stanovao u Veneciji vojvoda brunšvički, koji je posjedovao palaču njekad Loredanâ, a kasnije Vendramina. U nevolji obrati se Badoaro na vojvodu Stvar ostade njeko vrieme tajnom, no kada Badoaro ne uzmože zadovoljiti svojim obvezam. predade vojvoda stvar vieću desetorice, koje podiže proti patriciju proces, a akademiju zatvori (Arch. di Stato — *Carte segrete del consiglio dei X*). Time se izpravljaju i razna mnienja historika glede razloga, rad kojih je republika zatvorila akademiju. Stefani, op. cit.

[2]) *La vie d' un patricien de Venise au XVI siècle.* Paris, 1874.

Cornarovke u Asolu.[1]) Dosjetljivi Fiorentinac Ant. Fran. Doni napisa djelo o tom, kako se imadu najsgodnije graditi, urediti i ukrasiti vile. Donijevo djelo razdieljeno je u pet poglavja, i to: razkošni dvorovi knezova, ljetnici plemstva za odmor, skromne vile trgovaca, zatim one zanatlija, a napokon kuće seljaka. Obća bijaše želja, da se za sastanke zabavne i poučne odaberu ljetnici; u sjeni stabala zaboravljalo se državne brige i naučne napore. Uzor takovim vilam bijaše palača Francesca Morosina u Noalu, okružena bistrimi izvori i cvietnimi livadami. Prostranimi i liepimi vrati ulazilo se u dvorište. Kroz triem na stupove dolazilo se u odiel, gdje su bile sobe za strance i dvorana sa ogromnimi prozori, koju su utemeljitelji akademije *dei Pellegrini* nazvali *Apolline*. Tude su se sastajali akademici na ugodne zabave, na razprave o umjetnosti i filosofiiji, tu se sviralo, pjevalo i provodilo vrieme u igri i zabavi.[2])

Stranci, navlastito književnici, bijahu u vilah uviek ljubezno dočikani. Doni opisuje, kako ga je ljubezno dočekao Priuli u divnoj svojoj vili, u kojoj su se često sastajali *najveći umnici*, da se prijateljski razgovore, da se glasbom nasladjuju. „Ponajprije dodješ u veoma liepu dvoranu“, piše Doni, „u kojoj sve što vidiš, sve ti oku ugadja. Pod je izgladjeno zrcalo, nadstropje ukrašeno je zlatom i rezbarijami, raznimi slikani i bojami; diviti se moraš fresco-slikam riedke ljepote, svetim slikam Tizianovim, okolicam franderskim, naslikanim na ljepu od najboljih flamskih majstora. Zidovi, zlatom i svilom protkane zavjese, perde, bogato izvezeni zastori, izrezuckane i oslikane postelje — sve je tako liepo, da mu ne ima para. Dragocjeni sagovi, rublje, jastuci i druga posteljina, sve je to toli liepo, koliko si čovjek samo može da pomisli“.[3])

No uza sav sjaj bilo je u ovo vrieme u Veneciji i živoga smisla za prirodu. Giorgio Gradenigo (1522—1600), koji nije doista bio literat, već samo višegodišnji načelnik u Cividalu, opisao je prediele furlanske toli živo, toli zanimivo, da se vidi, da je i sam motrio i uživao one ljepote.[4]) Pošto se nadgledao gora i dolina, polja i livada, opisao krasote radjajućega se sunca, bistre valove Natisona i divote Alpa, kliče čestiti patriota: „Nu što da kažem o ugodnostih, što ih ćuti čovjek dišući dobar ovaj i čist zrak? . . .

---

[1]) Crico, *Lettere sulle belle arti trevigiane*, pag. 86. Treviso MDCCCXXXIII.

[2]) *Attavanta*, villa di M. A. F. Doni, Seconda villa. Firenze, Le Monnier, 1857.

[3]) *Attavanta*, Quinta villa.

[4]) Carducci, *Convers. critiche*, pag. 187. Roma, 1884.

Oh, kako sam ga se naužio! Oh, kako sam se nasladjivao, šećuć se na večer do dva sata po livadah i ravnicah blizu moga stana, a dišući ćutio sam, kako mi nješto miomirisna, nješto božanstvena širi prsa".[1])

Uzprkos tolikim zabavam zanimali su se Mletčani ozbiljno i sa znanošću, a navlastito filozofijom. Učenost se uviek u velike cienila, a oni patriciji, koji su stekli doktorat, uživahu od najstarijih vremena posebne povlasti: tako su n. p. imali počastno mjesto u velikom vieću, a prigodom javnih svečanostih imadjahu prednost pred istimi vitezovi. Da je mletačka aristokracija stajala na visokom stupnju naobrazbe, dokazom nam je i to, što su već u prvo doba veoma mnogi patriciji, poznati sa svoje pravednosti i obzirnosti, pozivani bili za načelnike u razne talijanske gradove. Broj takovih patricija tako poraste, da je republika bila prisiljena zakonom[2]) zabraniti da primaju u buduće ponudu načelničtva ili kako se reklo *di andare in Signoria* oni gradjani, koji su sborom i tvorom mogli koristiti domovini. Dalnji dokaz, da su se znanosti u Veneciji ozbiljno njegovale, jesu javne filozofske škole, koje su se podizale tamo od g. 1450. a u kojih su patriciji bili učitelji.[3]) Svake se godine u studenom, poslije jesenskih praznika, svečano otvarao naučni ovaj tečaj nastupnim govorom mladoga kojega patricija. Tečaj je trajao dvie godine, a učitelji bili su patriciji, koji su se u znanostih odlikovali. Takovim čim nijedna se aristokracija ne može podičiti. Kada se koja katedra izpraznila, nije manjkalo natjecatelja; bilo ih kadkada četrnaest i petnaest, prem su se predavanja u toli težkih predmetih morala držati u jeziku latinskom.[4])

U znanostih je tada vladao Aristoteles, a sveukupno je znanje bilo udešeno po tankih i oštrih pravilih školastike, uz strogu razliku kategorije što je dakako veoma oštrilo um. No u prvoj polovici XVI. vieka iztisnu aristotelsku filozofiju Platonove metafizičke teorije, koje su mnogo bliže kršćanstvu. Promjena je ova, po našem sudu, bila od velikoga zamašaja nesamo za znanost, nego i za život i za ćudoredje. Dok najme Aristoteles tvrdi da je trgovina živac republika i država, tvrdi Plato, da se oni, koji ravnaju drža-

---

[1]) *Lett. di diversi eccell. uomini,* racc. da L. Dolce, pag. 440. Venezia, 1559. Cit. Carducci.

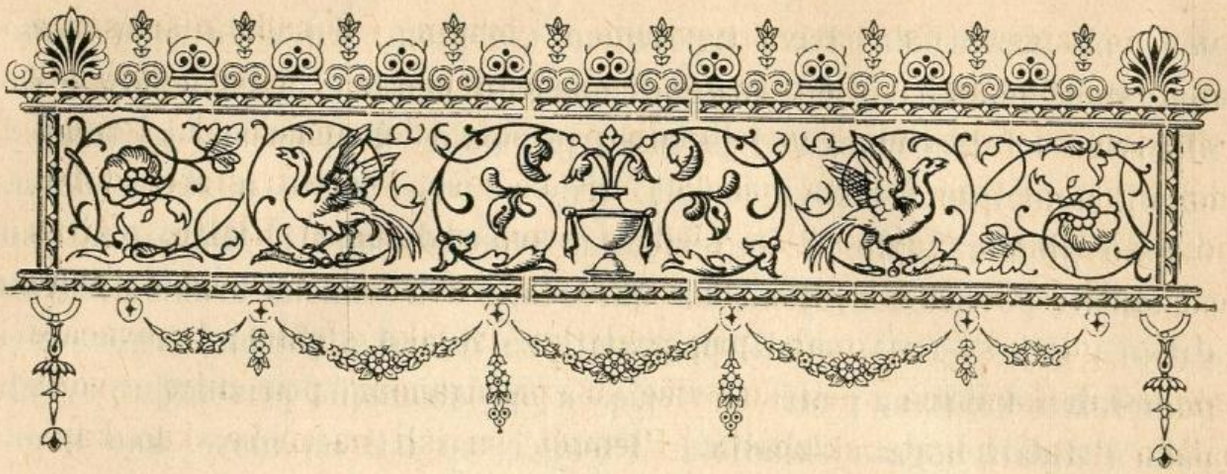
[2]) Taj zakon bude dokinut g. 1277.

[3]) Prvi koji je u takovih školah držao predavanja bio je njeki Domenico Bragadino.

[4]) Stefani, op. cit.

vom ne smiju da bave trgovinom i obrtom. Od sada nisu samo dangubni običaji i od drugud unešene izprazne zabave odvraćale plemstvo od trgovine, već je malo po malo doprinašao k tomu i odgoj, ucieplјujuć takova načela. Nije se više, košto u staro doba, vidjalo plemića, gdje u togi sjedi u svom dućanu u Rialto, niti su se služili povlašću svojom, da ukrcavaju dva sina na svaku državnu galiju, gdje su se imali pripraviti za dvojaku službu; trgovaca i pomorskih kapitana; niti su više u prostranom prizemlju svojih palača držali bogata skladišta. Plemići su išli na more, kao kapitani, no ne više kao trgovci; ako i nisu posve odnemarili trgovinu, nisu se ipak njom javno bavili. Radje su kupovali nekretnine i polja, kamo su prenašali gradsku razkoš, ukrašujuć ljetnike svoje slikami Giorgiona, Francie, Pordenona; stukadurami, stupovi i kipovi od Donatella, Montelupa i Sansovina.[1])

[1]) Doni, op. cit. Terza villa.

POGLAVJE IV.

Znanosti — Kronisti i historici — Pjesnici i književnici.

Sada da vidimo u koliko je napredovalo brodarstvo i zemljopis. I sada još, košto u prošlosti, poduzimahu daleke puteve nesamo zreli muževi, nego i mladi plemići, kao Alvise Cà da Mosto (1454), koji je u svojoj 23 godini opisao svoja putovanja na Madeiru, na otoke kanarske, na Cap Blanco, u Senegal i konačno na otoke zelene glavine, koje je sam obreo. U tih se izvješćih izmjenjuju jednostavni i poetični opisi nepoznatih prediela i bujne im vegetacije s opazkami o vjeri, običajih, jeziku; opisi fizičkih odnošaja zemlje s razmatranji o trgovini, s izpravci nautičnih i geografskih karata.

U XVI. vieku sakupi Giov. Batt. Ramusio u veliki sbornik putopise već zaboravljene, dnevnike krmilara, prievode starih uspomena[1]), važna mnienja i razjašnjenja o geografiji, nautici astronomiji i statistici. Sve što se odnosilo na nautiku ozbiljno se proučavalo. U početku XV. vieka podignute su u Veneciji katedre za matematiku uporavljenu na nautiku; tude su se, prije nego igdje u Italiji, držala javna predavanja o algebri. Sto godina kasnije narisao je skroman fratar kamaldulski, imenom Mavro, u samoći svoje sobice svoj planiglob, komu su se učenjaci divili. Kada su Portugalci, odkrivši rt dobre nade, zaplovili indijskim oceanom te tim dali trgovini novi pravac, podjoše i Mletčani, što iz znatiželjnosti,

---

[1]) Kao n. p. Hannona, Diodora Sikulca i dr.

što iz zabrinutosti, za novimi odkrići, kojim i sami mnogo doprinesoše. G. 1496. zaplovi smjeli i od stranih vladara poštivani brodar Giovanni Caboto sa sinom si Sebastijanom prema sjevernoj Americi te prvi pronadje odklon magnetske igle;[1]) g. 1529. odtisne se Roncinotto do Indije i Arabije, a koncem XVI. vieka Cesare Federici i Gasparo Baldi prvi odkriše Pegu.

Znanost se pope do svoga vrhunca u vrieme Sarpija i Galilea, koji bijaše pozvan na padovansko sveučilište te od republike u velike cienjen. Suvremenici Galilejevi bijahu znameniti liečnici i filozofi: Marziale Rotta († 1555), Vittore Trincavello († 1569), Nicolò Michelangelo Biondo († 1565), Nicolò Massa (1563), Prospero Alpino (1316) i dr. Paolo Sarpi označuje prelaz iz XVI. u XVII. viek, no ne zaključuje niz znamenitih i velikih muževa mletačkih. Fratar taj ne samo da je imao odvažnosti, i to u ono doba, da ustane proti preuzetnosti rimske stolice, već je takodjer bio jedan od najvećih umnika talijanskih. U njega je bila čvrta vjera i život svet, okretan i divan duh, a duša bistra i mirna. Velik bijaše poznavalac filozofije, kanoničkoga prava, prirodnih znanostih, matematike; poznavao je temeljito astronomiju, kemiju, botaniku, mineralogiju; naučio je jezik latinski, franceski, španjolski, portugalski, staro- i novo-grčki, hebrejski, kaldejski i druge njekoje jezike semitske; prijateljevaše sa Karlom Boromejskim, Galileom, Acquapendentom, kojemu je priobćio svoja opažanja o klopkah žila-krvnica, po kojih se je odkrilo kolanje krvi. Domovina bila mu je nada sve. Zamjeniv miran život samostanski sa burnim životom političkim, pokaza odanost i ljubav svoju prama republici u borbi Venecije sa papom. Prije nego li će izdahnuti zaželi domovini: *Esto perpetua.* I doista činilo se tada još, da je Veneciji, obzirom na savršene njezine uredbe, dosudjeno da živi vječno.

Kaošto rekosmo, iztisne pravne znanosti početkom XVI. vieka izučavanje grštine tako, da koncem istoga vieka nije se više držalo juridičnih predavanja. Državničtvu se ipak uviek posvećivala najveća briga. Iz izvješća poslanika ne prosjeva samo državnička

---

[1]) U spisih Foscarinovih o mletačkih putnicih, izdanih Morpurgom (*Marco Foscarini e Venezia nel secolo XVIII.* Firenze 1880) pripisuje se odkriće Floride i Nove-Fundlandije Sebestijanu, mjesto otcu mu Ivanu Cabotu. Foscarini nije bio dobro upućen o Cabotih, o kojih je mnogu razsvjetlilo ne samo izdanje I. svezka Sanudovih „Diarî“, već takodjer novija iztraživanja Brown-ova i drugih Engleza.

mudrost, već su ona ujedno dokazom, koli su se visoko cienile znanosti političke. Tamo od g. 1268. morali su poslanici, vrativši se u domovinu, da izvjeste senat o svem, što su vidjeli i opazili za vrieme svoga poslanstva. Najstarija takova izviešća izgubila su se, jer se istom kasnije počelo pohranjivati ih u arkivih. Pisana su sva od ljudih izkusnih i ostarjelih u državnoj službi te su divan spomenik mudrosti i veličine Venecije.

Kronike, koje su pripoviedale dogadjaje dan po dan, kako su se dogadjali bez ikakve sveze, no ipak vjerno i jasno, nasliedi koncem XV. vieka prava poviest, udešena prama jednoj glavnoj misli i prema jednom političkom cilju. No kako je praktični Mletčanin ćutio potrjebu, da bilježi dogadjaje na ravnanje potomstvu si, uzdržala se kronika, kojoj su najkrasniji primjer Sanudovi *Diarî*, uzpored historiji, koja se pisala po nalogu republike. Stare kronike: altinska, Ivana djakona, Dandolova, pripraviše materijal za podpunije i pravilnije djelo. Prvi, koji je pokušao obraditi poviest mletačku sa stalnim ciljem i dosta oštrim okom, bijaše Marcantonio Sabellico, koji je napisao poviest grada od njegova osnutka do g. 1484. Onom obzirnošću, kojoj je imala uviek zahvaliti svoju dobrobit, odredi Venecija, da dogadjaje mora pripoviedati patricij, koji će se u tu svrhu imenovati. Na taj je način poviest, prema namjeri države, morala doista biti učiteljicom života te uputom, kako valja ravnati državom i u ratno i u mirno doba. Sabellicovu poviest, koju je država usvojila, nastavio je Andrea Navagero, a ovoga nasliedi Pietro Bembo. Vrh ovih vriedno je izmed odličnih historijografa republike spomenuti Alvisa Contarinija, Paola Parutu, Andriju Morosinija i Battistu Nanija.

Medju pisci XVI. vieka imade i drugih odličnih muževa. Kardinal Gasparo Contarini, čovjek velika i pronicava duha, koji je jednakim žarom ljubio vjeru i slobodu, za koje je mislio, da si nesmiju biti u oprjeci; umre ražalošćen i razočaran u Bologni 24. kolovoza 1542. Giovanni de' Cipelli († 1553,) koji uze ime Giambatista Egnazio, bio je profesorom ljepih znanosti i latinske retorike te su u njegovu školu grnuli slušatelji iz ciele Evrope. Sebastiano Erizzo, koji je 1575. bio *Savio* na mlet. kopnu, nazvan bude otcem znanosti o medaljah, a Luigi Lippomano g. 1548. biskup veronski, kasnije biskup bergamski (umre u Rimu g. 1559,) napisa velikom učenošću živote svetaca. Pietro Badoaro[1]) bijaše jedan od najboljih

[1]) Nadgrobni mu napis od g. 1557. u crkvi sv. Ivana Evangjeliste.

govornika talijanskih, a Nicolò Liburnio udari mudra pravila talijanskomu jeziku.

Skroz i skroz praktičan duh Mletčana imao je više smisla za državničtvo i trgovinu, nego li za poeziju, koja im je bila samo bezposlica. U najljepšem gradu svieta, gdje je bila narodna poezija toli ljubka i toli čuvstvena, pjesničtvo je umjetno cvalo veoma slabo ili nikako. Književnost talijanska, koja je tečajem XIV. i XV. vieka odsjev originalna i mnogostrana života, žestokih strasti i individualne svojevolje, počima se u XVI. vieku gubiti u razmaženom prenavljanju madrigala i ljubavnih pjesama.

Dok je literarna Italija, dvoreći muze i častеći se, zaboravljala španjolske upadače i pogaženu slobodu, mišljaše Venecija samo o svojoj nezavisnosti i o valjanosti svojih zakona. Bilo je doista i na lagunah njekoliko stihotvoraca, ponajviše patricija,[1]) koji su podražavali Petrarcu, ne imajući nit njegovih čuvstva nit njegove vjere te se kočiše kao tobožnji platonski ljubavnici, kujuć na silu stihove, koji nisu imali smisla, jer nisu bili izraz pravoga čuvstva. I na glas dodjoše, nu danas su skoro zaboravljeni, kao: Navageri koji su cvali prvih godina XVI. vieka, Cornelio Castaldi († 1536,) Jacopo Zane († 1560,) Bernardo Capello († 1565,)[2]) Girolamo Molino († 1569,) Jacopo Mocenigo († 1570,) Domenico Veniero († 1582,)[3]) Jacopo Tiepolo († 1586,) Giorgio Gradenigo († 1600,) i dr. Kardinal Bembo, čovjek elegantan, duhovit, učen, štovatelj umjetnosti i umjetnika, darežljivi mecena koji je u mladosti svojoj kod Catarine Cornaovke u zelenih šumicah asolskih, gdje su se često sastajali stranci i priredjivale zabave, napisao njekoliko umjetnih razprava o ljubavi, bijaše glava mlohavih onih stihotvoraca, koji su oskudjevali mislima, a obilovali riečima te samo parafrazovali Petrarcu. Celio Magno mnogo je naravniji od Bemba; njegove su pjesme pune dražesti, a bilo bi i čuvstva, da nisu preveć razvučene. Još je najnaravnija Gaspara Stampa, koja si je, prem pod uplivom svoga vremena, znala uzčuvati originalnost. U svojih 300 soneta izli ona

---

[1]) A p. Z e n o, *Not. all' Eloq. Fontanini*, tom. II, p. 70.

[2]) Capella spominje i A r i o s t o *(Orl.* XXXVII, 8; XLVI, 15.) B e r n a r d o T a s s o *(Amadigi,* C. 40) spominje mletačke pjesnike Giorgia Gradeniga, Giacoma Zanea i Jacopa Moceniga.

[3]) Veniero uživaše zasluženo glas vrstna pjesnika. Bijaše učenik Giambatiste Egnazia, a prijatelj Pientra Bemba. Paolo Manuzio posveti Venieru djelo: *Lettere volgari dei diversi nobilissimi uomini*; Torpuato Tasso pitao ga je za savjet, a Muzio govori o njem u djelu *Arte Poetica* veoma pohvalno.

svu dražest i svu duboku bol nesretne svoje ljubavi za Calaltina iz kuće grofova Calalto. Nije mašta, već srdce koje nadahnjuje pjesme ove žene, koja je posred sveobćega veselja živjela život sjetan i osamljen.

U drugoj polovici XVI. vieka propada naglo sa ćudoredjem i pjesnički ukus. Čuvstva je u pjesmi riedko naći, no zato je tim više umjetnom retorikom obavitih svagdanjih dosjetaka, bezočna ulagivanja. Kukavice, poput jednog Aretina, slave slavje. Ovaj dodje g. 1527. u Veneciju, koja je tada slovila svojom plemenštinom, sjajem svojega gospodstva, gradjevinami i crkvami, uredbami i običaji svojimi, bogatstvom i slavom svojom.[1]) Republika, koja je velikodušno dala zakloništa mnogim pjesnikom i umjetnikom kao što su Molza, Berni, Doni, Franco, Rucellai, Piccolomini, Speroni. Sansovino i drugi, primi gostoljubivo i Pietra Baccija, nazvana Aretino, komu i sam dužd ljubezno otvori dom svoj. Aretinu su sad putevi k sreći stojali širom otvoreni. Čovjek je taj, bez stida i savjesti, hvalio, u zviezde kovao i svaku uslugu činio onim, koji su ga darivali novcem, dragulji, odjelom, dočim je grdio one, koji mu taj harač uzkratiše. Pjesme mu kaošto i listovi pravo su zrcalo proste njegove duše. Ipak je i medju najboljimi imao prijatelja. Ista čestita i pobožna Veronica Gambara, koja je poslije smrti muža si ostala gospodja Correggiova te odbila svaku ženitbenu ponudu, žaleći uvjek muža svoga i u srdcu i u nošnji, držala je Aretina za iskrena prijatelja te ga nazivala *divino Signore Pietro mio.*[2]) Aretino se je, došavši u Veneciju, nastanio u kući brescianskoga biskupa Domenica Bollania na velikom kanalu. Mora da se sretnim ćutio gospar Pietro, kada je liepih proljetnih dana u jutro slušao sa shoda pućpurikanje prepelica. „Kadgod zadjem na prozor, piše Bollaniju, tisuću vidim ljudih i isto toliko gondola. S desne su mi strane mesarne i ribarnice, s lieve most i skladišta njemačka, naproti obojemu jest Rialto, koji vrvi poslenim svietom. Ladje su pune groždja, dućani puni divljači i ptica, a trgovi pravi su vrtovi niti ne želim da vidim potoke, koji natapaju livade, kad

---

[1]) Aretino, *Lettere*, l. I. Parigi, MDCIX.

[2]) Evo kako piše gospodja Correggiova: „Božanstveni gospodine Pietro Aretino! Kunem vam se, ma koliko štovala velike vaše krieposti, gospodine moj, da kadgod mi od vas pismo stigne, samu sebe više volim te mi se čini, da jesam nješto, dok bez njega ne držim do sebe, baš ništa". *(Lettere di donne italiane nel secolo* XVI, raccolte dal Gamba, pag. 22, Venezia, Alvisopoli, MDCCCXXXII).

se već ranim jutrom divim, kako je kanal prepun svega, čim obiluje godišnja doba.“[1])

U njegovom je domu, koji je bio uviek pun gostiju, bilo uviek bučno i veselo. Nije bilo otmenijega stranca, koji bi prošao kroz Veneciju, a da nebi pokucao na Aretinova vrata. A kada je razkalašeni pustolov htjeo da izbjegne dosadnim posjetom, otišao bi k Tizianu, koji je imao dražestnu kuću u odaljenoj ulici *dei Biri* u župi sv. Kancijana. Sa shoda, na koji se uzlazilo stepenicami iz prekrasnoga perivoja, divan bijaše pogled na poetičnu lagunu i na daleke Alpe. U kući odličnoga slikara često su se sastajali Giulio Camillo, poznati latinista Priscianese, Marcolini, Zuccati Sansovino, Jacopo Nardi, Donato Gianotti i njekoje duhovite gospodje, kao Paola Sansovino, Giulia da Ponte, Irene Spilimbergo. G. 1540. sastanu se ovdje na večeri Priscianese, Sansovino i Jacopo Nardi, a na bližnjoj laguni ljulalo se valjda tisuću gondola, *„ukrašenih najljepšimi ženami i odjekujuć raznimi harmonijami i pjevanjem i svirkom.“*[2]) I Sansovino priredjivao je u svojoj kući vesele sastanke i sjajne gostbe, kod kojih nisu manjkali najtečniji prvienci plodina dotične godišnje dobe.[3]) Kod tih je gostba često med Aretinom i Tizianom sjedio Sammicheli. Aretino, koji se svemu smijao te se nasladjivao razpuštenošću najprostije vrsti, bijaše prvi i najbezsramniji predstavnik one dobe, u kojoj pokvarenost počimlje zahvaćati već duboko korenje. Htijući predaja, da sramotan svoj život i kukavno svrši, izmisli da je Aretino, slušajuć jedne večeri njeko bezsramno pripoviedanje i smijući se objestno, izgubio ravnotežu, srušio se sa stolice, udario glavom o tle i umro.[4]) Kako je medjutim čestokrat sreća huljam preveć dobra, dozvoli i Aretinu onakovu smrt, kakvu si je u jednom pismu na Bollanija zaželio. Dne 21. listopada 1556. *preseli se Pietro Aretino u drugi život udaren od kapi nit ožaljen nit oplakan od čestita čovjeka.*[5])

---

[1]) Aretino, *lett.* cit., lib. I.

[2]) Iz lista, uzeta iz Priscianesove latinske gramatike, od koje se jedan prepis čuva u biblioteci sv. Marka.

[3]) Cavalcaselle e Crowe, *Tiziano, la sua vita, e i suoi tempi* Firenze, 1878. vol 2°, cap. XVII.

[4]) Muzzucchelli medjutim *(Scrittori ital.*, pag. 71) dvojio je o tom. Bongi *(Vita del Doni,* pag. 68, Lucca 1852) piše, da je umro od kapi u tri sata u jutro, kako tvrdi osmrtnica.

[5]) Arch. di Stato di Firenze. — Lodovico Nelli, poslanik vojvode matovanskoga u Veneciji, držeći se pučke predaje, piše 29. listopada 1566. da se je „. . . . . padši sa stolice tako udario, da nije mogao reći niti: „Bog mi pomogao“. U naše dane našla su mu se dva branitelja i to: O. Gamurrini (*P. Aretino e i suoi tempi,* Firenze, 1882) i G. Sinigaglia *(Saggio* su *P. Aretino,* Roma, 1882).

POGLAVJE V.

Liepe umjetnosti — Umjetnost zrcalo običaja — Život umjetnika.

Liepe umjetnosti, koje su na lagunah našle najveću njegu, podigoše se u ovo doba do najviše visine te mu udaraju svoj biljeg.

Graditeljstvo, koje je dosad služilo svrham vjerskim, ne traži više inspiraciju jedino u kršćanstvu ne diže samo crkve za narod, a samostane za kaludjere, već gradi takodjer patricijske palače, koje su u Veneciji osobito ukusne. Ovdje bo nije bilo nuždno da se, kao drugdje, grade kasteli i nepredobiva zdanja za obranu proti buntovnomu narodu i proti napadajem silnika.

Fantastična arkitektura arabska zaošiljena,[1]) sa vitkimi stupovi kitnimi balustradami, izšupljikanim mramorom, kamenim vezenjem, ostavi u Veneciji sgrada divne ljepote, kao crkve *dei Frari*, Ss. Giovanni e Paolo i S. Stefano, Cà Doro, palače Ariani, Cavalli i Contarini na velikom kanalu itd. Prekrasna ova zdanja, u kojih se toli sretno prepliće ukus iztočni sa zapadnim, toliku pokazuju harmoniju u okružicah, u stupovlju, u četverolistih rupah, smještenih izmed gornjih dielova lukova, da niti neopažamo, da u pročeljih ne ima a ma baš nikakove simetrije. Ako se pročelje nije obložilo dragocjenim orientalnim mramorom, tada se oslikalo crveno, a oko prozora, oko zaošiljenih striešnica, izpod okružica, i na čitavih

---

[1]) Graditeljsvo, koje se obično gotsko-njemačkim zove, nije došlo iz germanskih zemalja, nego iz Egipta i Perzije. U Njemačkoj ili bolje u Francuzkoj pretvori se u zaošiljeno. Selvatico, op. cit., IV.

zidnih plohah, redale se pruge urešene lišćem, elegantnimi četvorinami, risarijami liepih prediela, izprepletenimi geometrijskimi oblici i sjajnimi pozlaćenimi nakiti.[1])

Arabski zašiljeni oblici, koji su iztisnuli okrugle oblike bizantske, ustupaju opet mjesto stilu renaissanskom. Težko je razlučiti točno graditeljske i dekorativne oblike XV. od onih XVI. vieka, jer se prvi izmješaše drugimi, a drugi pozajmiše veoma mnogo od prvih. Ipak imade znatnih razlika, a opet preporod, što njeki nieču, nije svugdje u Italiji po istom umjetničkom kalupu. Svaki prediel imade nješto svoga posebnoga, što doista potiče direktno od ornamentalne umjetnosti staro-rimske, no uporavljujuć njezine elemente, mienja ih prema tradicijam i običajem svoga prediela ili što je običnije, prilagadja ih tvorbam znamenitih umjetnika. Tako vidimo, da su renaissanci lombardskoj, koja je u mnogom drugčija nego li je mletačka, udarili biljeg Bramante, Suardi, nazvan Bramantino, Ambrogio da Fossano i Caradosso. U Bologni je Nadi dao pobuda graditeljskih i dekorativnih, Firenze slavi kao početnike svoga preporoda Brunelleschija, dva Majana i Cronacu. Napuljski Brunelleschi je Agnello Fiore, urbinski Laurano-Vranjanin, itd. U svakoj državici talijanskoj nalazimo razlikosti, ne u načelih umjetničkih, već u uporabi i u pojedinostih. Ove se razlike teže razpoznaju u XVI. vieku, kad se je preporod već razvio i to zato, jer je tada u cieloj Italiji graditeljstvo, prema pravilom Vitruviovim, koja postadoše svetim pismom za svakoga graditelja, podražavalo direktno uzore rimske. a u dekoraciji rabile se forme groteske, koje se kasnije zovu dekoracije raffaelske, kada ih je Sanzio dotjerao do savršenstva u logjah vatikanskih.

Malo po malo morade i u Veneciji živahno i fantastično graditeljstvo uzmaknuti pred preporadjajućim se starim klasičkim. Od 1450. do 1530. podigoše se ovdje izmed ostalih sgrada: *Fondaco dei Tedeschi, Procuratie vecchie* i *scala dei Giganti* u duždovoj palači. Ovimi su navlastito gradjevinami Buoni i Lombardi pretočili arkitekturu gotičku u rimsku, sjediniv dražest sa krjepčinom,

---

[1]) U XVI. dvorani pinakoteke u akademiji liepih umjetnosti vide se dvie slike s obiju strana ulaznih vrata, jedna od Vittora Carpaccia, koja predstavlja kako patrijarka grâdski oslobadja bjesomučnika, druga od Gentila Bellinija te predstavlja čudo sv. križa. Na prvoj se od g. 1494. vidi veliki kanal i most rialtski, na drugoj od g. 1500. ulica i most sv. Lovre. Palače su na tih slikah sa zaošiljenimi obluci, sa crvenimi plohami, sa pozlaćenimi prozornimi prečkami, te u obće veoma bogato i liepo urešene.

*

sdruživ mudro klasičnu strogost sa sredovječnom smjelošću, a očuvav eleganciju oblika i originalnost zamišljaja.[1]) Silnomu duhu Lombardâ, koji su znali i sami zamišljati i tudje zamisli shvaćati, imadu zahvaliti svoj postanak medju ostalim crkve *dei Miracoli* i sv. Zakarije, škola sv. Marka palače Loredano, Corner Spinelli na velikom kanalu i dr. U polovici XVI. vieka sve se življe podražavalo Rimljane; Vitruvij vladao je u umjetnosti neograničeno, a u Veneciji bijahu zanešeni za strogu pravilnost klasičnoga stila znameniti umjetnici: Sammicheli, Sansovino, Palladio, Daponte i Scamozzi, dok nisu Longhena i učenici Vittorije probili put izopačenomu stilu baročkomu.[2])

I skulptura cvate u ovo doba veoma bujno te se opaža silesija novih sastava i novih nakita. Sveži i jaki mladenački duh vlada renaissançom; u velikih je umjetnika bio um mnogostran i eklektičan, skoro bi čovjek rekao, da uzmognu zadovoljiti rastućim zahtjevom. Mauzoleji, koje su u crkvah *dei Frari* i Sv. Ivana i Pavla podigli Rizzo[3]) i Lombardi duždovom, generalom i patricijem, svjedoče o vrstnoći umjetnika, kao što i o bogatstvu i pietetu Mletčana. Alessandro Leopardo, kipar, graditelj i lievar, izradi po Verocchievu modelu za Bartolomea Colleonija, spomenik, koji je i u kiparskom i u graditeljskom pogledu pravo remek-djelo.

U XVI. je vieku podražavanje klasičnoga sloga u oprieci sa divnimi i uzvišenimi djeli Michelangelovimi, koja djeluju neodoljivo na duhove talijanske. Ta se opreka opaža osobito u kipovih Sansovinovih i njegovih učenika. Koncem XVI. vieka, kao da se umjetnost urotila proti pravilom stila klasičnoga, kvari elegantnu harmoniju XV. vieka te se podaje svakojakim pretjeranostim; i kiparstvo se odalji od istine te svojevoljno stvara mramorne kipove prisiljenog položaja, izvinutimi udovi, poderanim lepršajućim odjelom. Posred tolike pokvarenosti ukusa diže se Alessandro Vittoria, mletački Michelangelo, umjetnik velika tvorna duha i velike marljivosti. Duh je njegov znao zamisliti i najdelikatnije elegancije, i najbizar-

---

[1]) Selvatico, op. cit., V.

[2]) Selvatico, op. cit., VI.

[3]) Antonio Rizzo, koji se po Perkinsu (Sculpteurs italiens, I, p. 212) rodio g. 1430, ili g. 1410 po Müntzu (Les arts à la cour des papes, etc. p. 39, 40,) bijaše jedan od najvećih umjetnika mletačkih te zaslužuje, da ga se bolje poznaje. Za pape Evgenija IV. bijaše *magister et operarius super fabrica palatii et ecclesiae S. Petri.* S njim se ne smije zamjeniti Andrea Riccio, Padovanac, odličan arkitekt i lievar, koji se rodio g. 1470 a umro g. 1532.

nije pretjeranosti. Vitorijinim se poprsjem divimo, jer su savjetno modelovani i u svem, osobito u odjelu, prema naravi izradjeni. Njegovi uresni kipovi i stukature posao su duha nestrpljiva, smjela i jaka, izvedeni okretnošću, koja nije poznala zaprjeka, već je tražila potežkoća te joj ništa nije bilo dosta smjelo, samo ako je bilo novo. Njegovi sljedbenici, kojim je manjkao duh učiteljev, samo su mane njegove pretjeravali.

No više još nego li u graditeljstvu i kiparstvu zrcalio se život u slikarstvu. Slikari XVI. vieka niesu za svoje slike tražili upute u staroj poviesti, već bio predmet slici kojimudrago, oni ne vidješe i ne predstaviše drugo, nego sjajno odjevene patricije, mletačke plavuše, rudokosu plemčad i razkošne gostbe svojega vremena. Slike mletačke škole ne odišu nutarnjim životom duševnim, ne odaju religioznoga čuvstva slikara umbrijskih i toskanskih, već nam samo razgaljuju krasotu, posmjeh prirode, mladenačka razdragana čuvstva. Jednom rieči umjetnost bijaše vjerna slika Venecije, koja bijaše bogata i moćna, dok su u ostaloj Italiji bjesnile bure svakojake. Slikarstvo se ipak razvilo valjda kasnije, nego li druge posestrime joj umjetnosti. Umjetnik sredovječni bio je nespretan da predstavi čovjeka, ne možda što ga nebi shvaćao, već što se čovjek čil i zdrav radje podavao oružju i trgovini, nego li umjetnosti. Slikari bili su obično fratri, koji su u miniaturah slikali suhonjave madone ili postom iztrapljene svetce. Prvi pravi umjetnici talijanski bijahu Toskanci, a napose Fiorentinci. Tamo je umjetnost već bila u svom cvietu, kada je u Veneciji bila još u povojih; Masaccio tvorio je već čudesa, dok na lagunah nije bilo nikoga, doli suhoparnih Vivarinija. Istom koncem XV. vieka pokazuju slike mletačkih umjetnika više životne zamame, koja više ugadja oku, nego li potresa srdcem. Ti slikari nisu bili razmišljači, već slobodni duhovi, zaljubljeni u ljepotu, nebrineć se za poviestnu točnost. Oni nisu tražili dubokih zamišljaja, već im je glavna svrha bila, da djeluju sjajnimi bojami, smjelim razmještajem, odsjevom svjetla, prozirnošću zraka, razmjerjem svjetla i tmine, u obće oštrimi oprjekami. U njihovih je svetih slika više života poganskoga, nego li duha kršćanskoga te se čini, kao da pogani slikaju Isusa, majku božju, angjele i svetce.

Prvi traci mletačkoga slikarstva javljaju se u Muranu na početku XV. vieka, jer slikarije Pavlove [1]), Lorenzove, Stefanove i

[1]) Sliku u sv. Marku iza zlatnoga ikonostasa *(Pala d'oro)* naslikao je g. 1345. *maestro Paolo* sa svojimi sinovi Lukom i Ivanom.

Semitecolove u XIV. vieku nisu no grubi i nesgromni pokušaji. Mnogo slobodniji glede forme, no još uviek obladani njekim neopredjeljenim misticizmom, jesu Jacobello del Fiore i Andrea da Murano [1]), koji je bio učiteljem Vivarinom, svojim zemljakom. Medjutim se Mantegna otrese okova bizantskih te podade školi mletačkoj naturalistični i klasični pravac. Koju godinu kasnije podade rastuće bogatstvo, nošnje stranaca, sjajne svečanosti, raznolikog gradiva slikarom mletačkim te iz skromnih njihovih radionica izadju prava remek-djela.

Naučivši od Njemaca, a osobito od Alberta Dürera, na novi način priredjivati uljene boje, započeše uzimati predmet svojim slikam iz toli raznolikog realnog života. [2]) Tamne i ukočene bizantinske Gospe, slikane na pozlaćenom tlu, budu iztisnute svetimi slikami, iz kojih odsjeva život svjež i kao da se čuje čarobna harmonija. U slikah Gospinih i svetačkih, što ih naslikaše Bellini, Basaiti, Cima iz Conegliana. pokazuje božanstvena ljubkost izražaja, sjedinjena s unapredjenom izradbom i naravnim shvaćanjem, da se umjetnik znade uznieti k nebu, a ipak da ne zaboravlja zemlje. Izmed slikara ove dobe najviše se odlikovaše naravnim i jasnim shvaćanjem Vittor Carpaccio i Gentile Bellini, koji su divno orisali sjaj i veličinu svoje domovine. Iz njihovih djela prosjevaju ponajprije veseli traci starimi tradicijami protkana preporoda, koji je i u slikarstvu formi posvećivao osobitu brigu.

Giorgio Barbarelli, nazvan Giorgione (1478), koraca u slikarstvu već smjelije i po stalnih pravilih. On je prvi slikao živimi i krepkimi bojami put, odišuću životom, tjelesa zdrava i bujna.

Tiziano Vercellio ukazuje nam se uzvišen poput veleuma, sjajan poput kralja. Ljepota prevladjuje u njega sva ostala čuvstva. Ne ima slikara, koji bi znao košto on toli zamamno slikati razkošnu put, liepe plavuše bujnih bielih grudi, debelih ustna i pohotnih očiju. Njegovi prizori evangjeoski predstavljaju život mletački njegove dobe. Gospe njegove ne prikazuju mater božju nadnaravne ljepote, zadubljenu u nebesko veselje, već mater čovječju, svjetke ljepote, kojom potresaju ljudske strasti. U njegovih se slikah divno slieva

---

[1]) Lanzi veli, da su njeki *Quiricius de Muriano* i njeki Bernardino takodjer iz Murano predšastnici Andrijini. Bernardina spominje i Zanetti. L a n z i *Storia Pitt. dell' Italia,* vol. VI. pag. 18. Venezia, 1838.

[2]) No i Venecija je djelovala na velikoga njem. umjetnika blagotvorno „Venecija me je oplemenila“ pisao je Dürer. T h a u s i n g, *Dürer, Gesch. s. Lebens und seiner Kunst.* Leipzig 1876.

tisućstruka gradacija svjetla, a život pun svježosti i istine podaje im neodoljivu dražest. Vercelliovi vršnjaci bijahu Palma, Lorenzo Lotto, Bonifazio, Paris Bordone, Schiavone - Medulić, Pordenone i Bassano. Svi su ovi umjetnici majstori u koloritu, no ne odlikuju se svi pogledom na formu i zamišljaj. [1]) Bonifazio jest napram Palmi st. kao kopija napram izvrstnom originalu. Oba Palme, stric i nećak, jedan je svjetlo, drugi tmina. Stariji, veliki je majstor, donjekle, osobito u crtanju, možda nadkriljuje istoga Tiziana; mladji domilšjat je, no veoma površan te koleba u oponašanju izmed Tiziana i Tintoretta. Schiavone-Medulić dobar je kolorista, no crta lakoumno; Bassani, i sam Giacomo, medju njima najvrstniji, nisu bili uviek najvjerniji tumači prirodnih krasota.

Jacopo Robusti, nazvan po skromnom zanatu svoga otca Tintoretto (mastilac), najdomišljatiji je u kompoziciji, a u njekih je slikah i u crtanju nedostiživ. Najčarobniji od svih slikara mletačkih je Paolo Caliari Veronese, koji je najradje slikao svečanosti baš u vrieme, kad su još svečanosti bile smatrane kao slavja. Gledajući njegove slike, kao da još slušamo iz daleka odjekivati veselje mletačko pri rasvjetah, sajmovih, gostbah, turnirih, serenadah i nadveslavanju. Sunce, koje titra na sinjem lagunskom moru, odsjeva se u njegovih slikah, u kojih sve je veselo sve je živahno. Čarobnim kistom i obiljem boja prikazuje nam jak duh Veronesov sviet bajan i raznolik: bujne i zamamne žene, vitke razcvietane djevojke, smješećih se ustna, a vedra čela, plavokose mladiće i čile muževe, plahe poglede i vatrene oči, prebjele grudi i zagarenu put, patuljke i gorostase, knezove i dvorjanike. On naslika na ogromnom platnu svatbu u Kani ne možda prema evangjelju, već obazrievši se oko sebe, naslika i ljude i običaje svojega vremena, ne brineć se nimalo za koncept, već svu važnost polažuć na savršenost forme, na bogatu arkitekturu dna, na jakost kolorita. Pak i jesu grupe toli majstorski sastavljene, odraz toli svjež i sjajan, boje toli harmonički nanizane, nuzgredne stvari toli sretno i ukusno poredane, da si nemožemo nješto naravnijega i savršenijega niti pomisliti. Paolo puštaše slobodan polet maštи, kojoj su se svidjale najoriginalnije oprjeke: do Spasitelja postavlja razgaljene, razbludne ličnosti, do apostola čovjeka, koji krvari iz nosa i vojnike na njemačku oružane. G. 1573.

---

[1]) Vidi o slikarstvu mletačkom ljepo djelo Ivana Lermolieffa: *Die Werke ital. Meister in den Galerien von München, Dresden* u. *Berlin*, p. 416 i sl. Leipzig, 1880.

bude pozvan pred inquiziciju, da dade razjašnjenja o njekoj slici, predstavljajućoj sv. večeru, koju su naručili bili fratri Sv. Ivana i Pavla. Inquizitorom se je čudno činilo, da imade pri večeri Gospodnjoj oružanika njemačkih sa alabardami u ruci; sluga, kojim krv iz nosa curi; lakrdijaša sa papigami; apoštola, koji si viljuškami zube čačkaju i sličnih stvari, što je sve moglo predmet toli svet izvrći smjehu. Veronese, koji nije o tom toli strogo sudio, odvrati, da on slika ličnosti, a ne ideje, a slikari da si mogu uzeti „onu slobodu, koju si uzimlju pjesnici i ludjaci“ te da on slika svoje slike „neuzimajuć u obzir tolike stvari.“ Odsudjen od svetoga suda, da izpravi svoju sliku, ostavi ju netaknutu, te slikaše i na dalje „s onim obzirom, koji mogaše shvatiti njegov razum.“ I danas poslije tri vieka još se divimo tomu slikaru-čarobniku, visoka čela, pronicava pogleda, s usnami na posmjeh i odlična, smjela stasa.

Smjela fantazija Tintorettova znala se kretati u najvećih oprjekah. U njekojih se njegovih slikah odražuje u vodi svjetlost na sto slikovitih načina, a sve je proniknuto veseljem i životom; u drugih opet tuvno svjetlo probija tmaste oblake, zrak sam odaje sjetu i žalost te se čini, kao da su umjetnika obuzele najturobnije slutnje. Radnja je Tintorettu bila prava potrjeba, a često je slikao skoro bezplatno [1]), samo da uzmogne dati oblika fantazijam, koje su se vrzle u domišljatoj njegovoj glavi. Jacopo Robusti rodi se godinu dana iza smrti Giorgionove; bio je dječak, kad je umro Gian Bellini i Cima da Conegliano, a mladić kad umrješe Carpaccio, Paris Bordone, Tiziano i Paolo Veronese. On bijaše zadnji predstavnik mletačke škole XVI. vieka.

Sjajno i sretno doba radja obilnije velikimi duhovi. Kao što se u doba borbe i razvitka ukazuju duhovi nestalni i nesavršeni, tako isto u doba sreće i veličine odsjeva duh čovječji sjajem svoga vremena. Mletački se slikari rodiše u vrieme, kada je trgovina i sloboda bila u svom cvietu, kada su patricijski sastanci i pučke svetkovine bile najsjajnije. Umjetnosti slavile su slavje domovine; one niknuše iz njezine veličine, proživiše i oplakaše njezino propadanje. Često su se patriciji dali naslikati ili pod baldakinom kakvoga drevnoga azijskoga osvajača ili još radje do nogu Djevice i svetaca i to stoga, da narod klanjajuć se svetinjam, prigne vrat

---

[1]) Za sve slikarije, izvedene u školi *di S. Rocco*, dobio je samo 200 mlet. dukata, nješto preko 600 franaka. Selvatico, *Storia delle arti del dis.*, v. II, p. 566. Venezia, 1856.

svoj i pred onima, koji su predstavljali republiku. Na trgu sv. marka ili na molu, pod vedrim nebom, tik do mirnoga mora, šetali su senatori u svojih togah, orijentalci u svojih neobičnih, šarenih i svetlucajućih se nošnjah. Posred ove slikovite vreve, raznolikoga sjaja i nepreglednog šarenila, kretahu sa Giorgione, Palma, Bonifazio, Veronese, Tintoretto, Schiavone-Medulić te su onda sjajne one prizore kistom svojim oviekovječili.

No ne samo da umjetnost njihova odaje nasladu, već je i život njihov bio ugodan i mekoputni im običaji, čemu je i podnebje doprinosilo. Giorgione umre s neumjerena ljubavna užitka, a ne laže li kronika, ostavio je Tiziano već kao starac svoju Violantu radi Palmine kćeri; Sebastiano dal Piombo, obogativši, zanemari se te se podade bezposlici i nasladam. Vrh toga skoro svi slikari ove dobe prijateljevahu s razkalašenim Aretinom te se sastajahu na večernjih zabavah kod glasovite i razpuštene Veronike Franco. Sebastiano dal Piombo znao je dobro udarati u lutnju, a Giorgione udarao je i pjevao toli divno, da je bio često zvan, „da sudjeljuje pri koncertih i zabavah, što su ih priredjivali patriciji.“ [1])

U Rialtu stajaše do dućana, punih raznovrstne i dragocjene robe i do mjenjačnica bankirskih, osim glasbene i slikarske škole i kuća Gentila Bellinija, urešena slikami i mozaici, gdje su se veoma rado sastajali umjetnici. Spomenusmo već, da se i k Tizianu zalazilo na ugodan razgovor. I kod Tintoretta, koji je veoma volio zabavu i veselje, priredjivali se koncerti, u kojih su sudjelovali kći njegova Marietta i Giuseppe Zarlino iz Chioggie, koji bijaše prvi glasbenik svoga vremena. Umjetnici uživahu neograničenu slobodu, te sačinjavahu njeku vrst plemstva, koje je počitala pače i stroga i nepovjerljiva aristokracija, koja je državom vladala. Jednom dodje k Tintorettu njeki ludi i naduti patricij, da se dade slikati. Kada nije prestao preporučajuć slikaru, da točno naslika čipke, nakit i sjajno mu odielo, bude Tintoretto nestrpljiv, okrene se pram plemiću te mu uzklikne: „Ajte k Bassanu, da vas on slika.“ Bassano slikao je životinje te je bio obće poznat. Jedan drugi put posjete Tintorettovu djelaonicu njekoji prelati i senatori, te videći, kako veoma brzo radi, dozvoli si jedan senator opazku, da Giambellino i drugi rade doista mnogo laganije, no zato da su im djela mnogo točnija. Tintoretto odvrati sasvim suhoparno, da oni slikari i mogu takovi

---

[1]) Vasari, *Vita de Giorgione.*

biti, jer im ne sjede za vratom toliki dosadnici, kao njemu. Na ove odrješite rieči prelati i senatori niti usta ne otvoriše, toliku slobodu uživaše umjetnik u Veneciji u ono doba, gdje knezovi talijanski nisu od umjetnosti zahtjevali ino, no da im laska. I sama vlada mletačka išla je svakom prilikom umjetnikom na ruku: davala im unosne službe, naručivala u njih slike za duždovu palaču i dozvoljavala im, da smiju u državnih sgradah otvoriti svoje djelaonice. [1])

Dok su tako slikari mletački prava slavja slavili, naravno je, da je medju njima bilo i natjecanja i zavisti. Tako se n. pr. posvade Giorgione i Tiziano, koji su zajedno slikali pročelje ogromne kuće na velikom kanalu, iztočno od rialtskoga mosta, koja je, kako se tvrdi, bila njekoč stan *Tribunâ*, a kasnije skladište njemačko *(Fondaco dei Tedeschi)*. Njemci su tude smjeli trgovati samo pod nadzorom trojice *Visdomina*, te tovarača, potezara i mešetara, koje je sve država imenovala. Služba mešetara *(messeti)*, kojimi su se trgovci njemački u svom poslu morali služiti, podieljivala se često, radi svojih velikih dohodaka, znamenitim umjetnikom, kao primjerice Belliniju i Tizianu. [2]) To je mešetarstvo bilo poglavitim razlogom svadje izmed ove dvojice velikana, koji su i jedan i drugi imali prijatelja i u samom vieću duždovom. Istom nakon živih zagovora podieli sbor *Pregadâ* g. 1516. Tizianu, poslije smrti Bellinijeve, službu mešetara, po kojoj bijaše slobodan od pristojba, uživaše dohodak godišnjih 100 dukata te je imao da naslika dužda za plaću od 25 dukata.

G. 1527. natjecahu se Tizian i Pordenone, tko li će dobiti nagradu za sliku sv. Petra mučenika. Tizian pobjedi te si pribavi ljuta neprijatelja u svom takmacu. [3])

No uza sve prepore i zavade bijaše u umjetnikâ i plemenitosti i veledušja. Dva brata Bellinija, premda su svaki za se živjeli, poštivahu se zamjenično na toliko, da su, hvaleći se, uviek jedan drugomu davali prednost. Tizian reče jednom Pavlu Veronesu javno na trgu sv. Marka, da je dika svih slikara; a g. 1530., promatrajuć

---

[1]) Tizianu bude dozvoljeno, da smije otvoriti djelaonicu u S. Samuelu u kući njekoč vojvode milanskoga. *Loreezi, Monum. per la stor del palazzo Duc.*, p. I, pag. 161.

[2]) *Cavalcaselle* e *Crowe.* op. cit., cap. IV.

[3]) I najnovija djela o Tizianu griešе, tvrdeći, da mu je uz Pordenona bio takmacem u tom natječaju i Palma, jer je Palma bio jedan od bankala škole *del Rosari*, koji izručiše posao Vercelliju.

u benediktinskoj crkvi sv. Ivana u Parmi slike Coreggiove, uzkliknu: „*Hvala dobromu bogu, da sam napokon ipak našao jednoga slikara!*“ [1]) Tintoretto nije ni najmanje bio pohlepan za novcem; kojiput, kad se naručitelj tužio, da mu je ciena dovršenu djelu prevelika, odgovarao je tim, da ga je poklanjao. Andrea Schiavone-Medulić, koji je gladovao te bio prisiljen oslikavati pripoviesti, listove, sanduke zaručnica sa svakojakimi čudnimi i smješnimi slikami i urešavati pročelja kuća, nadje u Alessandru Vittoriji brižna dobročinitelja, koji mu je pribavio prijateljstvo i pomoć Vercellijevu. [2])

Kao što drugi umjetnici, tako su i slikari imali svoj ceh i svoju *mariegolu*. Gastaldo i drugi, koji su bili izabrani, da ravnaju umjetnošću, moradoše se zapriseći, da će vršiti službu pošteno, *da će svimi silami nastojati da izravnaju oprjeke, da neće štititi prijatelja s ljubavi, niti škoditi neprijatelju s mržnje ili zlovolje.*[3])

Razvitak umjetnosti u raznih svojih fazah, obuhvaća i odrazuje najbolje privatan život naroda mletačkoga.

---

[1]) Ciani, *Storia del Cadore*, vol. 2, cap. III. Ceneda. 1862.
[2]) Ridolfi, *Le meraviglie dell' arte*, vol, I. p. 318. Padova, 1838.
[3]) Arch. di Stato — *Mariegola di dipintori*, carte 1, tergo.

POGLAVJE VI.

Vlada i narod — Trgovina i obrt — Novo bogatstvo i novo plemstvo.

Istom što su patriciji odnemarili trgovinu, dade se na nju svim marom narod te ne našav na tom putu prijašnjih moćnih suparnika, naskoro ga dobitak odšteti za izgubljena prava poličkа. Tada je narod, sdvojivši o tom, da bi mogao i opet zadobiti političku slobodu, nastojao da obogati i da bude družtveno sretan. Gradjanin utone u trgovcu. Na taj je način razumljivo, kako se narod sprijateljio sa oligarhijom, kako je, uz udoban život, poštivao do propasti republike institucije, koje su, ako i ne u jednakoj mjeri, svakoga štitile. Tim osvjedočenjem proniknut, i u najozbiljnijih pogibeljih domovine, stajaše narod mletački uz svoju vladu.

S. Nicolò dei Mendicoli, skroz na kraj Venecije, bijaše stan ribara, koji su sačinjavali njeku vrst malene republike s gastaldom, duždom zvanim, s deset predsjednika i jednim kancelarom, koji su bili na čelu uprave ribarskoga ceha. Aristokracija nija se usudila da zabrani nedužnu igru s naslovi i nazovi-dostojanstvi, pače je kod stalnih prilika slala svoje činovnike, da na njeki način uveličaju onu sjenu slobodne obćine.

Dne, 19. svibnja 1476. vidjahu se sa kućnih shodova, odsjevajućih se u zelenkastoj vodi lagune, sa prozora, sa balustrada ćilimi i zastave, a zvonovi pozivahu k svečanosti. Stanovnici ulicâ S. Nicolò dei Mendicoli i Angelo Raffaele sastadoše se u crkvi S. Nicolò te si izabraše gastaldom Baldassara Civrana. Po nalogu

dužda Andrije Vendramina i njegova vieća rukovodio je izbor Lodovico Beaciano, tajnik duždove pisarne, koji je po tom Civrana poveo u posjete k duždu.[1]) Na taj je način *Signoria* izkazivala narodu naklonost i ljubav svoju. Na uzašašće davao je dužd ribarom sv. Nikole sjajan objed, a opet na sviećnicu, kada je dužd običavao ići u crkvu S. Maria Formosa, darivao ga je ceh stolara slamnatim šeširom, muškatnim vinom i narančami.

Mnogomu će se čudno činiti, što je u Veneciji bilo toliko pučkih svetkovina; no ako se pomisli, da naporan i uztrajan posao traži nuždno odmora i razbibrige, pojmiti će se lasno tu obstojnost. Da se narod čil i radin kod tih svetkovina podavao od srdca veselju, razumljivo je takodjer. Vrh toga su svetkovine, koje su danas samo danguba, pospješivale u ono doba promet. Ljudi se sastajali da prodaju, da kupuju, da se zabave. Svetkovine su bile znamenitim izvorom dobitka, jedan od tolikih načina poslovanja. Petnaest dana *Sense* (svetkovina uzašašća, a ujedno sajam) donosilo je silnoga dobitka;[2]) a na glasovitih proštenjih *(sagre)* imadjahu slikari prilike pokazati javno svoje slike, kipari svoje kipove, a fabrikanti damaska i brokata svoje proizvode.

Kroz cieli je XV. viek još trgovina cvala, a promet proizvoda bijaše toli živahan, da su Mletčani g. 1421. u samoj gornjoj Italiji prometnuli 1.060.000 cekina, a drugdje 10 milijuna. Kovali su milijun zlatnih, 200.000 srebrnih cekina i 800.000 solada srebrnih,[3]) a novac je mletački, kao i fiorentinski, kolao po cieloj Evropi. Mletčani mogli su o sebi reći, kako veli Tommaso Mocenigo, da su gospodari svega kršćanskoga zlata. Grad je u XV. vieku brojio 190.000 stanovnika; brodovlje se sastojalo od 3000 brodova sa 17.000 ljudi, od 300 brodova sa 8.000 i od 45 galera razne veličine sa 11.000 mornara. Bilo je 3000 brodograditelja i 3000 kalafata. Svake se godine izvozilo na sve strane trgovine u vriednosti od 10 milijuna dukata,[4]) a dobit od te trgovine iznosila je do 2 milijuna. Fiorentinci unašali su u Veneciju 16,000 butura latka, koji se prodavao u Berberskoj, u Egiptu, u Siriji, na Cipru, na Rodu, u Rumiliji, na Kandiji u Moreji i u Istri. Isti su Fiorentinci donosili na trg svaki mjesec

---

[1]) Arch. di Stato — Collegio, *Notatorio*, c. 41.

[2]) Na taj sajam dolazilo je preko 100.000 stranaca. Najglasovitije gostione bijahu: *Agnus Dei, Leon d' oro, Campana* u Rialtu, od koje je jedan dio bio svojina Marina Sanuda; *Cavalletto, Salvadego* i *Cappello* u sv. Marku.

[3]) Filiasi, *Memorie*, t 6.

[4]) Već je rečeno, da se u Veneciji skroz do druge polovice XVI. vieka računa samo sa zlatnimi dukati.

70.000 dukata, te su kupovali sukno, svilu, zlato srebro i dragulje, jer se nijedan grad nije mogao mjeriti s Venecijom obzirom na stvari, tičuće se razkoši i udobnosti. Bilo je tude 3000 tkalaca-svilara, a 16.000 tkalaca-suknara i pamučara. Kuće su bile procienjene na 7.050.000 dukata, a najamnina je iznosila do pol milijuna. Tisuću je po prilici plemića imalo dohodka od 700 do 4000 dukata svaki.[1]) Sliedećega vieka, kada su se Španjolci, Portugalci, a za njima Holandijci i Englezi počeli s Mletčani natjecati te direktno dovažati proizvode kolonijalne, poče trgovina mletačka propadati istodobno sa trgovinom hanseatskih gradova baltičkih. Venecija toga medjutim ne osjeti; silno nakupljeno blago omogućivalo je Mletčanom da i nadalje provode život sjajan. No vlada se dosjeti pretećoj pogibelji, te joj nastojaše doskočiti novimi uredbami. Država je i nadalje pomagala obrt i industriju, podieljujuć gradjansko pravo te osvježujuć narodni elemenat cvietom najradinijega svieta evropskoga. Vlada je davala bezplatan stan vunarom; no industrija ova predje kasnije skoro posve u ruke Njemaca i Engleza.[2]) G. 1576. imali su mnogi tkalci njemački svoja krosna i stan u ulici *Santa Croce*.

No već se g. 1502. zamislilo veliko vieće, videć kako se broj ladja umanjio tako, *da ih je jedva bilo moguće sakupiti 16, koje mogu po zakonu i naših naredbah sol voziti.* Njekoliko godina kasnije piše Cristoforo da Canale: „Njekad je republika sama mogla odpremiti velike mornarice, što danas (1539) nikako nebi mogla, akoprem je narod složan i pokoran; a to stoga, što je snabdjeven svimi udobnostmi te bi ga samo skrajna nužda sklonula, da se dragovoljno ukrca na galije". I radinost u arsenalih i poštena poslenost tesara, kalafata i veslara popusti koncem stoljeća, *gdje svi ti majstori nisu više bili onako dobroćudni kao njekada, pače ako i ne svi, a ono većina, bijaše razpuštena, liena, samo da ne kažemo opaka.*[3]) Dok je republika *sama opremala velike mornarice,* počimali su pojedini odjeli u svibnju odlaziti. Sa sviju strana jadranskoga mora dolažahu ovamo čili mornari, koji su se dobro plaćani te imajući pravo ponieti sa sobom stanovitu množinu trgovine, slobodnu od carine, rado ukrcavali na brodove, koji su ih

---

[1]) Govor dužda Tommasa Moceniga.
[2]) Englezi su sukno svoje davali bojadisati u Veneciji i Firenzi.
[3]) Arch. di Stato — *Relazioni*, Collegio v. Secreta F.ª 57. Relazione dell' Arsenale di Giov Priuli, 1591.

imali ponieti u daleke krajeve, gdje će vidjeti nove običaje te proslaviti ime domovine. I bilo je ime mletačko i poznato i poštivano posvuda. U istoj Indiji i Arabiji cienio se zlatan novac sv. Marka. Vasco di Gama našao je u Kalikutu dukat mletački, a Arapom dadoše Mletčani imena za težinu: rotol, kantar, drahma, unča itd. Englez Cooper tvrdi, da Azijati, u koliko je on vidio, putujuć od sredozemnoga mora do Kine, ne poznavaju drugoga novca nego cekin.[1])

Industrija još nije ćutila propadanje trgovine, a sukna mletačka, kojih se godimice do 28.000 butura proizvodilo, bijahu na glasu i u XVI. vieku po cielom svietu. „Sukna otkana u Veneciji“, piše suvremenik, „finija su od svih, što se u Italiji sgotavljaju, a i trajnija su i šira, nego li igdje u Italiji. Baršuni, svile, damaski, zlatni i srebrni brokati i širi su i trajniji, negoli igdje drugdje“.[2])

Mletčani su doista bili prvi što se takove industrije tiče. Marino Cavalli, poslanik mletački na dvoru francezkom (1546), govoreći o Genovljanih, Toskancih i Lombardih, opaža: „Njihov je posao sasma prema ukusu Franceza t. j. prave latke jeftine i slabo trajne. To baš i hoće Francezi, kojim bi dosadilo, kad bi nosili predugo jedno te isto odielo“. Kao dokaz, da je vunena industrija cvala, dosta je spomenuti prostrana ona zemljišta, *Chiovere* zvana, gdje se sukno na suncu raztezalo i ono probušeno kamenje na kućnih pročeljih, u koje se uticale duge motke, na kojih se vuna sušila.

Svilarska industrija, prije već u Veneciji poznata, procvate g. 1309.[3]) dolazkom Lučana protjeranih Castrucciom, koji su 50 godina kasnije sastavili bratovštinu pod zaštitom sv. Lica.[4]) Veliko je vieće dekretom od 3. srpnja 1410. zabranjivalo uvažati u Veneciju baršun, zlatni i srebrni brokat, što su sve proizvodili domaći obrtnici, a dozvoljavaše uvoz samo tkaninam iztočnim. Baršuni i svilene latke, što su se proizvodile u Veneciji, odlikovahu se svojim sjajem i trajnošću tako, da je svilarski ceh genovski zaključio, a senat mu potvrdio, da se mora podražavati mletački način

---

[1]) Filiasi, *Memorie*, etc. t. 6.

[2]) Paxi Bartolomeo, *Tariffa de pexi e misure, con gratia et privilegio*. Venetia, 1403.

[3]) U polovici XVI. vieka propadao je već taj obrt, ipak je godimice još uviek unosio 500.000 cekina. Filiasi, *Mem.*, t 6.

[4]) Crkva Lučana, zvana *del Volto Santo*, od koje imade i danas još ostanka, bila je do ruševina crkve *dei Servi*.

tkanja.[1]) Tako su se Mletčani morali boriti proti konkurenciji Fiorentinaca i Genovljana u Englezkoj i na glasovitih sajmovih champagnskih.

Njekoji htjedoše, da je i iveranje, koje su g. 1421. Fiammighi unesli, cvalo u Veneciji;[2]) no tko prouči valjano poviest mletačke industrije te vidi, da je svaka imala svoju školu i svoju matriculu, dvojiti će, da je osobito uspjevao obrt taj sagarski, o kojem ne ima viesti, da bi bio imao svoju matrikulu ili školu. Istina je medjutim, da se ta vrst umjetnih tkanina u velike cienila,[3]) da su se u XVI. vieku dvorane duždove palače ukrašivale sagovi i da su u XVII. stoljeću patriciji resili njimi svoje stanove.[4]) Istina je i to, da je u Veneciji bila koja tvornica sagova, jer je upravo u Veneciji otkan glasoviti onaj sag, predstavljajući bitku kod Pavije, a izradjen po nacrtu Tizianovu i nakitih Giulia Romana i Tintoretta štono ga je Karlo V. darovao markizu D' Avalosu.[5])

S pozlaćenom kožom, kojom su se oblagali zidovi, prevlačile stolice i vezale knjige, tjerali su Mletčani s Iztokom i s istom Španijom veoma razgranjenu trgovinu, koja im je unosila 100.000 dukata godišnjega dobitka.[6]) Obrt ovaj, koji je u XV. vieku imao 71 radionicu, spadao je u ceh slikara, kaošto i obrt pozlatara, koji su takodjer bili na glasu te često pozivani i u strane zemlje.

Med najkrasnije a ujedno i najglasovitije grane mletačke industrije spada staklarstvo i čipkarstvo.

Već u XV. vieku moralo je biti tvornica čipaka, jer su se g. 1483. prigodom krunitbe Rikarda III. englezkoga, rabile čipke mletačke. Ova se industrija, kojoj su osobitu pazku posvećivale duždovice Giovanna Dandolo Malipiero i Morosina Morosini Grimani, razlikuje od drugih velikih industrija lagunskih. Bila je i dična i koristna, ako i nije bila uredjena posebnim statutom, poput onih udružba, u kojih je narod razvijao silu i eneržiju svoju. Žene

---

[1]) *Capitoli dell' arte della seta,* cod. membr, Bibl. Università di Genova, c. 113.

[2]) Urbano de Gheltof, *degli arazzi in Venezia.* Venezia, 1878.

[3]) Veoma je krasnih sagovah i obzirom na izradbu i na kompoziciju sačuvano u palači Martinengovoj.

[4]) G. 1580. darova Bianca Cappello njekomu Tiepolu sbirku sagova, napravljenih u Firenci, a predstavljajućih poviest Davidovu.

[5]) Jacquemart, *Histoire du Mobilier,* liv. I, Paris, 1876.

[6]) Campori spominje u svojoj monografiji *Sulla manifattura degli arazzi in Ferrara* pozlaćenu kožu mletačku. *Atti dei Procuratori di S. Marco* (Arch. di Stato) spominje mnoge tvorničare takove kože.

su sasvim samostalno u svojih kućah čipkale, a u samostanih bavile su se koludrice u svojoj dokolici nježnim ovim i strpljivim poslom. Viena Vendramin Nani, kojoj je Casare Vecellio posvetio jedno od svojih djela, bijaše izvrstna čipkarica, te je u toj umjeći *podučavala ženski sviet svoje kuće, u kojoj su se sastajale najkrepostnije djevojke gradske.* Bogatstvom rasla je i razkoš. Niesu se čipkami kitili samo žrtvenici, odore crkvene, elegatna opleća i odiela ženska, nego i ista odiela mužkaračka. Tiskale su se mnoge naučne knjige o toj umjeći, izumljivali se novi oblici te se proizvadjale čipke odebele, izbočene mrežaste, gobinjaste, grotuljaste, listaste, uzlovite, na pokrsticu i dr. No od svih najglasovitiji bijaše *punto di Venezia*, s kojim se je tjerala živahna trgovina i u najodaljenije zemlje. Ovaj način čipkanja oponašali su u Francezkoj za Colberta, koji je u tu svrhu pozvao njekoliko čipkarica iz Venecije. Naročit zakon od g. 1542. zabranjuje upotrjebljavanje svilenih i srebrnih čipaka, širih od dva prsta, jer „*na veliku svoju štetu mnogi plemići i gradjani* razkošno njima urešuju svoje ponjave, jastuke i pokrivala prigodom rodjenja i krstitaka". U mletačkih arkivih imade još mnogo velikih naručba garnitura i ovratnika mletačkih plemkinja, koje su na taj način doprinosile k procvatu te industrije, koja je istom XVI. vieka započela propadati, dok nije napokon zamrla u Buranu i Pallestrini, da stoprv u naše dane opet uskrsne.

Staklarstvo je cvalo već tamo od XI. vieka. G. 1292. naredjuje dekret velikoga vieća, da se imadu staklane i staklarske peći, radi pogibelji od požara, prenieti sa Rialta na otok Murano, gdje je ta industrija imala već svoju *mariegolu*. Ceh se staklarski dielio u šest grana, a to su bili: proizvoditelji staklenog posudja, kristala, zrcala, mrndjela, biserja i napokon razni prodavači. Mrndjele, čini se, da su izum prvobitno njemački. U XV. vieku naručivahu Njemci u Muranu duge cievčice staklene, koji su se u Njemačkoj rezale u komadiće, vraćale se u Veneciju, koja je onda s njima trgovala u Iztoku.[1]) Nadalje proizvadjale su se vaze iz imitovanoga ahata, kalcedona, smaragda, hijacinta i drugih dragocjenih kamena.[2]) Ne zna se pravo, tko je izumio glasovita ona zrcala, koja su resila kneževske i kraljevske dvorane, no premda su u XVI. vieku me-

---

[1]) *Monografia della vetraria veneziana e muranese.* Venezia, Antonelli, 1874.

[2]) Scotto, *Itinerario overo descrittione dei viaggi principali in Italia.* Padova, Bolzetta.

talna ogledala bila joj u porabi, zna se, da su g. 1507. braća Dal Gallo tražila dozvolu, da smiju „*samo oni proizvadjati zrcala iz pravoga kristala, predmet koli dragocjen toli osobit*“. Bit će da je pravi izumitelj u XVII. vieku njeki Matteo Redor ili Reder, koji se spominje u mariegoli sv. Marije *dei Marzeri* kao „*izumitelj i tvornik kristalnih zrcala*“. Nad staklarskom industrijom imala je vlada politički nadzor; nutarnju upravu vodio je poseban ured, koji se svake godine mienjao, a na čelu mu bio gastaldo i banka.[1]) Radnici su redovito samo radili i spavali. Svakih su se šest sati izmjenjivali t. j. šest se sati radilo, a šest spavalo danju i noću kroz cielo vrieme, što su tvornice poslovale, najme 44 tjedna. Dan odmora bijaše subota; posao se u nedjelju ranim jutrom započinjao. U subotu je pako bilo živo i veselo na otoku, a radnici su, umivši se i obrijavši, oblačili najljepše svoje odielo. U Muranu se u XV. i XVI. vieku samo na dvih mjestih vino točilo,[2]) stoga se radnici sastajali u privatnih stanovih, *casini* zvanih, gdje bi se na karte poigrali. No nije manjkalo ni drugih svakojakih igara, kazališta,[3]) zabava, krugljanja, boja s bikovi, koje su i majstori i fabrikanti strastno volili. K ovim su zabavam dolazili i patriciji. Ne samo da je radnikom bio osjeguran stalan posao, nego im se osjeguravala i nemoćna starost. Svaki je dobivao godišnje mirovine 70 dukata. Ceh je skrbio za nemoćnoga druga, koji se iztrošio pred vatrom staklarske peći, radeći 18 sati na dan.

Uz toliki napredak industrije silno se dizao i broj i bogatstvo stanovničtva tako, da je sam Murano u XVI. vieku brojio do 30.000 duša.

Ne ima na svietu zemlje, u kojoj se ikada pokazalo toliko radinosti uz toliku savršenost, kaošto u Veneciji u ovo doba. Tko nije bio upisan u matrikulu kojega ceha, ubrajao se u najnižu prostotu. Proletarijata nije bilo, ili veoma malo. Popis od g. 1582. zabilježi samo 187 prosjaka. Javna je dobrotvornost bila mudro uredjena, a ostavljala se rado inicijativi privatnika. Vicentinac Gaetano Tiene, muž dobrotvoran i pobožan, utemelju u Veneciji prvu bolnicu za neizlečive; malo kasnije njeki kirurg Gualterio utemelji drugu do crkve SS. Giovanni e Paolo, a Girolano Miani, proživivši mladost svoju u vojničkih pustolovina, obrati se k bogu

---

[1]) *Monografia* cit.
[2]) Danas sa desetput manjim brojem stanovnika imade preko 20 krčama.
[3]) Pače se i opere davale.

te skupljaše djecu zapuštenu i bolestnu; hranjaše ju, odjevaše ju i odgajaše te tako ustroji prvo sirotište u Italiji. I u vrieme, kad se republika približavala svomu koncu od 137.000—140.000 stalnih stanovnika grada, nije bilo nego 5630 ljudi bez zanimanja ili zanata.[1]) Isti su dobri odnošaji bili i u pokrajinah. Pravom se opazilo, da nije nitko tako dobro orisao stanje podanika republike,[2]) kaošto Manzoni. Bratić Bortolo, koji je živio u zemlji sv. Marka, gdje se živilo mirno i razborito, taj Bortolo, koji nije nikada oskudjevao novcem te koji je zaklonio bjegunca Renza, prava je slika seljana, podanika mletačkoga. Tik do naroda lombarskoga, koji je pod španjolskim gospodstvom očajao, osiromašio, postao taštim, varalicom, sujevjernikom, neznalicom,[3]) stajaše slobodna zemlja sv. Marka, gdje je svatko, tko je imao volje da radi, bio primljem otvorenima rukama, gdje je radnik nalazio izdašna dobitka te, što je osobito važno, uživao sjegurnost.[4])

Sve su sile mletačke divnim načinom upravljene bile k jednomu cilju: k dobrobiti domovine, radine i vesele, svjetske i stroge, sjegurnoga utočišta i učenjaku i radniku. Na oko nitko nije bio sjeguran, nego ohola, moćna i premoćna aristokracija, koja navješta rat i sklapa mir; no narod ne uzdiše, već se pod vladom patricija domaže velikoga bogatstva, ne pozna strančarstva, oduševljuje ga povjerenje, koje tvori čudesa, i snaga, koja odoljeva svim zaprjekam: povjerenje i snaga što ju podaje radinost. Nije si urotami i bunami čovjek iz naroda osvojio mjesto uz bok oholim patricijem u državnih viećih, već svojom radinošću i čvrstom svojom voljom. Narod je usredotočavao svoje želje u tom, da se uzdigne do plemstva, s kojim su bila skopčana mnoga prava i povlasti. Malo po malo, trebajući država da osvježi smalaksale sile, otvori mu zlatnu knjigu. Mnogo je bogatijih pučana primljeno u veliko vieće prigodom rata chiogjskoga i kandijskoga, a kako se željkovao naslov patricija, dokazom nam je *Ser Lunardo dall' Agnella*, trgovac sa žitom iz ulice *Maria Mater Domini*, koji je za rata chiogjskoga nudio Signoriji sama sebe, jednoga slugu i trošak mjesečni za 50 veslača, samo da bude primljen u veliko vieće, a ne postigavši toga, umre s tuge.[5])

---

[1]) Sagredo, op. cit., cap. VI.
[2]) Id. ibid.
[3]) Cantù, *Commento storico di Promessi Sposi*. Milano, 1874, p. 63.
[4]) Manzoni, *Promessi Sposi*, c. 17.
[5]) Bibl. Marc., Cod XXIX, c. VII.

*

Napose iz dolina brescianskih i bergamskih dolažahu u Veneciju ljudi siromašni i marljivi, koji su se uztrajnim, a često i napornim poslom visoko uzdigli. Oko polovice XVI. vieka dodje iz Brescije njeki Bartolomeo Bontempelli, najmi dućančić, poče trgovati sitnom robom, posluži mu sreća, utemelji banku i obogati tako, da je mogao posudjivati knezovom, vojvodam i kraljevom. No požuda za novcem nije u njem ugušila darežljivosti Bontempelli podiže u sv. Salvatoru jedan žrtvenik, dade na svoj trošak popraviti crkvu *delle Convertite* u Gjudeki, dade 30.000 dukata za gradnju bolnice *S. Lazzaro dei Mendicanti* te joj vrh toga ostavi poslije smrti još 100.000 dukata.

Veoma je zanimivo uhadjati prve početke toga bogastva, kojim su se mnoge pučanske obitelji domogle plemstva u XVII. vieku.[1])

Njeki Giuseppe Persico n. p. dodje iz bergamskih dolina u Veneciju, stupi u dućan k njekomu trgovcu sa svilom u ulici S. Lio te je „*koli u dućanu toli u kući obavljao i najniže službe, paće donosio je iz javnih zdenaca vodu, potrebnu za kuhinju*“. Isti taj Giusseppe otvoru kasnije u Marceriji dućan sa svilom i brokatom te je „*sve do dana, dok si nije za 100.000 dukata kupio plemstvo, vlastoručno mjerio kupcem.*[2])“

Narod veoma naglo obogati te si podigne sjajne palače tik do patricijskih. Angelieri, došavši iz Luke u XIV. vieku, podigoše u sv. Marini palaču, koja bude kasnije svojinom obitelji Marcello, a Muti iz Bergama sagradiše palaču, koja dopadne u XVII. vieku

---

[1]) U XVII. vieku dobiše mletačko plemstvo stranci: Van Axel i Gheltof Holandezi, Njemci Widmanni, bivši trhonoše u njem. skladištu, Španjolci Fonseca, trgovci sa šećerom, Cotoni, grčki bankiri. Iz Bergama dodjoše: Tasca, trgovci sa kostretovinom, Gozzi i Castelli, trgovci sa svilom, Maccarelli, trgovci sa suknom, Zanardi, koji dodjoše u Veneciju sasvim siromašni. Nave, tvorničari karata, Giupponi, prodavaoci vrpca, Raspi, trgovci s vinom, Bergonzi, trgovci sa svilom, Pasta, koji prodavahu kabanice za galijaše i vojnike, Bettoni i Lino, mirodijari u Rialtu, Benzoni trgovci sa svilom, Celini, mešetari, Bellotti, trgovci sa konopi, Pelliccioli, trgovci sa suknom, Barziza i Carminati, bankiri. Nadalje upisani budu u zlatnu knjigu Brescianci: Cassetti, trgovci sa svilom, Bonvicini, trgovci s vunom, Bonlini, trgovci s voskom, Acquisti, željezari. Zolio, bijahu njekad mesari, koji su „*radili u Rialtu sa bielom pregačom i zasukanimi rukavi*“; Lucca, bijahu trgovci sa šećerom, Lazzari iz Trijenta, tvorničari sabalja, Laghi iz Švicarske, vunari, Polvano Milanci, Contenti, svilari, Verdizotti bijaše sin krojačev, *a kao dječak vodio je sliepca*, Semenzi, trgovci sa žitom, Curti, trgovci s marvom, Romieri, trgovci s dragulji, Toderini, trgovci s čipkami flanderskimi i mletačkimi, Gallo, kožari, Morelli siromašnoga roda iz Murana, koji su staklarstvom neizmjerno obogatili itd.

[2]) V. rukopis u Bibl. Marc. (It. Cl. VII, n. 1908).

gradjansku, a kasniji patracijsku obitelj Baglioni, koja silno obogati tiskarskim obrtom. Palaču u sv. Apolinaru na vel. kanalu, kasnije svojinu obitelji Tiepolo, sagradi, kako se veli, a što je nevjerojatno, gradjanska obitelj Cuccina po nacrtu Sansovinovom. Palaču u san Cassianu, sagradjenu od gradjanske obitelji Bonomo, kupi g. 1648. bergamska obitelj Albrizzi, koja obogati trgovinom sa platnom. Njeki Giovita Fontana dodje iz Piacenze u Veneciju g. 1577. da se bavi trgovinom, koja mu omogući, da si sagradi palaču u S. Felice na vel. kanalu. Jednoga mu sina imenova vojvoda Guise namjestnikom Caserte. G. 1646. ponudi obitelj Labia 100.000 dukata, da bude upisana medju patricije te sagradi ogromnu sgradu san Geremia, gdje je 40 plemića pogostila te je tom prilikom rabila samo zlatno posudje. Predsjednik De Brosses pripovieda u svojih putovanjih u Italiji, da je sve vrvilo da vidi, dragulje Labijove gospodje, koji se nisu bojali prispodobe sa dragulji kneginja i kraljica evropskih.

G. 1684. da se dobije novca za morejski rat, uvršteno bude u patricijat još 40 obitelji.

Bogatstvo, stečeno obrtom i trgovinom, na diku je Mletčanom, koji su si na taj način stekli odlično mjesto u historiji. Oligarhija nije ugušila radinosti naroda, koji si promišljenim i odvažnim radom steče materijalno blagostanje, dok su patriciji, zanemarivši trgovinu, kojom su postali moćni, driemali na svojih lovorih i na svom blagu te oštrili um svoj jedino političkimi lukavštinami.

POGLAVJE VII.

Patricijske palače — Biblioteke i sbirke umjetnina — Kuće pučke.

Oplemenjujuće umjetnosti mnogo djeljuju na privatan život. Već na koncu XV. vieka pokazuje se u svem dobar ukus, svugdje vlada umjetnost, počamši od skromne kuće pučke do duždove palače. Uzporedo rastućemu bogatstvu divno se poljepšavaju palače, koje se, kao da su ih vile gradile, iz vode podigoše. „Mnogobrojne su velike i bogate palače, koja od 100.000, koja od 50.000, koja od 30.000 dukata. O posjednicih njihovih neću ni da govorim, jer to može samo onaj, koji duže vremena boravi u Veneciji.“ [1]) Najamnina godišnja za stan patricijski iznosila je od 50—120 zlatnih dukata. [2])

Nutarnjost ovih kuća nije bila manje sjajna od vanjštine. Krasnom zapletu polukružnih lukova, stupovom na zasuk, na kojih počivahu zaošiljeni lukovi mramornih pročelja, odgovaraše u nutarnjem nakitu namještaj odaja, koje nisu bile doista ogromne, no slikane i uredjene strogom elegancijom. Gornji dio stiena bijaše sjajno izkićen, a nadstropje, *znamenito sa rezba i pomnjivo izradjenih arabeska,* košto veli Sansovino, bijaše ili na škatulje, izrezuckane i urešene zlatom i bojami ili je prema slogu XIII.

---

[1]) Casola, op. cit., pag. 7.

[2]) Arch. di Stato u Milanu. — Dopis poslanika vojvode milanskoga u Veneciji, Antonija Guidobona, 17. veljače 1462. — Sanudo, *Cronachetta* cit., pag. 31.

vieka sastojalo iz velihih i jakih greda, izrezkanih i oslikanih te se zvalo njemačkim.[1])

Stiene bijahu prevučene pozlaćenom ili posrebrnjenom kožom, sa cifrarijami i figurami ili svilenom latkom, izkićenom kadkada dragim kamenjem i zlatnimi pločami; pragovi i dovratnici bijahu urešeni rezbarijami i ukladami; komini sa svakojakim nakitom: vienci od lišća, slikami fantastičkimi, sirenami, amoreti po ukusu Lombardovu, sve bijaše divno i bogatstvom i izradbom. Med ostalim vidjeti je još i danas u duždovoj palači jedan primjer, kako su se urešavale stiene u XV. vieku u sobi *degli scarlatti*, koja je bila njeko vrieme spavaonica duždova, a kasnije sbornica vieća dvanaestorice, koji su nosili grimiznu togu. Oko nadstropja stere se veoma liepo izradjen okvir, sastojeći iz zlatnih ruža na modrom tlu, a komin, posao Lombardâ, izveden za duždovanja Agostina Barbariga t. j. izmed g. 1476. i 1501. zadivljuje svojom elegancijom i finoćom svojih nakita.

Od najnuždnijega do najsuvišnijega komada pokućtva sve je bilo umjetnički izradjeno. Conte Jacopo di Porcia u svom djelcu „*De Reipublicae venetae administrazione,*“ štampanom u Trevisu oko g. 1492. veli s njekim spočitavanjem: „A što da spominjem silan onaj i raznovrstan kućni nakit? Čemu da izbrajam dragocjeno ono zlatno i srebrno posudje? Čemu zavjese i sve vrsti pokrivala, kojimi upravo odsjevaju kuće vaše? U svem tom toli pretjeravate, da bi namještaj budi kojega privatnoga Mletčanina mogao nakititi i najprostraniju kuću kraljevsku.“[2])

Najmanje nam je preostalo upravo od pokućtva i zavjesa, jer što nije uništilo vrieme, razprodano bude tečajem vremena izvan zemlje. Ipak ćemo pokušati da opišemo, kako je bilo u patricijskoj palači u XV. vieku. Posred sobe, u kojoj je patricij najviše boravio, a koju bismo danas nazvali soba za učenje, stajaše ugladjen stol od orahovine, a na njem kao što i na zidovih ili na rogovkah bijahu bezbrižno poredovane anfore, glineno posudje, zlatne i srebrne vaze, mačevi, medalje, cimbali, lutnje i knjige uvezane u zlatnu kožu i arabeski urešene. Starinske su se stvari već tada volile te su se pod staklom čuvale statuice

---

[1]) Na taj su način izradjena nadstropja u crkvi S. Štefano i della Misericordia. Caffi, *Sulla scultura in legno,* pag. 14.

[2]) Cit. Morelli, *not. d' op. di dis.*, Pref p. XXIV. Bologna, Zanichelli, 1884.

i druge stvari izkopane.[1]) Sa stropa visjahu ili bijahu pričvršćene o zid lampe ukusa orijentalnoga iz pozlaćenoga bakra, iz bronca, cizelovane i emaljovane te urešene kristali raznih boja,[2]) ili fenjeri, nakićeni sa stupići na zavoj, sastavljeni iz zrcala raznog oblika, koji su svjetlili magičnom svjetlošću,[3]) ili svetiljke iz kovanoga željeza izbušene te sa veoma elegantnimi zavoji.[4])

U bibliotekah nalazimo dragocjene one rukopise na pergameni, nakićene miniaturami, koje su nam svjedokom neizmjerne strpljivosti samostanaca, kao što i ljubezne prostodušnosti onoga vremena.

Stolno posudje bijaše od zlata i srebra, a čaše i sklenice muranske odlikovale su se posebnim sjajem i ukusom, pače iste bakrene posude za hladjenje pila bijahu urešene bizarnimi damaskovanimi slikami.[5])

Spavaonica bila je ujedno primaonica. Kreveti bijahu okolo na okolo veoma bogato i sjajno nakićeni a otvor ložnice, koji su držale pozlaćene karijatide, bio je zaokviren izubanim okvirom, koji izpunjavahu šupljikovina i ukladina, ures veoma pomnjivo izradjen.[6]) Prvih godina XVI. vieka, pokriven bijaše duždov krevet zlatnom latkom, a Contarini, opisujuć palaču,[7]) veli, da je vidio u duždovoj palači „*la lettiera coperta de aurea majestate.*“ Do kreveta stajaše

---

[1]) U crkvici S. Giorgio degli Schiavoni u Veneciji imade medju slikami Carpacciovimi jedna, koja je znamenita za poviest običaja. a predstavlja sv. Jerolima u sobi. Svetac u bielom i crvenom odielu sa tamnožutim ovratnikom sjedi do pisaćega stola. Do noguh leže mu rukopisi, s kojih vise pečati. Na stolu izmed papira i crnilnice imade školjka i zvonce. U zidu izpod izdubine imade žrtvenik. Iza klecala i stolice, prevučene crvenim baršunom, stoji polica za knjige, na kojoj su liepim redom poredane statuice Venere, jedan konj i razni drugi starinski fragmenti. — O slikah Carpacciovih vidi ilustracije u Ruskin-ovu djelu: *The Shrine of the Slaves. Kent, 1877.*

[2]) Viollet-le-Duc, op. cit., t. I, 1-re partie, p. 149.

[3]) Takov se jedan fenjer nalazi u gradskom muzeju. Lazari, *Notizie delle opere dell' arte e d' antichità della Raccolta Correr.* Venecia, 1859. zabilježi jedan pod br. 938.

[4]) Takova jedna svetiljka divno izradjena bijaše u sbirci Mylius-ovoj u Genovi *(Catalogue de la Collection,* n. 337). Posao je mletački iz XV. vieka, a otisnut je u parižkoj *L' Art,* god. V, tom. IV, pag. 29.

[5]) „Les inventaires de XIV et XV siècles en mentionnent quelquesuns. Ces vases sont de cuivre, et pouvaient parfois contenir plusieurs flacons. *On les fabriquait principalement à Venise,* et ils passaient en Occident, pour des ouvrages de Damas, c' est à dire d' Orient. Les vignettes des manuscrits montrent parfois de ces vases larges, plats, de forme cylindrique ou triangulaire, dans lesquels sont placés plusieurs bouteilles ou flacons“. *Viollet-le-Duc;* op. cit., 2me partie, p. 148.

[6]) Veoma liepi model kreveta iz ove dobe narisan je u Polifilovoj „*Hipnerotomachia,*“ Venezia, Aldo, 1499.

[7]) Petri Contarini, *Argo Vulgar.* Venezia, Tortis, 1542.

klecalo izpod drvena oltarića, sa šiljastimi izšupljikanimi tornjići, sa svetci sa zlatnim odsjevom, a sve to izradjeno najtočnije, te je često rezbar urezao svoje ime do imena Vivarinijeva i drugih, koji su sliku naslikali.[1]) Ormari, škrinje za ruho, kutije za dragulje za darove nevjestam, koje su upravo rad toga zvale *doti* (viena,) bijahu izrezkane i oslikane prizori iz života i bitkami[2]) te se toliko trošilo na pokućtvo, da se moralo g. 1476. zakonom ustanoviti, da oprema jedne sobe: i drvo i zlato i slike, ne smije stojati više od 150 zlatnih dukata.[3])

No uza svu tu razkoš i eleganciju, u svemu bijaše nješto ozbiljna, i prem se ukus prilagodio postupice ideam preporoda, ipak i pokućtvo i posude i čitav stan ostaje duh sredovječni; u izdubinah stropa i na zidovih kaošto i na stolovih i stolicah iz tamnoga drveta slievaju se stupići na zavoj, troliste izdubine i nakit u spodobi ruže. Rezbarstvo se sve više usavršivalo. Glasoviti umjetnici Canozzi ili Gendesini Lendinarci,[4]) Morazzoni, glasoviti sa svojih okvira, braća Marko i Francesco iz Vicenze, koji su g. 1468. izradili kor u crkvi *dei Frari*, Bernardino iz Venencije, koji je mnogo radio za kuću Este, svi su ovi izrezavali i urešavali pokućtvo, koje je kasnije moda i vrieme odsudilo ili da ih uništi vatra ili da propadnu u dućanu koga starežara.

Mučan posao ukladanja, koji se obično zove *certosino* (posao kartauški,) po prijaznih onih radnicih, koji su provodili dane u samostanih, moleći i radeći dubačem, imade u Veneciji svoj početak. Od XIII. do konca XIV. vieka izradjivali su se krasni nacrti

---

[1]) Jedna od takih starih *anconâ* sa basriliefi obstoji u Torcellu. (*Finocchietti, Della scultura e tarsia in legno.* Firenze, 1873). Slike u izrezanih okvirih, sa dvostrukimi oslikanimi vratašci bijahu nakit, bez kojega nije smjelo biti sobe u XV. i XVI. vieku. U umjetno-obrtnom muzeju milanskom imade njeka vrst kapelice, čudnoga oblika, u njoj srebrna slika svetca. Potiče iz XIV. vieka. Sjećamo se, da smo vidjeli veoma liepu *anconu*, oslikanu Vivarinijem, u radionici jednoga mletačkoga slikara. Prodana je njekomu Amerikancu.

[2]) Takovih škrinja imade još, premda je bolji dio pokućtva iz XV. i XVI. vieka propao. Iz Brustolonova vremena imade samo malo komada i ti su slabo sačuvani, izuzam njekoliko okvira i glasovitih stolica vile *di Strà*, koji se danas čuvaju djelom u kralj. vili u Monzi, djelom u mlet. Akademiji. U palači Pesaro imade još po koji komad pokućtva mletačkoga iz najstarije dobe, a medju ostalim i jedan krevet veoma dobro sačuvan.

[3]) Arch. di Stato — M. C. 17 novemb. 1476.

[4]) Canozzi su izgradili glasoviti kor u crkvi sv. Antuna Padovanskoga, koji je g. 1779. izgorio i ormare u sakristiji sv. Marka u Veneciji. (Caffi, *Dei Canozzi o Genesini Lendinaresi.* Modena, 1852).

ukladbom omaštena drva, bjelokosti, kovnih pruga na kovčezih, škrinjah, stolovih, stolicah i naslonjačih sa širokimi nasloni.[1])

U sjajan mozaičan pod ukladalo se orientalni mramor,[2]) a dok se drugdje još za prozore rabilo tanko bjelo platno, nauljeno i ovošteno,[3]) ulazila je svjetlost u palače mletačke kroz okrugla stakalca, obrubljena olovom ili je ulazila oslabljena kroz staklene ploče oslikane ornamenti, grbovi ili slikami, poput onih izradjenih po nacrtu Bartolomea Vivarinija, koje su postavljene g. 1473. na prekrižju crkve S. Ivana i Pavla.

I kućne kapelice urešavale su se veoma razkošno, a broj im se tako umnoža, da je patrijarka Girolamo Querini, bojeći se, da ne opuste crkve, zabranio svećenikom pod prietnjom izobćenja misiti u privatnih kapelah.[4])

Bogatstvo se u svemu izticalo. Kada je Petar, kraljević portugalski, boraveći g. 1428. u Veneciji razgledavao patricijske kuće, pričinile su mu se, kako izvješćuju kroničari, *ne kao privatne kuće već kao palače kneževske i kraljevske.* Casola se u svom izvješću ne obazire samo na trgovinu, na umjetnost i bogatstvo Mletčana u XV. vieku, već ulazi i u kuće, opisuje ih te nam slika i kućni život. Pisac milanski, uveden od patricija Zorzija u kuću njeke plemkinje imenom Dolfin, koja bijaše od mala rodila, zapanji se s velike razkoši u sobi te uzkliče, *da kraljica francezka u takom slučaju nebi bila sjajnije opremljena.* Evo kako nam svojim jednostavnim i iskrenim opisom rodiljine sobe živo predočuje drevno ono doba:

„Kraljica francezka ili drugi koji gospodin francezki nebi u takom slučaju bio sjajnije opremljen. To isto reče i duždov provodić tvrdeć, da se ni presvjetla duždovica nibi u takom slučaju mogla ljepše nakititi. Spomenuti me je provodić uzeo sama sa sobom, jer mjesto nije moglo obuhvatiti mnogo osoba, a da sve vidim te da mogu i drugdje pripoviedati. Stojeći tamo, pitao me po više puta sad o jednoj sad o drugoj stvari. Nisam na nijedno pitanje

---

[1]) Jacquemart, op. cit., l. I.

[2]) „Ne ima ništa ljepšega, ukusnijega i trajnijega, nego li su takovi podovi. Čiste se i osvjetljivaju tim, da se brišu spužvom ili suknom, a tko hoće, da mu ostanu dugo svjetli, pokriva ih platnom, da se hodanjem ne omrljaju.“ Sansovino, lib. IX.

[3]) Belgrano, *Vita privata dei Genovesi*, cap. XIII. Genova, 1875.

[4]) Strogu ovu zabranu dokinu kasnije papa Kliment VII. Gallicciolli, t. III.

znao drugčije odgovoriti, nego stisnuvši ramenima. Sam nakit u sobi, u kojoj bijasmo i u kojoj bijaše rodilja, vriedio je dvie hiljade dukata i više. Soba nije bila duža od 12 lakata. U njoj bijaše komin sav od kararskog mramora, svetljeći se kao zlato, izradjen toli pomnjivo i toli liepo izkićen figurami i lišćem, da ni Praksiteles ni Fidias nebi imali šta dodati. Kako je strop bio liepo izradjen i urešen zlatom i modrilom te kako su stiene bile vješto izkićene, ne mogu opisati. Sama postelja izradjena na mletačku, vriedila je svojih 500 dukata. Toliko bijaše liepih i naravih figura, tolika bijaše množina zlata na sve strane, da dvojim, da je u vrieme židovskoga kralja Salamuna bilo toliko obilja, koliko ga se tamo vidjalo. Nakit i opremu kreveta i gospodje, t. j. pokrivala i jastuke kojih je bilo šest i druge zastore, radje ću zašutiti, nego li ih spominjati, bojeć se, da mi se nebi vjerovalo. Doista sve bijaše divno i prekrasno. Još hoću da kažem jednu stvar, koja mi se možda ne će vjerovati, nu jamcem mi je moj provodić, da istinu govorim. U istoj sobi bilo je 25 gospodjica mletačkih, sve jedna ljepša od druge, koje bijahu došle da pohode rodilju. Odjevene bijahu veoma liepo, kako već gore rekoh, na mletačku, ipak nisu pokazivale goloće nego 4 ili 6 prsta izpod ramena s jedne i druge strane. Imale su one gospodjice, što na glavi, što na vratu i rukuh, toliko dragocienosti t. j. zlata, dragulja i bisera, da ih se može procjeniti na 100.000 dukata. Lice kao što i ostala goloća, koja se vidjela bijaše im veoma dobro bojadisana.[1])

Medjutim ako i jest u stanu bilo toliko razkošje i toliko dobroga ukusa, ipak su se u veži, kojoj su po strani bila prostrana skladišta, stovarivale trgovine, dolazeće s iztoka. Trgovina nije sramotila plemenštinu imena, niti su smotci vuneni i burad sa mirodijami, potamnjivali slavu o zid obješenim zastavam i trofejem, dotičuć ih se.

Mlatačke palače imadjahu više ulaza, koji nisu išli kroz vežu, nego kroz prostrana dvorišta obzidana zidom sa arabskim kruništem[2]). U tih dvorištih bijahu zdenci s umjetno izklesanim grlom i one slikovite otvorene stepenice, kojim se još i danas divimo u palačah Sanudo (S. Maria dei miracoli), Cappello (S. Giovanni Laterano), Centanni (S. Tomà) itd.[3])

---

[1]) Casola, op. cit., pag. 109 i sl.

[2]) Tako primjerice palača Foscari.

[3]) Divne su zavojite stepenice, no ne odkrivene, u palači Contarini, poznate danas pod imenom *scala a bovolo dei Minelli.*

U XVI. je vieku preporodjena drevnost veće prevladala ideje sredovječne. Ona oživljuje u svoj svojoj veličini i u podpunom svom sjaju; želja za sjajem preotima mah, pak i nutarnja oprema stanova biva sve razkošnija i raznoličnija. „Što se tiče stanova — piše Sansovino pod konac XVI. vieka — pokućtva i nevjerojatnoga bogatstva kućnoga, nemoguće si ga je i pomisliti, a kamo li ga opisati valjano.... Premda su naši predjaci bili inače štedljivi, kad se radilo o opremi stana, bijahu razkošni bez mjere. Ogromne su to sgrade, a stropovi u dvoranah i drugih sobah pozlaćeni su i razno bojadisani te izkićeni slikarijami i drugimi izvrstnimi umjetninami.“[1]) A Franco piše: „Sgradam ovoga grada divimo se već kad ih samo iz vana gledamo, no ako im u nutarnjost zavirimo, to se ne možemo dosta nadiviti, jer su izkićene preliepimi slikarijami, rezbarijami, nakitom, sagovi, zlatom, srebrom i tolikom množinom drugoga dragocjenoga uresa, da bi onaj, koji nije sam vidio, kad bi mu se o tom pripoviedalo, držao sve za pretjeranu laž.“[2]) No bogatstvo nije se nikada udaljilo od dobroga ukusa, niti se je prestalo izumljivati nove motive za ormare, pojnice, škrinje, stolove, stolice, vrata i skamijice. „I doista, — rieči su Sansovinove — nigdje nećeš naći kuća niti ljepših niti sjajnijih niti za stanovanje udobnijih, što su ove.“ Privatan život ove dobe čita se iz slika, iz tapeta, iz posudja i pokućtva, kao što se čita život državan iz spomenika. S vremenom biva sjaj sve veći i očitiji te se ukazuje navlastito u veličajnih dvorana gornjih spratova, u paradnih dvorana i primaonicah, koje su bile tako velike, da bi se iz svake pojedine mogao danas napraviti cieli stan.[3]) Iz triema, urešena štukadurami i basriliefi, ne staje malo po malo trgovinâ, a uz stare grbove redaju se gorostasne bradatice, urešene mjedenimi grbovi i resami od crvene svile, sa sjajnim željezom, na kojem bijahu urezane pobjede, voće i trofeji.[4]) Stubišta se kite kipovi, nadpisi i fragmenti starih stupova. I u dvoranah se vješaju dragocjeni trofeji, štitovi i zastave.[5]) Kroz vrata s dragocjenimi mramornimi kvirovi, ulazi se u prostrane sobe, u kojih zlato, baršun i svila

---

[1]) Sansovino, lib. IX.
[2]) Franco, *Habiti*, etc. Venezia, 1610.
[3]) Selvatico, op. cit., VI.
[4]) 12 bradstica, kojim je bradatište 2 m. 32 cm. a željezo 97 cm. dugo, a 31 cm. široko, nalazi se u oružani mlet. muzeja. Lazari *(Notizia etc.)* opisuje ih pod brojevi 1314. i 1325.
[5]) Grevi, *Thesaurus antiquitatum et historiaram Italiae*, t. V, p. III.

odbijaju na sto načina svjetlost na stiene, o kojih vise slike, glasovitih mletačkih umjetnika. [1]) Viesti o slikarijah u prvoj polovici XVI. vieka, što ih je napisao, kao što se misli, Marco Antonio Michiel, a izdao Morelli, pokazuju nam, kolika je množina divnih umjetnina kitila tada zidove. [2]) Strop je počivao na gredah, izrezanih i zlatnimi arabeskami urešenih, sa korniži takodjer bogato izradjenimi po uzoru Sansovinovu. Što se tiče uresa zidova i stropova u XVI. vieku, imademo izobilje primjera u dvoranah *delle quatro porte*, Anticollegja i Collegja u duždovoj palači. Razkošni oni stropovi, ona vrata bogato urešena arabeski, divni oni kamini, sve su to posao Palladija, Vittorije i Sansovina, koji su tada bili prvi mletački majstori dekoracije. U veoma liepo izkićenom izdubku stajaše iza svilenih zavjesa krevet izrezan i oslikan najvještijimi majstori, [3]) sa damastnimi pokrivali, obrubljenimi zlatnimi i srebrnimi resami, i ponjavami izvezenimi i obšivenimi čipkami. [4]). U svakom uglu sobe stajaše sitnjak pun cvieća i mirisavih trava. [5])

Svuda vlada umjetnost, počamši od stolica baršunastih ili preobučenih slikovitimi tkaninami, od kožnatih tapeta crvenih ili srebrnih sa arabeski, cviećem, lišćem. pticami u riliefu, sve do drvenih skamija, veoma divno urešenih, [6]) do mjehovah, izrezanih i pozlaćenih i do ubavih sprava za komin. [7]) Postrane plohe na škrinjah bile su oslikane od vrstnih slikara kao što su Giorgione i Andrija Medulić-Schiavone [8]) te ukladjene od najboljih tadanjih umjetnika, medju kojimi se odlikuju fratar Giovanni iz Verone (1505) i Giorgio Veneziano (1510), koji je izradio kor messinski.

---

[1]) Tassoni, *Condanne*, pag. 64.

[2]) *Notizie d' opere di disegno, scritte da un anonimo e publ. e ill. da* I. Morelli. Bassano, MDCCC. Kasnije izdade ovo djelo Frizzoni, a spominje ga Zanichelli.

[3]) U kući *dei Proverbi* u ulici *Ss. Apoštoli* bijaše još prvih godina našega stoleća soba, opremljena po ukusu XVI. vieka sa krevetom veoma krasno izrezanim i oslikanim od njekog učenika Bellinijeva. Ovu viest imade Cicogna. Kuća bje 1840. porušena, a nosila je svoje ime od sliedećih dviju poslovica urezanih u plohorezbi: *Chi semina spine non vadi discalzo.* (Tko sije trnje, nek ne ide bos) i *Di' di te e poi dirai di me* (Reci o sebi. pak onda istom o meni).

[4]) Za sve ove navode vidi inventare XV. i XVI vieka u grad. muzeju, spom. *Racc.* Stefani i Arch. priv, Mocenigo.

[5]) Aretino, *Lett.* cit., lib. I.

[6]) Model takove skamije imade Giacomo Franco *(Habiti etc.)*, a predstavlja Sebastiana Veniera (1572).

[7]) Dvie divne figure, koje su služile za uzglavak na kominu prodane su, nije tomu davno, od jedne patricijske obitelji barunu Rotschildu.

[8]) I Giorgione oslikavao je prozorna stakla, ormare, posteljo, škrinje, uzimajući predmet većinom iz Ovidovih basna. Ridolfi, vol. I, p. 124.

Na stolovih i policah, pričvršćenih uz zid izšupljikanimi babci, stojahu knjige, sa divno izradjenimi i cizelovanimi sapinjačami, bojadisana staklenina muranska, pozlaćena i biserom posuta, vaze sa vitkimi ručicami, dragocjene majolike, fantastične životinje, ormarići iz aventurina, cizelovane i damaskovane posude s grbovi i znameni, srebrne zdjele,[1]), emaljovane čaše i pladnjevi s riliefi u tisuću boja. Kod koga god predmeta pustio je umjetnik fantaziji krila te ga uresio na poseban način, na njekojih su umetnuti dragulji kadkad prikazivali elegantan nacrt, a na mnogih se čašah i i vazah nije vidjelo zlata od samih modruljica i dragoga kamenja. *Njekoje srebrne posude, koje su se zvale alla veneziana, imadjahu iz nutra liepo cizelovane reliefe, a iz vana bijahu sasvim biele sa slikami, urezanimi posred okrugla prostora.*[2]) Velika i veoma liepa škaknica, izradjena od srebra i zlata, a urešena kalcedoni, jašmami i drugimi dragulji, sa figurami od najfinijega kristala, stojaše 5000 dukata.[3]) U tkaninah slievale su se najživlje i najoprečnije boje, a da ipak nisu vriedjale oka. Umjetnost je više vriedila nego li sama tvar, a dobar je ukus premagao zlato i dragulje. Medju damaskovanim oružjem, medju štitovi i kacigami najviše se odlikovahu proizvodi Mantovanca Ghisija (1554). Svatko je htjeo da imade sbirku oružja. U jednoj jedinoj dvorani Correrove palače (S. Simeone Grande) bijaše 14 okruglih štitova, 36 bradatica, od kojih njekoje prevučene baršunom, 8 turskih lukova, 12 sulica, 2 stiega, 1 zastavica, kućni grb sa kacigom i vučcem.[4]) Iz tuča pravilo se svašta i stvari velike i sitne kao žeravnice, uzglavci na ognjištu, sviećnjaci, zvonca, crnilnice, kao što i sve nuzgredno kod pokućtva.

Kada se udala Bianca Cappello, nastani se u u palači Trevisan (Rivo di Canonica) poslanik fiorentinski Mario Sforza. Zidovi bijahu oslikani i nakićeni svilenimi zavjesami. pročelje sa emblemi, slikami i grbovi dužda, Medicevaca i obitelji Cappello.

U palači Vendramin Calergi bijahu stupovi od orijentalne jašme, komini iz crnoga pješćanika, vrata bijahu ukladjena bielom kosti i ebanovinom. Tako zvana zlatna soba palače Cornaro ima-

---

[1]) U inventaru palače Dorrer popisane su mnoge srebrne posude, od kojih je svaka vriedila po prilici 100 dukata.

[2]) Campori, *Raccolta di cataloghi e d' inventarî inediti.* Inventario di guardaroba estense. Modena, 1870, p. 11.

[3]) Bila je svojina Jacopa Loredana Petrova od sv. Marije Formose (1526). Sanudo, t. XLIII, c. 385,

[4]) Museo Civico, Arch. fam. Correr, num. 71.

djaše veličanstven komin sa zlatnimi karijatidami, zidove pokrivene zlatnim brokatom, a pozlaćenje glavnoga korniža računalo se na 18.000 cekina. Kuća obitelji Tiepolo u sv. Apolinaru bijaše na glasu sa svojih komina iz grčkoga mramora, sa vratnih stupovah iz zelenoga mramora, sa stukadura na stropovih i sa pozlata. Može se kazati, da su u ovo doba skoro svi patricijski stanovi upravo obilovali sjajnimi damaski te zlatnimi i srebrnimi tkaninami.

Razvitak umjetnosti pokazuje nam promjene u narodnjem životu. Umjetnički predmeti bivaju sve razkošniji, sve finiji, no ne odgovaraju istini, niti su tako umjetnički zamišljeni i pomnjivo izvedeni, kaošto predjašnjem vieku. Pod konac XVI. vieka razkoš preotima mah te se i najskromnije prostorije pretrpavaju sjajnim pokućtvom. Tada počimaju ormari i ormarići, koji kao da su mozaici iz samoga dragoga kamenja; pokućtvo iz ebanovine s ukladbami od bjelokosti i dragulja, nakićeno cizelovanim tučom i statuicami. Stropovi se pretrpavaju štukadurami, a krivulje i zavoji svakojaki iztiskavaju ravne crte, što sve odaje ukus XVII vieka. Pod konac XVI. vieka broji Venecija po prilici 100 sjajnih palača. Najznamenitije sa svoje nutarnje opreme bijahu: palače obitelji Grimani (S. Maria Formosa) sa prizemnimi logjami, izkićenimi starinskimi kipovi i poprsji, s nadpisi, s izštukovanimi sobami i stubišti, koje su oslikali Francesco Salviati, Camillo Mantovano i Giovanni da Udine; palača obitelji Foscarini (Madonna del Carmine,) u kojoj je bilo pohranjeno mnogo starinskih dragocienosti; polača obitelji Vendramin, u kojoj je visilo slika Giorgionovih, Giambellinovih, Tizianovih i Michelangelovih, palača obitelji Cornaro (S. Luca) imadjaše soba upravo kraljevski urešenih, a velike palače Loredanâ (St. Ermagora e Fortunato,) Grimanâ (S. Luca,) Dolfinâ (S. Salvatore,) Cornarâ (S. Maurizio) stojale su svaka preko 200.000 dukata.[1]) Dvorišta bijahu zasadjena narančami, čemini i drugim mirisavim rašćem, a mnoge su palače imale krasne i dragocjene perivoje.[2]) U ovo su vrieme bili najglasovitiji perivoji: Erizzov u Sv. Kancijanu, Michelov u sv. Gervazu i Pratozu i obitelji Buono u sv. Angjelu, koji su svi bili divni sa svojih vodometa i riedkih bilina. Perivoj Cesara Ziliola državnoga kancelara, bijaše na glasu sa svojih orientalnih stabala. Sansovino[3]) izbraja mnoga perivoje iz svih kotara Venecije, a Mar-

---

[1]) Sansovino, lib. IX.
[2]) Scoto, op. cit.
[3]) Sansovino, lib. VIII.

tinioni u svojih dodatcih knjizi Sansovinovoj, spominje i mnoge druge, medju inimi iztiče onaj Santa Cattanea u Gjudeki.[1]) Najprije se prolazilo kroz dvoranu veoma bogato urešenu freski i uljenimi slikami te stupovnikom, koji je bio naokolo i kroz koji se dolazilo u dvorište, u kojem je bilo umjetnih špilja, vodometa iz pećina, veoma duhovito smještenih i posutih koralji, školjkami i statuicami. Tlo je bilo popločano oslikanom opekom, a svugdje su prodirali mlazovi vode. Kroz ovo se dvorište ulazilo u bašću, koja se sterala napram Malamoccu i Chiogji. Tude je bila množina riedkoga rašća i cvieća, a na kraj bašće bijaše logja, divno oslikana. „U kratko — tako završuje sav uznešen Martinioni — može se kazati, da je u tom stanju kopno i more, gora i dolina, grad i zaselak, šuma i lug, i vrt i sve ono, što može uznieti, što može razblažiti i duh i srdce.“

I u gradovih na kopnu udomi se sjaj i razkoš metropole i to preko mletačkih plemića, koji su upravljali onimi gradovi te silno blago razsipavali. Veliko vieće i senat, da stanu na put tolikoj razsipnosti izdadoše zakone — *dei reggimenti* zvane[2]) — kojimi se med ostalim opredjeljivalo, kako se imadu uredjivati stanovi upravitelja na kopnu. Zakoni se naravno izdavaju samo proti obstojećim zloporabam, pak tako iz ovih propisa, koji su medjutim ostali bez ikakvoga upliva, možemo zaključiti, da je razkoš u ovo vrieme morala prelaziti već sve granice.

Ovi su zakoni o razkoši zabranjivali n. p. da se ciela kuća crninom preobuče u slučaju smrti kojega člana obitelji. Isto tako bijaše zabranjeno prevlačiti svilenimi tkaninami zidove triema ili dvorana i soba, koji su se smjeli prevući drugimi tkaninami ili kožom, no ne oslikanom i samo do stanovite visine. Samo jednu je sobu bilo dozvoljeno ukrasiti sjajnimi tapeti. Zabranjeni su nadalje bili sagovi na podu, rakna protkana svilom i zlatom, svilene zavjese na prozorih osim u jednoj sobi. Nije smjelo biti više od 12 stolica svilom ili baršunom prevučenih; nije smjelo biti nijedne klupčice izšupljikane i pozlaćene; niti škrinja i ormara pokrivenih baršunom i svilom; niti pragova pozlaćenih; niti postelja pozlaćenih

---

[1]) „Na otoku Gjudeki, koji je od Venecije pol milje udaljen, imade mnogo perivoja i zdanja i u svrhu bogoštovnu i za porabu gradjana.“ Scoto, op. cit.

[2]) Najznamenitiji su oni od 22. srpnja 1593. M. C. i oni Pregadâ od 29. lipnja 1595., 20. ožujka 1598., 22. lipnja 1609. i 3. ožujka 1618.

i oslikanih; niti nebnica, niti zavjesa proti komarcem ili pokrivala zlatom izvezenih; niti balčaka zlatom okovanih, niti tokova baršunom prevučenih itd. Srebrnina nije smjela nadilaziti vriednost od 60 maraka. Kola nisu se smjela postaviti baršunom i svilom, niti okititi zlatnim nakitom, a smjela su biti samo dvoprežna. Konjska oprema nije smjela biti svilena, već od jednostavne kože. Zakoni su bili strogi, nu razkoš bivala ipak sve veća, tako da su se naredbe iz nevolje morale ublažiti. U drugoj se polovici XVII. vieka dozvoli upraviteljem opet sjajan namještaj za njihove palače i srebrnine u vriednosti od 1500 unča, koje se g. 1770. zaokružiše na 6000.[1])

Klasična kultura, raširena tiskom i svjetlost umjetnosti razpršiše stroge nazore sredovječne, a na njihovo mjesto stupa ljubav do sjaja i bezbrižno veselje. Preporod, veličajan svojom formom i svojim karakterom, donese i dobra i zla.[2]) U kućah mletačkih patricija, koji su bili i dobri vojnici i dobri trgovci, sastajala se množina pjesnika i učenjaka, a sveobća ljubav do nauke podiže posvud knjižnice i zbirke umjetnina od velike ciene. Osim javnih knjižnica manastirskih (SS. Giovanni e Paolo, S. Francesco, Frati minori, S. Stefano, dei Servi, S. Giorgio Maggiore, S. Domenico, S. Antonio),[3]) glasovita bijaše knjižnica Jacopa Contarinija u S. Samuelu, u kojoj je bilo vrh svih knjiga i rukopisa, tičućih povjesti mletačke, množina djela znanstvenih i umjetničkih, nacrta, sprava matematičkih i geografskih. U palačah odličnih patricijskih obiteljih: Barbaro, Dolfin, Valier, Erizzo, Mocenigo, Da Mula, Paruta, Gradenigo. Da Ponte, Michiel, Lollini, Soranzo, Malipiero i mnogih drugih, zauzetih za znanost i umjetnost, bile su bogate knjižnice s dobro uredjenimi katalozi.[4]) U ormarih i na ukusno izradjenih policah iz orahovine, bile su poredane knjige, bogato uvezane u pergaminu,[5]) a često i oslikane na rezu i hrbtu.[6]) Bilo je i umjetnič-

---

[1]) Arch. di Stato — Senato, 11 marzo 1653, 16 maggio 1682, 26 aprile 1749.

[2]) Gregorovius, *Lucrezia Borgia*, l. I.

[3]) Ovu je posljednju utemeljio kardinal Grimani, a bijaše prije svojina Pica della Mirandola.

[4]) Sansovino, lib. VIII.

[5]) Rossi, *Racc.* cit., vol. 14.

[6]) Giov. Btta Casotti, Fiorentinac, koji je 1713. sprovadjao u Veneciju Fridrika Augusta saskoga, opisuje med ostalim i manastir. S. Giorgio Maggiore te veli o bogatoj knjižnici, da „Knjige sa slikarijami, kojimi su im omoti urešeni, poredane na policah, podaju oku čaroban prizor poput kakova cviet-

kih muzeja, kamo su tudjinci dolazili kupovati statue, slike, nacrte i stare medalje.[1]) U palači obitelji Grimani (S. Maria Formosa) sakupi kardinal Domenico († u Rimu g. 1523) veoma sjajnu sbirku umjetnina, medju kojimi bijaše i glasoviti brevijar,[2]) njekoliko slika Memlingovih, Alberta van Ouwatera, Joakina Pateniera, Alberta Dürera i jedan karton Sanziov, predstavljajući preobraćenje sv. Pavla itd.[3]) Sbirke ove slika, kipova, ilustrovanih rukopisa, medalja, a navlastito historičnoga oružja, tokova posutih dragim kamenjem i pupčastoga posla zvali su se *Studî*. U Sansovinovo doba na glasu bijahu *studî* Gabiela Vendramina, Leonarda i Alvisa Moceniga, Francesca i Domenica Duoda, Battiste Erizza, Simona Zena, Giov. Grittija, Franc. Bernarda, Giampaola Cornara i drugih; a sbirke oružja Nikole Salamona, Nikole Soriana, Giambattiste Querinija, Catarina Zena, Luigja Pasqualiga, Fabija da Canale i dr.[4]) Andrea Odoni, preseliv se koncem XV. vieka iz Milana u Veneciju, trošio je silan novac, kupujuć starine i slike te nije moglo biti vladara, košto veli Aretino, koji bi imao tako razkošne postelje, toli riedke slike, toli kraljevski nakit.[5]) Nepoznati pisac, što ga je izdao Morelli izbraja u kući Odonijevoj stare kipove, koji su služili uzorom Juliju Lombardu, slike Giorgionove, Tizianove, Catenine, Bonifaciove, Palmine. Od istih slikara pak od Ivana Bellinija, Antonella, Memlinga, Mantegne, Dürera i dr. bilo je u kućah Tadije Contarinija, Girolama Marcella (S. Tomà,) Franc. Giglia, Gianantonija Veniera, Španjolca Ivana Rama i dr.[6]) Venecija, Verona, Brescija i Serravalle bijahu u cielom svietu poznati sa svojih tvornica oružja za gizdu,[7]) dobro očeličena, s damaskovanim gvoždjem, s balčakom od slonove kosti, izkićenim dragulji, s baršunastim tokom, urešenim pozlaćenim na-

---

njaka.“ — Casotti, *Lettere*, p. 18. — Obitelj Piloni iz Belluna imadjaše divnu sbirku knjiga, oslikanih na rezu i na hrbtu od Cesara Vecellija. Dragocjena ta sbirka prodana je u inozemstvo.

[1]) *Notizie d' opere di disegno*, etc. Prefazione.

[2]) Kupio ga je kardinal za 500 dukata

[3]) *Notizie d' opere di disegno*, etc.

[4]) Sansovino, lib. VIII.

[5]) Aretino, *Lett.* cit., l. II.

[6]) *Notizie d' opere di disegno*, etc.

[7]) „Već je tomu 40 godina, što su Vicenzo Leureiro i Luigi Caorlini u družtvu sa drugimi najznamenitijimi draguljari, napravili za Sulejmana, cara turskoga, dugu kacigu sa 4 krune i posutu tolikimi dragulji, da je vladar onaj, riedke mudrosti i moćan, košto svatko znade, bio silno iznenadjen, videć posao toli sjajan.“ Sansovino, lib, VIII.

kitom.[1]) I kacige su mletačke, prevučene crvenim baršunom, a nakićene pozlaćenim tučom, bile na glasu.[2]) Isto su tako slovila i glasbala mletačka kao najfinija i najbolja. Caterino Zeno posjedovao je veoma dragocjene orgulje, koje su bile sagradjene za Matiju kralja ugarskoga, a Agostino Amadi sakupio je bio njekoliko glasbala starogrčkih.

U kućah nižih stališa nije naravno bilo tolike razkoši, kao što u palačah, no isto toliko ukusa. Upornim i razboritim radom[3]) pope se narod oko polovice XVI. vieka do tolikoga blagostanja, da nije više htjeo da ostavlja domovinu i da se dade na pogibeljno more,[4]) već je jedino mislio o tom, kako će si udobnije urediti boravak u domovini. Vanjština je kuća sačuvala starinsku svoju jednostavnost. Sagradjene na dva i na tri kata imadjaše svaka shod, a oko izšupljikanih balustrada penjala se kadkada loza te je sizala skroz do zubaca izpod krova.[5]) Na krovu bijaše *altana*, od sprieda drvena logja (*liagò* zvana), a mjesto razkošnih patricijskih perivoja, okružavaše prijatne ove kuće vrtić. U sobah sa svjetlim i šarenim pločnikom, stajahu ormari, skrinje, postelje od orahovine, pokrivala, sagovi, kositreno i bakreno posudje, zlatni lančići i srebrna jedala.[6]) U skromnih stanovih gondolierskih bijahu zidovi okićeni slikami predjaka, uzori vesala, a kao znak djetinje ljubavi i štovanja često bi sin objesio do slike otčeve i zastavu, koju je u nadveslavanju zadobio.

---

[1]) U XVI je vieku bio mnogo u porabi dvorezi mač sa kratkim držkom, koji se zvao volovski jezik. Viollet-le-Duc, op. cit., t. VI, 8me partie, p. 172, 173, 174.

[2]) Id. ibid., p. 257. 273. U kralj. oružani u Turinu čuvaju se 4 kacige mletačke: 3 su jednostavne od omjedjena željeza, a jedna je prevučena crvenim baršunom, i nakićena pozlaćenim tučom i grbom obitelji Tiepolo.

[3]) Scherer, *Histoire du commerce*, etc.

[4]) Da Canale, *Dialoghi di militia navali* (Bibl. Marc.)

[5]) Takovu je jednu kuću bilo vidjeti do pred par godina u kotaru *campo santa Margherita*. Sada je obnovljena.

[6]) Sansovino, lib. IX.

POGLAVJE VIII.

Svatbe — Krstitke — Pogrebi.

U ženitbah se promjeniše stari jednostavni običaji, a skromni mirazi, koji su se običavali davati nevjestam u srednjem vieku, malo po malo tako se povećaše, da su koncem XV. vieka kadkada dostizali svotu od 15.000 cekina. Takove za ono doba ogromne svote, ne samo da su nanosile štetu privatnomu imetku, nego su k tomu odbijale od obrta, trgovine i brodarenja, jer je mladićem bilo mnogo udobnije da stiču imetak i da se obogaćuju ženitbom. Dekret senatov od 9. travnja 1535. opaža: „Mladež se ne bavi više niti gradskom niti pomorskom trgovinom, a niti drugim kojim pohvalnim obrtom, već sve svoje nade polaže u ove prekomjerno velike miraze". Stvoreno je bilo pače i zakona, koji su ograničivali miraz, tako onaj stvoren u Pregadih g. 1505. po kojem nije smio „nijedan plemić ili gradjanin dati miraza niti ga obećati, bilo on sam ili drugi za nj, više od 3000 dukata u sve, računajuć ovamo i pokućtvo i odielo i darove i nakit u obće sve, te se spomenuta svota nesmije prekoračiti pod nikojim naslovom".[1]) Po senatovom dekretu (1551. 3 srpnja) morao se je ženitbeni ugovor predložiti na potvrdu duždu, njegovim savjetnikom i cenzorom. Malo kasnije budu dozvoljeni mirazi od 4 i 6 tisuća dukata,[2]) no zakoni, koji su se s prva pošti-

[1]) Arch. di Stato — Pregadi, 4. nov. MDV.

[2]) Arch. di Stato — Gran Consiglio, 23 marzo 1551, 18 dicembre 1560. — Sanudo piše 16 velj. 1532, da se toga dana uz veliku slavu udala kći Ivana Cornera za Petra Morosinija te da je dobila 10 000 dukata miraza, i to 9000 u novcu, a 1000 dukata u robi i pokućtvu.

vali, izgube svaku vriednost; mirazi bivahu uviek veći, dok napokon ne dostigoše svotu od 40 do 60 hiljada dukata u srebru. Patričanke su medjutim mogle imati imetka i vrhu miraza, a muž je imao pravo zahtjevati samo miraz, no bio je obvezan, u slučaju smrti ili rastave, vratiti ga neoštećena. Kada se koji patricij ženio, morao je to u vrieme od mjesec dana javiti trim občinskim *Avogadorom* u prisuću dvojice svjedoka njegovih, a dvojice nevjestinih, koji su morali razložiti stanje otca njezina.[1]) Sinovi iz braka patricija sa gradjankom nisu imali pristupa u veliko vieće, ako li njihovi roditelji nisu dali prije ženitbe izpitati ženitbeni ugovor od *Avogarije*, koja je imala iztražiti zakonitost matere, otca i djeda zaručnice. Dokazi podastirali su se vieću, *colleggetto* zvanom, a sastavljenom od *Signorije* i triju *avogadura.*[2]) Ako li je plemić oženio robkinju, služavku ili *seljanku ili drugu koju osobu nizkoga poriekla*, gubio je on i sinovi mu plemstvo te se brojio samo kao gradjanin prvosjedioc.

Trošak oko opreme nevjeste bio je poslije XIV. vieka velik. Svaka je gospodja, vrh svoga miraza u gotovini i u nekretninah, donosila najmanje 12 baršunastih, brokatskih i atlasnih haljina, protkanih zlatom i srebrom, dragocjenih kožuha, ormare pune rublja, mnogo biserja, dragulja, zlatnine itd.

Ženitbeni običaji patricija bili su takodjer veoma sjajni. Dva dana pred svatbom dolazili su zaručnici rodjaci u pohode. „Kada je rodjak koji htjeo da pohodi zaručnicu, izilazila bi ona o bok starcu, koji se zvaše plesač *(il ballerino)* iz sobe pred te svoje rodjake, pošla bi pol drugi korak napred, poskočila bi, liepo bi se naklonila, oprostila se od njih i vratila se natrag u svoju sobu".[3]) Poslije ovih ceremonija silazila bi zaručnica u gondulu, sjela bi izvan pokrivena prostora *(felze)*, koji bijaše često atlasom prevučen[4]) na sjedalo sagom pokriveno te bi, praćena velikom množinom ladjica, išla u pohode onim samostanom, u kojih je imala koju rodjakinju. Tom se prilikom oštro pazilo, da bude sve opremljeno kako valja; ako li veslači zaručničini nisu imali crvenih svilenih čarapa, to su ih oni drugi sprovadjali rugom, vikom i fućkanjem.[5])

---

[1]) Arch. di Stato — Avogaria.

[2]) *Confutazione della Storia di Amelot de la Houssaie.* Amsterdam, 1769.

[3]) Franco, *Habiti*, etc.

[4]) Sanudo, t. XLI, c. 108. — Zakon od g. 1562. htjede da zabrani prevlačiti ove stanice svilom i atlasom, no uzalud.

[5]) Aretino, Lettere cit., lib. I, pag. 170.

Sa prozora i sa vrata od palače visjele su zastave, damasti, i sagovi, a palili se mužari. Klobuci i livreje sluga bijahu nakićeni zlatnimi resami, kolajnami, zlatnimi i srebrnimi zaponci.[1]) Zaručnike je kadkada preko 300 osoba sprovadjalo u crkvu, gdje se obavila ceremonija uz svirku trubalja i frula.[2]) Kod gostbe, kad koje sudjelavaše 60—70 gospodja, posluživalo se najodabranijimi jeli i poslasticami na zlatnih i srebrnih pladnjevih.[3]) Kod njekojih su ženitba svjedoci, kojih je bivalo do 40, davali svaki dar od preko 200 dukata. Sliedećega dana iza svatbe donašahu roditelji mladencem kolača i jaja, a ženi napose košaru, srebrni iglenik i napršnjak sa riliefi.[4])

Da svečanosti svatbene budu čim sjajnije, dodje u običaj u čast vjerenikom pjevati pjesme i držati govore, koji su se zvali *memorie.*[5]) Poslije gostbe, ustao bi tko te pripoviedao zgode i sjajne čine predjaka vjenčanih te bi tu svoju poviest začinjao dosjetkami i smješicami. No o tom će kasnije biti govora.

Družtvo *della Calza* (bječva) najviše je doprinosilo k veselju pri svatbenih svečanostih. U takih su se prilikah kadkada sklapale nove udružbe, kao ona *dei Contenti* (Zadovoljnih), prigodom svatbe Sebastiana Contarinija s jednom Grimankom, sastojeća od 13 članova.[6])

Tolikoj su se razkoši u pokućtvu i odielu, tolikomu sjaju pri plesovih i gostbah divili stranci te se zapanjio i Tan Gavardin, poslanik sultana egipatskoga, kada je, praćen od 10 crnaca, stupio u palaču Nani u sv. Gervazu i Protazu, gdje se bilo sakupilo 50 patričanka, odjevenih u zlatan brokat, pozvanih u svatove kćeri Nanijeve, koja se vjenčala s jednim Badoerom.[7]) Ničim se nije štedilo samo da bude veselje tim veće. G. 1507. priredi družtvo *degli Eterni* (vječnih) prigodom svatbe Luke da Lezze sa kćerju Ivana Krst. Contarinija, na polju san Paolo u posebnih u tu svrhu

---

[1]) *Legge proibitiva.* Senato, 1562, 8 ottobre.

[2]) „Uz svirku trubalja i frula vjenčala se u crkvi San Geminiana nečakinja Ser Alvisa Pasqualiga sa ser Zanfrancom Moroxinijem, što se odavna više ne čini, već se vjenčanja obavljaju skromno, a poslije se slavi pir. No trubljami i frulami pravi je stari dobar način". Sanudo, t. XI, c. 471 ter

[3]) Arch. di Stato — *Leggi proibitive.* Senato, 1483, 29 genn. m. v., id. 1503, 12 genn., id. 1504. 21 nov., id. 1562, 8 ott.

[4]) Mutinelli, *Costume veneziano*, cap. VII.

[5]) Najstarija svatbena pjesma *(epitalamio)* izpjevana je u XV. vieku u slavu Jacopa Balbija i Paole Barboro.

[6]) Sanudo, t. VI, c. 40.

[7]) Id. ibid., c. 20.

podignutih prostorijah veliku svečanost, koja je trajala do 4 sata u jutro. Predstavljala se *memorija*, kojoj bijaše predmetom Jason, kako ide da traži zlatno runo. Za gostbe donešeno bude u šest zdjelah 4000 dukata, jedan dio miraza zarnčničina, na što šaljivo opaža Sanudo: „To je jako liepo za onoga, koji to može".[1]) Drugu jednu svečanost, kod koje se predstavljala *Orba* (sliepa), komedija, što ju napisa Francesco Cherea, priredišе članovi družtva *dei Valorosi* (hrabrih) g. 1525. u kući Querinija Stampalije (S. Maria Formosa) u slavu svatova njekoga Querinija i njeke Mocenigovke. Toliko je bilo veselje tom prilikom, da su *valorosi* osam dana prije svečanosti nosili skrletno odielo.[2])

Kada je Venecija poslije Cambrayske lige sve sile napela, da i opet osvoji svoje pokrajine, opaža Sanudo, opisujuć njeke svetkovine, kako su mnogi mislili, da bi se novac, koji se trošio na bezposlice, mogao mnogo bolje upotrjebiti za rat. No dodje i strašan jedan dan, gdje nije bilo u gradu traga veselju. Dne 15. svibnja 1509. poslije poraza kod Ghiara d' Adda, odveze doista bucentoro dužda k vjenčanju s morem, *no sve je plakalo, nikoga nije bilo vidjeti na trgu, dužd je šutio te bijaše žalostan i kao mrtav.*[3]) A Vicentinac Da Porto, pišući 1. svibnja Savorgnanu, veli, da se ne čuje *„više po ulicah nikakove glasbe, što je na radost stanovnika ovoga grada u ovo doba običavalo biti veoma često"*.[4]) Venecija izadje iz one borbe pobjedonosna, a veselje se i opet vrati. Dne 26. lipnja 1514., dok je još trajao rat, koji se svršio godinu dana iza toga pobjedom kod Marignana, bila je u gradu sjajna svečanot u slavu vjenčanja Benedetta Grimanija sa kćerju patricija Vettora Pisanija. Njekoliko članova družtva *della Calza* opremi ladju, nakiti ju zastavami, priredi posebna sjedala i pokrije ona opredieljena za gospodje sagovi te dade sjajnu gostbu. poslije koje se počelo plesati. Praćena nepreglednim nizom gondola, uz veselo podcikivanje naroda sa prozora, prodje ta ladja uzduž cieloga velikoga kanala. Njekoji drugi članovi „bječve" opremiše isto tako sjajno drugu ladju, koju je s uzdignutim stiegom i grbom dužda Foscarija vuklo 6 ladjica. Bili su tude medju inimi i poslanici francezki i ferrarski te su i oni plesali, a ples je trajao do drugoga dana u

---

[1]) Sanudo, t. VII, c. 79.
[2]) Sanudo, t. XXXVII, c. 237.
[3]) Id. t. VIII. c. 213.
[4]) Da Porto, *Lettere storiche dall' anno 1509 al 1513.* Venezia, Alvisopoli, 1832.

jutro.[1]) G. 1519. bilo je pri svatbenoj gostbi u Grimanijevoj kući preko 350 gostova, medju kojimi i nećak vojvode saskoga;[2]) iste godine sudjeluju po prvi put svjedoci prigodom ženitbe Giambattiste Grimanija sa jednom nećakinjom dužda Veniera.[3]) Kada se g. 1524. udavala Vienna, nećakinja dužda Grittija sa Paolom Contarinijem dagli Scrigni, primi dužd, odjeven u crveni baršun i okružen od Signorije, u svojoj palači pohode zaručnika i svega mu roda. Sutradan bijaše u dvorani Pregadâ ples, koji završi sjajnom večerom. Sto je gospodja, nakićenih zlatnimi ogrlicami, biserjem i dragim kamenjem, sprovelo na vjenčani dan u crkvu sv. Marka zaručnicu, odjevenu ružičastim baršunom i zaručnika, odjevena crninom. Pred tom povorkom gospodja idjahu sluge sa bakljami, trubljači, kapitani i činovnici. Savjetnici i prokuratori smjestiše se u koru. Crkva kaošto i trg bijaše pun puncat ljudi. Poslije svečane mise, izadju gospodje na velika vrata, podju mimo *Procuratija* i udju zatim u palaču. Tude bude svečan objed, ka kojemu bijaše pozvano i šest pučanka. Poslije objeda, prije negoli će ostaviti palaču, baci se vjerenica plačući duždu k nogama. Poslije toga uzpe se sa svojom pratnjom na *bucintoro*, gdje započe ples. Uz glasbu i pucnjavu odplovi sjajna ladja velikim kanalom skroz do kuće Contarinijeve kod sv. Gervaza i Protaza, izkićene od vrha do dna tkaninami i sagovi. U sobah i dvoranah, u kojih su plamsale stotine svieća, započe naskoro ples. Izmed darova, što ih kumovi dadoše vjerenici, bijaše ponajljepši dar Bernarda Cappella, velika srebrna košara, u kojoj bijaše balzamovan sobol sa zlatnim lancem oko vrata.[4])

Svi dekreti Desetorice niesu bili kadri stati na put razkoši i sjaju pri svatbah. U travnju g. 1507. vjenčao se u Mestru njeki Priuli, koji bijaše iz Venecije protjeran, sa nećakinjom kraljice ciparske, kćerju Gjure Cornara. U svatovih bijahu mnogi patriciji, medju kojimi i dva prokuratora Tomaso Mocenigo i Domenico Trevisano.[5])

---

[1]) Sanudo, t. XVIII, c. 168.
[2]) Sanudo, t. XXIV, c. 196.
[3]) Bijahu to Antonio Bernardo i Federigo Contarini. Sanudo, t. XXIV, c. 343.
[4]) Sanodo, t. XXXVII, c. 267, 269, 274, 282.
[5]) Sanudo, t. VII, c. 17.

Prekomjerno razkošan život ove dobe predstavljaju nam kao u zrcalu Sanudovi *Diarî*, koji su dragocjeni kulturno-historički izvor.

No ne samo u obiteljih patricijskih, već i obiteljih *Segretarija*, nižega plemstva, svečano su se slavile ženitbe. U Morellija imade o tom njekoliko izvadaka iz pisane spomenice obitelji Freschi, koja spadaše k stališu segretarija. Tude stoji, da su se g. 1497. rodjaci Davida Freschija, kada se ovaj ženio, zaodjeli crvenilom i prebacili poramenicu od crnoga baršuna, kao što su običavali patriciji. Zaručnica imadjaše bielu svilenu opravu s veoma dugim povlakom i sa otvorenimi rukavi, koji su do zemlje sizali, vjenac biserjem posut, ogrlicu i pršnjak, koji je odsjevao dragim kamenjem. Vrh toga pripovieda rukopis o glasbenicih, koji su išli pred povorkom, o darovih duždovih, o plesovih i pjevanju, o zabavah i gostbah. G. 1504. kada se udavala Samaritana Freschi za njekog gradjanina bilo isto tako sjajnih svečanostih i gostba, glasbe i plesa. Zaručnica bje povedena u pohode duždu, običaj, koji je kod patricijskih svatba prestao g. 1501; k žrtveniku ju pako sprovede dvadeset matrona, a na čelo provoda idjahu svirci. Odjevena bijaše dvostrukom haljinom iz crvenoga baršuna, sa pršnjakom i rukavi zlatom protkanimi, kosa još bijaše biserom i dragulji prepletena, a zlatnim vjencem pričvršćena.[1])

Toliko vanjski nakit, mnogobrojne i raznovrstne ceremonije, skoro bismo kazali, ugušiše svako plemenitije čustvo i svaki nježniji izljev duševni. Ženitba bijaše njeka vrst javne svečanosti, često se sklapaše tudjim posredovanjem te se proglašivaše poput kakove naredbe u dvorištu duždove palače.[2]) Sjajno odjevena i bogato nakićena, praćena glasbom i čestitkami prijatelja i rodjaka išla je djevojka k žrtveniku, a da joj možda niti jedan kucaj srdca ne odade ljubavi napram čovjeku, s kojim je imala dieliti ugodnosti i neugodnosti života. Ovo pomanjkanje ljubavi u braku, koji se sklapao poput ugovora, da se zadovolji oholosti i obzirom konvencijonalnim, bijaše prvi crv. koji je raztočio obitelj i prouzročio obći nazadak.[3]) Suvremeni spomenici opisuju nam samo odjela, svečanosti,

---

[1]) Morelli, *Operette*. Venezia MDCCCXX, vol. I, pag. 149 i sl.
[2]) Sansovino, lib. X.
[3]) Takovih je mana naći u svako doba i u svakoj zemlji. Guicciardini govorio o braku u svojih „*Ricordi*“ kao o kakom poslu, kod kojega valja gledati samo na miraz i na političke odnošaje.

turnire i plesove prigodom ženitba; ljubav, čestitost i ljepota vjerenice samo su nuzgredna stvar.

Dobri stari običaji čuvali su se samo u puku, koji je takodjer uz veliko veselje slavio ženitbu, no ta se sklapala s ljubavi i nagnuća. Bog i sreća pozivala se u pomoć, a budućnost ganala se iz tisuću znakova, iz tisuću ljubavnih ganka.[1]) Na proštenjih zagledao bi se mladić u djevojku, započeo bi joj zalaziti pod prozore, šaptati joj o ljubavi, ljubav svoju odkrivati pjevanjem, koje su uviek zaljubljenici osobito volili.[2]) Neotesani oni i jaki radnici u arsenalu,

---

[1]) De Gubernatis, *Storia comparata degli usi nuziali in Italia*, lib. I. c. III. Milano, 1878.

[2]) Bernoni, *Tradizioni popolari veneziane.* Puntata IV. *Usi nuziali*, Venezia, 1877. Bernoni podaje nam njekoliko primjera ljubavnih pjesama, tako:

— Dago la bona sera a questa casa
Al pare e mare e quanta gente siete:
E la Marieta xe mia inamorata
Quela che in casa vostra voi tenete.

Mi passo per de qua e no la vedo;
Ela xe in leto, e mi tremo dal fredo:
Ela xe in leto col papà e la mama,
E mi meschin, la piova la me bagna.

Tako i sliedeća *serenada:*

Vieni cara a la finestra,
Dal balcon butite fora:
Dame almanco un quarto d' ora,
Che co ti vorìa parlar,

Vieni, bela, a la finestra:
Xe 'l tuo amante che ti chiama,
E l' è quelo che ti ama,
Che te porta tanto amor.

Mi son soto i to balconi
Co le mani giunte al peto:
Vieni, vieni. el mio dileto,
No me fare più penar.

Vegna lampi e vegna toni
Che paura no i me fa.
Co' so' soto i to balconi
No me pare de morir.

Gamba *(Serie degli scritti impressi in dialetto veneziano*-Venezia, MDCCCXXXII) navadja djelce iz XVI. vieka pod naslovom: *Frottole nuove de Lazaro da Crusola.* Evo njekoliko verzova iz jedne pošalice:

Mi son tanto inamorao
In dona Nina mia visina
Che me dà gran disciplina
Che me vedo desperao
Gnao bao, bao gnao
Mi son tanto inamorao

Mi me sento tanti afani
(Tuti i porto per so amore)
Che par proprio che sia cani

kada su išli udvarati kojoj djevojci, nakitili bi se svečano, poštrcali bi se mirisavkami i odjeli se baršunom.[1]) Ako li je mladić vidio, da njegova ljubav nalazi odziva, tražio je dozvolu od roditetja, da smije udvarati djevojci, a poslije njekoga vremena sastale bi se dvie obitelji pri večeri, gdje bi se formalno djevojka zaprosila. Poslije prositbe prstenovao je mladić svoju djevojku zlatnim prstenom, koji bijaše zalog ljubavi njegove. Kasnije su se izmjenjivali darovi: mladić je davao svojojoj dragoj ob uskrsu pogaču, o božiću poslastica iz mendula i meda *(mandorlato)* i voća u gorušici ukuhana *(mostarda)*, o mrtvom godu oslaštenih mendula, o Martinju kostanja, na Markovo ružin pupoljak; a djevojka je darivala svomu dragomu svilenih ovratnika, igala poprsnica, izvezenih rubaca itd.[2]) Nije u tom manjkalo ni sujevjerja te se nije smjelo dati na dar n. p. češalj, jer se njim izvodilo čarolije; knjige i slike svetaca, jer su prouzrokovale neugodnosti ; škare, koje su znamenovale zle jezike i gumbašnice, koje su sjećale na štogod bodljiva.[3]) Mladoženja birao si izmed svojih vjenčanog kuma (*compare dell' anelo*), koji je uz kutiju sladkiša, kitu umjetnoga cvieća i zlatan prsten, morao poslati nevjesti šest butilja malažkoga i ciparskoga vina i šest butilja rozolija za svatovsku gostbu. Vrh toga morao je nadariti crkovnjaka i pokloniti crkvi, u kojoj se obavilo vjenčanje šest voštenica. Vjenčanje je skoro uviek bivalo u nedjelju.[4]) Odjevena kao nevjesta išla je djevojka u otćevu sobu, bacila bi se na koljena te bi plačuć molila otca, da joj podieli svoj blagoslov. Poslije toga išla je u pratnji roditelja u crkvu, a poslije vjerskoga obreda vraćala se kući, gdje

---

Ch' al mi cor fazza brusore;
Che da tute quante l' ore
Mi me sento passionao
Gnao bao, bao gnao
Mi son tanto inamorao.

[1]) Quando che un Castelan xe inamorao
Et se ne ua su la gamba pulio,
Co la so miecra e rizzi petenao,
De pano fin e de veluo vestìo,
Co la so cinquelea perfumegao,
Che 'l sa da bon a la lontana un mio,
Tanto galante, ch' el no par de queli,
Che dopra in Arsenal dala e scarpeli.

(*Naspo bizaro* di Alessandro Caravia, in Venetia presso Domenico Nicolino, MDLXV, c. II.)

[2]) Bernoni, *Trad. pop.*
[3]) Id. ibid.
[4]) Id, Ibid.

bi se štogod založilo. Pod večer se pirovalo, a nakon toga započinjala je nevjesta s kumom ples.[1])

Običaji ovi, koji se djelomice održaše do dana današnjega, mora da su vema stari; njekoji budu predmetom pjesama, poslovica i legenda.[2])

U patricijskih se kućah isto tako sjajno slavio porod i krštenje kao što i ženitba, tako da je senat g. 1537., da stane na put prekomjernom trošku, zabranio pod kaznom od 30 dukata i patričankam i gradjankam primati za babina ikakov posjet osim od rodbine. Primalje su morale najkasnije tri dana iza poroda, pod pretnjom kazne od 10 dukata, javiti uredu *delle Pompe* ime i stan otčev. Da se notar uvjeri, vrši li se zakon, nalagao je kapitanu i poslužnikom ureda *delle Pompe*, da protraže kuće, te su ovi imali pravo ulaziti i u sobe, a navlaš u sobu rodiljinu. Tko bi se protivio, ako je bio patricij ili gradjanin, kaznio bi se globom od 100 dukata, a plebejac zatvorom, izgonom ili bi se odsudio na galiju.[3]) No prije nego li su izdane ove naredbe, za koje se kao obično slabo marilo, bijaše razkoš prešla već svaku granicu. Rodiljina soba, u kojoj se primahu patričanke prijateljice i rodjakinje, opremala se izvanredno bogato slikami i skulpturami, zlatninom i srebrninom.[4]) Košulje bijahu posve izvezene, a rubovi ponjava bijahu protkani srebrom i svilom.[5])

U najstarije doba krstila su se djeca, doista uronjivanjem, istom poslije njekoga vremena, pače i poslije koje godine. Kasnije se novorodjenče, okićeno dragim kamenjem, vozilo u crkvu na bogatih kolih pod sjajnim baldakinom,[6]) a kumova je bivalo kadkada do 50. U pratnji kumova išao je po tom otac k *avogadorom* te im je pod prisegom kazao ime i dan rodjenja djetetova.[7]) Vrh toga bili su naredbom vieća Desetorice od 31. kolovoza 1506. obvezani pod pretnjom izgona na uviek svi župnici u Veneciji, da najave u

---

[1]) Bernoni, *Trad. pop.*

[2]) Njekoje fantastične legende o ženitbi znadu i danas pučanke pripoviedati. Vidi Bernoni, *Leggende popolari veneziane*, I, II, III. Venezia, 1873.

[3]) Arch. di Stato — Pregadi, 15 ottobre 1562.

[4]) Sansovino, X. — Casola, op. cit.

[5]) Arch. di Stato — Senato, 7 dicembre 1542.

[6]) Arch. di Stato — Pregadi, 15 ott. 1462.

[7]) Ibid. — Avogaria del Comune, Nascite.

roku od tri dana plemićku djecu, koju su okrstili.[1]) Imena i dan rodjenja bilježilo se u zlatnu knjigu.[2])

O pogrebih, veli Sansovino, da su bili nada se sjajni. U prvo su doba u slučaju smrti bili veoma strogi običaji; bolestnik, komu se podjeljivala posljednja pomast, položio bi se na tlo pepelom posuto, a mrtvac se zamatao u ponjavu te pokrivao suknom. Samo onaj, koji je za života obnašao kakovu službu, smio se zaodjeti svilom i drugom kojom dragocjenom tkaninom.[3]) Malo po malo nestane i kod pogreba sjetnih i tjeskobnih ceremonija. Mrtvac se u provodu prenašao u crkvu, gdje bijaše obiteljska grobnica. Prvi idjahu znakonoše obrtničkih družina, za njima svećenstvo sa stolami raznih boja već prema svom redu, za ovimi sliediše, posred nebrojenih baklja, sa stiegonošom na čelu članovi one družine, kojoj bijaše članom pokojni patriciji, za ovimi pomorski kapitani i mornari sve dva i dva sa svićom u ruci, a napokon fratri laici nazvani *gesuati*. U sredini, posred nebrojnih svieća, nosila je osmorica lies sa mrtvacem, koji bijaše odjeven u zlatnu latku. Iza liesa išli su opet *gesuati*, za ovim služinčad u crnom odjelu, zatim *pinzocchere*, (vrst koludrica), zatim druge obrtničke družine, odjevene raznimi bojami sa koplji i bakljami, napokon djeca iz bolnice neizlečivih i iz bolnice sv. Ivana i Pavla te nepregledna množina naroda. Sprovod je redovito prolazio trgom sv. Marka i Rialtom.

Do XII. vieka ostadoše rake u pridvorju crkvenom, kasnije dozvoli vlada, da se optimati mogu zakapati i u samih crkvah. Rodbina je pokojnikova, kada se lies spuštao u grobnicu, udarila glasno plakati i naricati i kosu si čupati, što je još uvjek običaj u iztoku. U kasnijih vjekovih zaodjevali su palače crninom, a dan prije ukopa polazila je rodbina, odjevena u dugo crno odjelo k duždovoj palači i u Rialto te je tamo primala sažalovanja.

Kada je umro dužd, duždovica, koji od prokuratora ili veliki kancelar razvijao se još veći sjaj. Slika se duždova veoma sjajno izkićena

---

[1]) Sanudo, t. VI, c. 186 tergo.

[2]) Gradjansku i pučku djecu smjeli su župnici samo onda ubilježiti kao zakonitu, ako su posve sjegurno znali, da su rodjena od vjenčanih roditelja. U slučaju dvojbe. morali su zaiskati vjenčani list. Cecchetti, *La republica di Venezia e la Corte di Roma*, v. I, § 4, A.

[3]) Jedan dekret vieća *dei Pregadi* od g. 1334. veli: *quod cadavera mortuorum non deferrantur ad selpulcrum induta alio indumento quam stamineo, in poenam librarum quinquaginta exceptis palatio serenissimi ducis, doctoribus, juristis, equitibus, et moedicis.*

izlagala nad katafalk u dvorani *del Piovego*, gdje je ostajala tri dana a stražila su ju dva u crveno obučena plemića i kanonici sv. Marka. Ukop dužda Loredana bijaše veoma sjajan. Za sprovoda zvonila su sva gradska zvona, dućani bijahu zatvoreni, a smrt se Loredanova svečanim načinom objavila svim pokrajinam republike. Dvadeset i dva plemića u škrlet odjevena stražiše mrtvaca. Obrtničke družine idjahu pred liesom sa 119 zastava, a u sprovodu bijahu činovnici patriciji, mornari, duždova služničad i. t. d.[1])

Velike je počasti pogrebne izkazivala republika i poklisarom stranih država. Kada je 1497. umro poslanik Lodovica Mora, naredi Signorija, da se imade sliedećega jutra *u sv. Marku* dvostruko *zvoniti te da se imade pogreb njegov obaviti svečano.*[2]) I sbilja bijaše pogreb njegov nada sve sjajan.

Ne ćemo pogrješiti, ako zaključimo, da su i pogrebne ceremonije bile više izraz prekomjerne oholosti patricijske, nego li znak žalosti te da su služile više k tomu, da se pokažu živi, nego li da se izkaže počast mrtvim.

---

[1]) Romanin, *Stor. Doc.*, vol. V, pag. 339 i sl.
[2]) Sanudo, t. I, c. 555–561.

POGLAVJE IX.

Plesovi i gostbe.

Umjetnost i dobar ukus prodirahu u sve slojeve, običaji bijahu sve ugladjeniji, a jakoga onoga i strogoga duha, koji je narodom vladao za vojna križarskih i rata chiogjskoga, nestajalo je sve više. Razkoš bogataša nije se ograničivala na gradnju palača na javne svečanosti, na obrede ženitbene i pogrebne, već je zahvaćala i u život privatan, u kućne zabave. Rasipavalo se izvan kuće, a kod kuće se ipak nije štedilo. U pozlaćenih dvoranah, u dvorištih palačnih upriličivale se predstave, kod kojih se razvijala vanredna gizda, priredjivali se plesovi i gostbe kraljevskim sjajem. Plesovi na koje dolažahu preobučeni kardinali i prelati,[1]) nisu bili poput današnjih plesova, već je to bila zabava mnogo naravnija te je često plesala ženska sa ženskom, kao što takodjer mužkarci sami i ženske same.[2]) U običaju bijahu plesovi ohrabrica (*alla gagliarda)* i klobučni ples (*del cappello.)* Kod prvoga poredali bi se gledaoci okolo plesačica te bi jih bodrili uzklici i vikom, da se ohrabre te *da liepo skoknu, dražestno poskoče, umjetno se i veoma brzo okrenu i da izvedu mnogu drugu pristojnu kretnju, udarajuć sve kadterkad nogom o zemlju.*[3]) Ples klobučni bijaše njeka vrst figurovanoga plesa (contredanse,) kojim se obično zabava svršavala. Plesači posjedoše

---

[1]) Sanudo, t. LXI, c. 192.

[2]) Gregorovius, *Lucrezia Borgia*, l. II. Firenze 1874.

[3]) *La pazzia del ballo composta per M. Simeon Zuccollo da Cologna* — Padova, MDXLIX, p. 20.

u krug: ženska pozivaše mužkarca da pleše te si izmjenjivahu kapice koje imadjahu na glavi.[1]) Zabave u onih dvoranah, obloženih zlatom, dragocjenimi tkaninami i muranskimi zrcali, morale se biti upravo bajne.[2]) Baršunasta i svilena odiela u svih bojah, stostruki nakit bizarno udešen i svjetlucajući se dragulji prelievahu svjetlost od stotine svieća. Kasnije ćemo govoriti o velikih svečanostih, što ih priredjivaše država vladarom i poslanikom, koje su bile, da tako rečemo, apoteoza republike: sada ćemo navesti njekoliko primjera privatnih zabava. Giudecca, u kojoj sada vlada turobno mrtvilo, bijaše tada mjesto veselih sastanaka. U svojih „Diarî“ pripovieda Sanudo o sjajnoj gostbi, priredjenoj g. 1514. za više od 300 osoba u kući Vendraminovoj u Gjudeki u slavu gospodji vrhovnoga kapitana Alviana.[3]) G. 1517. priredi Gasparo della Vedova, tajnik vieća desetorice, u svojoj kući zabavu, pri kojoj se recitovala njeka vrst ekloge, te posluži mnogobrojne svoje gostove, medju kojimi bijahu i viećnici. *izvrstnom* večerom, sastojećom od jarebica, fazana ofriganih kamenica, marcipana i poslaštica. Gostove je razveseljivala glasba i pjevanje. „A sve to,“ veli iskreno i dosjetljivo Sanudo, „učini zato, jer želi postati državni kancelar.“[4]) Toliko je istina, da su ljudi u svako doba bili jednaki.

Sliedeće godine priredjen bude u Cornerovoj palači sjajan krabuljni ples u čast kardinala Cybo-u. Osim ovoga bijahu tude još dva kardinalu, koji su takodjer plesali klobučni ples.[5])

Družtvo *della Calza* doprinašaše mnogo k zabavam i javnim i privatnim, kaošto to na više mjestah dokazuje Sanudo. I drugovi *Ortolani* (vrtlari) zaslužni su u tom pogledu. G. 1518. prirediše ovi u kući Pisanovoj u sv. Paternianu zabavu te prisiliše mnoge patričanke, koje si u tu svrhu spremiše sjajna odiela od zlatnoga i srebrnoga brokata, da se odjenu skromnijim odielom.[6]) Isti su *Ortolani* u slavu principa bisignanskoga, Antonija di san Severino, koji zatraži, da ga primu u svoje družtvo, priredili g. 1521. sjajnu zabavu i gostbu u kući Venierovoj u sv. Angjelu na velikom kanalu, Pridvorje, triem i dvorane bijahu nakićene sagovi i slikami. Mjesto,

---

[1]) Id. ibid. p. 28,
[2]) Arch. di Stato di Milano — Ex litt. ill.mae d.nae Beatricis Ducissae Barij, Litt. Ill.
[3]) Sanudo, t. XVIII. c. 133.
[4]) Id, t. XXIII. c. 337.
[5]) Id. t. XXVI, c. 30.
[6]) Sanudo, t. XXVI, c. 151.

gdje je princip imao da sjedi, bijaše pokriveno dragocjenom, zlatom protkanom latkom. Na jednoj je kredenci izložena bila srebrnina, vriedna 5.000 dukata. Što je bilo ponajljepših patričanka tada u Veneciji, sve su bile tude, odjevene u svilu i zlatan brokat. Princip, liep, ljubezan i *lako zaljubljiv*, plesao je do kasno u noć. Glasba i šaljivdjije u svakojakih nošnjah najave zatim večeru. Princip sa dvanajstoricom svoje pratnje sjedjaše za posebnim stolom, a drugovi *della Calza* ga posluživahu, jer se tada smatralo za čast posluživati tako veliku gospodu. Bijahu 22 jela, medju kojima bijaše pauna, fazana, jarebica i tetrjebova, a pred svakim su jelom išla dva poslužnika sa bakljami. Hljebovi, kamenice i svieće bijahu pozlaćene.[1])

Alessandro Sansedoni Sienac, koji je pisao oko polovice XVI. vieka i bio kao takav na dobrom glasu, pripovieda o svetkovini, koju priredi 1. kolovoza 1552. u Gjudeki kardinal Marino Grimani, patrijarka oglajski, u čast papinom nećaku Ramucciu Farnesu. Pucnjavom mužara i svirkom frula i drugih glasbala dočekane budu plemićke ladje, pozlaćene, baršunom prevučene, pretrpane resami, kitami i nakitom svake ruke. Dvorane, dragocijenimi sagovi posažene, a okićene zlatom, slikami i ukusnimi tkaninami, razsvietljene bijahu nebrojenimi sviećami te pružahu čaran upravo prizor. Dvanaest plemića, odjevenih slikovitim odielom na mornarsku od zelenoga atlasa, postavljenim crvenom svilom s kapami i peri od iste boje, izadje iz jedne sobe, vodeći svaki od njih po jednu plemkinju u bielo obučenu. U dvorištu, gdje je bilo sakupljeno preko 3000 ljudi, izvodio je na obće udivljenje njeki Turčin naporne i čudnovate igre. Taj je, kako veli Sansedoni, jednim udarom pestice prebio tucalo od tuča, držao je u ravnovesju tri mača sa rtom u čelo uprtim, držao je izpravno u zubih gredu, koju su šestorica imala šta dizati. O vrh jednoga zvonika bijaše pričvršćeno uže, po kojem se velikom vještinom penjahu i spuštahu drugi glumari, izvodeći razne gimnastičke vježbe. U gjudečkom kanalu sakupilo se bilo da gleda te igre, kao što i nadveslavanje preko 3000 gondola, punih plemkinja i plemića sa svojom služinčadi, a sve je odjeveno bilo sjajnimi bojami i odsjevalo zlatom i srebrom. Mora da je bio to divan pogled. Dodje vrieme objeda. Prostrt bude stol za sto osoba. Njekoji su sluge podavali vodu za ruke u srebrenih zdjelah

[1]) Sanudo, t. XXIX, c. 329.

i kantah, izkićenih arabeski. Za objeda, koji je trajao 4 sata, a sastojao od 90 jela, razveseljivala je gostove glasba i šale šaljivdjija. Vrh toga dodju još 4 krabulje bizarno odjevene tunikom od bieloga atlasa i srebrnim skapularom, noseć svaka na ruci košaricu, punu svakojakih stvarca, veoma strpljivo i liepo izradjenih od koludrica te su ih dielile gospodjam. Na koncu gostbe razrežu se kolači, a sila se ptica razleti dvoranom. Gostovi veoma ugodno iznenadjeni, natjecahu se, tko će prije koju uloviti. Poslije započe ples, a kada su se svi gostovi oprostili, odpraćeni budu do gondola nebrojenimi bakljami.[1])

Za običnu čast trošili su privatnici navadno 400—500 dukata.[2]) Upravo se diviti moramo onomu obilju i množini jela, koja su morala ne samo sladiti okusu, već takodjer goditi oku gostiju pri častih.[3]) Kada je saobraćaj s iztokom postao živahniji, počela su se obćenito jela začinjati koricom, paprom, karanfilom, muskatnim orašcem, gjumbirom itd.[4]) Mletčani su dovažali s iztoka svakojake poslastice te njima onda trgovali sa gradovi sjeverne Njemačke. Ta je trgovina bila toli živahna, da se isti sok limunov vozio u bačvah iz Venecije na zapad.[5])

S bogatstvom bivala je i sladokusnost sve veća.[6]) Na stolu nije manjkalo najboljih i najobljubljenijih riba jadranskoga mora,[7])

---

[1]) Lettera di M. Alessandro Sansedoni a Mª Isifile Toscani. *Per nozze Sansedoni-Tolemei.* Siena, 1868.

[2]) Arch. di Stato-Senato, 9 gennaio 1488, Provedimenti su pompe.

[3]) Zanimivo je zabilježiti, da i u tom obstoji analogija izmed Venecije i staroga Rima. G. 189. pr. K. unese pobjedonosna vojska, vraćajuć se iz Azije, mehkoputnost u Rim. T. Livij piše: „Klica tudje razkošnosti unešena bi u grad (Rim) od vojnika azijskih. Ovi su najprije dovezli u Rim počivaljke s mjedenimi nogami, skupocjene sagove, zavjese i druge tkanine i, što se tada finim popokućtvom smatralo, stolove na jednu nogu i umjetne stolčiće za posudje. Tada su počeli citarašicami i sambukašicami i drugimi zabavami i razkošmi zasladjivati gostbe; a i same gostbe pripravljali su i većom pomnjom i većim troškom. Tada se počeo cieniti kuhač, koji je starim bio najniži rob i ugledom i službom. a što je prije bilo nizkim poslom (sc. kuhanje), počelo se smatrati umjetnošću. Pa ipak su ovi prvi znakovi bili tek sjene kasnijemu razkošju."

[4]) Dall' Horto (*Historia dei semplici aromati* — Venezia MDCXVI) izbraja sve mirodije, koje su se dovažale iz izt. Indije.

[5]) Arch. di Stato-Senato Mar. 1601, F^a^ 151; 1602, 14 marzo, F^a^ 153.

[6]) U drž. Arkivu imade pisana knjižica o potrošku od g. 1460. Neznani pisac bilježi dan za danom sva jela, koja su na njegov stol donašana. Jednoga dana zabilježi 11 jela, izmed kojih 3 vrsti mesa, 2 vrsti riba, sira, njekoja riedka jela i poslastice (B^a^ 134, *Miscelanea,* Atti diversi, ms.)

[7]) Constantino Cesare, *De li scelti et utilissimi documenti de l' Agricoltura, tradotti per* M. Nicolo Vitelli. Venetia, MDCLII, izbraja sve vrsti riba, koje su se u Veneciji najviše trošile, a med tima su sve najfinije vrsti jadranskoga mora.

pak kad nije dostajala ribarnica rialtska, podignuta g. 1332, sagradjena bude i druga na kraj mola, izpod državne kovnice te se je most, koji danas vodi ka kraljevskomu perivoju, zvao *ponte della pescheria* (ribarnički most).[1]) Kod sv. Marka bijaše i mesnica, no ipak su glavne bile u Rialtu u nesrušenom dielu kuće braće Querinija. Dvie trećine iste kuće, svojina braće Marka i Petra, budu srušene radi toga, što su isti upleteni bili u urotu Bajamonta Tiepola.[2]) Dio pripadajući trećemu bratu Ivanu, bude poštedjen i dodje kasnije u posjed občine.[3]) G. 1339. prenešene budu mesnice od sv. Ivana rialtskoga[4]) u veliku kuću Querinija, koju kasnije narod *Stalon* prozva, a napokon se u njoj živad prodavala. Potrošak živeža mora da je bio ogroman,[5]) ako je istina, što veli Sansovino, da se svaki tjedan prodalo 500 volova, 250 telaca i *nevjerojatna množina kozlića i živadi.*[6]) Sanudo pripovieda, da pri sjajnih gostbah nije manjkalo: „jarebica, fazana, pauna, golubova i svega, što se samo moglo dobaviti.“[7]) Izvanvedna množina zelenine i voća donašala se ne samo sa kopna, nego i sa zelene Gjudeke i okolnih zelenih otočića u Veneciju, u kojoj nije ništa raslo, no ipak svega bilo u obilju.[8]) Da se svakoj prevari na put stane, odredjivaše, država ciene. Tako se govedina nije smjela prodavati skuplje nego po 2 solda libru, ulje i lojenice po 4 solda libru, voz drva po 28 solada te su u svrhu nadzora imenovani bili občinski *carrizadori*, da se nikomu ne učini nepravda.[9]) I divljač se rado vidjala pri gostbah, te su Mletčani po starom običaju[10]) rado u lov zalazili. U tu svrhu

---

[1]) Tassini, *Curiosità veneziane*, t. II, p. 57. Venezia, 1863.

[2]) Arch. di Stato-Consiglio dei Dieci. Decreto 5 novemb. 1310.

[3]) Fulin, *La casa grande dei tre fratelli Querini.* — Arch. veneto, t. XI, parte I, 1876.

[4]) Cicogna, *Iscrizioni*, III, 40.

[5]) Cronologia veneta, štampana u Trevisu g. 1649 (kod Simeona da Ponte), bilježi, da se je u Veneeiji trošilo godimice 634.880 vagana kruha. Tuklo se 520 volova na tjedan, bilo je 200 trgovina sa plodinami i 54 gostione. — Cecchetri *(Saggio sui prezzi etc.)* izbraja ciene pojedinim vrstim živeža počam od druge polovice XV. vieka.

[6]) Sansovino, l. VIII, p. 316.

[7]) Sanudo, t. LVII. c. 192.

[8]) Id., *Cronachetta* cit., pag. 48.

[9]) Id., ibid. pag. 49.

[10]) U srednjem je vieku plemstvo talijansko i francezko veći dio dana provodilo u lovu. Gaston Phoebus, hrabar vitez onoga vremena, običavaše reći: „En chassant on évite le peché d' oisivité, car, qui fuit le sept pechés mortels, selon notre foy, il devrait estre sauvé: donc bon chasseur sera sauvé.“ — Kronika fratra S. Gallskoga pripovieda, da je i isti Karlo Vel. bio strastven lovac. U Veneciji reć bi, da je, prije nego li se izimio pušćani prah, mnogo lovilo puhalicom, jer se čisteći kanale i kopajući temelje nalazi veoma mnogo krugljica od krede, velikih kao lešnjaci.

*

služili su se malenimi ladjicami, koje su zvali *fisolare*, po ptici roncu, koji se u mlet. narječju *fisolo* zove te su na njih plovili dragami, loveć vodene ptice. Obale su tada bile obraštene šumami i omorikovci, u kojih se zadržavala sila takovih ptica. Plemići su išli u lov u velikom družtvu sa mnogim slugami ne samo u doline i polja treviška, nego i u okoliš padovanski, u šume vicentinske i i istarske. Glave se veprova i rogovi jelena vješahu nad vrata kao trofeja.[1]) U selih se pako obično lovilo mrežami, liepkom, sovom, kobcem, jastrebom i sokolom.[2])

U Veneciji jelo se i dobro i obilno. Da se pobudi apetit, običavalo se založiti gomoljika, kamenica, salate, kobasica, šunke i salame.[3]) Izmed raznih jela spominje Garzoni juhu tustu i mršavu, pozlaćenu, englezku, kiselu, carsku i napuljsku".[4]) Medju najobljubjenija jela broji isti Garzoni mesnjaču kremonsku, mozgovnjaču milansku, piacetinski sir, drobac na trevišku, lamprede binašćanske, ferrarske jesetre, modenske kobasice, genovske tjestenine, peružke drozdove, romanjske guske, lombardske prepelice itd.[5]) Gostba se svršavala svakojakim voćem kao: mendulami, trešnjami, pečenimi bučami, kruškami mirisavkami, kajsijami, dinjami, šljivami, grožđjem, breskvami itd. Jela su se pripravljala na čudan način. U svaki se je umok, osim u pikantne, sipalo sećera, a često se prilievalo mirisavih vodah;[6]) u njekoja se jela metalo pače i zlata, jer su mislili, da zlato srce kriepi.[7]) Osim vina iztočnih pila su se pri patricijskih gostbah vina ugarska, renska, mozelska i austrijska.[8])

Na stolovih blieštahu zlatni i srebrni sviećnjaci, pored zdjela punih poslašticah te veoma ukusno cizelovanih tanjura i čaša. Kada je kod dužda bivala čast, tada je u blagovalištu bilo izloženo veoma mnogo divno izradjenoga zlatnoga i srebrnoga posudja.[9]) No oko g. 1300. prevlačilo se zemljeno posudje bjelom zemljom iz Vicenze

---

[1]) Sansovino, l. X, p. 454.
[2]) Gallo, op.cit.
[3]) Garzoni, *Teatro*, pag. 586 i sl.
[4]) Id. ibid.
[5]) Id. Ibid.
[6]) Lacroix, *Moeurs*, etc., pag. 178.
[7]) Viviani, *Trattato di custodire la sanità*. Venecija 1626. p. 85.
[8]) U knjizi: *Nuova farmacopea universale* di Roberto James (Venezia, Pezzana, 1758) zabilježena su vina, koja su se pila u Veneciji mnogo prije nego li je knjiga tiskana.

Prigodom pira u obitelji Contarini g. 1775. poslužilo se gostove sa 39 vrsti vina, piva i rakije.
[9]) Rossi, *Race*, cit., vol. II.

te se umakalo u raztopinu od olova, sreša, pjeska i bjelutka,[1]) da ne promače. God. 1446. dotjerao je keramiku do velikoga savršenstva Fiorentinac Luca della Robbia. Naskoro se ta umjetnost udomi i u Veneciji, a na stolovih natjecahu se svojom elegancijom majolike sa muranskimi proizvodi staklenimi.[2]) Kadkada postavljalo se na stol male vodomete, statuice od šećera i drugi nakit. Oko stola razmješteni bijaju tronozi, stolice, klupe i podnožci, a ubrusi se smatahu u spodobi mitre, turbana, krune, piramide itd.[3]) Često su se blagovaonice i isti stolovi ukrasivali zelenilom i cviećem, posred kojega se u posudi vodom napunjenoj koprcale svakojake ribice. Sa stabalaca visjaju posrebrnjene košarice pune voćem, te zečići, kunići i ptice, svilenimi vrbcami privezane.[4]) Kod gostba bilo je vidjeti dvornike, peharnike i poslužnike, gdje dodavaju do rukuh vodu u srebrnih čašah, pružaju ubruse, poslužuje kod stola, peru čaše i režu jelo.[5]) U Trinciantu Vicenza Cervia opisane su tadanje gospodske gostbe,[6]) tako primjerice gostba, priredjena u slavu vjenčanja principa mantovanskoga (1581). Iza predstave jedne komedije, otvorila se prekrasna i veoma razkošno urešena dvorana. Preko pet stepenica uzlazilo se k stolu, nad kojim bijaše razapet baldakin, a pod njim posjedoše principi, vojvode i kardinali. Posred dvorane zaokupi stol, koji je odsjevao mletačkimi kristali, do sto veoma bogato opremljenih patričanka. Stolovi bijahu prostrti veoma fino izradjenimi stolnjaci, a ubrusi bijahu takodjer divno izradjeni. Jela mesnih, ribnih, tjestenine, poslaštica, voća itd. bijaše veliko obilje, a mnoga su jela donešena u raznih oblicih na stol, kao u spodobi lava, orla, pauna, fazana, konja campidoglskoga, Herkula itd.[7])

Prigodom gostba, da bude tim veće veselje, pjevalo se, deklamovalo, predstavljali se melodrami. Na časti kod dužda Agostina Barbariga improvizovala je Cassandra Fedele uz liru latinske stihove.

---

[1]) Raffaeli, *Memorie ist., delle maioliche di Castel Dorante*, p. 10.

[2]) „Venise se fit une célebrité par ses faïences légères à reliefs repousséss.“ Lacroix, *Les arts au moyen âge.* Paris, 1879, pag. 64.

[3]) Garzoni, op. cit., p. 587.

[4]) *Il Trinciante* di M. Vicenzo Cervio, ampl. e rid. d. cav. Reale Fusirotto da Narni. Venetia. Varisco, MDXCIII, pag. 50.

[5]) Garzoni, op. cit., pag. 587.

[6]) U palači Morosini u san Stefanu ima velika slika Bassanove škole, koja predstavlja večeru u Kani. Slikar nam tude predočuje gostbu mletačku. Mnoge patričanke n zlatnom brokatu sjede oko stola, na kojem je veoma pomno naslikano bogato posudje i elegantna staklenina muranska.

[7]) *Il Trinciante* etc. pag. 48.

U Catalogu Antonija Groppa,[1]) sakupljeni su naslovi njekih predstava, koje su se priredjivale pri javnih gostbah od g. 1571 do 1605.

I u vanjskom svietu slovili su Mletčani sa sjaja, kojim su počašćivali stiane uglednike. U čast Henrika III. priredjen bude u dvoranah vieća desetorice objed, kod kojega je sve bilo od šećera.[2]) Stolnjaci, ubrusi, tanjuri, noževi, vilice, kruh sve bijaše od šećera i tako dobro imitovano, da je kralj bio ugodno iznenadjen, kad mu se ubrus, koji misljaše da je platnen, smrvi medju prsti.[3]) U dvorani *dello scrutinio* bijahu druga dva stola, puna poslaštica i sećernih figura. Tanjur pred Henrikom predstavljaše kraljicu, sjedeću na dvama tigrima, kojim bijahu na prsima izradjeni grbovi Francezke i Poljske. Kralju s desna bijahu dva lava sa Palladom i Pravednošću, s lieva sv. Marko i David. Na drugih stolovih bijahu poredani šećerni konji, stabla, brodovi itd. Bilo je tanjura 1260, a 300 se šećernih figura podielilo medju gospodje.[4])

Nu nije se samo pri svečanih gostbah i častih, koje je priredjivao dužd, razvijao toliki sjaj, već su i privatne gostbe patricija bile isto tako razkošne. Stoga, da se tolikoj rasipnosti stane na put, izdalo se dekreta, koji medjutim kao obično ostadoše bez uspjeha. U XIV. vieku bijahu zabranjene večere i gostbe u družtvu žena, koje nisu bile u rodu, od rujna pak do konca poklada, a da se stane na put bezsramnosti i lahkoumju (*multa inepta et vana*), odredjeno bude, da nitko ne smije od Miholja do pepelnice *post sonum tertium campanae* zadržati na večeri niti mužko niti žensko.[5]) Kasnije g. 1450, zabranjeno bude priredjivati gostbe, kod kojih bi trošak od osobe iznosio više od pô dukata, ne bi li se doskočilo običaju, da se priredjuju razkošne gostbe, *koje su mrzke i Bogu i svietu.*[6]) Kušalo se takodjer obuzdati bezkrajnu razkoš u dekoracijah, ubrusih, zlatnom i srebrnom damaskovanom posudju.[7]) Tečajem XVI. vieka izdano je veoma mnogo takovih dekreta, koji su svi ostali bez uspjeka. Zabranjeno bijaše prodavati fazane, paune,

---

[1]) Groppo, *Catalogo dei drammi per musica,* etc. Venezia Groppo, 1745.

[2]) I Beatrice, žena Lodovica Mora, koja bijaše u Veneciji g. 1493. spominje u svojih spominjanih već listovih gostbu u duždovoj palači, gdje je objed sastojao od samih jela. priredjenih od šećera (Arch. di Stato di Milano.)

[3]) Della Croce, *Historia della publica e famosa entrata in Venezia del serenissimo Henrico III.* Venezia, 1574, pag. 24.

[4]) Della Croce, op. cit.

[5]) Arch di Stato — M. C. 13 febbr. 1339 M. C. 15 maggio 1356.

[6]) Ibid. — Senato; 14 gennaio 1450.

[7]) Ibid. — Ibid., 9 gennaio 1469, 14 gennaio 1495.

purane, lještarke, tetrjebove, zatim pastrve i druge riečne ribe, nadalje šećerni nakit i poslaštice osim običnih i marcipana.[1]) Namjestnikom pako u pokrajinah zabranjeno je bilo pod kaznom od 200 dukata priredjivati gostbe drugimi jeli osim onih, koja su u Veneciji bila dozvoljena; zabranjeno im bilo pod pretnjom kazni od 200 dukata slati na dar poslaštica i ošećerena voća, a kod jedne gostbe poslužiti mesom i ribami bilo im zabranjeno pod pretnjom globe od 400 dukata.

---

[1]) Ibid. ibid., 13 settembre 1549; 17 settembre 1549; Term. Provv. 21 gennaio 1559.

POGLAVJE X.

Odielo i nakit.

Nošnja se u Veneciji više puta mienjala, nu uviek bijaše sjajna i gizdava. Najfiniji zlatni brokati, baršuni, biserje, svila, kožusi od hermelina i sobola nosili se svetak i petak tolikom elegantnom naravnošću, kao da su bili jedini dostojni odjevati i kititi krasan mletački ženski sviet. U kronici del Lio čita se, da u Veneciji g. 1433. više od 600 gospodja *izilazi na šetnju u svili, zlatu, srebru, draguljih, te da ih je vidjeti kao kakove kraljice.* Po prilici oko polovice XVI. vieka ureza Henrik Goltzius u bakar raznolike oblike sjajnoga života mletačkoga, svatbe, slavja patricijska i dragocjene nošnje matrona. Nijedan narod, izuzmu li se stari, nije dostignuo Mletčane raznolikošću i bogatstvom nošnja. Jedina se je Francezka u XVIII. vieku natjecala s Venecijom, koja ju je za toli ogromno vrieme pretjecala. Osobito se rabilo tkanine svilene, baršunaste, porketne i kamelotne kojih se je toliko proizvadjalo, da ih se velika množina izvozila u tudje zemlje, poimence u Genovu.[1]) Oponašahu se najsjajniji tudji krojevi te se prilagadjahu nošnji narodnjoj. Kada su Mletčani došli u življi saobraćaj sa drugimi Talijani, zavrgoše nošnje orijentalne te poprimiše francezke, njemačke, španjolske, koje su već bile u običaju u cieloj Italiji,[2]) tako da se Dante gorko tuži, kako je nestalo starih i čednih nošnja fioretinskih,

---

[1]) Belgrano, op. cit., cap. XL.
[2]) Mutinelli, *Costume veneziano,* cap. V. Venezia, 1831.

a Giovanni Villani spočitava svojim suvremenicam, kako su „*prenâkićene zlatnimi, srebrnimi i bisernimi vienci i gobinjami, dragim kamenjem, mrežicami biserjem protkanimi i drugim svakojakim šarenim i dragocjenim nakitom glave, — a odjevene u izrezana odiela od raznih tkanina, svakojake svile s nakitom od biserja i dragoga kamenja na prsijuh i s raznimi znakovi i slovi.*“ A Sacchetti, opisujući toli često mjenjajuće se nošnje, uzkliče: „Pokaže li se kakova lutka u odjelu novoga kroja, sav se sviet za njom povadja.... Vidjesmo žene s ovratnici toli otvorenimi, da se vidjelo izpod pazuha, a na jednom okrene krcj te si one napraviše ovratnik, koji je sizao do ušiju.....“ Galvano Fiamma[1]) opisuje mladiće milanske, obučene na španjolsku, sa tiesnim prileżećim odielom, a Giovanni Musso, kronista piacentinski, jadikuje, što se suvremena mu mladež oblači odielom kratkim i tiesnim tako, da pokazuje bezsramno ono, što čednost hoće da bude sakriveno; nosi kratke i tiesne haljince, veoma duge vunene bječve, izvezene svilom, zlatom, srebrom i biserom. Mladići si briali glavu do pol uha te su nosili vlasulje, a svečano im odielo bijaše polovicom od jedne, a polovicom od druge boje. Žene si pako ovijale glavu zlatnimi ili svilenimi mrežicami, a odievahu se, kako svjedoči Musso, širokimi i dugimi baršunastimi haljinami, pasahu se srebrnim pojasom, a široki rukavi sizahu do zemlje i svršavahu u šilj.[2])

Carpaccio i Vittore Bellini isto nam tako slikaju Mletčanke, odjevene u ružičaste haljine, sa kratkim oplećem, izkićenim dragulji, sa golimi rameni, tankimi košuljami, a kratkimi svilenimi, zlatom izvezenimi rukavi.[3]) Početkom XVI. vieka piše Priuli u u svom dnevniku, da je u Veneciji dvie stvari težko izkoreniti: *svim stališem običnu kletvu i francezku nošnju, koja se čvrsto udomila, akoprem ciela Italija mrzi Franceze.*[4]) Svilene haljine najdivnijih boja i najrazličitijega kroja sa veoma dugom povlakom, nakićene srebrnimi puceti, podavahu ženama veličanstvenu elegantnost i dražest kraljica. Na trgu sv. Marka, na šetalištih sv. Stefana i sv. Pavla svjetlucali su se na suncu atlasi, brokati, svile, zlato i

---

[1]) Neizdana kronika (Lib. XVIII, cap. 6), što ju spominje Muratori *Antichità italiane,* Diss. XIV.

[2]) Manzi, *Discorso sopra gli spettacoli, ecc., degli Italiani nel sec. XVI.* — Mutinelli, *Costume,* c. V.

[3]) Vidi u kr. akademiji liepih umjetnosti slike G. Bellinija i V. Carpaccia, u kojih se zrcali život starih Mletčana.

[4]) Galliccioli, I, 341.

dragulji. Kada su patričanke odvrgle dostojanstveno odielo *alla dogalina* zvano, zaodješe se haljinom bez struka, koja bijaše izkićena zlatnim piciljem, a rukavi joj po dužini obloženi velikimi zlatnimi puceti.[1]) Ovratnik, držan uporedo žicom, bivaše sve viši te napokon nadvisi glavu, s koje se preko čitavoga odiela skroz do zemlje spuštala koprena.[2]) Povlake bijahu uviek veoma duge, rad čega kamaldulac Mauro Lapi preporuča u jednom svom pismu (1462) duždu Cristoforu Moru: *ne mulieres tam longas caudas in vestimentis habeant, et per terram trahant, quae res diabolica est.* U zimi rabili se široki kožusi i rukovnice od kunovine, sobolovine, lisičine itd., postavljene atlasom.[3]) Iz lista, štono ga 16. veljače 1444. Ramberto i Jacopo Contarini pišu bratu svomu Andriji u Carigrad, možemo razabrati, koli su se razkošno odievale gospodje. Pripoviedajuć o mirazu sestrinu, koja se udavaše za njekoga Foscarija, spominju med ruhom odielo od zlatnoga brokata sa kratkimi rukavi, drugo opet od zlatnoga brokata, obšiveno grimizom sa otvorenimi rukavi, podstavljenimi krznom od bjelke, povlakom od poldrugoga lakta; opet drugo odielo od sukna, prelievajućega se zlatom i modrilom, podstavljeno zerdavinom; opet drugo odielo sa rukavi do zemlje od brokatnoga ormezina. Med ostalim nakitom Foscarijeve vjerenice spominje se kopča za kosu s velikim zrnom bisera, kopča-naramka s velikim diamantom, biserom i rubinom, vrjedna 3500 dukata.[4])

Osim na glasovitih slikah Carpaccievih i Bellinijevih, moći je vidjeti veoma zanimivih primjera nakita na nekih skoro nepoznatih Carpaccijevih sličicah, koje se čuvaju u crkvi S. Alvise.[5]) Bibličke su osobe na tih slikah odjevene na mletačku.

Druga jedna slika Carpaccijeva, koja se čuva u gradskom muzeju, predstavlja dvie ženske vitka stasa, bogato odjevene, gdje sjede na shodu. Jedna od njih igra se s dvama psima, a pred njom dječak s paunom. Na shodu je vidjeti par papuča sa veoma visokimi podplati, njeku pticu, dva goluba, dvie posude za cviećе i voća.[6])

---

[1]) Vecellio, *Habiti antichi e moderni di tutto il mondo,* 1590, t. I.
[2]) Id. ibid.
[3]) Id. ibid. — Sanudo, *Cronachetta,* pag. 33.
[4]) Morelli, *Operette.*
[5]) Te su sličice veoma površno izradjene te potiču bez dvojbe iz mladih dana velikoga slikara. Svakako su veoma važne za poviest običaja.
[6]) Lazari, *Notizie della Raccolta Correr,* p. 10.

Djevojke dorasle za udaju pokrivahu si lice bjelom svilenom koprenom. Ako li se usudila ženska zla glasa oviti si glavu takovom koprenom, kaznila bi se najstrožije.[1]) Fantastično su se odjevale vjerenice, koje su kadkada nosile na glavi „krunu posutu riedkimi dragulji, kosu razpušteno preko ledja te izprepletenu zlatnimi niti i tako divno uredjenu, da su bile slične božicam".[2])

Mnoge su zaručnice nosile vrh kose umjetno razmetane, kapicu od baršuna.[3]) Druge su opet nosile odiela polovicom od zlatnoga brokata, a polovicom bjela.[4]) Jedna nam slika Bertellijeva predstavlja zaručnicu mletačku sa razpuštenom kosom, sa omašnom nabornicom oko vrata, razgaljenimi grudi, a odjevenu skupocjenim odielom od brokata sa cviećem i nakitom.[5]) Udove su pako nosile crno sukneno odielo s prostranom prevjesom *(zendado)* iste boje.

Kosu znale su si Mletčanke vješto splitat prema rumenom svom licu. Pletenice si ovijale i pričvršćivale oko malene krune od zlata *(alla ducale* zvane).[6]) Kada je baret odvržen, nosile su poculice, protkane zlatom i srebrom, postrance sa dvimi krili od čipaka, visećimi preko ledja, a posutimi biserjem i dragulji. Casola, komu ne izbježe ni najmanja malenkost, veli, da si pokrivaju oči kosom, koja je većinom kupljena. Isti Casola pripovieda, da su njeki seljaci trgovali kosom te da su ju izlagali na liepih motkah na trgu sv. Marka. Drugi jedan način splitanja kose u XV. vieku, sastojeći se u tom, da su se pletenice svijale u čunj,[7]) spominje pjesan latinska ovimi riečmi:

Harum hanc atque illam ex alienis
Capillis in summum verticem turritus
Nodus adstrinsit.

G. 1550. počeše si žene ruditi kosu i to počamši od ušiju do vrh čela, a onaj dio kose, koji se splitao pokrivao se njekimi

---

[1]) „Od njekoga vremena običavaju bludnice na sablazan dobrih, a kao zao primjer svakomu, da si, kad izilaze iz kuće, ovijaju glavu bjelim svilenim rubcem, što je inače nošnja samo djevojaka, koje se udavaju ili koje polaze u samostan". F. Loredan, *Prov. alle pompe*, 1598, 23 settembre.

[2]) Franco, op. cit., pag. 6,

[3]) Opisujuć svatbu Grimani — Trevisan (1517), veli Sanudo: „Zaručnica bijaše liepa ženska, razpuštene bujne kose sa kapicom od baršuna". T. XXIII, c. 201.

[4]) Id. XXIV. c. 196.

[5]) Bertelli, *Diversarum nationum habitus.* Patavij, 1589.

[6]) Vecellio, op. cit., t. I.

[7]) Tomasini, *Ritratto di Cassandra Fedele.* Padova, 1636.

poculicami, s kojih se spuštala prozirna koprena. Mišljahu, da im taj rudež osobito liepo pristaje; nu ne zadovolji ih na dugo te se naskoro pomamiše za plavom kosom, ne štedeć ni troška ni truda, kako bi im kosa dobila boju i sjaj zlata.[1]) U tu su si svrhu sve elegantne Mlečanke *mazale kosu različitimi vodami, prale ju jakim lugom, pomješanim svakojakimi mirodijami, korom od naranče, lupinom od jajeta, sumporom i sa sto drugih svakojakih ludorija.*[2]) Da osuše kosu, uzlazile su na krovove i na one otvorene drvene shodove te bi tamo lahko odjevene sjedjele na suncu, imajuć na glavi slamnati kolut šešírnoga oboda, koji se *solana* zvao.[3]) Zanimiv je medju ostalimi prepis kako se kosi daje plava boja, zadržan u u rukopisnom prevodu suvremenoga djela *Les Aphorismes*, što ga napisao Arnauld de Villeneuve, znameniti franceski liečnik XIV. vieka. Tu stoji: „Uzmi 4 unče crvene kitice, tragantne arabske gume 2 unče, tvrdoga sopuna 1 unču, droždine 1 libru, skuhaj to sve te tim maži na suncu kosu".[4]) Sada razumjemo, zašto su sve ženske na slikah mletačkih slikara plavojke. Prem se češljanje češće mjenjalo, nego li mjesec, to je reć bi ipak uviek bilo extravagatno, pače poslije g. 1550. nosile su Mletčanke uvojke u vis stršeće poput rogova.[5])

Prema veoma raznovrstnom ličenju bijaše i ličionik elegantno najfinijimi čipkami pokrit i veoma bogato snabdjeven. Tu bijaše stotina posudica i kutija sa pomastmi i mirodijami, i kefica, i kvačica, i zlatnih zrcala.[6])

Bizarna bijaše nošnja *calcagnettâ* ili visokih drvenih cipela, kojih se u grad. muzeju čuva raznih oblika. Ta je obuća u prvo doba služila gospodjam, da se ne zamažu blatom na ulici, a kasnije bude razlogom neobuzdane razkoši. Da se pokrije ta vrst štula, do pô metra visokih, morale su žene produžiti skuta. Dakako da nisu mogle hoditi te su se morale dati voditi ili od dviju služavka ili

---

[1]) Vecellio, op. cit., t. I.

[2]) Passi, *Donneschi difetti*, Disc. XXIII. Ven. 1618.

[3]) Vecillio, op. cit. — Passi, op. cit. — *Les femmes blondes selon les peintres vénetiens*. Paris, Aubry, 1865.

[4]) *Aforismi* di Arnaldo da Villanova. *A fare li cavelli biondi* (Mus. civ., Cod. Cicogna, 1248.) Vrh toga imade prepis, kako se kosi dade plava boja u rukopisu „*Ricettario*" u bibl. sv. Marka, p. 21, 53 (Cl. III, cod. IX). Mnogi se prepisi čitaju u spomenutoj knjizi: *Les femmes blondes*, etc.

[5]) Vecellio, op. cit.

[6]) U oporuci Bernardina Zanchija (1524), koja se čuva u grad. muzeju, spominje se lepeza i zlatno zrcalo.

dvaju kavalira. „Mletčanke“, veli češće već spominjani Casola, „čini mi se, da su većinom malene, jer da to nisu, nebi nosile papuče toli visoke, košto čine. Vidio sam ih doista njekoliko para i prodanih i na prodaju, koje su visoke najmanje pô lakta milanskoga, a njekoje žene, koje ih nose, pričinjaju se kao gorostasi. Hode dakako veoma nesigurno, ako se ne upiru o robkinje“.[1]) Ludomu tomu običaju, niti su mogle stati na put mnoge vladine naredbe,[2]) niti rugalice satira; drvena ta hodala bivahu sve viša. Medjutim nije manjkalo ni branitelja otoj ružnoj i pogibeljnoj obući. Čudakinja Angelica Tarabotti napisa joj u slavu pravu apologiju u vrieme, gdje su ta hodala prestajala biti u modi; a bilo je i takovih, koji su se trudili, da na tanko razjasne, kako valja hoditi u tih visokih papučah.[3])

Ogroman se novac trošio na čipke, kojimi se kitilo odielo, noćne haljine, poculice, rubci, pače iste cipele. Košulje bijahu veoma umjetno izvezene zlatom, srebrom i svilom, grimizne bječve protkane zlatom, ogrlice obložene biserjem, baršunašte kapice i ovratnici posuti cviećem od emaljovana zlata.[4]) Lepeze se pravile iz sitnoga perja, a šibke od bjelokosti ili željvine bijahu ukladjene zlatom, srebrom i dragim kamenjem. Rukavice se sgotavljale od čipaka ili od vezene kože ili svile.[5]) „Doista“, kliče Sansovino, „ne može se opisati bogatstvo u haljina i rublju Mletčanka; jer su sve njihove stvari, koli svilene toli prtene, vezene, izkićene, ugladjene i dotjerane do ljepote iglom, svilom, srebrom i zlatom tolikom pomnjom i čistoćom, kakove nećeš nigdje naći, što je dokaz fina ukusa i oštra uma“.[6])

Na prstih nošahu najradje prstenje sa turkizi, a na zapešću narukvice veoma ukusno izradjene.[7]) Iz zakona proti razkoši doznajemo, da se u Veneciji silna razkoš razvijala zlatom i dragulji, koje su Mletčani donašali iz Orienta te njima tamo od XII. vieka s Englezkom trgovali.[8]) Zlatarstvo je na lagunah bilo uviek u cvietu. Još prije požara od g. 1320. bijaše riznica sv. Marka na

---

[1]) Casola, op. cit., p. 14. — G. M. Urbani de Gheltof, *Di una calzatura veneziana.*

[2]) Arch. di Stato — M. C., marzo 1430. — M. C., 8 maggio 1512.

[3]) Caroso, *Nobiltà di dame.* Venezia, 1600.

[4]) Aretino, *Lettere,* l. I.

[5]) Rossi, *Racc.* cit., *Costumi,* vol. 2.

[6]) Sansovino, l. X.

[7]) Vecellio, op. cit., t. I.

[8]) *Flores historiarum,* etc. London, 1570, p. 340.

glasu s riedkih svojih dragulja, a poviest spominje kao veoma vješte zlatare g. 1138. Leona dal Molino, g. 1334. Mondina iz Cremone, g. 1412. braću Sesto, g. 1466. Leona Sicura, g. 1476. Livija d' Astore, g. 1483. Giacoma di Filippo, g. 1484. Vittora Camelija i Antonella di Pietro, g. 1495. Alberta di Pietro i Silvestra Grifa, g. 1500. Paola Rizza, koji su svi ili rodjeni ili udomljeni Mletčani.[1]) U drugoj polovici XVI. vieka nošahu žene silnu množinu prstenja, narukvica bogato izkićenih biserjem, diamanti, rubini, safiri, smaragdi i drugimi dragulji od velike vriednosti.[2]) „Veoma je malo patričanka" — veli Sanudo — „pače ne ima tako siromašne, koja nebi na prstijuh imala prstenja do 500 dukata vriedna, neračunajuć nevjerojatnu vriednost veliko zrnatoga biserja".[3]) Mora se ipak priznati, da taj dragocieni nakit nije služio samo izpraznomu ženskomu svojeljublju, nego su ga često u časovih goleme pogibelji gospodje dragovoljno polagale na žrtvenik domovine.

Zrcalo je moralo svaki dan dati gospodjam novih savjeta i nauka, a već od rana jutra navješahu na se silu čipaka, vrpca, ovratnica i koprena.[4]) I samo se umivanje izvrgne u razkoš. Odlične se Mletčanke kupahu u vodi, u koju mješahu moška, jantara, aloe, mirhe, cedrova lišća, trme, metvice itd.[5]) Blieda su si lišca osvježivale ličilom, pače ličile su si i iste dojke, koje su rad veoma izrezanih odiela[6]) bile sasma izložene oku. Da im lice bude svježe

---

[1]) Jacquemart, op. cit., l. IV.
[2]) Vecellio, op. cit, t. I. — Sanudo, *Cronachetta,* pag. 34.
[3]) Sanudo, Cronachetta.
[4]) *Les femmes blondes,* etc.
[5]) Marinello, *Ornamenti delle donne.* Venezia, MDCX, l. I.
[6]) *Naspo bizaro* di *Alessandro Caravia* ima njekoliko zanimivih verzova, upravljenih na žene. Evo njekojih:

No ue impiastrè i bei visi con beleto (Ne mažite si liepoga lica ličilom,
Ch'ehl ue uasta le carne, e ue le stropia, koji vam truje i nagrdjuje put.)
(Canto II.)

Fazzandose le tete rosse e bianche (Liče si dojke crvenilom i bjelilom
E descoverte per galanteria. te ih razgaljuju od dike.)
(Ibid.)

Fino quele che lava le scuele (Pače iste sudoperke
No se vergogna d'esser sbeletae. ne stide se da su oličene.)
(Ibid.)

Ob običaju nositi razgaljene dojke piše Casola:
„Mletčanke, osobito liepe nose na javi, koliko je samo moguće, gola prsa, hoću da kažem dojke i ramena, tako da sam se gledajuć ih često začu-

i bielo, oblagale su si ga noću komadom svježe teletine, koja je njekoliko satih ležala u mlieku.[1]) Bila je silesija tiskanih raznih prepisa, pripravljala se silesija svakojakih pomasti, kojima se imala očistiti svaka pjega s lica, *odstraniti svaka dlaka odkud god hoćeš,*[2]) omekšati i objeliti ruke i noge, nokti postati ružičasti, a put gladka i svježa.[3])

I mužkarci, koje nisu više trle brige trgovačke, mjenjahu veoma naglo nošnje te se povadjahu robski za modom, jedino što pridržaše patricijsku togu za svečanu sgodu. U XVI. vieku nošahu patriciji dugo odielo od crnoga sukna ili od raše, podstavljeno svilom, zakopčeno pod vratom željeznimi kopčami, tako da se vidio *pristao ovratnik košulje.*[4]) Ali pošto su to odielo nosili nesamo patriciji, nego gradjani, doktori, trgovci itd., odredjeno bude, da oni koji su imali pratiti dužda, kad je izlazio, imadu nositi odielo ljubičaste boje.[5]) Patriciji, za razliku od plemstva na kopnu, nisu nosili skoro nikada ni mača ni pištolja, osim pri velikih svečanostih.[6]) Duždov vitez, koji je stajao uviek do svoga gospodara te ga pratio u skupštine i na šetnju, bijaše obučen atlasom, svilom ili baršunom crvene boje, koja se rabila i za haljinac i za hlače i za cipele. Kod svečanih sgoda odjevahu se takovim odielom i senatori,[7]) koji su obično nosili crnu duždovku sa baršunatom štolom, koja je za vitezove bila od zlatnoga brokata, sa crvenimi bječvami i cipelami. Zimska se odiela, obšivena zlatnimi i srebrnimi gajtani, podstavljahu veoma skupocjenimi krzni.[8]) Šestnaest štitonoša duždovih bijaše odje-

---

dio, kako im odielo ne spadne s tiela. One koje mogu, pače i one koje ne mogu, odievaju se veoma sjajno te nose na glavi i na vratu silu dragulja, bisera i nakita; na prstijuh im mnogo prstenja sa velikimi rubini i diamanti. Rekoh, da i one koje ne mogu, jer mi se reklo, da nakit mnoge uzajmljuju. Veoma si vješto i umjetno liče lice i sve što se od puti vidi, kako bi bile ljepše vidjeti".

[1]) Rossi, *Raccolta* cit., *Cost.*, vol. 2, pag. 52.

[2]) Evo n. p. prepis. kojim se odstranjuje dlaka, uzet iz *Riccettarija* marijanske knjižnice:

„Uzmi u jednakih dielovih: žutoga sična (orpimenta), živoga vapna, arabske gume i mravljih jaja. Zatim napravi lušiju od cerova pepela, prije spomenute stvari valjano raztopi u lušiji i maži tim ono mjesto, s kojega hoćeš da odstraniš dlaku. Uspjeh je sjeguran, samo oči čuvaj".

[3]) Marinello, op. cit.

[4]) Vecellio, op. cit., t. I, *Habito ordinario e comune a tutte le nobiltà venetiane.*

[5]) Id., *Giovani nobili venetiani.*

[6]) Tiepolo, *Rettificazioni*, etc., vol. II, p. 362.

[7]) Vecellio, op. cit., t. I, *Habito del cavaliere del principe.*

[8]) Id., *Senatori moderni e cavalieri.*

veno kabanicom, baretom, hlačami i cipelami od crnoga baršuna a opasani bijahu svilenim pojasom.[1]) Mladići nošahu na glavi crne visoke barete, ovijene pošom ili gobinjom od liepih mrndjela sa kojom medaljom ili draguljem. Odjevahu se pako haljincem od atlasa, svile ili druge tkanine, obšivenim zlatnimi puceti, gajtani i čipkami.[2]) Dugu i rudastu kosu spuštahu preko ramena, pak rad toga savjetuje Lapi u spomenutom već pismu na dužda Mora, da zabrani mladićem nositi *capillaturas longas ut faciunt mulieres, idest post octavum et decimum annum.* Vojnička uniforma nije se mnogo razlikovala od onih u ostaloj Italiji. Samo vrhovni kapetan brodovlja nosio je visoki baret i kabanicu od zlatne latke, pričvršćenu na ramenu sa zlatnom kopčom. U istom odjelu svećeničkom vladala je razkoš. Župnici razlikovali se svojom modrom reverendom od ostalih popova, koji su nosili crnu, a klerici su nosili sivu. U XVI. vieku budu popovi, koji si pače ni bradu ne htjedoše brijati.[3]) prisiljeni, da se svi crno nose.

Ukusne talijanske sredovječne nošnje oponašali su i strani narodi, naročito Francezi.[4]) U ovo doba bude baš protivno: Talijani su primali tudje nošnje. U Veneciji, prem je u njoj bilo veoma mnogo stranaca, pokazuje se ta mana u mnogo manjoj mjeri, nego li u ikojem drugom gradu talijanskom, stoga se samo djelomice proteže na Mletčane onaj prjekor Sansovinov, kojim kori Talijane da su s nošnjom promjenili i duh narodnji, hoteć da budu sad Francezi, a sad opet Španjolci. No XVI. viek bijaše na izmaku, a u XVII. vieku zavlada i u Veneciji u nošnjah, kao što i u svemu, baš bezumna razkoš.

---

[1]) Id., *Scudieri del Doge.*

[2]) Id., *Habito di giovanetti della città*

[3]) Kroz 130 godina, piše Galliccciolli, prkosili su mletački popovi svim patrijarkinim dekretom, koji im nalagahu, da si briju bradu.

[4]) Viollet-le-Duc, *Dictionnaire,* etc. vol. 4, 5^{mè} part., p. 468.

POGLAVJE XI.

Zakoni proti razkoši.

Dična ona ozbiljnost otaca bijaše zaboravljena; na izmaku XVI. a početkom XVII. vieka sve više uzmiču gradjanske krieposti pred zamamljivom družtvenom razpuštenosti.[1]) Republika uznastoja obuzdati mah preotimajuću razuzdanost, no sjaj i razkoš bijaše prava potrjeba naroda, koji si je nada sve najradje nasladjivao oči. U početku XVI. vieka na toliko je već razkoš počela mah preotimati, da je poslanik Helian na saboru u Augsburgu g. 1508, pobudio silnu zavist u njemačkih knezova, pripoviedivši im, kako je u Veneciji obćenito u porabi srebrno posudje, dočim oni jedu iz zemljenih tanjura i rabe posudje iz prostih kovina.

Zakoni proti razkoši podavaju nam sliku običaja i navada mletačkih.

Već g. 1299, zabrani veliko vieće nakit za kabanice i kožuhe skuplji od 5 lira piccola, zatim zabrani puceta od zlata i od jantara skuplja od 10 solda grossa. Vrh toga bijaše zabranjeno posjedovati više od 2 kožuha od kunovine, a više nego jednu kabanicu, podstavljenu svilom.[2]) Poslije njekoliko godina odredjivaše drugi opet zakon, da nijedna ženska, stanujuća u Veneciji, ne smije nositi

---

[1]) Razkoš bivaše u Evropi obćenita. Koncem XVI. vieka grmio je René Benoist, jedan od izpoviednika Henrika IV., proti razkoši u nošnjah i nakitu svojega vremena. Svaka pretjeranost izazivlje odpor, a Ivan Schweichen pripovieda, da su g. 1571. plemići slezki sklopili „družtvo nećistih“, čiji su se članovi zavjetovali, da se neće nikada umivati.

[2]) Arch. di Stato — 1299, 2 maggio. M. C. Fractus, c. 194.

dragulja, niti srebrnih pojasa skupljih od 10 dukata, niti džepova biserom vezenih, niti nakita za kosu od zlata, biserja i mrndjela. Sve ukupno ruho djevojke za udaju nije smjelo stojati više od 30 lira, a žene udate više od 70 lira grossa. Zakoni su opredieljivali svaku tricu, a uspjeh im bijaše upravo nikakov.

Što se tiče mužkaraca, to je dječakom izpod 12 godina zabranjeno bilo nositi nakit od zlata, srebra, bisera, odjela od baršuna kožuhe od kunovine, zerdavine itd. Počam od 12—25 godine dozvoljeno je bilo nositi pojase vriedne do 25 dukata.[1]) Zabranjena bijahu i žalobna odiela od crnoga i tamno-zelenoga sukna.[2]) Nu kako da se svimi zakoni doskoči taštini ženskoj? G. 1437. zabranio bijaše i patrijarka Lorenzo Giustinian sjajan nakit ženski, nu žene se uteku s molbom k papi, koji im ga opet dozvoli.[3]) Medju prekršaji zanimivi su sliedeći: *Avogadori di Comun* opaziše jedne mesopustne nedjelje, da žena patricija Ivana Zorzija pok. Bertuccija nosi neku haljinu od bjele svile sa rukavi i ovratnikom protuzakonite mjere, dadoše haljinu izmjeriti te odsudiše i krojača i ženu Zorzijevu na kazan, što ju opredieljuje zakon od g. 1400. Isto se dogodi g. 1401. ženi Petra Contarinija iz sv. Pantaleona.[4]) Za vrieme svetkovanja krunitbe dužda Andrije Grittija, dodje u palaču njegova nećakinja, žena njekoga Pisanija, u odielu od zlatnoga brokata, koji je zabranjen bio. Gritti joj naloži, da podje kući i da to odielo skine.[5]) Nu takovi su primjeri veoma riedki.

Senat je neprestance izdavao naredbe, mjenjajuć i obnavljajuć stare. Jedna n. p. ne dozvoljava nevjestam da nose haljine skuplje od 200 dukata;[6]) druga propisuje, kakove da su haljine, ogrtači, odiela vunena, te od zlatnoga i srebrnoga brokata,[7]) zatim opet kakovi mora da su rukavi brokatni,[8]) kožusi od kunovine zerdavine ili risovine.[9]) G. 1440. zabranjene budu repate haljine, nu bez uspjeha, pače da se uzmognu nositi bez potežkoće, izumljene budu zlatne dragim kamenjem obložene kopče.[10])

---

[1]) Ibid., 1340, 21 maggio.
[2]) Ibid., 1348, 7 agosto. Senato, *Misti*, XXIV, c. 91.
[3]) Rossi, *Racc* cit., vol. III.
[4]) Arch, di Stato — 1400, 18 febbr. m, v. *Avogadori di Comun, Term.*
[5]) Sanudo t. XXXIV, c. 98.
[6]) Arch. di Stato — 1425, 29 marzo. Senato.
[7]) Ibid, 1455, 26 febbr., m. v. Senato, 1442, 4 marzo, M. C.
[8]) Ibid., 1472, 20 febbr., Senato.
[9]) Ibid. 1489, 1 dicemb., Senato
[10]) Rossi, Racc. cit., *Cost.*, v. III.

No najzanimiviji su svakako dekreti od studenoga g. 1476. kojimi se zabranjivalo vezti haljine zlatnom i srebrnom žicom, da, su izgledale, kao da su od zlata i srebra; nositi haljine i nakit sa dragulji i biserom, izuzam jedne pruge na odielu, koja ipak nije smjela stojati više od 500 dukata. Vrh toga zabranjivalo se nositi zlatna puceta; ogrtače od zlatne, srebrne i svilene latke; haljine od zlatna sukna, atlasa, damaska; lančići od dragocienih kovina, dragulja i bisera; jastuci, zavjese, pokrivala, ponjave, što se sve sgotavljalo od zlatnoga i srebrnoga brokata i sukna, baršuna, atlasa, sa čipkami i dragocienim vezivom, dragulji i biserom.[1])

No zlo bijaše već kronično i neizlječivo. Moda se veoma često mjenjala i bila nestalna i pogledom na kroj i pogledom na tkanine te senat izdade 15. listopada 1504. sliedeće mudro razmatranje: „Izmed svih suvišnih i bezkoristnih izdataka, što ih čine žene našega grada, najpogubniji za imetak plemića i gradjana naših jest prečesta mjena odiela i kroja mu, što osobito vole naše žene. Tako su n. p. prije nosile repate haljine, a onda ih posve odvrgoše te nosiše haljine okrugle bez povlake.“ Od njekoliko mjeseca opet su njekoje uvele nošnju sa dugimi i širokimi repovi, vukuć jih za sobom te ne ima dvojbe, da će se sve za njom pomamiti, kaošto to obično biva, ako se tomu za vremena ne doskoči. Odtale biti će velike štete za imetak spomenutih plemića i gradjana naših, kaošto to svatko u ovom vieću veoma dobro znade, jer će se spomenute okrugle haljine odložiti te će se usvojiti nova odiela, skopčana sa velikim troškom.“ Stoga budu zabranjene haljine njemačkoga kroja, preveć široki rukavi, pregače izvezene zlatom i srebrom, odiela raznih bojah, nakiti baršunasti, rese, vrpce itd.[2]) Kasnije se medjutim popusti i uvidi, da je zlatni i srebrni brokat najljepši i najdičniji nakit, stoga se dopusti, da se smiju rukavi sgotavljati od tih tkanina.[3]) 18. prosinca 1512. dopušta senat „obzirom na to, da si gospodje u zimi ne imaju čim zaštititi vrat doli koprenami,“ da smiju nositi ovratnike od svilene tkanine, pače i podstavljene krznom.

I proti pretjeranom češljanju kao što i proti draguljem izdavale se oštre naredbe. Da se zaprieči njeko češljanje u spodobi gljiva, koje je pokrivalo čelo, uteče se vlada istomu patrijarki, neka bi naredio, da izpovjednici i župnici u svojih župa odvraćaju ženski

---

[1]) Arch. di Stato — 1476, 17 novembre. M. C. Reg., p. 160.
[2]) Arch. di Stato — 1505, 25 ottobre, Senato — 1507, 4 gennaio, Senato.
[3]) Ibid., 1507, 4 gennaio, Senato.

*

sviet od toga češljanja, *koje potamnjuje čelo.*[1]) Zlatne i srebrne poculice bijahu dozvoljene, no nije na njih smjelo biti veziva te nisu smjele biti skuplje od 10 dukata.[2]) Najoštrije naredbe bijahu proti biseru, ljubkom ovom i sjajnom ženskom nakitu. Na vratu nije se smjelo nositi nego jedan niz u vrjednosti od najviše 200 dukata.[3]) Napokon zaključe *Pregadi* g. 1562. da nijedna žena, izuzam dužđovicu i njezine kćeri, ne smije nositi poslije 10. godine prve svoje udaje ikakvoga bisera, a zaručnicam da je dozvoljeno nositi samo jedan niz, koji ne smije nadilaziti vrjednost od 400 dukata, a mora biti pobrojen i pečatan od ureda za razkoš. Prekršaji kaznili su se globom od 200 dukata, od kojih je 100 dobivao onaj, koji je prijavio, 50 činovnici dotičnoga ureda, a 50 požarnička blagajna. Sa 50 dukata globe kaznio se (1579) onaj, koji je nosio odielo obšiveno i vezeno te izkićeno vrpcami, izradjenimi biserjem. Kao u prkos zakonom, izmišljali su i muževi i žene nove nošnje, a oblast je opet, doista bezuspješno, zabranjivala i trakove, posute mrndjelami *druge vrpce i tudje tkanine i njeke kabanice i kaftane izvezene, izkićene i podstavljene plišem.*[4]) Uviek i uviek su se ponavljale te naredbe te su bile samo dokazom, da se zlu ne da doskočiti; a napokon i sam senat priznade, da je razkoš takov mah preotela i da se tako vješto ugiblje zakonu, da joj nije moguće na put stati. Kada je n. p. oblast naložila, da plemkinje i gradjanke izruče biser zakonom zabranjen, donesoše ove same patvorine. S druge je strane sama republika, koja je bila toli stroga proti razkoši privatnika, držala nuždnim, da u stanovitih sgoda razvija najveći sjaj te joj je drago bilo, ako su njezini poslanici u vanjskom svietu gizdom i razkošjem sve ostale nadkriljivali. Kod stanovitih svečanosti, gdje je to dostojanstvo države zahtjevalo, dozvoljavala je pače, da se krše njezine zabrane, jer bogatstvo i znak mu razkoš, najvidljivi su i najuplivniji znak nadmoći. Poviest nas uči, da sve aristokracije, koje zavladaše državami, započeše priprostošću, no svršiše sjajem, izrodivši se te omlitavivši u razkošju. Stranci su već u prvo doba unašali na lagune razkoš, koja medjutim nije mogla zahvatiti korenja, dok se plemstvo zanimalo trgovinom i drugim poslom. U trgovini biva kô u ljubavi: ako li se prekine, nestaje je. Iza izcr-

---

[1]) Ibid., 1480, 15 marzo, t. X.
[2]) Ibid., 1522, 24 gennaio, m. v. Senato.
[3]) Ibid., 1548, 5 gennaio.
[4]) Arch. dî Stato 1598, 19 gennaio 1602. 28 gennaio.

pljena bogatstva, sliedi razsap, a s ovim i razkoš, koji ga hoće da zataji i prikrije.[1]) Kada je republika prestala biti državom trgovačkom, morala se omamljena i ona razkošjem, okružiti njekim vanjskim sjajem, a žene, koje su prije živile kućevan život, bijahu često u svečanih prilika — kako veli Montesquieu — predmet razkoši.

Kada je g. 1574. ulazio u Veneciju Henrik III. dozvoli senat, da se smije razviti sva gizda i sjaj. U dvorani velikoga vieća sastane se dviesto najkrasnijih patričanka, odjevenih u bjelinu te sjajućih upravo dijamanti. „Nakit im od zlata, bisera i dragulja na glavi, prsijuh i vratu cienio se na 50.000 škuda.“[2]) G. 1576. dočekani budu velikim sjajem vojvoda i vojvodkinja mantovanska. U Grimanijevoj palači u sv. Luki priredjena bude čast, kod koje bijaše 100 ponajljepših patričanka u bielom odielu, *pretrpanih upravo zlatom i dragulji, što im je tom prilikom bilo dozvoljeno.*[3]) Dne 19. travnja 1608. odredjeno bude u vieću *Pregadâ*, da se prigodom došašća vojvode i vojvodkinje savojske, dozvoli ženam da se *odjenu i nakite, kako misle, da će im najbolje pristajati*, a takove se iznimke nisu dozvoljavale samo prigodom javnih svečanosti, već takodjer i kod mnogih privatnih slavnosti.[4]) Odielu se obće posvećivala najveća pažnja. Dva mletačka poklisara, poslana u Ferraru, da prisustvuju svatbi Alfonsa d' Este sa Lukrecijom Borgiom, morala su se prije svoga odlazka javno i pred sakupljenim senatom pokazati u svojih novih odielih, sastojećih se od velikih mantija sa kukuljom od grimiznog baršuna, podstavljenih zerdavinom. U jednoj je mantiji bilo 32, a u drugoj 28 lakata baršuna.[5]) Sami su dakle zakoni dozvoljavali, da nošnja odgovara dostojanstvu predstavnika republike. Dužd, duždovica i rod im, koji je stanovao u palači, zatim vitezovi, sudci i liečnici bili su izuzeti od zakona proti razkoši tamo od 21. svibnja 1340. Kasnije se opet posebice dozvolilo, da snahe i kćeri duždove, koje stanuju u palači, „*zatim gospodje stranih poklisara, koje stanuju ili dolaze u Veneciju*“, smiju nositi nakit od bisera. Pošto se pako pristoji, da žene nose pristojan i pravi nakit, veli

---

[1]) Baudrillart, *Histoire du luxe:* Paris, Hachette, 1878, l. I.
[2]) Vecellio, op. cit., t. I.
[3]) Sansovino, lib. X.
[4]) Arch. di Stato — 1459, 3 giugno, M. C.
[5]) Arch. di Modena — *Dispaccio dell' inviato ferrarese ad Ercole.* 25 gennaio 1502 cit. Gregorovius, *Lucrezia Borgia,* l. II.

se u dekretih, to im se dozvoli da nose lančiće i *tondine* (djerdane) od zlata i srebra.[1])

Državna je glava bila uviek u najvećem sjaju. Kapi duždovoj, koja bijaše oblika mitre,[2]) dodade 1249. Rinieri Zeno zlatan nakit u spodobi krune. Sto godina kasnije dodade Lorenzo Celso tomu nakitu dijamantan križ. G. 1473. dade Nicolò Marcello napraviti duždovski baret od suhoga zlata, koji bude kasnije tako pretrpan nakitom, da je predstavljao vrjednost od 150.000 dukata.

Zakon od g. 1320. odredjivaše, da dužd mora najmanje 10 put u godini nositi ovratnik od zerdavine, koji se zlatnimi puceti prikapčao na kabanicu.[3]) Drugi opet zakon od g. 1339. hoće, da sjaj odiela poveća veličanstvo dužda. G. 1473. pokaza se dužd na javi skroz i skroz u zlatu, a kod svečanih prilika stupali su pred njim trubljači sa srebrnimi trubljami i 8 zastavnika sa zlatom vezenimi zastavami od šarene svile; za njim su stupali štitonoše sa stolicom, jastukom i baldakinom, zatim vrhovni kapetan sa častničkim sborom, kancelar sa sekretari, napokon idjahu viećnici, *Signoria*, glave kriminalne quarantije, vieće desetorice, *avogadori* i senat.[4]) Dužd Andrea Gritti, čovjek vanredne ljepote, koji je mnogo do nakita držao, dao si je izkititi odielo i plašt veoma skupocienim zlatnim i srebrnim vezivom.[5]) Nasliednici mu ne bijahu ni tim zadovoljni, već ga nadkriliše sjajem svoga zlatnoga i srebrnoga odiela.

Nošnja je duždovice bila isto tako sjajna. Ona je nosila veoma dugu mantiju od zlatnoga brokata, od sprieda otvorenu i podstavljenu zerdavinom. I sinovi su duždovi imali obsežnih povlasti obzirom na odielo. Oni su smjeli nositi senatorsko odielo sa crvenimi bječvami, koje bijahu znak viteztva.[6]) No senat, koji je davao takove koncesije samo da podigne sjaj države, nije sustao, kao što vidjesmo, pooštravati zakone proti razkoši, izvoru pokvarenosti i osiromašenja.

---

[1]) Arch. di Stato — 1497, 23 maggio, Senato.

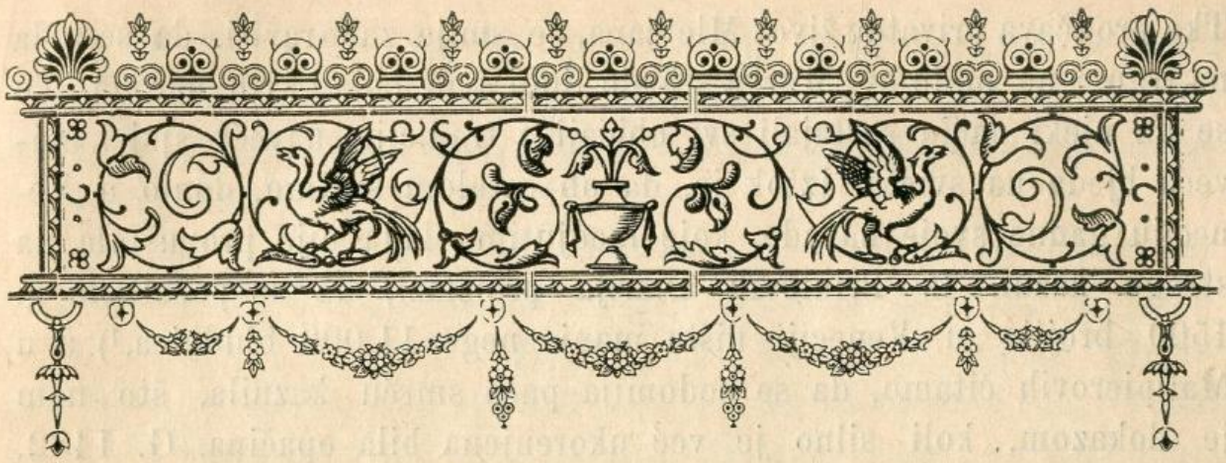
[2]) Zanetti hoće da dokaže, da duždov baret nije forme bizantinske, nego da je prema baretu careva zapadnih (njemačkih), kao što su po svoj prilici i razne kape mletačke izvora njemačkoga, jer su Njemci rad oštroga svoga podnebja morali nositi kape krznom obšivene.

[3]) Sansovino, l. XI.

[4]) Vidi *„Provod duždov na cvietnicu,“* veliki bakrorez, dug po prilici 4 metra, odtisnut u Veneciji od Matije Pagana (1556—1569). — Liep se primjerak te slike nalazi u bassanskom muzeju.

[5]) Sansovino, l. XI.

[6]) Id., ibid.

POGLAVJE XII.

Običaji — Početak ćudoredne izopačenosti — Robovi.

Razumljivo je, da se u velikom gradu, stjecištu i izhodištu trgovine iztočne i zapadne, nisu mogli održati strogi stari običaji. U drugih talijanskih gradovih nije u tom pogledu bilo bolje. Već tamo g. 1300. spočitava Dante bezsramnim Fiorentinkam. da javno pokazuju prsa i dojke. (Alle sfacciate donne fiorentine — L' andar mostrando con le poppe il petto).

Lakomost popova, veli i opet Dante, *bijaše svietu na sablazan;* Giovanni Boccaccio nam predstavlja, kako se židov Abraham sablažnjuje s razuzdanosti rimskoga dvora; Sacchetti piše, *da popovi služe pohotam svake ruke,* a sv. Katarina Sienka nazivlje popove svojega vremena *huljami i varalicami, koji kradu krv Krstovu.* Žalostnu otu sliku upodpunjuje Petrarca, veleć: „U gradovih se bezkažnjeno zavadja na bludnost, čistoća je prezrena, stidljivost pogažena, a čednost potištena". Nu Sansovino opaža koncem XVI. vieka, da Venecija „nije u tolikoj mjeri izkvarena, premda je u njoj od starine bilo stjecište stranaca, koji obično svoje običaje unašaju u tudju kuću". Sjegurno je, da su rieči ove velikim djelom izljev ljubavi domovinske, nu sjegurno je, da je izkvarenost u Veneciji imala posebne razloge i da se na lagunah, uzprkos sveobće nemoralnosti,[1]) ipak uzdržao narod i dušom i tjelom ponajzdraviji u svoj Evropi.[2])

[1]) Najveća je pokvarenost bila medju popovi. Tako je n. p. kardinal Medici, došavši u goste carskomu poklisaru u Veneciju g. 1532, otišao na večer spavati s njekom bludnicom imenom Zaffetta. Sanudo, t. LVII, c. 36.

[2]) Daniel Ritio, nazvan Piasentino, u dielcu sada veoma riedkom, štampanom g. 1585, kojega se jedan primjerak čuva u britanskom muzeju u

Tko proučava privatan život Mletčana, ne smije zaboraviti, da se tada na trgu i na molu sv. Marka sticalo ljudi svih boja i svih naroda. Tu se na njeki način sastajali svi običaji i tradicije, naveći sjaj i najveća bjeda na svietu. Iztok je, da ob ostalom šutimo, donio u Veneciju gadne svoje navade, koje medjutim vlada nije propuštala da strogo kazni. Iz Priulovih Diarija proizlazi, da se početkom g. 1500 brojilo u Veneciji ništa manje nego 11.000 bludnica,[1]) a u Malipierovih čitamo, da se sodomija pače smrću kaznila, što nam je dokazom, koli silno je već ukorenjena bila opačina. G. 1482. bude radi odurne te opačine patricij Bernardino Correr,[2]) a g. 1545. pop Francesco Fabrizio, medju dvima stupovima Piazzette usmrćen, a tjelesa njihova budu kasnije spaljena.[3]) Grozilo se najoštrijimi kaznami, izdavale se najdomišljatije naredbe, kako bi se gnjusna ta opačina izkorenila. Često su se sodomiti kaznili zatvorom u krletku (*cheba*).[4]) Zakon od 16. svibnja 1455. opunovlašćuje dva plemića, odabrana za svaki kotar, da smiju i oružje rabiti, samo da se izkoreni opačina sodomije. Drugi opet zakon od 22. ožujka 1458. odredjuje, da se sud, koji je imao iztraživati sodomite, mora sasta-

---

Londonu, čita se med mnogimi drugimi rečenicami i poslovicami i ova: Gentil huomini e ricchi sono — Venetiani populo bono. Mnoge su bludnice dolazile iz Furlanske. U odluci se udinskoga vieča od 15. travnja 1390. pripovieda, kako zloglasne žene šalju izvan Udina, a naročito u Veneciju, dojkinje i služkinje gradjana udinskih, da se proloćkaju.

[1]) Naredba od 25 listopada 1514. odredjivala je, da sve bludnice imadu plaćati njeku pristojbu, koja se upotrebljavala za poslove u Arsenalu (Sanudo t. XIX, c. 94 tergo). Pod konac XVI. vieka veli Montaigne, da je on sam poznavao u Veneciji 150 po prilici kurtizana „faisant une dépense en meubles et vêtements de princesses et n' ayant autre fond à se maintenir que de ce trafic".

[2]) „Dne 12. listopada (1492) usmrćen bude i spaljen po nalogu dekreta vieća desetorice Bernardin Correr, jer je htjeo silovati Geronima Foscarija pok. Urbana". Malpiero, *Annali Veneti*, P. V. (Arch. Stor. It. t. VII, p. II. 1844.)

[3]) Arch. di Stato — *Misti*, XX, 169. *Criminali*, VI, 74.

[4]) *Cheba* bijaše drvena krletka, koja se vješala posred zvonika sv. Marka. U nju su se zatvarali zločinci, koje se htjelo izložiti i nepogodam vremena i rugu svjetine. Hrana, sastojeća iz kruha i vode, dodavala im se po konopu. Ta se vrst kazne upotrebljavala do g. 1518, koje je godine, kako pripovieda kronist Erizzo, P. Francesco iz sv. Pavla pokušao da pobjegne razbivši krletku, u kojoj je bio zatvoren. — Vidi djelce u biblioteci marcijanskoj pod naslovom: *Lamento di prè Agostino messo in cheba e condannato a pane et acqua.* (1518). Evo par kitica slobodno prevedenih, da se vidi, kako jadikuje prè Agostino: Samo kroz jednu rupu pružaju mi hranu — suh kruh i pilo — vodu, mjesto vina te sada imam dosta razloga, da se za svoj grieh kajem. No najviše me peče, što mi u jutro i na večer, u podne i svaki sat dovikuje dječurlija: O pope Augustine! Kadkada se tako strašno dreče, da sam prisiljen mokriti na nje, da mi makar kako odlane boli".

jati svakoga petka.[1]) Napokon pripoviedaju njeki pisci, da je vlada izdala čudnu naredbu te naložila bludnicam, da moraju stajati na prozorih razgaljenih prsiju, da tako mame mužkarce te ih odvraćaju, da ne grieše proti naravi.[2])

U jutro 27. ožujka 1511. prestraši Veneciju jak potres. Obćenito se držalo, da je to kazna božja rad grieha ljudskih, a patrijarka Antonio Contarini ustade šibati mnoge i odurne griehe, pozivajući sviet, da čini pokoru, da posti tri dana uz kruh i vodu, da ide u procesije i da moli litanije. „Svemu tomu“ — zaključuje lukavi Sanudo — „čast i poštenje *quanto ad bonos mores et ad religionem*, no što se tiče potresa, koji je stvar naravna, tomu lje ne pomože“.[3]) Dne 18. svibnja 1529. sgrnula se silna svjetina na trgu sv. Marka oko stiene *del bando* (sa koje su se oglašivali ukazi), na kojoj je njeki samostanac iz Perugje, bos i skoro gô, udarajuć se kamenjem u prsa, zaklinjao Mletčane, da čine pokoru za svoje griehe, jer da je konac svieta pred vratima.[4]) Sve te stvari, za koje se historija malo brine služe nam tomu, da upoznamo onodobne ljude, ideje im i ćud.

Odsudjenici s razuzdanosti izlagali su se često javnomu ruglu, jer je država htjela, da narod sam očituje svoj prezir takovim zločinom. Dne 10. srpnja 1502. odsudiše *Signori di notte* njekoga pučana, imenom Alvisa Beneta, koji je bio toli bezsraman, da je sa svojom ženom trgovao, te dobitak u posebnu knjigu bilježio, da mora, odieven u žutu haljinu, jašući na magarcu, sa velikimi rogovi na glavi prolaziti gradom.[5]) Drugi put opet (9. srpnja 1507.) bijahu bičevane duž ciele Mercerije tri ženske, koje su se podale Turkom.[6]) Dne 23. ožujka 1514, izvržen bude na trgu sv. Marka obćemu ruglu njeki odvjetnik kod tribunala *del Forestier*, radi krive prisege u poslu njeke punomoći.[7])

Dogadjalo se u gradu nasilja, bilo je ozleda, a i ubojstva; no krivci su se brzo našli i oštro kaznili. Zakon bijaše strog i neumoljiv. Njekoje su razbojnike vozili na plitkoj ladjici, gole do

---

[1]) I u Luki se g. 1448 ustroji „*Ufizio dell' onestà*“, komu je bila zadaća kazniti protinaravne strasti, a oživljavati ljubav dozvoljenu.

[2]) Gallicciolli, t. VI.

[3]) Sanudo, t. XII, c. 40.

[4]) Id. t. L. c. 223.

[5]) Sanudo, t. IV, c. 137 tergo.

[6]) Id., t. VII, c. 55.

[7]) Id., t. XVIII. c. 32.

pupka, a vezane za stup, od sv. Marka do sv. Križa duž cieloga velikoga kanala te ih na putu štipali usijanimi kliešti. Zatim bi ih se privezalo za konjski rep te ih povlačilo iz sv. Križa do njekog opredjeljenog mjesta u gradu, gdje im se desna ruka odsjekla; napokon dopratilo ih se na Piazzettu, gdje im se medju dvama stupovima glava odrubila. Truplo se po tom razčetverilo.[1])

Mletačka policija bijaše i lukava i budna. I sama grožnja proti državi strogo se kaznila. Njeki Francez Rizzardo, koji bijaše uvrjedio Mletčane, veleć da bi si rado oprati ruke u njihovoj krvi, odsudjen bude na vješala.[2]) No republika mogla je mirno spavati, jer je uviek njetko bdio nad njezinom sjegurnošću, bilo da dobije sočbinu, opredjeljenu za prijave, bilo *iz ljubavi domovinske*, kako reče Signoriji onaj plemić Grioni, koji je odao 1449. Crassiotta, tata dragulja iz riznice sv. Marka te nije htjeo da primi nikakve nagrade za to.[3])

Vladi je moralo mnogo stajati do javnoga morala, kad je g. 1510. pokušala pače, da stane na put razuzdanom govoru i kletvam medju vojnici. Nu zapoviednici upitani od vieća u tom pogledu odgovore, da tomu zlu ne ima nego jedan liek: razpoloviti one, koji kunu, kako to Turci čine.[4])

Za domovinu je mnogi plemić glavu žrtvovao, mnogi je umom svojim služio općemu dobru, no njekoji su žalibože, zaslieplјeni strastmi, služili najodurnijemu nagonu. Nije ni čudo, ako se medju tolikimi zaslužnimi i odličnimi patriciji našla njekolicina, koji su prigodom izbora rabili nedozvoljena sredstva, obsipavali se uvredami u viećih, grozili se sudcem u sudovih, bučili u skupštinah, zaduživali se, držali u svojih kuća množinu lopova i razbojnika.[5]) U svom izviešću od 25. lipnja 1492. pripovieda poslanik milanski Taddeo Vimercati skoro nevjerojatne stvari „da je ovih dana prognano odavle radi podvodničtva 111 plemića, koji su držali ženskadiju i bavili se tim poslom, a vrh toga mnogo popova i fratara. — Rečeno mi je doista“ — dodaje poslanik — „da je to

---

[1]) Na takovu je kazan odsudjen bio Pietro Ramberti radi toga, što bijaše ubio tetku si i dva sestrića. Ramberti se u tamnici otrova, no Nadalin iz Trenta, radi crkvene kradje, Giaccomo dei Secchi i mnogi drugi budu strašnom tom kaznom kažnjeni (Vidi *Criminali e Registri dei giustiziati).*

[2]) Tassini, *Condanne* etc., pag. 49.

[3]) Arch. di Stato — *Raspe,* vol. IX.

[4]) Sanudo, t. X, c. 12 tergo.

[5]) Sve se to može izpravami dokazati. Vidi: Cecchetti, *Nobili e popolo di Venezia* (*Arch. Veneto,* vol. III, pag. 436).

učinjeno navlastito stoga, da se plemići odvrate od toga odurnoga i zabranjenoga zanimanja i dobitka".[1])

A ipak nije plemstvo sokolila nijedna povlast, da prezire zakon, pred kojim su svi bili jednaki. 14. travnja 1489. prognano bude na dvie godine uz kaznu od 500. lira šest plemića, koji su u crkvi sv. Ivana Zatoustoga ukrali rubce njekim ženam.[2]) Četiri patricija: Lorenzo Polani, Sebastiano Bollani, Alessandro Navagero i Baldassare Molin, kojim se dokazalo razbojstvo, izdahnuše od krvničke ruke g. 1513.[3]) Niti je plemstvo niti su ugledne rodbinske sveze uzmogle spasiti od vješala: Giorgja Bragadina (1417), Andriju Contarinija (1430), Girolama Trona (1504), Gaspara Valiera (1511), Orsatta Priulija (1515), Lodovica Erizza (1547,) Alessandra Bona (1566,) Gabriela Ema (1585) i mnoge druge. Dne 3. veljače razpisana bje velika sočbina, ne bi li se iznašli njeki mladi patriciji, koji su u tamnoj noći obilazili gradom i razbijali gondole, privezane za obale.[4]) Veoma se oštrimi kaznami kaznio i *broglio*[5]), kojim su mnogi patriciji, nemareći inače za obće dobro, nastojali da postignu *na nedozvoljen način časti i dostojanstva, koja se imadu podieljivati promišljeno i ozbiljno.*[6])

Proti pokvarenosti borili su se svom odlučnošću ljudi staroga kova, a isti otac bijaše često prvi, koji je zahtjevao, da se krivac sin kazni. Marin Sanudo pripovieda lakonskom kratkoćom, kako je „gospar Andrea Morosini bio odvjetnik te njegov sin bio doveden pred Pregade rad toga, što je poljubio bio njeku žensku i oteo joj dragulj jedan, a on javno zahtjevao: objesite ga, skinite mu glavu — i tako bude odsudjen".[7]) Razuzdanost, koja je mah preotimala, zahtjevala je stroge mjere te je u siečnju 1518. proglašena bila naredba i u Rialtu i kod sv. Marka, da imadu u vrieme od tri dana ostaviti grad svi podvodnici.[8])

Pokvarenosti u javnom životu stajala je o bok pokvarenost u životu

---

[1]) Arch. di Stato di Milano — *Carteggio dipl. degli orat, milanesi*, Disp. 25 giugno 1492.

[2]) Malipiero, *Annali*, P. V.

[3]) Arch. di Stato — *Criminali*, vol. II.

[4]) Sanudo, t. V. c. 386 tergo.

[5]) Nazivao se tako, od staroga brolio, onaj dio logje u Prokuracijah, gdje su se običavali sastajati patriciji, prije nego li će u vieće. Tude se dogovaralo ob izboru. a i spletkarilo. Odtale rieč broglio, što znači spletka.

[6]) Arch. di Stato — 1588, 12 ottobre, C. X; 21 ottobre 1623, C. X.

[7]) Sanudo. t. III, c. 117. (12 maggio 1500).

[8]) Id., t. XXVI, c. 213 tergo.

privatnom. I miran život žena bio je kadkada uzbunjen ništetnimi spletkami i prostimi osvetami. Takove zle navade liepo nam riše sliedeća pričica: G. 1522. 4. ožujka u jutro osvanu kućna vrata Marc' Antonija Veniera, Andrije Dieda, Nikole Trona i i Antonija Ceppella smolom izmazana. Veniero, na čijih je vratih bio pričvršćen i par rogova, potuži se kod vieća desetorice, pozivajuć se na primjer dužda Veniera, kojemu je sin u tamnici umro radi slične uvrjede, nanešene njekoj plemkinji. Doznade se, da je njeka Marietta Caravello, žena njekoga patricija Mora, dala smolom izmazati vrata patricijskih palača, da se osveti ženi Venierovoj i Diedovoj, što nisu htjele da s njom idu na njeku zabavu u kući gospara Marka Grimanija. Marietta bude rad toga na 10 godina iz Venecije prognana.[1])

Ljubezna ona susretljivost nije se više očekivala od muža i otca, kako je to njegda bilo; bračan život bude podkopan željom za promjenom naslade,[2]) kojoj se toli lahko moglo udovoljiti, kupujuć si prekrasne robinjice na trgovih iztoka. U dnu nacrta života mletačkoga prikazuju nam se tužne ove slike i ljudih i žena, bez domovine, bačenih bog zna kakovim čudnim slučajem na lagune. Od najstarijih vremena zakoni, koli oštri toli bezuzpješni, kaznili su pače istom smrću one trgovce mletačke, koji su tjerali gnjusnu trgovinu ljudskim mesom,[3]) što je ipak istom koncem XVI. vieka prestalo. U notarijatskom arkivu imade čitavih svežanja ugovora kupoprodajnih, o zamjeni, o daru, o odstupu i t. d. robova, a počimlju XII.[4]) te sižu skoro do konca XVI. vieka, bivajuć ipak sve redji. Čudno je da su takove ugovore pisali ponajviše popovi — skoro do g. 1600 izključivi notari — u prkos državi, papi i koncilom. Pače u samu Veneciju dolažahu pune ladje robova, koji su se onda prodavali u san Giorgju i u Rialtu.[5]) Bijahu većinom Ta-

---

[1]) Sanudo, t. XXXIII. c. 3, 33, 39, 86, 233.

[2]) Bilo je i bigamije. Sanudo (t. LVI, c. 57 tergo) spominje nekoga Pavla da Canal, koji bijaše 24. travnja 1532. odsudjen radi toga, što je najprije oženio njeku bludnicu, a onda neku plemkinju iz kuće Valier.

[3]) „Dužd Orso Badoara (854). Mletački su trgovci sa svačim trgovali, kupovali su roblje od gusara te ga s korišću preprodavali. Da toj vrsti odurna i nečovječna dobitka stanu na put, odrediše duždovi dogovorno sa svećenstvom. da ta vrst trgovine imade prestati i opredieliše oštre kazne proti onim, koji bi toj naredbi prkosili.“ Caroldo, pag. 22.

[4]) U drž. arkivu (Arch. di san Zaccaria, nov. n. 61192, Estere) imade spis o prodaji nekoga roba saracenskoga, koji je preostao iza drugih prodanih od Gianona Staniera i Domenica Contarinija i dr. za 175 bizantinskih dukata: — de illo sclavo saracino quod nobis remansit post partitos alios.

[5]) Zanimiv je troškovnik o prevozu robova u Veneciju. Giovanni Andrea Dernice (Arch. di Stato).

tari, Rusi, Saraceni, Mingrelci, Bošnjaci, Grci, Čerkezi i Alanci[1]) Čerkezkinje i Georgijke te žene susjednih krajeva, od 12, 14 i 16 godina, koje su bile *zdrave i čitave na svih udih i vidljivih i nevidljivih*,[2]) prodavale su se u XIV. vieku po 40, 50 i 60 dučata u zlatu, svota za ono doba ogromna. Od g. 1393. do 1491. zabilježeno je u notarijatskom arkivu 150 prodaja robova i robinja od najnježnije dobe do starosti od 37 godina. Najniža ciena jest 16 zlatnih dukata, po prilici 382 današnje lire talijanske, a najviša 87 dukata, 2093 lire. Robinja, ugovorno prodana, postajaše svojinom kupca te mogaše s njom raditi što je htjeo i *per anima et corpore judicandi, tamque de re sua propria.*[3])

U Veneciji su se robovi krstili, a krstno bi im ime zamjenilo njihovo ime prvobitno. Sudbina im nije bila žalostna, te mora da se s njima postupalo bolje, nego li sa služinčadi, jer se u oporukah, koje se čuvaju u notarijatskom arkivu, oporučuju robinjam, osobito ako su imale djece, kuće sa pokućtvom i svote novčane, kako su udobno mogle živjeti. Za služinčad se nitko nije brinuo. Iz oporuka i iz kupoprodajnih ugovora nije težko razabrati, kakav li je bio život robovom. Njeki stanovnik iz san Silvestra odredjuje oporučno, da mora služiti poslušno svoju gazdaricu kroz 6 godina, a poslije toga da postaje slobodan te stupa u užitak onoga dobra, što mu ga zapisuje. Robinje morale su služiti i kao dojilje, jer se u njekih ugovorih odstupaju robinje sa mliekom svojim.[4]) Na temelju ugovora kupi njeka plemkinja od nećaka si ili sestrića robinju za ogromnu cienu. Izmed dvaju popova sklopljen bude kupoprodajni ugovor vrhu njeke robinje, nu već sljedećega dana bude ugovor oboren, jer robinja bijaše noseća.

Najodurnija putenost orijentalna nastani se na lagunah, pak nije čudo, da su se crkve, koje su tada i po noći bile otvorene, morale zatvarati, jer se i u njih bludilo; da se mnogi patricij tako

---

[1]) Cibrario, *Della schiavitù e del servaggio.* Milano, 1868.

[2]) *Sana omnibus suis membris, infirmitatibus et magagnis tam publice quam occultis* (Atti Fusculo Nikolò, 1368, 7 ott., III, filza 4). *Sana a male caduco, a male capitis et brachiarum et tibiarum et corporis.* (Kupo-prodajni ugovor o njekoj 20 godišnjoj robinjici tatarskoj. Atti Fusculo, 1372, 31 marzo).

[3]) U popisu: *Chosse della Comessaria de missier Sebastian Badoer dade a Madonna Agnexina Badoer*, spominju se uz krevete, posudje, kredence, svetiljke itd. imenice i tri robinjice. *Marcella, Ester i Benvegnuda,* ucienjene sa 180 dukata (Arch. Not. *Racc. a parte.* Atti di Andreolo Cristiano, 1390).

[4]) Arch. Not. — Atti Filosofis Domenico, 1405. III, 2, 5. — Atti de Paolo, 1445, III, 5. 4.

daleko zaboravio, da je oženio kakovu bludnicu,[1]) da su u svojih, palačah priredjivali bludničke plesove[2]) i da je napokon po svjedočanstvu poslanika milanskoga, isti dužd Pietro Mocenigo, starac od 70 godina, često spavao med dvima mladima i liepima Turkinjama, koje si je sam iz iztoka donio.[3])

Nu robovi nisu samo mnogo doprinieli k razvraćenosti ćudorednoj, već su povećavali sujevjerje, muteć triezno rasudjivanje i i plašeć svjetinu svakojakimi čarolijami i drugimi utvarami, proti čemu bude izdana 28. listopada 1410. veoma oštar zakon[4]). Po nalogu patrijarkinu isti su župnici za vrieme mise preporučivali narodu da odade vještice, za koje se mislilo, da potajno tjeraju vražji svoj zanat,[5]) koji je kvasac izkvarenosti u narodu.[6])

---

[1]) G. 1526 oženi Andrea Michiel bogatu njeku cortigjanu, Corneliju Griffo. Svatba se proslavila u samostanu sv. Ivana u Torcellu. Sanudo, t. XLI, t. 108.

[2]) „Stvar svakako na sramotu ovoj dobro uredjenoj republici," veli Sanudo, t. XXVI, c. 277 tergo (26 febbr). A 27 siečnja 1223. piše: „Ove večeri priredili su njekoji naši plemići u Muranu u kući ser Lunarda Giustinijana sjajan ples u družtvu po prilici 15 bludnica...,. Na ples dodjoše u plesnom odielu tri Prokuratora: Marko Molin, Francesco Priuli i Marko Grimani, koji s njekimi od njih plesaše u posebnoj sobi do preko deset sati." T. XXXV, c. 221. — Reć bi da su sluge sliedili primjer svojih gospodara. Neka govori Sanudo: „14. veljače 1524, Ove večeri u sv. Mariji Formosi.... priredili su sluge plemićki ples s gostbom, plativši svaki po jedan dukat. Svaki je došao sa svojom milostnicom te se tu plesalo i gostilo cielu noć. Nitko nije onamo smio. Tako se služinčad natječe sa svojimi gospodari. To je zlo te bi vieće desetorice moralo tomu doskočiti." T. XXXVII, c. 349 tergo.

[3]) Arch. di Stato di Milano — *Carteggio diplomatico.* Dispaccio 11 febbr. 1475.

[4]) Gallicciolli, II, 20, 863, 864. Zakon velikoga vieća veli: *Sclavos et servas . . . . in faciendo herbariam, vel facturariam, aut in dando aliquid comedere, vel portare adossum, quod est herbaria et facturaria,* etc.

[5]) Sanudo, t. XXVI, c. 115 (25 novembre 1518.

[6]) Medjutim je u cieloj Evropi još uviek cvalo sredovječno praznovjerje: vještice, strah od vraga, čarobije, utvare, sni, proročanstva, poraba zapisa, itd. Kada je Ravaillac ubio Henrika IV. pokazao se vječni židov u Beauvaisu, Noyonu i mnogih drugih gradovih Pikardije (Lacroix, *Sciences et lettres au moyen âge,* p. 282). Giampietro Stoppano, opisujuć djela sv. Karla Boromejskoga u knjizi, koja se u rukopisu čuva u ambrozijanskoj knjižnici, tvrdi, da je čuo u vjestičkih parnicah, „da ih je često u njihovih sastancih vrag napućivao neka pogaze križ, a kada su ga u sliepom ludilu poslušale, vidiše gdje krv štrca". Cantù, *Commento ai Promessi Sposi,* etc. Milano, 1874, pag. 82.

POGLAVJE XIII.

Žena — Život privatan — Zabave i igre.

Stara jedna poslovica veli, da je žena tim valjanija, čim se manje o njoj govori. Ne znamo, koliko je u tom istine, niti znamo u koliko se ona svidja ženskomu svietu, koji se proslavio i odlikovao odličnimi djeli na polju liepih umjetnosti, pače i u znanosti samoj. Petrarca pozdravlja žene kao — „četu veoma zadovoljnu liepom skromnošću“ — te je sam sebe oprovrgao, učinivši neumrlim ime obskurne njeke Avignonke.

Mletačka poviest do ovoga doba ne govori nego li o državnih poslovih: o ratovih, mirovih, trgovačkih ugovorih. U velikih činih, kojimi nam se Mletčani ukazuju najradinijim i najjunačnijim narodom srednjega vieka, ime se žene ili ne spominje ili je okružena njekom misterioznom poezijom. Tudjinac, koji razgledava spomenike gradske te se divi sjajnim pridvorjem, mramornim stepenicam, prostranim dvoranam i pozlaćenim stropovom, ne pita za imena odličnih onih krasnih gospodja, koje su tude stanovale, koje su sa shodova, okrenutih napram kanalu, slušale serenade mladih patricija, a u dvoranah podavale se nasladam plesnim uzbok stranih knezova, koji su često tražili kćeri im za žene.

Tude su žene provodile život miran i ugodan, nisu se mješale u državne poslove poput atenskih hetera. Rimljanke su u republikansko doba na glasu kao kriepostne domaćice, u carsko doba sudjelovahu pri državnih prevratih. Sempronija, Cornelija, mati Graccha, Livia, Agripina, Mesalina zaokupljuju mnogu stranicu rim-

ske poviesti. No vlada mletačka nije dopuštala, da žena izadje iz naravnoga svoga kruga. Obiteljski je život, od starine umjeren i skroman, bio u Veneciji čuvar starih dobrih običaja, dok su se još patriciji sami glavom bavili trgovinom. Dok su patriciji bili zabavljeni trgovinom u Rialtu te marljivo promatrali zemljovide istoka i obala jadranskoga mora, narisane u triemovih sv. Jakova: življahu žene život kućevan, a kada nisu imale drugoga posla, smišljahu, kako će se ljepše nakititi. Sjajne državne svetkovine podavahu im dosta prilike, da se mogu sastajati i sav sjaj razvijati. U ovo doba sjaja uzalud tražimo i jednu znamenitu žensku ličnost. Žena uživa, zabavlja se u silnom onom sjaju ozbiljno i triezno. Gregorovius, govoreći o Talijankah iz dobe preporoda, dobro opaža, da one ne polažu tolike važnosti oplemenjenju srdca i uma, koliko vanjskomu ponašanju koje im je podavalo njeku moralnu čednost. Plemkinje su mletačke bile neizcrpive u izumljivanju načina, kako se opremiti i nakititi, samo da ćim više u oči padne njihova ljepota, kojom su, kako veli Sansovino, nadkriljivale sve ostale Talijanke. Još živu na slikah ljepe Mletčanke davno prošlih vremena u gizdavih svojih odielih, živu tamo na Olimpu izmed Jupitra i Apola, ili na otoku Naksu, u zemljah kraljeva feničkih, u mitoložkih dubravah, u evangjeoskih pričah, u apoteozah i alegorijah. Ozbiljne matrone, pučanke, razbludne kortigjane u cvietu svom, u naponu života, kao da ih žive pred sobom gledamo, hvala kistu Pavlovu i Tizianovu. Kosa im je plava, kao zrelo klasje, oči sinje poput morske vode, crte im ljubke i pravilne, lica rumena i obla, ustne crvene i nabrekle, grudi snježne, izraz miran, i njeka nježnost, koja čovjeka zatravljuje.

U javnom životu pomalja se žena istom u poslednje vrieme. Iz gondola i na šetnjah izmjenjuje ona sporazumne posmjehe sa elegantnimi kavaliri, sluša sa shodova popievke pune poezije i doskočica, koje se razliegaju za liepih večerih po lagunah. U Katarini Cornarki sačuvala nam je poviest tip patričanke krotke i uljudne. Obdarena riedkom liepotom, udade se za Jakova Lusignana, kralja ciparskoga, a obudoviv, predade kraljevinu Mletčanom te zaboravi na krunu posred asolskih šetališta, sjajnih i razkošnih nošnja, veselih zabava i odličnih posjeta.

Nu pored plemkinje pomalja se već *cortigiana*, koja nije doista nikakova upliva imala na politiku, nu ipak se dostala velikih počastih te bila vilom umjetnicom. Sjajem svoga odiela, raznolikim

svojim nakitom, uljudnim svojim ponašanjem, nije ona zaostajala za odličnimi gospodjami. Još se uviek ciene i štuju čedne i naobražene žene, kao Cassandra Fedele (r. 1465,) no sviet je ipak radje zalazio k Bianki Cappellovoj (r. 1548,) koju bijaše oteo njeki pustolov običnoga kova, a koju se kasnije s političkih razloga uznosilo; k veoma krasnoj Veroniki Frankovoj (r. 1553,) koja se sasma podaje sladkim razbludam svoga vremena, kojoj laskaju mogućnici, udvaraju najznamenitiji muževi te joj dolaze u kuću, da se dive novoj Aspaziji mletačkoj. Svoje ljubovnike nije baš izabirala[1]) te se iz naručja Henrika III., koji je sa sobom u Francezku ponio sliku liepe kortigjane, naslikanu Tintoretom,[2]) baca u naručaj Lodovica Ramberta, brata onoga Pietra, koji je počinio četverostruko ubojstvo. Njezinomu sinu ostavi Lodovico u svojoj oporuci posjed kuće Manzo te odredi, da imade uživati dohodak s majkom svojom. U gradskom muzeju nalazi se oporuka, koja se pripisuje Lodovicu Rambertiju u kojoj izjavlja oporučitelj, da je „duševno zdrav nu tielom slab, što rad starosti, što rad mnogih nereda, što ih činim mojom premilom gospom Veronikom Francovom, kojoj ostavljam dobar krevet s perinami, koji bi mogla veoma lahko trebati, pod pogodbom da ga ne smije ni prodati, ni založiti, ni dati židovom.“ Čudak oporučitelj svršava s nalogom, da mu se grob imade uzidati iz opeke, a na grob postaviti živac kamen, u koji se imade urezati nadpis u verzovih u pučkom govoru, „da ga uzmogne svatko razumjeti, a podanj neka se ureže V i F kao spomen, da potiče od veoma učene Veronike Franco.[3]) Taj je testamenat sjegurno apokrifan no dokazom je, koli kukavan je glas Veronika tada uživala. Ona se još mlada pokaja, svu nadu postavi u Boga[4]) te utemelji g. 1577. i sama udržavaše plemenit zavod, u koji se primahu zabludjele ženske.

Žene, koje su imale kortigjane za suparnice, izgubiše malo po malo svaki smisao za obitelj i svako dostojanstvo žensko, odvrgoše svako plemenito svojstvo te ne mišljahu na drugo, doli na nasladu, koja se jedino od njih tražila. Castiglione naučaše, da

---

[1]) U gradskom muzeju imade u sbirci *Cicogninoj* prepis popisa: *Catalogo de tutte le principali et più honorate cortegiane di Venetia,* u kojem se čita: — Vero. Franco a Santa Mar. Formo. pieza so mare scudi 2. — Taj je katalog odtisnut u djelu Lorenzijevu: *Sulla Prostituzione a Venezia.*

[2]) O toj glasovitoj cortigjani govori Montaigne u svom: *Voyage en Italie.*

[3]) Cicogna, Iscrizioni veneziane.

[4]) Gamba, Lettere di donne italiane nel sec. XVI, p. 209. Venezia, Alvisopoli, 1832.

žena ne smije biti toli stidljiva, da se ustručava polaziti družtva i slušati razgovore sablaznjive, a Manolesso[1]) nazivaše Alfonsa d' Este čovjekom kriepostnim, jer nije nikada dirao u tudje žene, a za svojega se udovstva zadovoljavao tim, da je uz privolu roditelja oskvrnjivao djevojke, koje su se onda sa liepim mirazom, cienom svojega poštenja, udavale.[2])

Koncem XVI. vieka opaža se i u Veneciji upliv španjolski, ne možda u politici, koja je bila uviek izključivo narodna, nego u običajih. Ovi budu sjajni i bučni, prodru pače i u crkvu te iztisnu svečane i jednostavne obrede vjerske.

Ljubav se ravnala po njekom pravilu, po stalnih zakonih, u kojih se uza sve zablude putenosti, opažaju njeki ostanci viteštva. S jedne strane drži se mužkarac, koji poslije 6 mjeseci nebi odkrio ljubavi svojoj dragoj, kukavicom i blunom; žena nesmije odbiti službu njekoga kavalira; ljubav se nazivlje pčelom, koja kupi med te rasipno nudi slastmi: s druge se strane s prezirom odvraća od onoga, koji bi odao ikoju milost, dobivenu od svoje drage; muž imade udvarati samo svojoj ženi, a onaj, koji bi po noći stajao na ulici pred kućom svoje odabrane, da tobože pokaže, da je stekao njezinu naklonost, zaslužuje pače da se živ zakopa.[3]) Vrh toga nije manjkalo pisaca, koji su dokazivali svakojakimi sofizmi, absurdi i paradoksi, kako žena nadkriljuje mužkarca.[4])

Iz svega što rekosmo razabrati je, da je život žene bio sjajan no ograničen i bez svake duševne naslade. Bilo je medjutim žena književno i muzikalno naobraženih, te vještih glasbi i vokalnoj i instrumentalnoj. *Prekrasna djevica, literarno i muzikalno naobražena od svih pisaca talijanskih slavljena,* bijaše, kako Vasari veli, Irena da Spilimbergo, koja se rodila g. 1540, a umrla istom 19 godina stara. Marietta kći Tintorettova, nije bila na glasu samo kao slikarica portreta, već se odlikovala, veli Ridolfi, i originalnimi radnjami, kao što i preslikavanjem, radnja otčevih. Medju najglasovitije žene talijanske, mora se svakako ubrojiti pjesnikinja Cassandra Fedele, koja je umrla g. 1558. Poliziano dodje u Veneciju navlaš,

---

[1]) Manolesso nije bio, košto mnogi misle, mletački poslanik, već jednostavan gradjanin, koji je izvješće o Ferrari napisao, a ovo pogrješno došlo medju izvješća poslanička.

[2]) *Relazioni degli ambasciatori veneti,* serie II, vol. II, p. 422.

[3]) *Schelta di lettere amorose* di Ferrante Pallavicino, Luca Asserino, etc. Venetia 1587.

[4]) Domenichi, *La nobiltà delle donne.* Venetia 1552.

samo da ju upozna te veli, da *nije na čistu, ne zaostaje li za njom i isti neobični Pico da Mirandola.* Krasne i ljubke su njekoje pjesme Modeste dal Pozzo (*Moderata Fonte,*) koja je umrla g. 1592., navršivši nješto preko 20 godina. Mnogo soneta od mletačkih pjesnikinja imade u sbirkah XVI. vieka. Cassandra, *dična sestra* pjesnikinje Gaspare Stampe — kako ju zove Sansovino — sakupi i izdade, dodavši im veoma srdačan predgovor, pjesme Gasparine i njeke Ippolite Mirtille, što je valjda pseudonim; a Franceschina Bellamano, izvrstna pjevačica i lutnjarica, zanese jednoga od najslavnijih suvremenih pjesnika, koji joj ovako pjeva:

Deh! s' io non son d' udirvi ancora indegno
Ch' io v' oda, prego, un altra volta: sorda
Sia poi l' orecchia a canto altro men degno.
(Dedte! ako nisam više nedostojan da vas slušam,
da vas, molim vas, čujem još jednom: oglušilo zatim uho
moje pred pjevanjem manje vriednim.)

Kada žene nisu više boravile osamljene u svojih odajah, već se sastajale u družine, bili su im madrigali i kantate[1]) najmilija zabava. Francesco Sansovino, pripoviedajuć g. 1586., kako su se u glasbenih školah, kojih je bio liep broj, često sastajali izvrstni pjevači i glasbenici te tude pjevali i svirali, dodaje, da je tada na diku Venecije sjelo glasbi tude bilo.[2]) U kući plemića i pjesnika Veniera, conta Zantanija i drugih, priredjivale su se muzikalne akademije, kod kojih sudjelovahu Piancetinac Parabosco, orguljaš u sv. Marku, Balbi i onaj maestro Perison Cambio, nad čijom je smrću Veniero jadikovao sonetom sa običnom tada igrom rieči:

Quando egual cambio in cambio a noi fia dato
Di si gran Cambio?
(Kada će nam se dati odmjena u zamjenu za
toli velikoga Cambija?)

A monsignor Fenarolo, da ga nadkrili odvraća:

---

[1]) *Madrigali* bijahu u modi po cieloj Italiji. Bile su to kratke pjesmice koje su se pjevale s pratnojm ili bez nje. *Cantata* je kratka pjesmica liričnoga sadržaja za pjevanje s pratnojm. Pod kantatom nije se razumjevala posebna vrst pjesme, već upravo skladba.

[2]) Sansovino, l. VIII. — Veliki graditelj Jacobo Sansovino, tumačeć znamenovanje plohorezba u Loggetti, veli, da je izrezao Apolona ne samo kao simbol harmonije, kojom je Venecija razvijala razne grane državnoga svoga života, nego takodjer, da pokaže veliku onu ljubav, kojom Mletčani goje glasbu. Temanza *Vita di Jacopo Sansovino*, pag. 26. Venezia, 1752.

In un punto *perì son* sì pregiato
E' n sua vece mandò tristi lamenti
(Duro *cambio*) il mar d' Adria in ogni lato.
(Na jednnm zamre toli cienjen glas,
a mjesto njega odjekne tužnim lelekom
(kukavna odmjena) jadransko more sa sviju strana.)

Pod konac XV. a početkom XVI. slovio je u Veneciji njeki Francesco Anna, orguljaš u njekoj gradskoj crkvi,[1]) koji je uglasbio njekoje ljubavne pjesme, koje su tada morale biti jako u običaju rad ljubkoga svoga sadržaja i napjeva. Evo jedne slobodno prevedene:

Gasne oko, nestaje sila, sustaje dah;
duša je već iznemogla od tuge,
a srdce iztrošeno od uzdisaja. —
Bjela moja put probliedjela je te
nisam više što sam nekoč bila.
Dodji, smrti, i oslobodi mi dušu,
kojoj manjka onaj, o kojem snivam.[2])

Početkom XVI. vieka dodje u Veneciju Hadrijan Willaert iz Flandrije, koji je silno pokrenuo glasbom, očistivši ju od mnogih pogrješaka i uvedši prvi dvopjeve. Willaert bude g. 1527. izabran maestrom glasbe sv. Marka, a na tom ga mjestu nasliediše Cipri-jan van Roor, Giuseppe Zarlino[3]) i oba Gabrielija.

Prigodom veselih sastanaka čitale su se bezsramne novele kakovih su napisali Cinzio Giraldi, Brevio, Bargagli, Calmo, Stra-parola, Parabosco, u kojih se nije obziralo niti na pristojnost niti na dobar ukus. Ove su sastanke oživljavale oko polovice XVI. vieka i liepotom i duhovitošću svojom gospodja Cecilia Cornaro, *koja je medju ljepoticami, što je sunce medju manjimi zviezdami;* Elena Barozzi Zantani, *koja je ljepotom svojom premica grčkoj, a pošte-*

---

[1]) Petrucci, *Frottole musicali.* Venezia, 1503. Ottaviano de' Petrucci iz Fossombrona dobi 25. svibnja 1498. privilegij *invictissimi domini Venetiarum* za svoj izum kovnih tipa. kojima se počelo tiskati glasbotvorine. (Arch. di Stato — Arch. Canc. Duc., *Reg. not.* 1489, 1499, c. 170.)

[2]) Capelli (*Collezione di curiosità,* Bologna, Romagnoli, 1868) podaje nam fac-simile napjeva De Annina k toj pjesmi. Skladana je za četiri glasa: sopran, alt, tenor i bas razdieljena u četiri stavka u tempu *alla breve,* a bez pratnje. Napjev je tužaljiv, u duhu crkvenom, prostodušan bez hitrina kontra punkta, koji se u XVI. vieku toli cienio.

[3]) Zarlino bijaše učenik Willaertov te izumi strogi kontrapunkt, rad toga se oštro posvadi za Fiorentincem Vicenzom Galileom. Galilei, *Discorso intorno all' opere di messer Gioseffo Zarlino da Chioggia.* Fiorenza, Marescotti, 1589.

njem rimskoj Lucreciji; Lugrezia Cappello, *ponašanja angjeoskoga i nebeskoga;* Paola Donato, *kojoj bi bolje pristajalo ime božice;* Paolina Pisani, *koja je takova, da bi se laglje sakrila zora ranim jutrom. negoli njezina plemenitost, ljepota i ponos, kada se pokaže;* Mariettà Pisani, *koja ne može dosta blagodariti naravi, za onaj silni poklad ljepote, kojom ju je obdarila.*[1])

U jednom dialogu, posvećenom markizici del Vasto, razpravlja Nicolò Franco o ljepoti i spominje imenice njekoje patričanke mletačke, kojim je možda o ljubavi sborio u kakovoj dvorani, urešenoj sagovi i slikami majstora mletačkih. No tko da zaviri, opetujemo i opet, u nutarnjost mletačkih odaja prošlih viekova? Tu vidimo razkošan namještaj i sjajne zabave; no nutarnji život možemo samo pogadjati iz razstresenih fragmeta. Kad se pored posmjeha i tihog šapata mladih patričanka, nebi bio kadkada čuo glas kojega galantnoga novelatora, nebi se bile u Veneciji tiskale knjige, kao „*Trattenimenti*“ (Zabave) Toskanca Scipiona Bargaglia, *u kojih su krasne žene i mladići izvodili poštene i zabavne igre, pripoviedali novele i pjevali po koju ljubavnu pjesmicu.*[2]) Medju inimi bijaše igra vrtlarska, u kojoj mužkarci i žene, odieveni poput vrtlara sa dotičnim orudjem razgovarahu o gojenju cvieća, kojim su se alegorički izražavala čuvstva i svojstva duševna; igra, u kojoj se najprije svadjalo, pak se izmirivalo; druga opet, u kojoj se stavljahu njeka ljubavna pitanja, n. p. ima li se ljubovnik plemkinje baviti oružjem ili poezijom; vriedi li više ljubav umjetna ili naravna; jeli vrednija ljepota tiela ili ljepota duha; dali se ima ljubiti javno ili potajno itd. Svaki čas uplitala se koja novela, odnoseća se na zabavu. Medju svimi igrami najzanimivija bijaše *kupka.* „Svaki od vas zaljubljenih mladića“ — tako nauča Bargagli — umislit će si, da je bolestan, ako na svoju nesreću nebi sbilja bio, od koje ljubavne bolesti. Svaka od ovih plemenitih gospodja, vjerovat ćemo bez oprieke, da je vrutak lječive vode, u kojoj imade raznih mineralnih tvari, vrstnih da lieče razne bolesti. Zato kada bude koji od vas, zaljubljene duše, pozvan k našoj igri te zaželi, da se rieši bolesti, koja ga raztužuje i skončava, reći će najprije, koje je vrsti njegova bolest, pak kad mu se bude reklo, kakova je zato prikladna kupka, pristupit će k onoj gospodji, koja predstavlja sjegurni liek za njegovu bolest,

---

[1]) Domenichi, op. cit., p. 261, 262,
[2]) Kod Giuntija, 1587.

pripoviedit će joj svoju bjedu i nevolju, koja ga s te bolesti tišti te će joj i razloge njezine odkriti. S druge strane će gospodja, koja je k tomu odabrana, odrediti sve ono, što mu je činiti, da uzmogne i opet zadobiti izgubljeno zdravlje".

Plitak i izprazan taj život bijaše predtečom nadutosti XVII. vieka i sentimentalizmu arkadskoga pjesničtva. Govoreći o pjesničtvu ove dobe, rekosmo, da bijaše siromašno sadržajem, a formom naduto i umjetno te da je često žena nadalnjivala kukavno to pjesnikovanje. U pjesmah ove dobe uzalud je tražiti izrazitih i čestitih ženskih likova; tu su samo tipi abstraktni, personifikacije, fantastične slike i umjetne zamisli. Pjesnici nam predstavljaju niz liepih gospodja, koje predstavljahu u alegorijah, uzetih većinom iz igre na karte, u metaforah i svakojakih slika — ljubavne varijacije, kojimi se zaljubljenici služe. Spomenuti Nicolò Franco napisa 1526. niz oktava, prepunih tropa i figura pod naslovom „*Tempio di amore*", u kojem slavi mnoge mletačke gospodje. Evo jedna oktava, koja slavi Correrku:

Neve d' està, d' inverno le viole
Gennaro in maggio, ed in gennaro aprile
Ritrova ancor ne le bellezze sole
De la bela Correra alma gentile,
Ond' ei medesimo non sa quel che vole
Tante ha varie bellezze in vario stile,
Ed hor si appiglia in questa ed hor in quela
Nè scerner può qual sia più vaga e bela.[1])

Drugi opet pisac kićenih madrigala, Troilo Pomeran, opisuje četu liepih patričanka, te svakoj dade znamen iz igre taroka.[2]) Adriana Cornerova predstavljaše sviet, pravednost Barbarigovka, angjela čuvara Isabella Sanudova, a vatru Bianca Contarinijeva, Mocenigovka držaše obješena izdajnika, u Laura Bollanijeva djavola, da se dokaže

Che nostra salute
È fuggir vitio ed abbracciar virtute.
(Da je spas naš izbjegavati grieh i prigrliti kriepost.)

Paola Cappellova nosila je smrt, vrieme Maria Leonova, sreću Paula Morova, jakost Querinijevka, ljubav Orsetta Foscolova, tri-

[1]) *Tempio d' amore di* M. Nicolò Franco. Vinegia, Marcolini 1526.
[2]) *Troilo Promeran da Cittadella, I triomphi composti sopra li tarochi in laude delle famose gentildonne di Vinegia.* Venezia, Nicolini, 1534.

jumfalna kola Marija Loredanova, umjerenost Bianca Zenovka, papu Albertijevka, cara Pisanijevka, papinicu Zanovka, caricu Marietta Pasqualigova, glumu Paula Valierovka. Ova je vrst alegorije na njeki način predteča satira XVIII. vieka, u kojih se često patricijskim mužkim i ženskim imenom davaju nazivi i simboli mana i pogrješaka.

Samo da čim više omile ženam, kojim su u obće namjenjeni bili svi oti verzovi puni čežnje, igrali se pjesnici riečmi na najbudalastiji način. Tako izdade Giambatista Dragoncino iz Fana nekoliko stanca u pohvalu plemkinja mletačkih, *na glasu sa svoje čistoće i čednosti*, u kojih pjeva:

Laura, laureata Badoaro
Di salde lode e non di verde lauro.
(Laura Badoarova, olovorena stalnom slavom
a ne zelenim lovorom).

a na drugom mjestu ne ustručava se napisati:

Pisana Gradenica graduata
Per la scala che ascende al terzo cielo.[1])

Tempio della Fama Girolama Parabosca, ravnatelja glasbenih akademija, koje se priredjivale u kući pjesnika Domenika Veniera, imade pjesmu, posvećenu gospodji Adriani Cornarovki, koju zove „*clarissima et valorosissima*“. Evo kako primjerice pjeva o Ceciliji Badoerovoj:

Cicilia honesta et saggia Badoara
Prendea di vagheggiarla il ciel diletto.
E ovunque ella premea co' dolce et chiara
Voce, nasceva un bel leggiadro fiore
Che cantando dicea qui regna amore.[2])

(I samo je nebo uživalo, dvoreć čestitoj i mudroj Ceciliji Badoarovoj. Gdje god je ozvanjao sladki i zvonki njezin glas, tu je pošikavalo divno cvieće, koje je pjevajući klicalo: ovdje ljubav vlada.)

Konačno da spomenemo još t. z. *Ameta Pastora*, anonima iz XVI. vieka, koji svimi retoričkimi krasotami opjeva prednosti

---

[1]) Dragoncino, *Stanze in lode delle nobil donne vinetiane de secolo moderno*. 1547

[2]) Parabosco, *Tempi della fama in lode di alcune gentildonne veneziane*. Vinegia, 1548.

trinaest suvremenih dama, te uznešen ljepotom Isabelle Priulijeve, ovako uzkliče:

Costei con le bellezze tali e tante
Si forte al ciel di fama il grido spiega,
Che alla luna ed ad sol, purch'ella voglia,
Par che lume e splendore accresca e toglia.[1])

(Pomoćju tolikih krasota i tolikih divota toli je velika moć njezina glasa, da se čini, kao da ona, samo ako hoće, povećava sjaj suncu i mjesecu, ili im ga umanjuje.)

Servilno ovo laskanje, pjesmice ove pune dosjetaka, bijahu najveća naslada odličnih onih sborova te vanredno ugadjahu uhu i dama i kavalira.[2])

Vrh ovih zabava i divnih provožnja na moru, koje su u svoje vrieme i Petrarcu uznosile, obljubljene bijahu igre, naročito šah. Liepe i velike škaknice od srebra i zlata, urešene kalcedoni, jašmami i drugimi dragulji, a figure od najfinijega kristala posve odgovarahu mletačkoj eleganciji. Pri večernjih zabava bilo je sjegurno i kartanja, pače i hazarda i rouletta, ako se pomisli, da je po svoj prilici bila prva fabrika karata u Veneciji[3]) i da su karte mletačke risali i sitnoslikali najglasovitiji umjetnici te alegorički izražavali najobljubljenije ideje. Tarok bijaše veoma u običaju, a karte sa veoma elegantnimi risarijami štampale su se u Veneciji, *dozvolom senata,* tamo od g. 1491. Nu obzirom na štetu, koju su trpile obitelji, zabrani vieće desetorice zakonom od 26. ožujka 1506, hazardno kartanje i prodaju karata i kocka, te obveže sluge da odadu gospodare, koji bi se potajice kartali.[4]) I lutrija, ta poguba naroda, koja bijaše u XIV. i XV. vieka raširena po Italiji pod

---

[1]) *Stanze in lode di alcune dame veneziane di autore anononimo del secolo XVI.* Venezia, tip. Alvisopoli, 1835.

[2]) D' Ancona, *Poesia cortigiana del sec. XV. (Nuova Antologia,* 1876).

[3]) Čini se, da je izumitelj karata bio sbilja Mletčanin. „Au XIV. siècle il y avait en Italie une suite de dessins, un album de cinquante pièces très propres à amuser les enfants ... Vers la fin de ce même siècle un esprit inventif, *probablement un venètien,* crut voir dans cet album d'enfants les éléments d'un jeu nouveau propre à servir à l'âge mûr de récréations attachante". Merlin, *Sur l'origine des cartes à jouer.* Paris. 1870, p. 57). — Bullet. *Recherches historiques sur les cartes à jouer.* Lion 1757. — Singer, *Researches into the history of playing cards.* London, 1816. — Bettinelli, *Il giuoco delle carte,* poemetto. Cremona 1775. — G. 1441. tuže se mletački fabrikanti karata, da im strani trgovci čine konkurenciju. Rémusat, *Mém.,* 2e série, t. VII, p. 247.

[4]) Sanudo, t. VI, c. 147 tergp.

imenom *borse*, zadje u Veneciju.[1]) Već g. 1521. priredjivale su se u Rialtu njeke lutrije sa sgoditci od sagova, pokućtva, odjela itd. Evo kako Sanudo pripovieda da je ta igra nastala: „U Rialtu se pojavio novi način, kako se može, igrajuć s malim novcem, mnogo dobiti. Počelo se bilo sa stvarmi od male vrjednosti, a izumio je to Hieronimo Bambarara Strazaruol. Kasnije bude toga sve više. Ponajprije igralo se sa 20 piccola, zatim sa 3 lire, pak s dukatom, a izigravalo se sagove, pokućtvo i druge stvari. Tako se sakupilo do 200 po prilici dukata. Drugi je opet izigravao trubu zlatne latke, na koju se igralo s jednim dukatom od svakoga imena. Postupalo se pako na ovaj način: Tko hoće da igra napiše na komad papira svoje ime i položi novac... Svi, koji su igrali, povuku se u njeku kolibu, za to opredieljenu. Tu su dvie torbice: u jednoj su imena svih onih, koji su igrali, u drugoj cedulje, na kojih su napisani sgoditci ili pako samo *pacientia* (strpljivost). Kad je tako sve pripravno, pozove se jedan dječarac, koji posegne najprije u jednu torbicu i izvuče jedno ime. Zatim posegne u drugu i izvuče jednu cedulju. Ako je na njoj ubilježen koji sgoditak, dobije ga onaj, čije je ime izvučeno; ako li pako na njoj piše *pacientia,* ne dobije ništa te je to njegova nesreća. Tako se svaki dan igra u Rialtu, a vele, da je Lodovico da la Faita htjeo staviti 4000 dukata proti bilo ma koliko cedulja po 10 dukata.“[2])

Dekretom od 19. ožujka 1504. uvede *Signoria* prvu državnu lutriju.[3])

---

[1]) *Annali universali di Statistica,* vol. VII. 9. Milano, 1824.
[2]) Sanudo, t. XXXII. c. 305.
[3]) Museo Civico — Cicogna, *Schede,* B[a] 495.

POGLAVJE XIV.

Kazalište.

U novo doba izilazi komedija iz svoga djetinstva te dobiva pravu formu dramatsku. U javne predstave uvede družtvo *della Calza* velike reforme, te im podade velik sjaj i krasotu. Već prvih godina XIV. vieka, dok su se na ulicah i u crkvah predstavljala Misterija,[1]) napisa Padovanac Albertino Mussato, prvi u Italiji, po uzoru rimskom tragediju, u kojoj slavi pobjedu rodnoga si grada nad tiranom Ezzelinom. Albertinova tragedija imade u punoj mjeri i pjesničkoga poleta i ljubavi domovinske, no ne nadje oposliedovatelja, jer su se skroz do konca XV. vieka predstavljala na javi misterija na posebnih u tu svrhu podignutih pozornicah. S timi predstavami, koje su iziskavale veliki trošak, bijahu skopčane pomorske bitke, turniri, pelivarske igre i slično. Vrh toga pisahu se lakrdije za privatne sastanke. Vrst takovih sastavaka jest *momaria,* čisto mletačkoga poriekla, bez ikakove teatralne iluzije, no puna života, objesti i ironije. Izvor joj je, košto rekosmo, u svatbenih zabavah. Poslije pira našao bi se njetko, koji bi se preobukao u kakova junaka te bi pripoviedao velike čine predjaka mladenaca smješno, pretjeravajuć i sbijajuć šale, odkale i naziv *momaria* ili

[1]) Još g. 1304. predstavljalo je svećenstvo u Furlanskoj: Stvaranje Adama i Eve, navještanje i porodjaj Djevice (Muratori, *Antiq. med. aevi,* t. II.) Rolandino pripovieda u svojoj *Cronaca di Padova,* da se g. 1243. „*nel prà della Valle*“ predstavlja misterij smrti i uzkrsnuća Isusova. Najstariji dramatski spomenik francezki je „*Le mystère d' Adam,*“ što ga napisao neki Francez oko polovice XII. vieka. Objelodanio ga V. Luzarche g. 1854.

bombaria, prvi od imena boga satire, drugi od mletačke rieči *bomba*, koja u prenesenom smislu znači izmišljotina.[1]) Niti pravilo niti tradicija kakova stara nije smetala fantaziji pjesnikovoj, kojoj bijaše slobodno služiti se neograničenom slobodom te mješati osobe realne i idealne. Vrh toga bijaše *momaria* veoma obljubljena zabava bogataša,[2]) a napokon zadje na ulicu i na trg. Sanudo nam opisuje momariju, koja se predstavljala na tusti četvrtak g. 1532. na trgu sv. Marka. Prva dodje božica Palada, jašuć na zmiji, a držeć u jednoj ruci štit, u drugoj pako knjigu. Za njom sliedjaše Pravednost sa svojimi znakovi, jašuć na slonu. Treća dodje Sloga na rodi sa žezlom i zemaljskom krugljom u ruci. Četvrta bijaše Pobjeda na konju sa žezlom, mačem i štitom. Za ovom idjaše Mir, jašuć na janjetu sa žezlom, uljikom ovitim u ruci. Napokon Obilje na zmiji sa ljetinom u ruci. Naproti ovim alegoričkim figuram bijahu druge, koje su predstavljale: Glupost na magarcu, Nasilje na zmiji, Rat i Mars, Oskudica, jašuć na psu, a noseć rog obilja pun slame. Med timi dvimi strankami zametne se boj, a pobjedi stranka Mira, Sloge, Obilja itd. Scenerija predstavljaše s početka Janov hram, urešen oružjem i trofeji, koji se poslije pobjede zatvori a mjesto njega otvori se hram Mira. Poslije predstave izvodili su se raznoliki plesovi.[3])

Priredjivati takove predstave stajalo je mnogo novaca. Kasnije dodje u običaj krasnosloviti pjesme pred duždom, priredjivati glume u dvoranah i dvorištih palača, a prisustvovalo je uviek veoma mnogo stranaca. Predstavljači bijahu veoma sjajno obučeni u svilu i kadifu, a pozornica bijaše takodjer veoma bogato izkićena. Medju slušatelji često je bilo vidjeti strane poslanike, a kadkada pače i papinoga legata, dakako preobučena.[4]) Kazališne predstave bijahu najmilija zabava Mletčana te su se priredjivale ne samo u privatnih kuća nego i u istih samostanih. „Večeras (17. veljače 1532.)“ — pripovieda Marin Sanudo — „predstavljala se u samostanu sv. Ivana i Pavla med tamošnjimi fratri jedna komedija, a preksinoć priredila se jedna u sv. Dominiku, no nije prisustvovao niti jedan svietovnjak.“

---

[1]) Mutinelli, *Costume ven.*, c. VII. — Drugi opet misle, da *momaria* potiče od Μῶμος = mimik, te da znači maskaradu.

[2]) Beatrica, žena Lodovica Mora, potanko opisuje predstavu, priredjenu g. 1493 u duždovoj palači u njezinu slavu. (Arch. di Stato in Milano).

[3]) Sanudo, t. LVII, c. 191.

[4]) Sanudo, t. XXXVII, c. 399.

D' Ancona[1]) spominje, oslanjajuć se na Sanuda, razne bajke i komedije, koje su se od 1506. do 1520. predstavljale u kući Katarine Cornarke, Bradinâ i Lipomanâ u Muranu, pak Morosinijâ, Foscarijâ, Priulijâ i dr.[2]) Osobito je liepa morala biti, već rad razkošne scenerije i sjajnoga odiela, predstava Plautovoga *Miles Gloriosus*, koju su priredili 19. veljače 1514, drugari *della Calza*, nazvani *Immortali* (neumrli) u dvorištu Pesarove kuće u san Benedettu. Za medjučina predstavljala je pozornica pakao sa vatrom, vragovi i jarcevi, a jedan je glumac svojom mimikom zabavljao publiku predstavljajuć čarobnika, koji se pak premetne u Adona na trijumfalnih kolih, punih nimfa, koje su uz pratnju glasbe pjevale, udarajuć čekići po nakovalih sličnih srdcu. U publici osobito se izticao poslanik francezki, a liepo je bilo vidjeti i mnoge patricije, sinove duždove i patričanke u zlatnih haljina, koje dodjoše u velikom broju k ovoj riedkoj i ugodnoj zabavi.[3])

Reć bi, da je komedija u svom pravom zlamenovanju došla u porabu u Veneciji istom oko g. 1500. Dekret Signorije od 29. prosinca 1509. veli, da je kazalište *veoma kratko vrieme prije toga uvedeno u ovaj grad.*[4]) Medjutim je već g. 1464. 18-godišnji patricij Gregorio Correr, napisao latinsku tragediju pod naslovom „*Progne.*“ Ipak se ta tragedija prvi put glumila istom g. 1558., a malo kasnije ju je prevodilac Domenichi kao svoju izdao.[5]) G. 1515. napisa Gian Giorgio Trissino svoju tragediju „*Sofonisba,*“ kojoj se je tada sve divilo. I medju glumci od zanata našao se po koji vrstan komedijograf. Njeki Grancesco Cherea iz Luke, kancelar Francesca Sanseverina i ljubimac Lava X., pobjegne g. 1527. iz Rima i zakloni se u Veneciju, gdje je priredjivao latinske komedije, sastavljao nove te imao njekoliko imitatora, kakovi bijahu: Valerio Zuccato i žena mu Polonia, fratar Giovanni Armonio Manso, Francesco Berettaro, Franciotto, Giampaolo, Trapolino, Cimador i Tizione.[6]) Najvrstniji od svih su Angelo Ruzzante, nazvan *Beolco*,

---

[1]) D' Ancona, *Origini del teatro in Italia,* vol. 2°, § LX. Firenze, g. 1877.

[2]) I patriciji su rado predstavljali. Sanudo pripovieda „da su u kući Lazara Moceniga njegovi sinovi predstavljali jednu Plautovu komediju u latinskom jeziku, te je liepo bilo vidjeti i čuti one mladiće.“

[3]) Sanudo, t. XIX, c. 271 tergo.

[4]) D' Ancona, op. cit.

[5]) Napoli Signorelli, *Storia dei teatri,* 1788, t. III, c. 4.

[6]) Poslednju dvojicu spominje Sanudo.

Lodovico Dolce, Antonio da Molino, nazvan *Burchiella,* Andrea Calmo i Zanipolo.

Ruzzante koga je Speroni zvao novim Rosciom, stekao si liep glas i kao pisac i kao predstavljač svojih komedija, koje je u padovanskom narječju pisao.[1]) Dolce prevede u verzovih bez sroka sliedeće tragedije: Agamemnona, Edipa, Herkula Oetskoga, Hipolita, Medeju, Oktaviju, Tebajdu, Tiesta, Troade, tragedije Senekine i Euripidovu Hekubu; a napisa originalne tragedije: Didone, Giocasta, Ifigenia, Marianna, Le Troiane i komedije: Il Capitano, La Fabbrizia, Il marito, Il ragazzo, Il ruffiano.[2]) Antonio da Molino počme prvi rabiti u komedijah razne dialekte, u čem ga je sretno oposliedovao Andrea Calmo, koji sastavi njekoje ekloge i vesele pastirske igre, a mješa narječje mletačko sa bergamskim, sa modernim grčkim i dalmatinskim (hrvatskim?) u svojih komedijah: La Spagnola, Il Saltuzza, La Pozione, La Rodiana, Il Travaglia. Ove su komedije svojom duhovitošću, svojim komičkim efektom, svojimi doskočicami i svojimi dobro orisanimi karakteri svakako najbolje onoga vremena.[3]) Dosta se rano pojavi pučka komedija sa nepromjenljivimi tipi, sa krinkami, koja izvrgava ruglu karakterističnе mane, narječje i odielo njekoga predjela. *Pantalone,* pošten i dobroćudan trgovac, bijaše maska mletačka. U tih je sastavcih bilo dosta prilike šalam, peckanju, lakrdijam, koje su zabavljale obćinstvo tim više, što su glumci svojoj ulozi i sami mnogo dodavali. Tako nastanu komedije *dell' arte,* u kojih bijaše opredieljen samo predmet i razporedaj prizora, a dialog sasma se prepuštao vještini glumaca. Kasnije se opaža i u kazalištu, kao što i u običajih talijanskih, upliv španjolski, no ipak se donjekle uzčuvala talijanska originalnost. Flaminio Scala ostavio nam u svom *Teatro delle favole rappresentative* njekoliko primjera ovih komedija, koje nam pokazuju, da su oni komici u svojih neugladjenih dijalozih, bolje nego li se misli, pronicali narodne običaje. Razkalašena, puna dosjetaka i pučke živahnosti, cvala je komedija u Veneciji silnim uspjehom u XVI. vieku. Uzalud se zabranjuju g. 1518. noćne gostbe, maskarade, komedije, osobito ove poslednje, jer su ih, kako veli Sanudo, pohadjale i k . . . pri-

---

[1]) Tiraboschi, *Lett. Ital.,* t. VII, p. V. Venezia, 1842.

[2]) Allacci, *Drammaturgia,* Venezia, Pasquali, 1755.

[3]) Bartoli Ad. — *Scenari ined. della comm. dell' arte* — Introd., p. CXXVI. Firenze, Sansoni, 1880. — Molmenti — *Vecchie storie* (Andrea Calmo) — Venezia, 1883.

stojno odievene; uzalud je nastojalo vieće, a navlastito činovnici, koji su imali kazniti kletve, da obuzdaju pomamu za zabavami kazališnimi. U prkos svim dekretom priredjivale su se sjajne predstave i mnogo su se polazile.[1]) Malo po malo zamjeni daščaru pravo kazalište. Jednu improvisovanu pozornicu sam je Tintoretto izkitio, a družtvo *della Calza* pozva Giorgja Vasarija, da im priredi pozornicu, prikladnu za *Talantu*, komediju Aretinovu. G. 1565. na poziv drugoga družtva, *degli Accesi* (Vatreni) zvanog, sagradi Andrea Palladio, koji bijaše po starih uzorih podigao u Vicenzi kazalište *Olimpico*, drveno kazalište u pridvorju samostana Sta Maria dalla Carità „*un mezzo teatro di legname a uso di colesseo,*“ kako piše Vasari; moralo je dakle biti udešeno poput rimskih kazališta.[2]) Federigo Zuccaro naslika 12 slika, a prva predstava bijaše *L' Antigono* od njekoga conta Dal Monte iz Vicenze.[3]) Drugo opet kazalište podigao je Sansovino u Cannareggju.

Koncem XVI. vieka spoji se u kazališnih predstavah poezija s muzikom. Rabila se ona medjutim i prije pri predstavah kao pratnja poetičkih mjesta, a u medjučinih izmjenjivala se pantomina s muzikalnimi koncerti, kako bi, kako veli Trissino, slušateljstvo „*manje mislilo na duh komedije.*“ Onaj veseo sviet nije medjutim nikada imao vremena da se dugočasi.

Kako svi literarni historici jamče, ne ima traga pravomu melodramu ili muzici slivenoj sa dramom prije g. 1583., koje se godine izniela na pozornicu Rinuccinijeva *Dafne*. No još prije ovoga vremena razveseljivale su duždovu palaču muzikalne predstave, alegoričke bajke i pastirske igre. Tako se g. 1571. na Stjepanje predstavljalo pred duždom Alvisom Mocenigom „*Il trionfo di Cristo per la vittoria contro i Turchi,*“ od Celija Magna, u kom komadu dolazi kralj David, kor andjela, sv. Petar, sv. Jakov, sv. Marko, sv. Justina i sv. Gabrijel. David izporedjuje svoja poduzeća sa mletačkimi, kor angjeoski slavi poduzeće i sv. Justinu, na čiji je dan održana pobjeda; sv. Petar slavi Pija V., sv. Jakov Filipa II., a sv. Marko svoju republiku. Sv. Gabrijel svršava, pjevajuć slavu sv. Trojstvu:

---

[1]) D' Ancona, op. cit.

[2]) Boito, *Leonardo, Michelangelo e Palladio*, p. 245. Milano 1883. Javljajuć Palladio contu Vincenzu Arnaldiju svoj povratak u Vicenzu piše: „Dovršio sam ono blaženo kazalište, kod kojega sam dostatno okajao sve svoje griehe počinjene i koje još počiniti mogu.“

[3]) Iste je g. 1565. štampana Dal Montova tragedija u Veneciji tiskom Comina da Trino iz Monferrata.

„Bogu hvala, bogu slava i Krstu sinu
I svetomu duhu vječna slava.“[1])

G. 1573. predstavljao se u dvorani velikoga vieća sastavak Cornelija Frangipanija, pod naslovom tragedija, u kojoj dolaze ova lica: Protej, Isis, Mars, Palas, Merkur, kori angjela i vojnika. U Frangipanijevom sastavku ne ima ništa tragična, nu pjesnik, posvećujuć svoj trud Henriku III., zapostaviv umjetnost laskanju, mišljaše, *da se nijednom vrsti sastavaka ne može tako slaviti koga, košto tragedijom.* Pisac sam pripovieda, kako se taj njegov sastavak recitovao: „Svi su predstavljači veoma krasno pjevali, što sami što uz sbor, a kor Merkurov bijaše uz pratnju glasbenika, koji su svirali sva moguća glasbala. Bogove su na pozornicu pratili trubljači. Na pozornici bijaše namještena i tragična makina, no nije se mogla rabiti rad silne množine ljudi, koji su tude bili. U muzici nije se moglo oposliedovati stare, jer je pratnju udesio S. Claudio Merulo, koji ih je daleko pretekao, kao što i Gioseffo Zarlino, koji je uglasbio njekoje moje latinske stihove i ravnao glasbom, koja je dočekala kralja na Buccentoru i uglasbio sve one komade, koji su se svirali na zahtjev Nj. Veličanstva.“[2])

Drugi pjesmotvori iste vrsti, u kojih bijaše korova nimfa, tritona i drugih mitoložkih božanstva, koja su pjevala i plesala, recitovali su se poslednjih godina XVI. vieka pred duždevi Nikolom da Ponte i Marinom Grimanijem. Bijahu to kratki pjesmotvori, prepleteni muzikom, koji su skoro uviek svršavali slavospjevom na dužda i na Veneciju. Moderata Fonte (Modesta Pozzo-Zorzi) napisa jedan takov g. 1581. pod naslovom *Le Feste.*[3]) Godina na izmaku oprašta se i vodi sa sobom zabave i svečanosti, koje uz sladke glasove glasbe i ljudsko pjevanje čine počast duždu. Ponajprije započima jedan kor, zatim drugi a napokon svršavaju svi zajedno pjevajući:

---

[1]) *Trionfo di Christo per la vittoria contra Turchi.* Rappresentato al serenissimo Principe di Venetia il dì di san Stefano — Venezia, 1571.

[2]) *Tragedia del S. C. Cornelio Frangipani al christianissimo et invitissimo Henrico III. etc.* Venetia, Farri, 1574.

[3]) Vriedno je spomenuti *„Il consiglio delli dei per la fondatione et grandezza dell' inclita città di Venetia et dell' eccellentissima sua republica, favola marittima di Antonio Maria Consalvi. — Al Ser.mo Prencipe Marcantonio Memmo,* Vicenza, 1614.

„A gdje da na svietu nadjemo ljepše zaklonište, nego li je ovo? Sretni i veseli dnevi dvostruko su ovdje slastni: Ovdje kao u raju vlada uz kriepost i obilje i veselje.“

Zatim zaključuje jedan Epikurejac, kako su na svietu jedino dobro gostbe i zabave, a ovomu odvraća Stoik, da je krjepost jedino dobro, a sve prolazne naslade nisu nego *mlohav cviet.*

Gnjezdo zmija otrovnih i opakih.

No kor neće da znade o turobnosti, već čestita duždu na ugodnih mu sastancih i krasnih zaselcih na Brenti. Stoik ne sustaje, već protuslovi Epikurejcu, tvrdeć, *da je kriepost jedino i najveće dobro,* a kor nastavlja te slavi Veneciju, utočište svih milina. Poslie toga dodje na pozornicu sibila Eritrea te proriče duždu dug i slavan život. Stoik, koji u svojoj borbi s Epikurejcem neće da položi oružje, pozivlje sibilu za sudiju, a ova veoma duhovito daje krivo i jednomu i drugomu. Veli ona Stoiku, da su i zabave jedan dio dobra, samo ako ne preotmu mah, a Epikurejcu, da sreća ne sastoji samo u nasladah. Ovaj je dialog po svojoj formi moderan, nu po svom sadržaju sjeća na stara misterija, na borbe čuvstva sa razborom, krjeposti sa griehom te izražava religijoznu ideju borbe izmed tiela i duše. U Veneciji, gdje je život bio toli mnogostran i bujan, nije u tom bilo ništa religiozna. Stoik, koji prezire naslade, ima isto tako krivo, košto i Epikurejac, koji bi htjeo da sav život provede u zabavi i veselju. Prava savršenost sastoji upravo u onoj moralnoj ravnoteži, koja ne će da se preziru dobra zemaljska rad visokog onog ideala, koji ipak mora svakomu čovjeku da pred očima lebdi. I sbilja i Stoik i Epikurejac osvjedoče se da imadu krivo, zahvaljuju Sibili, a kor zapjeva:

„Podvostručit valja sad veselje, jer su Stoik i Epikurejac bludnju ostavili.“

Zatim izadje Poezija, slavi dužda i duždovicu, kolegij, divnu i krasnu Veneciju, a predstava svršava pjesmom:

„Dao vam dobri kralj nebeski liepih dana i ugodnih zabava bez ikakva trunka dosade. Izlio na vas, slavni junaci, svaku milost kroz nepregledan niz godina i bili vam u korist liepi dani i ugodne zabave.“

Kako se vidi, u ovih muzikalno-dramatskih pokusih bijaše zametak operi; nu još prije Rinuccinijeve *Dafne,* podade Italiji glasoviti Zarlino u svojem *Orfeju*, prvu muzikalnu dramu.[1])

[1]) To je mnienje Mutinellijevo, koje se ipak ne može usvojiti bez njeke rezerve. Drugi opet misle, da je prvi u predstavu unesao muziku Claudio

Tako dakle dok je u ostalih dielovih Italije cvala komedija i melodram, nije Venecija, koja je kasnije svojim Zenom i Goldonijem udarila kazalištu stalna pravila, niti u ovo doba zaostajala za ostalimi posestrimimi gradovi.

Merulo. Bilo kako mu drago pokusi Merulovi i Zarlinovi ne mogu se za pravo nazvati melodrami, već jednostavno uporaba glasbe na koji dio tragedije bilo u intermezzih bilo u recitaciji. Sravni: *Giorn. stor. della Lett. It.* Anno II, fasc. 12, pag. 449.

POGLAVJE XV.

Javna razkoš — Družine *della Calza* — Foscari — Turniri.

Da vidimo sada, kako su se u ovo doba priredjivale javne svečanosti, koje su uviek odsjev narodnoga značaja i slika svoga vremena. Posebni odnošaji grada, blago podnebje, ćud stanovničtva, sve to bijaše razlogom, da se veliki dio života mletačkoga razvijao na trgovih i u ulicah. Vlada sama priredjivala je narodu, koji se dao obsjeniti razkošjem, sve one svečanosti, koje bijahu izraz dubokoga ćućenja i velikih ideja. U srednjem vieku imale su svečanosti zadaću, da očeliče mišice narodnje; sada nisu više imale tu namjenu, zato su ipak imale uzvišenu ciel, da drže u živoj uspomeni narodnju slavu, da sjećaju na stare pobjede i junačka djela ili da dozivlju u pamet velike nesreće, a istodobno da podupiru umjestnost i industriju. I domovina hoće da imade, košto i vjera, svoje obrede i svoje svečanosti.

G. 1400. izabran bude duždom Michele Steno, isti onaj plemić, koji je u svoj mladosti indirektno dao povoda uroti Marina Faliera.[1]) Opazismo veće, da je u ovo doba ćudoredje zakretalo

---

[1]) Sanudo *(Vite dei dogi di Venezia)* pripovieda, da se Michele Steno prigodom neke zabave u duždovoj palači, napram njekoj duždovičinoj dvorjankinji, u koju bijaše silno zaljubljen, ponio dosta nepristojno, rad česa zapoviedi dužd, da se imade iz dvorane odstraniti. Steno, da se osveti, ostavi na duždovoj stolici napis:

Marin Falier — da la bela mugier, (Marin Falier ima liepu ženu,
altri la gode — e lu la mantien. On ju hrani, drugi ju uživaju).

pustopašicom, te da ne samo za Veneciju i Italiju, nego za sve narode evropske nastaje novo razdoblje. Prigodom krunitbe Michela Stena, sastane se u družtvo mnogo mladića, koji si uzeše zadaćom, da taj dogadjaj svečano proslave u cieloj Veneciji te se nazvaše *Compagni della Calza*, jer nošahu na tiesnih hlačah znamen od raznih boja. To je družtvo bilo prvobitno sastavljeno od odličnih patricija i gradjana u svrhu priredjivanja zabava svake ruke. Članovi mogahu postati i tudjinci i žene, koje su se zvale *Compagne* (drugarice) te nošahu znak družtveni na rukavu. Kasnije se drugari razdieliše u više skupina, svaka sa svojim glavarom, a zvahu se raznim imenom: Neumrli, Uviek živi, Neprestani, Vječni, Pauni, Sretni, Glavari, Slobodni, Darežljivi, Bratinski, Moćni, Čestiti, Uzpaljeni, Udvorni, Cvatući i Blaženi. Svaka je družina nosila prigodom svečanosti posebno odielo, izkićeno zlatom i dragulji, sa znamenom na desnoj bječvi, na kojoj bijahu boje različito poredane.[1]) Kada bi se sakupio taj sviet, pun objesti i života, moralo ga bilo liepo pogledati u uzkih onih, sjajnih i raznobojnih fantastičkih odora. Gizdav zobunac od baršuna ili svile, izvezen zlatom, a stegnut pojasom, imadjaše rukave po dužini razporene i vrpcami tako izvezane. da je izmed pojedinih vezova provirivala na šušurena košulja. Bječve izprugane u svakojakih bojah, cipele izšupljikane i narćene, preko ramena matija od zlatne tkanine, damaska ili grimiznog baršuna sa kukuljom, a na podstavi joj bijaše izvezen znak dotične družine. Izpod crnoga ili crvenoga bareta, koji bijaše odsprjed urešen draguljem te naheren, spuštala se često duga i bujna kosa svezana svilenom vrpcom.[2])

Družine della Calza, nastale g. 1400, a razpale se koncem XVI. vieka, prava su slika veselih onih i sjajnih vremena, rad česa se Veneciji sav sviet divio. U privatnih zabavah, prigodom ženitbenih obreda, u duždovoj palači kaošto i u kazalištih, jednom rieči

---

Steno bude rad te uvriede neznatno kažnjen, s česa ogorčen dužd skuje urotu proti republici. Pred historičkom kritikom pripoviest je ta puka izmišljotina. Spisi ju Quaratije oprovrgavaju, a i sam Marin Sanudo, koji ju je još kao mladić crpio iz pučke predaje, ako ju kasnije i nije direktno porekao, dodade na rubu svoje knjige opazaka, u kojih izražuje o njezinoj istinitosti svoju dvojbu. Urota Falierova imala je mnogo važniji povod, nego li bi bila nanešena mu osobna uvrieda, Sravni: M o l m e n t i, *La Dogaressa di Venezia*, cap. VI. Torino, Roux e Favale, 1884.

[1]) T e n t o r i, *Saggio sulla Storia etc. di Venezia*, t. I, diss. XIII. Venezia, Storti, 1785

[2]) Vidi slike Carpaccijeve, a osobito sliku Gentila Bellinija, koja predstavlja trg sv. Marka, u akademiji liepih umjetnosti pod brojem 555.

*

svugdje, gdje se pokazivao život veseo, bijahu drugari *della Calza* kolovodje. Uviek spremni da se zabave i da zabavljaju druge, pripravljaju predstave, ravnaju zabavami, i razveseljuju gostbe, što ih davao dužd i pjesmom i glasbom; mjesto starih misterija, iznosoše na pozornicu stare rimske komedije, pače i u istu crkvu unesoše oni gizdu i dobar ukus.[1]) Mletčani su u ono doba, kako veli Robertson, sjajem i razkošju nadkriljivali kraljeve evropske; svugdje vladaše bujan i svjež život, iz česa se dalo naslućivati preokret u životu socijalnom, duševnom i političkom. Prestala su bila nadmetavanja s luka na Lidu i nadveslavanja sa ladjami od 30 vesala; mjesto toga dodjoše u modu ljubke serenade i čarne regate. U bojnih igrah na trgu sv. Marka više se gledalo na sjaj i eleganciju, nego li na srčanost i tjelesnu jakost. Čudno je, da je i senat svu brigu posvećivao poljepšavanju trga sv. Marka, mjesto, koje *i svojim položajem i naravju svojom pruža najljepši prizor u ovom gradu.* U početku XVI. vieka bilo je na njem ne samo loza, stabala, kućica i *klesarskih nadkrovlja*, nego *što je još gore*, nagrdjivalo ga smetlište, *kamo je svaki slobodno zalazio i smeće bacao.* Taj se nered nije smio trpiti, stoga dobije nalog njeki majstor Zorzi Spavento, *proto e ingenier*, da ukloni sa trga klesare, loze i stabalje, kako bi se bez zaprjeke moglo motriti predstave i turnire, koji su se tude priredjivali.[2]) Dne 11. srpnja 1505. odredi republika, da imadu na trih stupovih, lievenih od Alessandra Leoparda, i postavljenih pred bazilikom, lepršati zastave sv. Marka. Posao taj imali su obaviti Lazzaro di Sebastiano i Benedetto Diana, u koju svrhu dobiše, vrh nagrade od 630 dukata, *latku za rečene tri zastave, od kojih je svaka morala biti duga 18 lakata, a široka 13 „telâ“.*[3])

Venecija bivaše dan na dan bogatija i sjajnija. Prigodom spomenute krunitbe Michela Steno, potrošio je svaki drugar *della Calza* 2000 dukata, a svečanosti trajale su više mjeseci. Za krunitbe Tomasa Moceniga (1414) prisustvovalo je turniru, što ga priredišе zlatari i draguljari, 60.000 ljudi, 460 vitezova, a nebrojeni momci i štitonoše sprovadjahu mantovanskoga i ferrarskoga markeza, koji su sudjelovali pri turniru. Kad je duždom izabran Francesco Foscari

---

[1]) G. 1529. družina *della Calza*, nazvana *dei Reali*, izvodila je u svibnju svečane mise u crkvi Sta. Marina. G. 1564. u lipnju pjevala je družina *degli Accesi*, kojim bijaše glavarom Geronimo Foscari, u crkvi della Croce. Cicogna *Schede ms.* u gradskom muzeju, B[a] 495.

[2]) Arch. di Stato — Senato Ferra, I, R. 15; 1504. 7, foglio 2.

[3]) Ibid., *Notatorio*, 23, c. 149.

(1423), trajale su u Veneciji zabave i svečanosti cielu godinu dana, a zaključi ih Foscari sam svojom ženitbom. Kada mu se ženio sin Jakov sa Lukrecijom Contarini, toliki se razvio sjaj i gizda, da to nije više bila privatna već javna svečanost. Zaručnica sa rodbinom obiju familija i sa 60 gospodja odpraćena bude veoma sjajno izkićenimi barkami do duždove palače, gdje bijaše gostba i ples. Poslije vienčanja bila je svečana pratnja. Osamnaest plemića, članova *della Calza,* podje u stan Eustakija Balbija, glavara im, te uzjašiv vatrene dorate, obadjoše najprije trg sv. Marka i dvorište duždove palače, zatim podjoše u sv. Samuela, stupiše na most, priredjen od ladja, spustiše se velikim kanalom i dodjoše u sv. Barnabu, gdje stanovaše zaručnica. Odjelo štono ga tom prilikom nošahu drugari *della Calza*, opisuju dva Contarinija trećemu bratu u Carigrad. „Nosili smo bječvu družtvenu, ogrtač od srebrnoga brokata, a zobun od grimiznoga baršuna sa razporenimi rukavi, podstavljenimi krznom sa grimiznimi pojasi i crvenimi kapami na Sforzinu. Svaki je uza se imao po dva poslužnika sa *zornedom* (odielo) na četvorine našim znakom i druga četiri poslužnika sa bječvami našega znaka. Svatko imaše svoga dorata, pokrivena zelenim baršunom, izvezenim srebrom i drugimi dragocienostmi. Jašuć na vilovitih svojih konjih dodjosmo na vojničko polje. Osim naših poslužnika bijaše veoma mnogo mladića u svili i mnogo vojnika, te je u sve bilo više od 250 konja. Znajte, da je dužd bio obučen kao i mi, samo što je njegovo odielo sizalo do zemlje, baret bijaše od grimiznoga baršuna, a uz konja mu išlo je 6 sluga. svi u *zornedi* sa znamenom Gospodinu Jakovu isto toliko. Dužd imadjaše 20 konja, a gospodin Jakov 25. Svi jahasmo sliedećim redom: Na čelu idjaše četa trubljača i svirača, za njimi svi mladići u svili za ovimi svi naši konji baršunom pokriveni, onda polovica drugara, za ovimi trubljači i svirači, onda dužd, za njim ostali drugari, a napokon svi ostali naši sluge".[1]) Nevjesta sva u zlatu i dragom kamenju, praćena od dvaju Prokuratora sv. Marka i od 60 dama, podje u crkvu sv. Barnabe k misi, a zatim se vrati kući. Drugari *della Calza* obilažahu gradom uz veselo podcikivanje naroda i lepršanje barjačića i zastava, a pod večer podjoše u duždovu palaču. Sto i petdeset sjajno odjevenih plemkinja uzpne se na *bucintoro* te podje put sv. Barnabe, da doprate nevjestu u palaču, gdje joj iza-

[1]) Morelli, *Operette*, vol. I, pag. 139.

djoše u susret dužd i duždovica u pratnji velike množine plemića u najsjajnijih odora. U dvorištu stajaše šarena vreva plemčadi i plemkinja u veoma raznolikom i krasnom odielu. Veselje je trajalo njekoliko dana. Družtvo *della Calza* nastavi svoja projahavanja; Francesco Sforza, tada vrhovni kapetan republike upriliči turnir, gostilo se i plesalo u duždovoj palači, nadveslavalo se, priredjivale se serenede, dok nije napokon dužd, priredivši veliki turnir, slavlje zaključio.

G. 1472. proslavi grad javnom svečanošću udaju Catarine Cornarke sa Jakovom Lusignanom, kraljem ciparskim. Republika ju pokćeri i dade joj miraz od 1000 libra (= 100.000 mletačkih dukata.) Odrekavši se krune, povuče se u svoj kastel u Asolu i dodje g. 1491. da sprovede zimu u Veneciji te prisustvova medju ostalim i turniru, štono ga priredi njekolicina smionih *Stradiotta**) na konju u smrznutom velikom kanalu.[1])

Akoprem su običaji bivali sve ugladjeniji, strast za bojnimi igrami nije popustila tečajem čitavoga XV. vieka. Još prije turnira priredjenih za dužda Moceniga i Foscarija, držao se g. 1406. veliki turnir u slavu pokorenja Padove. G. 1458. izvodili su njekoliko borba, što ih spominje Spina, *condottieri* (vodje) Bartolomea Colleonija.[2]) G. 1463. održa pobjedu Bertoldo d' Este, a u drugom turniru g. 1486. Roberto Sanseverino, a sudjelovahu velikim sjajem markez ferrarski, gospodar Camerina, grofovi mirandolski i knezovi parmanski.

---

*) Lako konjaničtvo mletačko, plaćenici ponajviše iz Grčke. Op. prev.

[1]) B e m b o, *Istoria viniziana*, lib. I. Vinegia, Zatta 1790

[2]) P i e t r o S p i n o, *Historia della vita et fatti dell' eccellentissimo Bartolomeo Colleone*, pag. 197. Venetia, 1569.

POGLAVJE XVI.

Crkvene i svjetske svetkovine — Svečano dočikanje stranih dostojanstvenika.

Crkvene su se svečanosti izmjenjivale sa državnimi, a često se puta svečanosti vjerske spajale sa pomisli državnom. Od mnogih crkvenih svetkovina spominjemo: novu i staru godinu; blagoviest; sv. Mariju milosrdnu, na uspomenu bjega pape Aleksandra III. u Veneciju; polazak duždov 1 svibnja u samostan *delle Vergini*, a polovicom lipnja u crkvu sv. Vida, u spomen Tiepolove urote; 17. srpnja, na uspomenu osvojenja Padove, otete cambrayskomu savezu; veliku i malu gospu; spomen predaje Famagoste polovicom listopada; dan sviju sveti; dan sv. Nikole, na uspomenu osvojenja Carigrada Henrikom Dandolom.

Nikada i nigdje nisu se svetkovali blagdani crkveni, slavile pobjede, mirovi, pohodi knezova, svatbe odličnika tolikim sjajem, košto u Veneciji ovih dvaju vjekova. Casola, koji je g. 1494. gledao tielovsku procesiju, ne smaže rieči da opiše plemstvo, odjeveno u zlatne tkanine i baršun, bogatstvo nakita, silno cvieće, množinu voštenica, raznolikost boja. Kada su ulazili prokuratori, patrijarke, veliki kancelari itd., koji moradjahu proći kroz Mercerije, običavali su trgovci izlagati svoje trgovine, i ukrašivati dućane slikami i rezbarijami. Dosta se sjetiti slavja, koje se slavilo prigodom krunitbe duždovice, da si predstavimo Veneciju u dobi njezina sjaja. U XV. vieku ta svečanost mora da je bila divna. Unilazeć duždovica po prvi put u palaču, pratila ju silna pratnja plemkinja, vieć-

nika, prokuratora, sekretara i velika množina plemčadi i štitonoša, koji nošahu zastave, zlatne stiegove te svirahu u srebrne trublje i svirale. Na vratih sv. Marka dočekali su duždovicu kanonici *u svečanih pluvijalih i sjajnom ruhu, sa srebrnimi krstovi i svićami.* Pri gostbah, koje su se priredjivale u palači za članove cehova, posluživalo se *na srebrnih zdjelah i u srebrnih posudah izabranimi jeli i najboljim vinom.*[1]) Svečano slavje, kojim se običavalo u XVI. vieku dopratiti duždovicu iz roditeljskog joj doma u duždovu palaču, točno je opisano u ceremonijalih (1464—1592), a opisuje ga i Sansovino, koji nam vrh toga pripovieda mnoge osebine o krunitbi duždovice Zilije Dandolo, žene Lorenza Priulija (1557) i Morosine Morosini, žene Marina Grimanija (1597).

Sav svoj sjaj i veličanstvo razvijala je država, primajuć strane knezove i poslanike, ne samo s običaja, već navlastito stoga, da pokaže moć svoju i bogatstvo. Kada je g. 1428. posjetio Veneciju Petar, sin portugalskoga kralja priredjen bude njemu u slavu ples kod koga je prisustvovalo 120 plemkinja u zlatnom brokatu, 130 u grimiznom atlasu, a jedne i druge bijahu upravo posute biserjem i dragulji. S toga je sjaja bio silno iznenadjen, vele suvremenici.[2]) Agostini pripovieda u prvom svezku svoje kronike, da je Francescu Sforzi i ženi mu Bianki, koji su u ožujku g. 1422. dolazili u Veneciju, pošao u susret dužd na *chiattah* (plitka ladja,) a duždovica sa 200 dama, odjevenih u zlatnom brokatu, a nakićenih dragulji, na *bucintoru.*[3]) Cara bizantinskoga Ivana Paleologa, pozvana od pape Evgenija IV. na sabor u Ferraru (1438) u poslu sjedinjenja crkava grčke i latinske, dočeka na Lidu dužd i signorija i doprati uz veliko slavje u grad, u kojem se 18 dana zadrža. G. 1476. dočekan bude Francesko Gonzaga, markez mantovanski, koji bijaše tada u službi republike, te na buncintoru duž cieloga velikoga kanala odpraćen do svoje palače u sv. Gervazu i Protazu. Markez bijaše član jedne družine *della Calza* te mu njegovi drugari podjoše u susret skroz do Chioggje.[4]) Beatrica d' Este, žena Lodovica Mora, vojvode barskoga, a kasnije milanskoga, dodje u pratnji više svojih rodjaka i milanskih poslanika g. 1493. u Veneciju, da učvrsti netom sklo-

---

[1]) *Il trionfo della Dogaressa nel. sec. XV.* Venezia, tip. Cecchini, 1874.
[2]) Filiasi. vol. 7.
[3]) Rossi, *Racc,* cit., vol. 3⁰, pag. 4.
[4]) Sanudo, *Ragguagli sulla vita e sulle opere,* parte I, p. 50, Venezia, Alvisopoli, 1837.

pljeni savez izmed Venecije i Milana proti Karlu VIII., koji je mislio provaliti u Italiju. Duhovita Beatrica opisuje mužu si u nekoliko veoma zanimivih listova, koji se čuvaju u državnom arkivu milanskom, kako su ju u Veneciji svečano i sjajno dočekali. Priprave za svečan doček i boravak milanskih gostova na lagunah, nadilazi sjajem i razkošjem sve, što se do tad vidjelo. U svojih listovih opisuje Beatrica obširno plesove, zabave i čudnu alegoričku predstavu u duždovoj palači. Sedam godina kasnije promjeniše se odnošaji. Republika je tada slavila zarobljenje istoga onoga Lodovica, kojemu je ženu toli sjajno bila dočekala, jer se bijaše, promjenivši politiku, sdružio sa neprijatelji Venecije. Nesreća bivšega prijatelja bijaše uzrokom velikoga veselja: gradskimi ulicami vrvi silna svjetina, kriesovi se pale, grad se razsvjetljuje, zvonovi zvone u sav mah. Veselje potraja ciela dva dana, a Sanudo piše 14. travnja 1500: „Večeras se zapalio kries na trgu sv. Marka *justa il solito e compito di brusar le panaterie*, a sinoć dala je signorija snesti na trg 30 vozova drva. Poslanik francezki, koji je danas prispio, kupi ladju drva i dade ih zapaliti skupa s ladom, koju je takodjer platio.[1])

Gostoljublje mletačko bijaše na glasu ne samo napram stranim dostojanstvenikom, koji su javno i svečano u grad ulazili, nego i napram uglednikom, koji su inkognito u Veneciju dolazili. Kada su 17. veljače 1502. markezica mantovanska, vojvodkinja urbinska i markezica cotronska privatno posjetile kraljicu jadranskoga mora, nastanjene bude u palači Trevisan u sv. Eustakiju, a odmah ih posjete redarstveni *Savî*, ponude im svoju službu te ih obdare bogatimi darovi.[2]) Kada je g. 1502. posjetila Veneciju kraljica ugarska, Ana de Candalles, priredjene bijahu regate mužke i ženske, turniri s barkami na velikom kanalu, plesovi i gostbe na bucintoru i u palači te je u tu svrhu trošila republika dnevice 400 dukata.[3]) Markez mantovanski, došavši u Veneciju g. 1520., nastani se u sv. Sofiji u palači svoga poklisara. U slavu svietloga gosta, sagradiše drugari *Neumrli* na velelikom kanalu nadkrovje, gdje priredîše ples na koji pozvaše 50 gospodja. Istodobno bijahu krabuljni plesovi na dvijuh brodovih, od kojih bijaše jedan s Contarinijevim, drugi s Milonovim grbom. Vrh toga bijahu turniri na moru, regate, svirke

[1]) Sanudo, t. III, c. 84
[2]) Sanudo, t. IV, c 110 tergo,
[3]) Id., *Ragguagli* etc., parte I, pag. 185 i sl.

pjevanja i pucanje prangija. Na plitkoj ladji, ukrašenoj sagovi i s mantovanskim grbom, ponudjen bude markez sjajnom gostbom, a kasnije ode u nadkrovlje, gdje se plesalo pri razsvjeti od 200 baklja. Sviet je sa obala motrio zabavu.[1]) G. 1562. dodje u Veneciju Alfonso d' Este, vojvoda ferrarski, s pratnjom od preko 3000 ljudi. Dočeka ga Signorija i odprati duž velikoga kanala do palače vojvoda ferrarskih.[2]) Očevidac opisuje ulaz njegov ovako: Divno bijaše pogledati prozore mnogih gospodskih palača, koje su na velikom kanalu, izkićene najfinijimi sagovi i prepune prekrasnimi matronami i odličnici, koji su motrili s velikim veseljem dolazak ovoga gospodina; i upravo nebrojene gondole, pune plemića, plemkinja, gradjana i djece, kaošto i velik broj brigantina i drugih ladja, koje su se kretale velikim kanalom, slaveć i pokazujuć na razan način svoje veselje. Tolika bijaše vreva, da je često jedna ladja u drugu udarila, pače njekoje i potonuše. Na trgovih, na obalah, na mostovih tolika bijaše množina svieta, da se medanj nebi bilo moglo baciti zrno prosa. . . . . Sada izadje vojvoda na obalu pred svojom palačom. . . . Vrata i prozori palače bijahu veoma bogato urešeni gobinjami sa grbom sv. Marka i kuće Este. I šest drugih palača dala je vlada gizdavo opremiti za najodličnije ličnosti t. j. za presvietlu gospodu Don Francesca i Don Alfonsa, gospodina Galeazza Gonzagu, grofa mirandolskoga, grofa novellarskoga i gospodina kornelija Bentivoglia, tako da se činilo, kao da se ukrasom i gizdom jedna palača natječe s drugom. Za svakoga od ovih bijaše spremna po jedna gondola pokrivena svilom, za razliku od one, koja bijaše pokrivena brokatom. Vrh toga bijaše spremno drugih 50 gondola sa sagovi na službu dvoru.[3])

Slikari, historici i pjesnici opisali su živimi bojami i sa svimi potankostmi glasovit ulaz Henrika III., kralja poljskoga u Veneciju koji bijaše pozvan u Francezku, da zasjede priestol iza smrti brata si Karla IX. Henrik, prije nego li će u Francezku, htjede da pohodi najbogatiji i najelegantniji tada grad na svietu. Mnogi se talijanski knezovi nadjoše u Veneciji, da se poklone novomu kralju i da ukrase rjedku svečanost. Razkošne i fantastične bijahu

---

[1]) Sanudo, t. XXVIII, c. 323.

[2]) Palača ova bijaše prije svojina obitelji Pesaro, a bude kasnije skladište tursko.

[3]) *La entrata che fece in Venezia l' ill. et ecc. signor duca Alfonso II, Estense duca V di Ferrara.* Venetia, Rampazetto, 2572.

zabave u tu svrhu priredjene. Tu je bilo kriesova, provožnja, razsvjeta, serenada. Historici nam pripoviedaju kako je kralj već na državnoj granici od senatora dočekan bio; kako je u gondoli, pokrivenoj zlatnim brokatom, prispio u Murano; opisuju mlade patricije u dugih svilenih haljina, koji bijahu opredieljeni na službu kralju i počastnu stražu od 60 oštropernika u odori narančaste svile, a oboružanih starimi bradaticami. U pratnji dužda a uz gruvanje topova unidje kralj u Veneciju na galiji od 400 veslača, za kojom su u povorci sliedile veoma mnoge galije, brigantini i druge ladje, ukrašene sagovi i brokati, baršuni, zrcali i grbovi. U sv. Nikoli na Lidu podignut bijaše slavoluk, koji zamisli Palladio, a oslika Tintoretto i Paolo Veronese. Sin Katarine Medici nastanjen bijaše u palači Foscari, koja bijaše u tu svrhu izkićena sagovi, modrimi zlatom izvezenimi tkaninami, atlasom i baršunom, posutim lierovi. Bilo je regata, borba na mostovih izmedju dviju stranaka: Castellana i Nicolottija, gostbe u duždovoj palači, gdje je samo u velikoj dvorani bilo prostrto za 3000 gostiju, koji su svi jeli iz srebernih tanjura. Poslije gostbe predstavljala se jedna drama, koju je Zarlino bio uglasbio.[1])

I stranim se poslanikom činile sve moguće počasti te ih se obsipavalo darovi. Leornardo Botta, poslanik milanski u Veneciji šalje g. 1466. vojvodi Galleazzu Mariji Sforzi zanimiv opis, kako je Signorija dočekala poslanstvo tatarsko. Poklisar tatarski, *liep i ozbiljan čovjek*, odjeven *na ugarsku*, predstavi se Signoriji, praćen dvanajstoricom drugova, izjavi pomoćju dvojice tumača prijateljska čuvstva svoga cara za republiku te predade kao znak toga prijateljstva dar, sastojeći od dviju podpunih oprema i jednoga konja. Republika, *da prodiči ime i glas svoj*, gošćaše tatarskoga poslanika puna tri mjeseca te mu pokaza sve znamenitosti gradske. Opaža Botta, da su ti Tatari, naučni jesti konjsko meso, a piti vodu, mlieko i med, *jer nepoznavahu vina:* jako brzo privikli izabranim jelom i vinu, akoprem su im se od malvazije oči kriesile. „Zatim je Signorija — nastavlja Botta — obdarila spomenutoga poslanika jednim odielom iz grimiznoga zlatnoga brokata, drugim iz aleksandrinskoga damasta i trećim od zelenoga damastnoga brokata. A pošto nije ni on ni drugovi mu donio nego po jednu košulju, kao

[1]) Benedetti, *Feste et trionfi nella felice venuta di Henrico III.* etc. Venetia, 1574. — Sansovino, op. cit. — Mutinelli, *Annali urbani.* Venezia, 1841.

da su izašli na prošet, potroši Signorija dvadeset dukata te im dade napraviti dugih košulja na tatarsku. Nadalje posla Signorija velikomu Tatarinu na dar:

Komad kosmatoga grimiznoga zlatnoga brokata, komad zlatnoga brokata aleksandrinskoga, komad zelenkastoga zlatnoga brokata — svaki u dužini od 18 lakata, što je dovoljno za dvie tatarske haljine. Zatim mu posla komad grimiznoga damaskina, komad aleksandrinskoga damaskina, komad zelenoga damaskina, dva komada skrleta i dva komada tamnosivoga platna — svaki komad dug košto i prije spomenuti. Nadalje 12 rubina, vriednih od 30—60 dukata komad; 10 bisera, komad 20—40 dukata vriedan. 12 talijanskih sabalja razne vrsti, 12 veoma liepih oklopa. Napokon dani su im potrebni konji i trošak za povratak k velikomu Tatarinu".[1])

Venecija htjede, da joj se sjaj i veličanstvo pronosi i najdaljimi predieli Azije.

U drugoj polovici XVI. vieka, za duždovanja Francesca Veniera, dodje u Veneciju kardinal lotarinžki, poslan od kralja francezkoga, da ugovori s republikom savez, i Bona Sforza, udova Sigismunda, kralja poljskoga te imadjahu prilike diviti se bogatstvu mletačkomu.

Viest o pobjedi kod Lepanta (1571) razveseli Veneciju u velike. Signorija podje u baziliku da zahvali bogu, a skladišta raznih naroda slaviše pobjedu razsvjetom, a rialtski triemovi, u kojih bijahu smješteni dućani sa najfinijimi tkaninami, izkićeni bijahu zlatnimi brokati, turkini i skrleti, znakovi pobjede, sastavljenimi iz turskoga pliena, a posred njih bijahu smještene slike Giambellinijeve, Raffaelove, Giorgionove, Michelangelove, Pordenonove i Tizianove. Do rialtskoga mosta podignut bijaše ogroman slavoluk, a sa sviju prozora lepršahu zastave i sagovi.

Napokon da spomenemo još jednu svečanost, koja nije u ničem zaostajala za najsjajnijimi. Bijaše to g. 1577., kada se poslije strašne kuge polagao u Gjudeki temeljni kamen za crkvu posvećenu Spasitelju, a sagradjenu po Palladijevu nacrtu.

Mnoge druge svečanosti ne ćemo ni spominjati, jer su si sve bile nalik.

---

[1]) Arch. di Stato di Milano — *Carteggio diplomatico* Ill. principi et excell. Domino Galeaz. Mariae Sfortiae, XX. julij 1476.

Svaka je sgoda Mletčanom bila povodom veselju, razkoši i zabavi. Narod nalazaše odštetu za izgubljena prava politička u sjajnoj onoj gizdi, u borbah izmed Castellanijâ i Nicollottijâ, u borbi s bikovi, u pokladnih zabava, u kojih se iznosilo na vidjelo sve bogatstvo i sva razkoš. Osobito se u pokladah pokazivao život bujan, razvijala se gizda i sjaj. Posred vreve, uz razsvjetu baklja i svirku trubalja, verahu se mnoge krabulje, odsjevajuće zlatom i dragulji i matrone u bogatom odielu sa dugom povlakom, koju su služkinje nosile. Uza sve to razkošje bijaše narod obzirom na vrieme, dobar i miran. Riedko je kad bilo tučnjave, grožnja i uvieda. U gradu je vladao mir i veselje, kao da je to jedna obitelj.

No podavajuć se posvema zabavam, zaboravi Venecija malo po malo na slavnu svoju i junačku prošlost. Duh je jošter odsjevao živahnim svjetlom, nu i tjelo i duša počeše mlohaviti.

Treći dio.

DOBA PROPADANJA

XVII. i XVIII. vieka.

POGLAVJE I.

Obćeniti odnošaji u Veneciji — Vlada — Plemstvo i puk.

U XVI. vieku bijahu još Mletčani osvjedočeni o svojoj veličini te se s njom ponosiše; još nije minulo bilo vrieme velikih zamisli i odvažnih poduzeća, a umjetnost i književnost bijaše ponos njihov. No izgubivši veliki dio svojih primorskih posjeda, uzalud se napinjala republika, da zaprieči kobno propadanje trgovine. „Znamenitomu ovomu trgovačkomu mjestu — pišu početkom XVII. vieka *Savî alla Mercanzia* — ne presta skoro ništa od znamenite trgovine, koja je definitivno krenula drugimi putevi.“[1]) G. 1610. uzklikne Leonardo Donà u senatu: „Gdje su oni mnogobrojni brodovi i galije, koje su se jedva u luke naše mogle smjestiti?“[2]) A dok su ekonomske prilike bivale sve žalostnije, pojavljuje se — čudna oprieka! — politička ekonomija kao znanost, a republika mogla se ponositi jednim Ortesom Algarottijem, Zanonom, Carlijem, Marchesinijem, a da ne spominjemo drugih neznatnijih ekonomista i državnika, koji su temeljito razpravili mnogo pitanje, tičuće se narodne ekonomije. Mora se medjutim priznati, da su se ekonomiste u Veneciji veoma malo cienili te da su veoma malo djelovali na ekonomske odnošaje svoje domovine.[3]) Za dokaz neka služi samotnik, no ipak veliki Ortes, koji je u Veneciji slovio više kao

[1]) Marin, *Storia del comm.*, VIII, 103.

[2]) Arch. priv. Donà — *Libro uff. e mag.* Vidi Romanin, *Storia doc.*, V. 9, c. VII.

[3]) Pecchio, op. cit., pag. 269. — Errera, op. cit., pag. 90, 308.

ternatik i metafizik, nego li ekonomist te koji ne bi niti objelodanio bio svojih djela, da ga nije na to sklonuo Algarotti. Kako su pako štovani bili ekonomisti u drugih država talijanskih? Narodnogospodarstvene reforme u austrijskoj Lombardiji zasluga su znamenitih ekonomista, kao Toskanca Nerija, Istranina Carlija, Milanaca Beccarije i Verija. Preporod ekonomskih odnošaja u Toskani i Napulju takodjer je velikim dielom trud ekonomista Bandinija, Paolettija, Broggje, Galianija, Genovesija, Filangierija i Melchiora Delfica. A naproti tomu državnici republike mletačke prezreše znanost ekonomsku, ekonomisti odsudjeni su da šute, pojavljuju se, zaginju, a nitko ih nit ne opazi.

Država je mletačka nastojala, da čim više usredotoči svoju politiku, a plemstvo, ne mareć za niš, doli za državne poslove, sve se više ograničivalo samo na se. Premda se zlatna knjiga otvarala bogatašem za novac u časovih skrajne pogibelji, to je ipak izmed patricija i gradjanina uviek zjao nepremostiv jaz. Ako i jest aristokracija ovdje ondje primala u svoje kolo koga iz puka, nije se ipak, košto to u Englezkoj biva, nikada dogodilo, da bi se koji iz njihovih redova spustio u stalež pučki.[1]) Plemenština svih sinova, a ne samo prvorodjenca, izključuje svaku svezu s pukom:[2]) aristokracija, koja nije ograničena prvorodstvom, neima s narodom ništa zajednička. Naproti tomu englezki pair, koji imade sinova medju gradjani, ljubi ih i razumie, izmjenjuje misli, mješa krv i imena, ne propada, ne prezire, niti biva preziran. U mletačko se plemstvo primalo malo koga i veoma riedko, a da bi bilo moguće osvježiti i novimi silami ojačati veliko vieće, koje je moralo raspu svomu već u oči gledati, kad je 22. veljače 1774. bolno priznalo, da je najveća nevolja za državu, *što se preveć očevidno umanjuje broj onih, koji sačinjavaju vrhovno aristokratsko vladajuće tielo.* Predlog, da se u vieće primi novih elemenata, ne nadje odziva, kao što ni jadikovanje predposlednjega dužda Pavla Reniera, koji je, predvidjajuć što će se dogoditi, uzkliknuo: „*Ne imamo sile ni kopnene ni*

---

[1]) Macaulay. *History of England,* V. I, c. I.

[2]) Valja spomenuti, da akoprem nije pravo prvorodstva bilo obće u običaju, to je ono ipak obstojalo u njekih obiteljih, kao n. p. u obitelji Contarini za grofije Joppe i Askalon s nasliednim viteštvom, koji su naslov po prvorodstvu baštinile i obitelji Querini i Morosini. Zakona, koji bi odredjivao, da sinovi imadu jednako pravo na otčinstvo, nije bilo. To medjutim nije priečilo, da svi sinovi imadu jednaka prava napram državi. — Tiepolo, *Rett. di alcuni equivoci nella Storia Veneta del sig. Darù.* vol. 2°, VI.

pomorske, niti imademo saveznika: živemo od sreće i od slučaja, a oslanjamo se samo na ideju mudrosti republike.“[1]). Razsulu su mletačkomu mnogi raznovrstni razlozi. Smjele ideje, koje počeše potresati svietom, želja za reformami, koja se svugdje pojavljivaše, sve veće potrjebe prosvjete, nova odkrića; sve to nije bilo na lagunah nepoznato, nu nije moglo blagotvorno djelovati na oslabljeno već i iztrošeno tielo. Vlada nije više razvijala dovoljno snage, a istodobno popuste moralne sile ponosne i patrijotične aristokracije, koja bi se sjegurno u drugih okolnostih znala bila dovinuti staroj eneržiji. Ipak je Venecija i u vrieme pokvarenosti bila bolja, nego li glas njezin, bolja nego li se moglo očekivati od nesretnih onih vremena. Poviest se piše pomoćju prispodoba, a tko nepristrano motri život, običaje i dogodjaje, osvjedočit će se, da je pokvarenost, koja je doista u Veneciji bila veoma velika, u ostaloj Evropi bila još kud i kamo veća. Baš kada je Italijom, na sramotu njezinu, gospodovala premoć španjolska, što je od mira Chateau-Cambresiskoga trajalo skoro pôdrugi viek, znala si je Venecija sačuvati svoju nezavisnost. Aristokracija imala je još dovoljno ponosa i jakosti, da odbije ludu nadutost španjolsku, a od interdikta Pavla V. do mantovanskoga nasliednoga rata jedina je još vlada sv. Marka imala odvažnosti, da stoji dosljedno i otvoreno u redovih neprijatelja španjolskih.[2]) No u mletačkoj se aristokraciji opažalo već ono zlo, koje ju je moralo upropastiti. Trgovina bijaše stegnuta u uzke granice, k tomu još izgubi država veliki dio svojih posjedovanja u Arhipelagu, što bude razlogom, da je osiromašio veliki dio plemstva, koje je ipak po svom pravu po krvi dielilo sa velikaši vrhovno gospodstvo. Jedan dio plemstva zahtjeva sada otvoreno, da ga država uzdržaje, dočim je drugi sretniji dio, po primjeru predjaka, i nadalje posvećivao domovini život i imetak. Oprieke i borbe u stališu aristokratskom bile su dakle neizbježive već od tada, te je čudo, da se djelo Pietra Gradeniga moglo održati bez novih reforma još dva vieka. Tako se sve više sužavala oligarhija, dočim je siromaštvo *Barnabottâ* — tako se zvahu osiromašeni plemići, koji su stanovali u državnih sgradah u ulici san Barnaba — bilo izvorom svakojake izkvarenosti te doprineslo napokon veoma

---

[1]) Romanin, *Stor. Doc.*, vol. VIII, lib. XVII, c. VII.

[2]) Fulin, *Breve sommario di storia veneta.* Venezia, 1873, pag. 63.

*

mnogo konačnoj propasti republike.[1]) Osiromašeni ovi plemići zadržali su pravo sjela i glasa u velikom vieću te su bili u njem stranka najpodmitljivija i najbuntovnija, koja nije propuštala sgode, da se roti proti obstojećem redu.[2]) U njih bijaše u punoj mjeri opačina i grieha, koji se radjaju iz bjede sdružene sa taštinom: izkvareni sami, zavodnici drugih, nemirni, buntovni, spletkari, upotrebljavahu u svoju korist kod nekih nevolju, kod drugih častohleplje, a kod sviju slabost. Živjeli su od danas do sutra, tražili su sreću u igri: a kada su nove ideje iz Francezke uzbunile svu Evropu, budu oni, što s mržnje proti staroj aristokraciji, što opet u nadi, da će štogod dobiti, najvatreniji pristaše revolucije. Glave ote stranke bijahu Giorgio Pisani i Carlo Contarini. Pisani, čovjek drzak i darovit, a vješt govornik, grmio je sa govornice u velikom vieću proti vladi, napadao je oligarhiju, tobož neprijateljicu naroda, a napokon je svršavao tim, da je tražio, neka se povisi podpora siromašnomu plemstvu. Dužd Paolo Venier, opaža zdravim onim Mletčanom prirodjenim razborom, da prava ljubav domovine ne stoji u tom, da se dižu bune i urote, nego u složnom radu oko dobrobiti domovine, njezine sigurnosti i slave. Giorgio Pisani bude 8. ožujka 1780. pomoćju svojih prijatelja izabran prokuratorom sv. Marka. Sada bude taj prevratnik upravo bezobziran te nije više u svojih govorih tajio, da mu je cilj porušiti sve temelje, na kojih počiva republika, odstraniti dužda, Signoriju i bogataše te provesti njeku vrst agrarnoga zakona u korist siromašnoga plemstva.[3]) Vlada nije dakako mogla podnositi, da se tako bezsramno kuju urote proti državnim uredbam. U večer svečanoga ulaza (29. svibnja 1780) u palaču Prokuracija, gdje je Pisani dao prirediti sjajnu gostbu, našlo se u dvor ani njekoliko ceduljica, na kojih je stojalo: *Ancuo ingresso e doman processo — Ancuo bordelo e doman ca-*

---

[1]) Mnogo kukavniju sliku, nego li Barnabotti mletački, pružaju *siromašni plemići* genovski, koji su živjeli od dohodaka zaklade sv. Gjurja, a prigodom izbora dužda javno prodâvali u logji *dei Banchi* svoj glas onomu, koji je bolje plaćao.

[2]) Romanin, *Lezioni di storia Veneta*, vol. 2-o, XIII. Firenze, 1875.

[3]) Da pokaže svoje slobodoumlje služio se osobitimi posjetnicami. Na njih bio mladić, a nad glavom mu zviezda, mačak držaše u svojih šapah koplje, na kojem bijaše kapa slobode, komad mora, prova gondole i jarbuo broda sa jedrom, na kojem bijaše napisano: *Il Procurator Giorgio Pisani.* Oni, koji nisu vjerovali hvastanju Pisanijevu — a bilo je takovih mnogo — opazali su domišljato, da onaj mladić sa zviezdom nad glavom, predstavlja možda samoga prokuratora, parodiju Cezarovu, a mačak da sjegurno znamenuje njegovu hinbenost.

stelo. (Danas ulaz, a sutra parnica — Danas veselje, a sutra zatvor) I sbilja. dva dana kasnije zatvori prokuratora poslužnik vieća desetorice, Cristofoli. Pisani bude odveden u kastel san Felice u Veroni. Poslije pada republike, dokopa se slobode, dodje u Veneciju, no prezren od aristokracije i od patrijota kao sumnjiv, povuče se poslije mira u Campoformiju u Ferraru te izkali srčbu svoju, napisav svoje uspomene.[1])

Niti zadnjih godina pred padom republike, nije narod popustio u svojoj odanosti i ljubavi napram starim uredbam domovine, niti je ćutio potrjebu veće slobode. Svetkovale se i nadalje političke svetkovine, no ne više onom gizdom i onom rasipnošću, košto u prijašnje vrieme. Sve veća konkurencija, i nove nošnje i novi običaji umanjivali su rukotvornu produkciju; poslovnice se zatvarale a radinost, koje nije u narodu nikad posve nestalo, nije mogla svojih sila slobodno razviti. Zanatlija, ne imajuć posla, poče živjeti bezbrižno, zadovoljan da može plemstvu prepustiti svu brigu oko države i to tim više, što je plemstvo u sgodnih prilika s njim postupalo prijaznom uljudnošću.[2]) Bez svake nadutosti ili preuzetnosti bijahu patriciji, osobito bogati i ugledni. uviek dobrohotni i prijazni, a dobrotvornost im bijaše upravo potrjeba. Ako li su Barnabotti učinili nasilje komu gradjaninu, uticao se ovaj k bogatašem i mogućnikom, gdje je *tabarro* — tako se zvahu gradjani — našao sjegurno utočište i pravo svoje. Vrh toga bijaše izmedju dva stališa, odieljena kad se radilo o poslovih državnih, njeki vez rodbinstva duševnoga u t. z. kumstvu sv. Ivana, po kojem su plemići postajali kumovi pučana. *San Zuane* (sv. Ivan) bijaše sveta rieč, stvarajuća prijateljski odnošaj, patronat rodbinske naravi, koji je dozvoljavao i njeku familijarnost. Bilo je u tom i duha vitežkoga. Čašću svojom bio je pučanin vezan, da brani gospodina kuma i gospodina *santola.* Tko bi se tim dužnostim otimao, smatrao se kukavicom, pače zločincem. Bijaše to jak moralni vez izmed plemstva i puka.[3])

---

[1]) *Vita processi e pensieri di Giorgio Pisani ex — veneto.* Ferrara, 1798. Izadje samo prvi svezak.

[2]) Fulin, *Sommario,* pag. 60.

[3]) Plemić Giantommaso Soranzo pripovieda u pismu na svoju kćer Katarinu, što no ga izda abate Bernardi *(Affetti e dolori alla memoria di una madre),* sin iste Katarine, kako je bio kumom kod njekog pučanina, imenom Barba Nicolò iz Castella. Poslije krštenja posjeti Soranzo rodilju, prisustvova objedu u kući Nikolinoj te nam sve to na tanko opisuje u svom pismu, koje je liep dokaz one prijazne familijarnosti, koja je vladala med kumovi, stališem toli različnimi.

U prvo je doba plemstvo svojom vrlinom i ljubavlju domovinskom pobudjivalo u narodu plemenite osjećaje, a s druge je strane puk svojom čestitošću poticao plemstvo, da u službi domovine ne pozna pogibelji; u doba, o kojem govorimo, plemstvo je svojom bezposlenošću veoma ubitačno djelovalo na puk, koji se toli rado povadja za gospodom. Sada se i pučanin, osiromašiv, počimlje oslanjati na javnu milostinju, koja je u Veneciji u svako doba i u svakoj prilici bila i preveć obilna.[1])

G. 1773. ozbiljno se bavio ured *degli Inquisitori* sa stanjem industrije, koja je doista još uviek zabavljala 3000 radnika, no ipak sve više propadala. Inquisitori predlože svakoj grani stanovita pitanja, na koja je dotični gastaldo imao odgovoriti.[2]) Da vidimo u kakovom je stanju bio tada obrt i kakove su naravi bila pitanja izpitati ćemo pitanja i odgovore, odnoseće se na važan obrt brodogradnje. Na razna pitanja inquisitora, odvraća gastaldo, iztaknuvši, da je ceh brodograditelja podignut g. 1610., da se naučnici primaju sa 14 godina, a da postanu majstori, da moraju kao naučnici raditi 6, a kao kalfe 2 godine.[3]) Od 60 majstora 45 ih je radilo u škverih, a 15 bilo ih bezposlenih. Nadalje pitahu inquisitori koji su dohodci, pristojbe i trošak za školu cehovsku, izdatci, koji bi se dali prištediti; napokon na koji bi se način dao taj obrt pridići. Na poslednje pitanje odgovara gastaldo obširno; tvrdi da tomu obrtu može najviše pomoći vlada, ako odredi, da u vrieme, kad se šume sjeku, mogu *squeraroli* (grad telji brodova) izabrati lies, koji je najprikladniji za njihov posao. Druga zaprjeka razvitku ovoga obrta bijaše monopol trgovaca smolom *(pegolotti)*, od kojih su prisiljeni kupovati smolu uz previsoku cienu. „Što bi pako najviše moglo pridići spomenuti obrt — zaključuje gastaldo — bila bi sloboda, da smiju tjerati svoj zanat ne samo u svojih škverih,

---

[1]) Dokazom tomu neka služi sliedeći slučaj: Gian Francesco Magno, činovnik u državnoj kovnici, bude g. 1757. odsudjen radi pronevjerenja 5974 dukata. Milosrdje gradjana priskoči u pomoć njegovoj obitelji i sakupi u škrabicah u to ime izvješenih u raznih crkvah 16.000 lira (Bibl. Marc., Cod. 1595. classe 7).

[2]) Genova imadjaše med svojim činovničtvom i odbor zanatlija — *Giunta degli artisti* — a g. 1786. podignu bogati privatnici družtvo: *Società patria d' incoraggiamento alle arti e industrie nazionali della Liguria,* koje je svake godine priredjivalo javnu izložbu te odlikovalo kolajnami najvrstnije industrijalce.

[3]) Za dokaz sposobnosti za majstora, morao je kalfa sagraditi brod, ako je radio u velikoj gradnji, a gondolu, ako je radio u maloj gradnji

nego takodjer na splavih u vodi, bez prigovora sa strane arsenalskih kalafata".[1])

Kako se vidi, posvud bijahu privilegija i monopoli,[2]) sistem, kojim je doista u prijašnjih viekovih Venecija obogatila, no koji ju je morao upropastiti, kad se pojaviše nove teorije o slobodnoj konkurenciji. Njekada toli bogati i cvatući obrti malo po malo smalaksaše. Njekoji sasma prestadoše radi nestašice naručbina, pošto su nastale nove mode, a ukus se neprestano mjenjao;[3]) drugim je opet grozila sloboda obrta;[4]) treći su, da uzmognu obstajati, tražili, da im se smanje pristojbe,[5]) ili kamate od uzajmljenih kapitala[6]); četvrti opet traže od vlade,*obzirom navlastito na osiromašene radnike*, da stane na put zloporabam patvorenja,[7]) itd.

Njekoliko godina prije propasti republike, za duždovanja Pavla Reniera, opisa Andrea Tron, ozbiljan i duhovit muž, tvornice raznih industrijalnih grana u gradu, žali razloge njihova propadanja te veli, da je u njih radinost uobće smalaksala, a u njekih upravo posve prestala. Hvali republiku, što nije tada prestala, da podupire obrte privilegiji i podporami, no ne ima nade, da bi ih bilo moguće pridići i to radi tudje konkurencije, radi kriomčarenja i rad toga, što je brodarstvo ili u rukuh tudjinaca ili ljudih nesposobnih. Isto staklarstvo, njekad toli znamenit predmet mletačke trgovine, poče zapinjati koncem XVIII. vieka, a suknarstvo, koje je oko polovice XVI. vieka proizvodilo godimice do 28.000 truba sukna, nije uza sve napore vladine moglo proizvoditi više od 600 truba. Platnarstvo nije niti domaću potrjebu, navlastito u finijih vrsti, moglo podmirivati. Isto je tako nedostatna bila produkcija željeznina, pak zlatnih, srebrnih i drugih kovina. Knjigotiskarstvo je još prilično poslovalo, a kao za odštetu radi većine obrta, opaža se njeka živahnija djelatnost u predionicah i tkaonicah svile. Plovile su

---

[1]) Arch. di Stato — *Inquisitorato alle Arti* B-a I, c. 303 i sl. — Squeraroli su smjeli raditi oko ladje samo na kopnu, dočim su kalafati popravljali ladje na vodi.

[2]) Do Turgota bijaše stanje obrta u Francezkoj još mnogo gore. Kovači nisu smjeli praviti ključeva, graditelji pokućtva praviti sanduke krojači popravljati stare haljine, niti su krpači smjeli šivati nove, čizmokrpi nisu smjeli praviti novih cipela niti za svoje žene i djecu, itd. Levasseur, *Hist. des classes ouvrières en France*, etc. Paris, 1859.

[3]) Arch. di Stato — *Inquis. Arti. Arte Peltreri e Stagneri*, B-a, c. 4.

[4]) Ibid. *Arte Prestineri*, c. 16, *Mastaleri*, c. 51, *Sartori*, c. 291, *Tintori*, c. 349, itd.

[5]) Ibid. *Arte dei frittoleri*, c. 86, *Bossoleri e Tornidori*, c. 126.

[6]) Ibid. *Arte dei Tesseri da tela*, c. 36.

[7]) Ibid. *Arte dei Tagliapietra*, c. 64.

doista i u zadnje doba mnoge ladje pod zastavom sv. Marka morem jonskim, sredozemnim, oceanom, morem baltičkim, dopirahu pače do Indije, no nisu to bile više one stare galije, pune domaćih proizvoda, predstavljajućih ogromne kapitale. Mletčanin nije više nalazio veselja u brodarstvu. Za Chiožkoga rata sami su stanovnici Venecije i bližnjih otoka sastavili mornaricu, koja je bila u stanju sustaviti pobjedonosne Genoveze; u zadnje pako doba, odučiv se posve službi pomorskoj ratnoj i trgovačkoj, mjesto da traže sreću na moru, posizali su pučani radje za mirnom gradskom službom, otimali se za patricijskimi livrejami. Potomci onih junaka, koji su se penjali na zidove zadarske, akonske, carigradske, smatrali su junačtvom oteti zastavu u regatah ili dobiti nagradu u nadjačivanju. Duševne sile naroda bijahu oslabljene, prijašnjega junačtva malo po malo nestane. Tudji se običaji uvukoše; mjesto pravoga sjaja bijaše sada samo puka gizda, a od prijašnje veličine nije ostalo ništa, doli luda obmama. Tako je u ono doba, koje se zvalo veselim, jer u njem nije bilo nikakve krjepčine, prekomjerna vanjska razkoš pokrivala nutarnju ništetnost i slaboću.

Venecija je hrlila u susret svojoj propasti, kaošto i cielo staro družtvo evropsko. Položaj njezin, gibka ćud stanovnika joj, mudar ustav, točno opredieljena služba politička i civilna, izključenje upliva ženskoga od uprave državne, jednom rieči sve, što je Veneciju nekoć učinilo velikom i jakom, ne bijaše sada doli puki anakronizam. Jakost, srčanost i radinost bile su još i sad krieposti, kojim se divilo, no niti ih se ljubilo, niti se za njimi težilo. Sada se tražila samo ljubkost i milota. Sve, što je sjalo i što se pričinjalo veličajnim, ljubilo se i želilo. Plesovi, koncerti, šetnje, posiela puna šale i ogovaranja, lahkoumno ljubakanje i ljubavno spletkarenje, nasilja, skrajna razkoš, sastanci i pokladne zabave — evo kakovu nam sliku pruža na prvi pogled život mletački u XVII. i XVIII. vieku, koji ćemo sada razviditi u njegovih potankostih i značajnih pojedinostih, koje se svaka za se pričanja neznatnom, no sve skupa podaju tim jasniju sliku svoje dobe.

POGLAVJE II.

Palače — Nošnja i običaji plemstva — Razkoš i zakoni proti njoj.

Kasnije ćemo vidjeti, da se i u ovo doba iztaklo njekoliko odličnih primjera vrline i uma; no ponajprije da bacimo pogled na hrdjavo i pokvareno družtvo metačko, da uočimo kukavne one sjene, pak da onda iztaknemo njekoje svjetle točke. Pokvarenost je odvisala od nezdrava zraka, u kojem je sviet živio. Onaj, koji — poput tudjinaca — riše Veneciju kao uzor izopačenosti, tko spominje samo zlo, a zašućuje dobro, toga zavarava vanjština, taj ne izpituje nutarnjosti. Ćudoredna razvraćenost nije bila samo u Veneciji velika, ona je drugdje bila možda još veća, samo što je ovdje poetičnost mjesta, osebujnost zemlje, sjaj umjetnosti morao mnogo doprinositi, da bude opačina onoga doba zamamljivija, biranija, pristalija, nego li igdje drugdje. Da uzdrže diku svojih obitelji, razsipali su patriciji blago, koje su im predjaci marljivošću i štednjom svojom sgrnuli. Plemstvo je s ponosom čuvalo izprave njekadanje slave, no provodilo je bezposlen život u sjajnih odajah, odsjevajućih od silnih svieća i kristala, prepunih vanredne gizde i silnoga blaga,[1]) u sobah s pozlaćenimi stropovi te izkićenih svakojakimi arkitektonskimi ukrasi i cifrarijami. Stare se palače velikom razsipnošću obnavljahu, a s temelja se dizahu ogromne i veličajne

[1]) Tko hoće da si predstavi razkoš mletačku, mora da čita našastare XVII. i XVIII. vieka, u kojih se opisuje srebrnina, pokućtvo itd. odličnih obitelji onoga vremena.

nove, kao palača Labija sa slikarijami Tiepolovimi i palače Pesaro i Rezzonico u veličajnom baroknom stilu, koje je zamislila bujna fantazija Longhenina.

U malenih perivojih, kao primjerice u Malipierovom u sv. Samuelu dizahu se mramorne lascivne grupe i kipovi sa pohotno izpruženimi rukami, a dok su leptiri lepršali po cvieću, šaputalo se u grabrovih sjenicah o ljubavi. Danas raste u onih perivojićih raznoliko i bujno rašće, no onda bijahu liehe obrasle sporišem, a ogradjene umjetno podrezanim šimširom; vitka su tjelesa božica potamnjela, a oble im bokove i bujne mramorne grudi pokrile povijuše.

Triem *(entrada)* patricijskih palača bijaše prostran sa dvojimi vrati, od kojih su jedna vodila k moru na pristanište *(riva)*. Na zidovih iznad visokih oslikanih drvenih klupa još je uviek bilo vidjeti pobjednih znakova, sastavljenih iz sulica i bradatica i velike svjetiljke galija, uspomena sretnijih i slavnijih vremena. Stubami se uzlazilo u polukat *(mezzanino)* i prvi kat, sastojeći od veoma prostrane dvorane i soba veoma razkošno ukrašenih sagovi i muranskimi zrcali. Život, sličan obumrlosti i sladkomu snatrenju, provodio se u ugodnoj bezposlici posred razkoši i obilja. I mužka i ženska naprava odgovarala je pokućtvu odaja, a iz obojega dade se naslutiti način življenja. Odsjev sjajnih podova, sobe obložene brokatom, sjajni nakit vitkih stupova, sve to bijaše dostojan okvir elegantnim gospodjam, čarnim sirenam, s visokimi naprašenimi vlasuljami, odjevenim u atlas, svilu i damast, pretrpanim najdragocjenijimi čipkami, a namazanim svimi mogućimi mirisavkami. Rakna po zidovih i vezivo na dragocienih tkanina odgovarahu posve nacifranim patricijem, koji su kod svake kretnje zveketali lornjeti i igraljkami, a odjeveni bili izvezenimi svilenimi dolamami i dugimi prsluci, sa nabori od čipaka na prsijuh i zapešću. Elegantno pokućtvo i skladne boje, bjela i zlatna, zlatna i zelena nasladjivahu oči. Bokovi komina bijahu obloženi porculanskimi pločami sa modrimi figurami. Na zidovih visijahu velika zrcala u krasnih okvirih sa bizarnimi arabeskami, rezbarijami i svakojakimi zavoji. Stolovi izvajani od Andrije Brustolona i njegovih učenika; ormari oslikani cviećem, pticami, sa sitnim poslom na propupe i arabeskami; elegantne stolice; svileni divani, ugodni pouzdanici ljubavi i ljubavnog snatrenja, kojemu nije nikada dosadjivala koprena nevinosti, izpunjahu odaje. Štukadure bijahu dokaz velike vještine

u ornamentici, te oponašahu skulpture klesara XVI. vieka, kao primjerice u dvoranah palače Albrizzi u sv. Apolinaru. Nadstropja se svijahu poput paviljona, a nošahu ih geniji i amori; okolo vitkih stupova vijahu se umjetno izradjeni i arkitektonskim nakitom opremljeni vjenci i gobinje iz štuka. U palačah Pisani u san Polu, Morosini i Barbaro u s. Stefanu, Mocenigo u s. Benedettu, Calbo — Crotta agli Scalzi izradjeni su i ukrašeni njekoji stropovi štukom tako, da čine okvir slici, koja je u sredini. U spavaćih sobah lebde na stropovih razbludni bogovi ljubavi.[1]) Slikarije, štukadure, tkanine, sve se sada prevuklo skromnom, jednoličnom bojom jantarovom, sve odiše starošću, zrakom trepti njeka ugodna naslada, a u sumraku onom kao da sa čuje šuštanje svilenih i mirisavih ženskih haljina.

Prem su muževi prošloga vieka, uljuljani bili u razbludne sne i opojeni bili taštim vladohlepjem, nisu ipak izgubili dobroga ukusa; elegancija u pokućtvu oponašala se pače i s onu stran Alpa, kako to sam Lacroix priznaje. Medjutim tvrde njekoji Francezi, da je stil, koji nosi ime Ljudevita XV. čišći i ljepši od talijanskoga iz prošloga vieka. Ako to vriedi za Toscanu i južne talijanske prediele, ne vriedi za Turin i Milan, a navlastito za Liguriju i Veneciju. Rezbarstvo cvalo je u Veneciji još i onda, kad su nalike mu umjetnosti već propadale. Uzalud je u Francezkoj tražiti Brustolona, a upravo on i njegovi učenici pronieše glas i osjeguraše Mletčanom prednost u ovoj umjetnosti i u vanjskom svietu. Medju svojimi glasovitimi umjetnici ove struke, spominju Francezi i Cafierija, prem mu ime talijanski zvuči. Nitko ne može tajiti da su talijanske rezbarije toli čiste i vitke, toli nove i krasne, da im je uzalud tražiti premca. Isto je tako način pozlaćivanja upravo bezprimjeran.

Čini se baš, kao da se bezbrižna veselost družtvena odrazuje u živahnoj umjetnosti. Najvećom se nevoljom smatralo, ako se komu nije računilo jesti, a tomu je morao kuhar znati doskočiti. Poslije ovoga smatrao se najznamenitijom osobom učitelj plesa, koji je imao težku zadaću, da opredieli točno, kako se valja naklanjati i pozdravljati te da podučava u predstavljanju. Komedija najme bijaše neobhodna nužda; svaka je palača imala svoje maleno kazalište, a sve je htjelo da bude podpun glumac,[2]) jer je naravno, da je

---

[2]) Zidni nakit spavaonice iz početka XVIII. vieka bijaše u kući Toderini (Ruga Giuffe, Sta Maria Formosa). Kupio ga g. Marcato, trgovac sa starinami, da ga komu bogatomu strancu prodade. Druga veoma liepa spavaonica je u palači Rezzonico u s. Barnabi.

[1]) Goldoni, *Memorie*, P. I.

nenaravnost i obsjena pozorištna bila sasma u duhu gizdavoga onoga i umjetnoga družtva.[1]) U onom naprašenom družtvu morao je i vlasuljar igrati odličnu ulogu. Poseban ovaj tip, koji je česte bio zavodnikom i podvodnikom, opisao nam Albergati, komediograf bolognski, koji je duže vremena živio u Veneciji,[2]) ovako: „Naš je zanat — tako govori vlasuljar — u cielom već svietu zaslužan. Slušajte, nije li tomu tako, a govorim vam otvoreno i iskreno. Mnoge se gospodje ne ustručavaju, da s nama ljubakaju. Krasnu imadu priliku, da nas svaki dan vide, bez pogibelji, da im se štogod spočitne, jer imadu sgodnu izliku, da ih mi oplićemo. Kadkada se dogadja, da češljanje traje uru i dvie, a ne ima sgode, da se niti jedna povjerljiva rieč izmjeni. Kada pako dodje vrieme naprašivanja, tada se gospodja, ako je lukava, okrene napram nepriličnim prijateljem, koji ju okružuju te ih, u brizi za njihovo odielo, pošalje kamo drugamo, a tada se razgovara slobodno. Nu takovi su slučajevi riedki, jer tko imade soli u glavi neće dolaziti u posjete u vrieme toalete, jer to je vrieme ili srčbe ili ljubavi. Druge nas opet gospodje uzimlju za svoje tajnike ili doglasnike te nas obsipavaju darovi i počašćuju moćnom svojom zaštitom.“[3])

Moglo se sbilja reći. da je u prošlom vieku poštenje mnogih ženah bilo povjereno skupa sa ukrasnimi madeži i ciparskim praškom bogovom oblačionice, koji, kako pjeva Lodovico Savioli, dragostan pjesnik bolognski:

Gelosi custodivano
I nèi, l' acque odorate,
I varî fior, le polveri,
Le gemme e l' onestate!

(Ljubomorno čuvahu ukrasne madeže, vode mirisavke, razno cvieće, praške, dragulje i poštenje.)

Dostojanstvene patričanke,, koje su prije živjele život kućevan te se riedko vidjale na ulici, a odjevale se sjajno samo pri javnih svečanostih, započeše obilaziti ulicami sa razgaljenimi dojkami,[4]) a svršiše tim, da su veliki dio dana tratile kiteći se, odvraćajući

---

[1]) Taine, *Les origines de la France contemporaine. — L' ancien régime*, t. 1-er, l. 2-me, chap. II.

[2]) Masi. *La vita, i tempi, gli amici di Franc. Albergati.* Bologna, 1879.

[3]) Albergati. Opere. *Il saggio amico*, čin II, prizor II. Venezia, 1784.

[4]) „Obilaze sa golimi dojkami, a svoje zablude niti ne opažaju.“ Scipio Galerano, *Lo scudo di Rinaldo.* Venezia, 1646, cap. XXIX.

posjete ili ostavljajući posjetnice sa bezsramnimi slikami i mitološkimi božanstvi.[1]) Ljetnih noći pako šetahu se trgom i molom, a sliedjaše ih povorka mehkoputnih kicoša i dugokosih milosnika.[2]) Za svoju toaletu trebala je svaka žena najmanje sedam sati.[3]) Udesiti kukmu (*tupè*) bio je težak posao. Mjedeni češalj držao je uporedu ovoštenu kosu, posutu svjetlo-žutim praškom, koji nije ni najmanje doprinosio čistoći glave, po kojoj su tumarale njeke odurne životinjice, *koje su njekad bile gostovi lih na glavi prostaka.*[4]) Napravivši kukmu, umila bi si gospa najprije ruke, a zatim spužvom lice, koje je onda oličila.[5]) Frizure bivale su sve pretrpanije uvojci nakitom, pticami, cviećem i voćem,[6]) a ponosne poculice, pernati klobuci, odiela na povlak, izpunjeni bokovi i ričjaci nakaživahu upravo ženski sviet.[7]) Na vrh ponajviše krive i naprašene kose nošahu tamo od XVII. vieka klobuk u spodobi košarice, rad česa i veli suvremena jedna satira, da nose poput povrtljarka košaru na vrh glave.[8]) Lice prispodobljeno sa ogromnom frizurom, koja ga je okružavala, pričinjalo se kao malena naša zemlja napram objemu svemira. veli pisac XVII vieka.[9]) Sto godina kasnije piše Goldoni: „Kolikih li promjena u kratko vrieme! Poljačke dolame, dugi talari, kožusi, englezke nošnje, košulje. *pierotte*, nošnje turske, kosa opletena na sto načina, poculice, koje se ne dadu opisati.[10])“ . .

---

[1]) Posjetnice sa veoma elegantnimi nacrti bijahu jako u porabi. U gradskom muzeju imade zanimiva sbirka takovih posjetnica. U XVI. vieku ukrašivahu se miniaturami, a kasnije se urezavahu i tiskahu. Medju inimi zanimiva je jedna. koju je rezao Fontana po nacrtu Delerinu. Predstavlja gologa Adona, koji spava pod dubom do kamena, na kojem se dvie golubice ljube. Na njoj se ćita ime Lodovica Manina, koji bijaše posledniji dužd.

[2]) Gozzi, Opere, *Sermoni*, Padova, 1820, vol. 11.

[3]) Vittorelli, *Il Tupè, stanze.* Bassano, 1772

[4]) Vittorelli pjeva, da gospodja običaje gojiti u svojoj kukmi

„. . . . . un battaglione occulto:
E si folto è lo stuol degli abitanti
Che molti fanno i cavalieri erranti.“

[5]) Id., *Poemetti e stanze.* Padova, 1873.

[6]) *„Le coltiva i cavei come zardini.“* Businello, *Satire, La moda* (Museo Civ., Cod. Cicogna, 633).

[7]) Gozzi, op. cit., vol. 11. — G. 1773. pokazaše se u Veroni dame s manjimi ričjaci, nego li bijaše obično. Bijaše to sablazan. Sav se grad pociepa u dvie stranke: jedna ih branila, druga ih odsudjivala. Napokon je morala posredovati vrhovna oblast republike. (Vidi djelce Veronca Cavattonija o ričjacih *(guardinfanti).*

[8]) Businello, *Sat.* cit.

[9]) Scipio Galerano, op. cit., cap. XIX.

[10]) I Gasparo Gozzi *(Sermoni)* opisuje običnom svojom elegantnom formom sve moguće nakite, češljanje, koje naliči našušurenoj broskvi ili sprti, obsežne ričjake, itd.

Pod konac XVIII. vieka izlazile su na trg njekoje ženske *u papučah opleću i kratkoj suknji*, odjelu zamamnom, koje je moralo ne malo uznemiriti i isti kolegij *delle Pompe.*[1]) Prevjesa (*zendaletto,*) izvora orientalnoga, od starine udomljena u Veneciji, izumljena rad ljubomornosti i nepovjerenja, bijaše crna, gusta koprena sižuća od glave do pete, koja se sada premetne u zamamljiv ures. Koprena pokrivaše glavu, spuštala se u naborih preko grudih, ovijala se oko tiela i vezala se tako, da su dva okrajka otraga leperšala. Izpod te koprene, čipkami ošivene, vidjalo se sad lukavo i krieseće se oko, sad uvojak kose, sad opet cielo lice. Počam od prve nedjelje u listopadu do korizme, na uzašašće (*Sensa*) i prigodom izbora dužda i prokuratora, nošahu mužkarci i žene *tabarro ili bautu*, maleni svileni ogrtač, kojim se pokrivala glava, a vrh njega klobučić na dva ili na tri rta. Pod *bautom* i pod bielom ili crnom krinkom, koja je pokrivala pô lica, mogahu se patriciji i ozbiljni članovi vieća kretati slobodno i bez ikakova obzira na svakom mjestu.

Tako iztiskivaše malo po malo stari sjaj i veličanstvo birana mekušnost, koju unese francezka moda. Ova se po prvi put pojavljivala na uzašašće, kojeg se dana izlagala na trgu velika lutka odjevena po najnovijem kroju. Domaće tvornice nisu mogle zadovoljavati novim modam, zato su se naručivale latke protkane zlatom i srebrom iz Pariza i iz Milana. Visoki oni podpetnjaci na kojih su se patričanke jedva kretati mogle, nadomješteni budu cipelicami sa brilanti urešenimi kopčami[2]) i sa rtovi na goré okrenutimi, u kojih je bilo moguće lahko hodati. Rad toga, kada je poslanik njeki razgovarao s duždom Domenikom Contarinijem ob ovoj udobnijoj nošnji, primjetne savjetnik njeki: „Previše su prostrane, previše.“[3])

---

[1]) Ballarini, *Lett.* cit., vol. I, maggio 1671. — Ballarini bijaše agent Dolfina, poklisara u Parizu i Beču te je izvješćivao gospodara si o svem, što se dogadjalo u Veneciji. Listovi ovi, pisani s mnogo zlobe, ne podaju vjernu sliku onoga vremena te bi se varao, tko bi primao pod suho zlato sve što Ballarini pripovieda. Često je on, da razveseli svoga gospodara, izmišljao sgode te pravio zlobne dosjetke na tudji račun. Ako se medjutim pomnjivo razluči istina od izmišljotine, naći je u njegovih listovih veoma zanimivih viestih, ako im se i ne dade onolika važnost, kakovu im podaje Mutinelli. Prispodobi: Molmenti, *Vecchie storie (Un maldicente).*

[2]) Cipelice sa brilantnimi kopčami stojale su kadkada do 10.000 mlet. lira.

[3]) Saint-Didier, *La ville e la république de Venise,* p. 363. Paris, 1680. Istu misao izražuje i Businello, satirički pjesnik XVII. vieka u ovih stihovih:

„Zà zà le andava su do pali grandi
Per no farsi veder così da rente;
Adesso le va basse fra la zente
Perchè no se scoverza i contrabandi.“

Valjda mu kao mužu nije bilo poćudno, da su se žene mogle toli udobno kretati. Medjutim su visoka ona hodala bila u porabi do konca XVII. vieka, a počele su ih iztiskavati cipelice. U zabavniku za ožujak 1688. uzkliče njeka žena: — *Hodamo čas na drvenom, pô lakta visokom podnožju. čas opet, kao da smo služkinje, na podpetnjacih jedva nekoliko prsta visokoh.*[1]) — Nakit bivaše sve pretjeraniji. Osim narukvica, ogrlica, naušnica, prstena, bisera, cvieća, običavale su Mletčanke ubadati si kosu svakojake ukosnice od zlata i srebra filigranski izradjene.[2]) Veoma su razkošno rabile mirisavke, ciparski prašak i rukavice, koje su *tri milje daleko mirisale*;[3]) običavale su nositi veoma duge nokte;[4]) oliepljivale si lice mušicami i madeži, od kojih je svaki imao svoje znamenovanje. Mušica na nosu bijaše znak bezsramnosti, pak se i zvala *bezsramna;* prilieplјena u očnom kutu zvala se *žalostna*; *namiguša* i *uljudna* zvahu se one, koje se prilieplјivahu na ustne i na jamicu, a napokon *razbojnica* zvala se ona u ustnom kutu.[5]) Uz koraljna usta, rumena lišca, obljahne bokove Clore, uz razpuštenu kosu, zaobljene ruke i bujne biele grudi Nice, budu sada novom zamamom i „*divni madeži, zgodno prilieplјeni*“. *Lepeze nakićene raznim lišćem s bjelokostnim, srebrnim ili zlatnim držkom,*[6]) pretvoriše se u široka hladila, posuta biserom dragulji s držkom od kornjače i slonove kosti veoma liepo izradjenim. Lepeze, koje su pače i svoga pjesnika našle,[7]) imale su svoj poseban jezik te su njom vesele Mletčanke i sokolilə i obećavale i grozile se i opraštale. Koliko li zlobnih posmjeha, koliko bolnih i razdražujućih uzdisaja nisu one sakrile iza onog ubavog komadića svile, koji bijaše kadkada i oslikan od Rosalbe Carriere ili od koga drugoga majstora.[8])

---

[1]) *Pallade veneta* per il mese di 1688, Venezia, Poletti.

[2]) Rossi, *Raccolta* cit., *Costumi,* etc., vol. II.

[3]) Businello, *Sat.* cit.

[4]) „*Valjda da dokažu da su životinje,*“ veli spominjani Scipio Galerano.

[5]) Knigt veli u svom, *Londonu,* da je položaj madeža imao u Englezkoj političko znamenovanje. Pjesnik Colpani iz Brescije hoće da njegova draga:

„Sappia or presso a le tempie ed or vicino
Al vermigliuzzo tumidetto labro
Or su la molle alabastrina gota
La nera macchia collocar con arte.“

[6]) Franco, *Habiti,* etc., pag. 10.

[7]) Il Ventaglio poemetto dell' abate Carlo Belli. Venezia, Palese. 1782.

[8]) Blondel *(Histoire des éventails.* Paris Renouard. 1875) otiskava veoma liepu lepezu, koja da potiče od Rosalbe Carriere.

G. 1768. šibao je njeki nepoznati satirik nakit, šareno odielo poput tulipana i držanje gospodja mletačkih te upravi na Elizabetu Maffetti Dandolo, glasovitu sa svojih ljubavnih sgoda, njekoliko loših verzova, koji ipak veoma vjerno rišu onodobnu nošnju. Svaki stih popraćen je odnosnim tumačenjem:

„Odielo na zvono	— *Rabi se malen i okrugao obruč.*
„Ogrtač na romanjsku[1])	— *Prebacuje ga se preko ramena.*
„Korak na zečju	— *Poskakuju kad hode.*
„Razgovor štalski	— *Govore prostački.*
„Prsa na hermafroditsku	— *Ne rabe opleća.*
„Ruke na pustinjačku	— *Prekrštuju ruke.*
„Laktovi kao u pralja	— *Nose ih gole.*
„Naprava glave kao u jelena	— *Veoma visoke poculice sa silnim nakitom.*
„Klobuk na golublju	— *Prepun svakojakoga perja.*
„Skuta kao u kraljice	— *Odiela sa dugim povlakom.*
„Zubi zakrabuljeni	— *Biele si zube.*
„Oči napadne	— *Rad pohotnosti.*
„Sjede na sultansku	— *Prebacuju noge preko noge itd.*

Od preko Alpa dolažahu i nošnje za mužkarce, koji su se skoro isto tako pomnjivo kitili, košto i žene. Velika većina plemstva nosila je u XVII. vieku još uviek dugu crnu halju, podstavljenu zimi dragocienimi krzni, stegnutu uz tielo pojasom sa zlatnimi kopčami; nu tečajem vremena poprimiše izvan ureda nošnje francezke. U drugoj polovici XVII. vieka započe, a istom koncem XVIII. vieka izadje iz porabe nošnja kratkih hlača, bielih svilenih bječava. mača i trouglastog klobuka te čipkastih naručaka i ovratnika. No mladež je već od početka XVII. vieka bila tako mekoputna, da je pisac jedan podvojio, *ne ima li naravnoga prelaza od mužkoga roda k ženskomu.*[2]) U XVIII. vieku riedko su patriciji na ulici nosili togu. Službeno odielo čuvalo se u posebnih komoricah pod prokuracijami te se odievalo samo onda, kad se polazilo u *broglio* ili u vieće. Oštar satirik Businello ruga se parfimovanim mladićem, *posve obrijana lica*, sa svjetlim klobukom *kao da je namazan, sa rukavni-*

---

[1]) Plemkinja Marija Lippomano Guerini, žena poslednjega poklisara mletačkoga u Parizu, piše iz Pariza 19. veljače 1797. prijateljici si Elizabeti Foscarini-Widmann: „Opisujete mi prijazno odielo otih naših dama iz čega zaključujem, da ću pri svom povratku u Veneciju naći velikih promjena. Idu dakle odjevene na romanjsku? Ovdje se za sad elegantne gospodje nose na grčku te kao da tu nošnju ne misle odložiti.... Moda se današnji dan jako ravna po karakteru narodnjem.“ Arch. priv. Widmann — Rezzonico.

[2]) Scipio Galerano, op. cit., cap. XV.

cami, koje su duge kao kakove ponjave, sa širokimi hlačami, mnogimi čipkami i *rojtami rumene, zelene i modre boje.*[1]) „Traljavi kicoši sa mekušnimi udovi, a utrobom od pamuka," zove ih bolnim posmjehom Gasparo Gozzi.[2])

Novi ures glave, poznat već Rimljanom, izumljen bi u Francezkoj i dodje u Veneciji u obću porabu u drugoj polovici XVII. vieka. Do tad nosili su patriciji i najodličniji gradjani dugu bradu, a kratku kosu, kako se vidi na slikah Tizianovih i Pavla Verenosa. Brada se osobitom pomnjom njegovala te podrezavala škarami ili britvom prema zahtjevu mode, a ne imati je, smatralo se skoro sramotom.[3]) No oko g. 1657. smatralo se u Veneciji Pavla Foscarija, koji kao da je bio poslednji od velikih muževa, držećih se starih navada, čovjekom surovim i protivnikom napredka. Većina je nosila brkove i kozju bradu, a dugu kosu, dok nije patricij Vinciguerra di Collalto g. 1665. donio iz Francezke vlasulju, koja je tamo stajala do 3000 franaka. Datum je ovaj historičan te ga spominju svi kronisti, a mi smo im upravo zahvalni, jer je važno da se znade, kada se dogodio prevrat ovaj u modi, koja je toliko djelovala na ćudoredje i na istu umjetnost. No ta se moda nije u Veneciji odmah poprimila, jer vlada nije trpila nikakve novotarije, Dekretom od 29. svibnja 1668.[4]) vieće desetorice strogo zabrani vlasulju te predade pazku nad tim samim državnim inkvizitorom. Mletčani medjutim, koji su se toli voljno pokoravali strogim propisom političkim, nalazili su njeku nasladu u tom, da prkose vladinim naredbam, tičućim se nošnje i nakita. Tako osta i ova naredba bez uspjeha. Vitez Nicolò Erizzo, čovjek elegantan i razuzdan, nosaše veliku vlasulju, koja mu je skoro posve prikrivala čelo, na kojem je imao široku brazgotinu, dobivenu u njekoj svojoj mladenačkoj pustolovini. No vlasulja nije nikako išla u volju otcu mu, vjernu starim navadam i starom kroju, a protivnu mekoputnim nošnjam svoga gizdelina, koji je osim vlasulje nosio crvene bječve i biele cipele. Stari Erizzo poslije opetovanih i uzaludnih opomena, ne reče više ni rieči, već odredi oporučno, da se onaj od njegovih

---

[1]) Businello, *Sat.* cit.

[2]) Gozzi, *Sermoni*, op. cit.

[3]) Bilo je tako svugdje. Veliki Toma Morus toliko je držao do svoje brade, da je odsudjen na smrt, položio na panj glavu tako, da mu sjekira bradu ne dosegne.

[4]) Arch. di Stato — Cons. X, *Parti secrete*, B-a 46. U istom se smotku nalazi u prepisu i naredba od 15. ožujka 1480. proti ženskom češljanju u spodobi gljive (fungo).

sinova, koji bi nosio vlasulju i crvene bječve, imade razbaštiniti na uhar bolnice *della Pietà*. Kada je otac g. 1679. umro, podigne Nicolò Erizzo, tvrdoglav kako je bio, proti bolnici parnicu, koja se svršila nagodom. Da smije nositi vlasulju morade on platiti 6000 dukata. No malo po malo preotimahu vlasulje sve više mah, osobito odkad se francezki običaji udomiše u Veneciji. Tada dodju u običaj vlasulje na uvojke, koje su zvali *a gruppi*, zatim vlasulje razdieljene po sredini, a zvale su se *cortigianesche* ili *alla cortesana*, napokon one visoke sa perčinom, koji se nosio u svilenoj torbici te se zvale *alla Dolfina*. Vlasulja, proganjana dekreti vieća desetorice, bude u XVIII. vieku narodna nošnja te se u Veneciji nije smatrao čovjekom trieznim i ozbiljnim, tko je nije nosio. Tako se tečajem vremena ljudi mienjaju. Skromni kronista Antonio Benigna, koji je u svojoj ljekarni bilježio gradske brbljarije i sve, što je sam ćuo i vidio,[1]) bilježi, da je 7. siečnja 1757. umro *Antonio Correr, 84 godine star, sa svojom kosom: zadnji patricij bez vlasulje*. Koliko se cienila u prošlom vieku vlasulja, neka bude dokazom sliedeća anekdota, što ju bilježi u svojih uspomena viećnik Giovanni Rossi:

„Naš nam je otac sam pripoviedao, kako je u 27. godini, kao zaručnik Ane Mocenigovke, naše matere, nastojao da postigne njeku javnu službu, rad koje se morao predstaviti uplivnomu 80-godišnjemu gospodinu. Predstavio se veoma smjerno. Onaj je pisao. niti se maknuo, već ga samo promjerio od pete do glave. Uzalud se otac naš ponovno naklanjao. Da napokon prekine mrku onu šutnju, korakne bojazljivo napried te veoma ponizno očitova razlog svojega došašća i molbe.

„— Vi tražite onu službu? Vi? Ej, biti će težko, da ju dobijete!“ — Tako ta mudračina.

„Sasma je naravno, da je naš otac, ne imajuć si što predbaciti, začudjen zapitao — rad česa da se boji? — a onaj:

„— Znate li vi za pravo, od kolike je važnosti služba, koju želite? Treba tu ljudi zrelih i ozbiljnih, a ne dječaka; muževa, koji će ju obnašati s dostojanstvom, a takovi ne mogu sjegurno biti svi oni, koji nose kukmu od vlastite kose. Rekao je Seneca u 105 listu, da se nije ničemu čestitomu nadati od sličnih mladića!

„— Što valja dakle da činim?

---

[1]) Benigna, *Memorie autografe* (1714—1760). Bibl. Marc., It. Cl. VII, Cod. 1620.

„Moj gospodine! Što? Odmah si odrezati kosu i uzeti vlasulju, koju nose svi poštenjaci.

„— Jeli ono vaša možda, koju tamo vidim, gospodine?

„— Jest, moja je; no pamtite, da si niste dali napraviti ovako pljosnatu. Za vas se hoće vlasulja prema vašoj dobi: mora da bude zašiljena. Pljosnata dolikuje starcem, mladić mora nositi vlasulju, no ne smije si prisvajati oblik, koji je dopušten starcem; valja dostignuti moje godine, treba se mučiti, razumjeste li?

„— Razumjeh, gospodine.

„— Dobro dakle, možete svoju molbu ponoviti.

„— Naš otac žrtvova liepu svoju kosu, dade si obrijati glavu i namjestiti vlasulju sa opredieljenim brojem uvojaka postrance i kukmom poput glave od šećera: jednom rieči po propisu. Tako opremljen, ne kazavši ništa prije o tom, predstavi se zaručnici, koja uzklikne: — Bože moj! Gospodine Gerardo! Što vidim? Jeste li poludjeli? Pričinjate mi se sasvim drugi! Bože, smiluj se! — Trebalo priviknuti. Dodje opet tako oboružan pred onu satrapinu. Odmah ga prepozna te će: — Veoma dobro, tako valja! Dodjite bliže! Jest, tako izgledaju čestiti ljudi! Pietro, donesite užinu ovomu gospodičiću, — Sada nije više bilo težko da postigne žudjeno mjesto.“[1])

Medjutim je duševna snaga s toga nenaravnoga, umjetnoga života sve više mlohavila, dok je objestna razsipnost proždirala imetak. Činilo se, kao da je Veneciji propasti poput grčkih republika posred tašta veleliepja i opojenosti. Senat se ozbiljno zabrinuo nad tim stanjem te je nastojao da zabrani *pogubne i zle izume krojača, koji mjenjajuć svake godišnje dobe kroj, upropašćuju obitelji.* Već g. 1658. kudi senat neobuzdanu razkoš ovimi riečmi: „Razsipnost i taština u nošnjah prelazi dandanas svaku granicu, a mužkarci su toli pokvareni, da se upravo iztrošuju, natječuć se u razkoši.“[2]) God. 1781. pozivlje napokon veliko vieće senat, neka bi stao na put ludomu razsipanju imetka, ovimi riečmi: „Taština i lakoumlje, koje se u raznoj formi ukazuje, tim su protivniji sustavu naše vlade, što uništavaju imetak gradjana te ga otimlju službi domovine; stoga je neobhodno nuždno, da se poprimu shodne mjere“ itd,[3]) I opet se kòšto i prije izdade mnogo zakona, dakako i opet bezus-

[1]) Rossi, *Racc.* cit., *Costumi*, etc. V. 3.
[2]) Arch. di Stato — Senato, 9 novembre 1658.
[3]) Ibid., M. C., 30 aprile 1781.

*

pješnih, proti prekomjernoj gizdi ženskoj te se pače točno opredielilo, kako imadu biti skrojene i izkićene haljine. Zakoni proti razkoši u ova dva poslednja vieka obnavljaju stare dekrete, koji dozvoljavaju samo odiela jednostavna i od *proste svile,* zabranjuju povlake, rukavnice od dragocienih krzna, tkanine i koprene zlatom izvezene, duge, otvorene i viseće rukave, emaljovane ovratice, nakit od ahata i kornata, filigranske ukosnice, čipke, koje nisu u Veneciji radjene, opleća posuta dragulji, englezke čarape, rukavice nakićene zlatom i biserom, lepeze iz dragocienih kovina.[1]) Oštrimi se kaznami grozilo trgovcem, koji bi kriomice prodavali svilene i atlasne vrpce, zabranjen ures, tkanine i čipke inozemske.[2]) Pače i ista je zavjernica duždova spominjala pretjeranu razsipnost te sadržavala njeke propise, kako se imadu odievati duždovice, koje su morale drugim patričankam biti uzorom dostojanstvene gizde, no nipošto pretjerane razkoši.[3]) Nije dakle samo zavist i nepovjerenje vladino razlog onoj zabrani, po kojoj nije smjela duždovica niti primati darova niti posjedovati feuda, već takodjer i briga, da joj se ne dade prilika prekomjernoj razsipnosti. Duždovici nije više bilo dozvoljeno, da nosi diadem *(corno),* a dokinuta bude i njezina krunitba, *jer ne odgovara nazorom vladinim o umjerenosti.*

Pače i gondole budu predmet skrajne razkoši.[4]) S početka bijahu to jednostavne, šarenim platnom pokrivene, lake i vitke ladjice, sgodne za gradske kanale;[5]) no već u XVI. vieku gradile se gondole sa pozlaćenimi provami, te se nadkrivale zelenim ili ljubičastim atlasom i svilom,[6]) kitile se rojtami i vezilom, a kljunovi im bijahu veoma raznoliki, na zavoje, u spodobi piramida, cvieća itd. Veoma strogimi zakoni kušalo se dati gondolam staru jednostavnu eleganciju,[7]) naredivši, da se imadu oblagati crnim suknom, *rascia*

---

[1]) Arch. di Stato — *Provveditori sopra pompe.*

[2]) Ibid., Senato, 1600, 27 ottobre; 1634, 19 settembre; 1666. 1 febbr.

[3]) Promissio serenissimi Venetiarum Ducis, serenissimo Aloysio Mocenico Duce. 1763, ex typ. Pinelliana.

[4]) Oko g 1797, imale su patricijske obitelji oko 3000 gondoliera. F u l i n, *Disc. sopra Em. Cicogna (Arch. Ven.,* 1872).

[5]) W i n n e di R o s e n b e r g, *Trionfo dei Gondolieri.* Napoli, 1790. pag. 13.

[6]) S a n u d o, *Cronachetta* cit., pag. 32.

[7]) D i e g o Z u n i c a (Calamità d' Europa, Bologna 1694. pag. 54) ovako opisuje gondole: „Duge su, tjesne na provi i na krmi, a u sredini nješto proširene tako, da može udobno sjediti 6, a i 8 osoba. Njom ravnaju dva mornara: jedan vesla stojeć na provi, a drugi na udivljenje, a i na užas onoga, koji toga prizora nije nikada vidio, stoji ravno baš na rubu krme. Veslajuć tako nadkriljuju oni brzinom iste glasovite napolitanske filjuge *(feleca).* Pokri-

zvanim i zabranivši istodobno odievati gondoliere u svilu i kititi ih zlatnimi rojtami. Kada su tako sve gondole bile jednolične i crne, razvi se razkoš svetiljkami, grbovi od mjedi, okovom, kvakami i pozlaćenimi šarafi.

Ma koliko bile oštre naredbe, ostadoše ipak bezuspješne te ne mogoše stati na put razkoši i razmetnosti, a oni patriciji, koji postajahu upravitelji na kopnu, upravo su ludo razsipavali imetak. Neka tomu bude dokazom mjesto mnogih ovaj jedan primjer. G. 1778. izabran bude Leonardo Dolfino načelnikom i kapitanom Brescije. Odmah si naruči četiri karuce bogato izrezane, sa slikami i zlatnim nakitom, postavljene baršunom i damastom,[1]) mnoge konjske opreme i 8 konjah plemenite pasmine itd.[2]) Oprema stojala je 100 cekina, a karuce 20.605 lira.

---

vene su u sredini, za obranu od kiše i sunca, crnim suknom, kao izrazom čednosti, koja bojom onom pjeva u Veneciji opielo razkoši i razmetnosti. Imadu na provi poput kljuna svjetlu nazubanu ploču od ocala ili od željeza, te skoro naliči psu, koji čezne za plienom i trči da ga uhvati".

[1]) Pogodba, sklopljena u Milanu 13. velj. 1778., sa odnosnimi računi čuva se u priv. arkivu Mocenigovom.

[2]) Račun pisan je u Veneciji 17. ožujka 1778.

POGLAVJE III.

Ćudoredna izopačenost — Nasilja — Pojam o poštenju i dvoboji.

Već na početku XVII. vieka bijaše plemstvo ćudoredno izopačeno, a pored mnogih primjera, koji se kao dokaz mogu navesti, progonstvo nam Leonarda Pesara najživlje prikazuje pustopašan život njekojih mladih plemića, koji su si dozvoljavali i najdrzovitiju razuzdanost. U ono doba prelaza iz slavne prošlosti k laganom razspu Venecije, sačuvala se bila njeka smionost i krepčina, koja se, ne poznavajuć boga ni zakona, često izvrgavala u okrutnost i hirovitu pakost. Bijaše to trzavica i odapetost ljudi čilih, koji, da ne budu gnjeteni sami, ugnjetavahu kod prilike druge. Tako se rogoboran duh Leonarda Pesara, koji je bio oprćen svimi zločini svoga svremena, izkaljivao drzkimi preuzetnostmi. Podan ljubakanju i pogibeljnom pustolovlju, nije propuštao sgode da pokaže svoju srčanost, izazivajuć i najveće siledžije, da se s njima ogleda. Rad toga ga vieće desetorice bilo već njekoliko puta kaznilo. Prolazeć 28. veljače 1601. s njekoliko mladića izpod prozora Lukrecije Baglioni, milostnice plemića Paola Liona, obsipa ju brukom te poruči i njezinom hranitelju svakojakih grubijanština. Iste one večer[1] bijaše Lukrecija zakrabuljana s Lionom na piru u Minottovoj kući u sv. Barnabi. Pesaro im se približi te ih pod glas stane vriedjati,

— Što ti je, ludjače? — zapita ga Lion ljubezno se nasmješiv.

— Ono, što mi se hoće — odvrati Leonardo — a ako ima tko, koji bi se htjeo sa mnom ogledati, evo me pripravna.

Lion se udalji primjetiv, da ondje nije ni vrieme ni mjesto sgodno za sablazni. Pesaro se medjutim ne zadovolji time, izadje iz Minottove kuće, oboruža se, prikupi njekoliko prijatelja, potraži druga svojih pustolovina, Camilla Trevisana, *koji bijaše u kući svoje milostnice Camille Cochia*, i prisili ga da ustane iz postelje, veleć mu: „*Diži se! Hoću da danas skuhamo njekomu poparu.*“ Odu zatim zakrabuljani i oružani mačevi, štitovi i kacigami do kuće Minottove, uzpnu se stepenicami, izbiše strašno Lukreciju sa štitovi, a Liona smrtno izraniše. Ranjenik bude prenešen u susjednu sobu, a njekoji odmah skočiše, da pozovu brijača ili vidara, nu to im zaprieče drugovi Pesarovi. Njekomu se plemiću smili, prokrade se i pozove ipak vidara te ga preobučena dovede k postelji Lionovoj, no ovaj skoro zatim izdahnu. Ne zadovoljiv se ni tim Pesaro i njegovi drugovi, stanu vriedjati, bučiti, štropotati, lomatati i trčati po dvorani sa golimi mačevi „te raniše mnoge mužkarce i ženske i okrabuljane i neokrabuljane. Mnogi su ranjeni, braneć svoje žene; njeki ostadoše neozledjeni, jer su slučajno nosili na tjelu oklop. Sa svojimi mačevi pobacaše i ugasiše svieće; jednu je jedinu držao u ruci mladoženja, koji je u drugoj ruci držao stolicu te branio nevjestu, nakićenu dragulji i biserom od velike vriednosti. I na zaručnika navališe i htjedoše da mu ugase svieću, kako bi mogli izvesti svoju namjeru. Tko je mogao, pobjegao je, a osta samo jedan strani vojnik, koji odbivši njekoliko udaraca, namjenjenih mladoženji i njemu samomu, bude ranjen i izgubi tri prsta na jednoj ruci. Zatim rekoše: Kad smo već započeli, ajde da svršimo; otmimo biser nevjesti i drugim ženskim! Po dva puta navališe na vrata sobe, u koju se bijaše zaklonila nevjesta i mnoge druge plemkinje te htjedoše sbilja da izvedu svoju namjeru.“ Njekoliko godina prije dogodila se slična gungula u palači Cornaro u san Polu, a povoda joj dao mladi i drzoviti patricij Priamo Tron.[1])

---

[1]) Opisuje ju Franc. Molena u pismu, koje se čuva u kr. drž. arkivu u Firenzi, a otisnuo ga *Fanfulla della Domenica* (god. III, br. 9). Evo što piše Molena Bianki Cappellovki, vel. vojvojkinji toskanskoj:

„U nedjelju nu večer plesalo se u Cornarovoj kući u san Polu. Njeki Priamo Tron, zakrabuljan, gurnut bude od druge krabulje, Ivana Bernarda. Tron se sruši, nu digne se naglo, pograbi bodež i rani u lievu ruku Bernarda. Bio bi ga probo, da nije bilo po sriedi slamnate stolice, ovako nije velikoga zla, a danas su se pomirili. Tada je u dvorani zabliskalo 300 i više što mačeva što bodeža. Sve je u dvorani bilo naoružano, neoružani pobjegoše sa svojimi ženami u bližnje sobe. Dok se s jedne i druge strane vikalo i tim pokvarila zabava, unidje u dvoranu sa stolicom u ruci Bettina Malipieri, žena Girolama Cocca, nećaka bivšega nadbiskupa krfskoga Cocca, i reče: „Gospodo!

Premda je bio po više puta prognan, nije Pesaro ipak prestao prkositi pravdi te se nasladjivao, gazeć zakon, provodeći život *preuzetan, bezbožan, nasilan* u družtvu njekolicine svojih prijatelja i pomoćju najmljenih pustajija *(bravi)* i siledžija, koje je držao ne samo u Veneciji, nego i u Noalu, Miranu i Mestru i drugih susjednih mjestih. Počinjao je svakojakih nasilja i otimačina, ubijao je, krao, pomagao razbojnikom, plienio trgovce, globio židove, tukao žene i popove, a vjerovnikom plaćao je *puškometom*. Jednoga dana opazi pri njekoj svečanosti na polju djevojče, gdje pleše, dade ju oteti, zadrža ju koji dan kod sebe u Miranu, *zatim ju odvede sa sobom u Veneciju, zadrža ju za svoju nasladu dva mjeseca, zatim ju odpravi. Tudjim posredovanjem dodje u dobrotvorni zavod.* Drugi put opet dodje u kuću njekoga židova Calimana. da mu razbije ormare i sanduke. Siromak pokuša da se protivi, no kad mu žena vidje, da je Pesaro pripravan nauckati proti mužu joj velikoga i strašnoga ovčarskoga psa, donese brzo ključeve siledžiji patriciju. Ovaj pokupi sve, što je bilo vriedna, a prije negoli će otići, pljune joj u lice, opsuje ju, a staromu Calimanu naloži, da mu drugi dan imade donieti 50 dukata. Taj je siledžija tako daleko dotjerao, da je na ulici tukao ljude, koji bi se usudili pogledati ga. — „*Što me gledaš?*“ — pitao bi lopov prolaznika te bi ga bez milosrdja tukao, dok ga nebi prisilio, da ga za oproštenje moli.[1]) No Pesara nije moglo oteti pravdi niti njegovo ime, niti rodbina, niti prijatelji. Lišen plemštine, protjeran bude iz Venecije i iz čitavoga obsega države. Ako li bi se gdje pokazao, imade se uloviti i dovesti u Veneciju, gdje će mu se — veli prognanica — medju dvama stupovima sv. Marka odrubiti glava. Na njegovu glavu bude udarena sočbina od 300 dukata, dobra njegova *pokretna i nepokretna, sadanja*

Kolika je to sramota, pozvati nas ovamo na ples, a sada kvariti zabavu? No znajte, da ću ja i sve ostale plemkinje, ako ne spremite oružje, otići te ne ćemo nikada više primiti poziva ikojega plemića. Još ona nije dobro ni svršila, eto ti već drugih gospodja iz sujedne sobe, unidju u dvoranu, plemići spreme oružje, glasba zasvira, zapleše se i plesalo se do zore.

Htjedoh da navedem rieči baš onako, kako ih je izrekla liepa ona i ljubezna gospodja, o kojoj će se još dugo govoriti. Bilo je tamo 56 plemkinja i to baš ponajljepših“.

[1]) Takov zločinac bijaše i lombardski markez Annibale Porrone, koji bje smaknut u Veneciji. G. 1583. odrieši papa breveom bandita Alfonsa Piccolominija, koji izpoviedi, da je u 25 godina počinio 370 ubojstva. Oko g. 1640. usudio se conte Odorico Carpa, prem je bio po više puta prognan iz Venecije, stanovati čitave mjesece u Vicenzi u vili Rottonda, sagradjenoj od Palladija, sa pratnjom od 40–50 lopova plaćenika te je plienio, zatvarao, mučio i ljude od objesti ubijao. Njekolicinu bandita živo nam opisuje Gozzadini u svojoj knjizi: *Giovanni Pepoli e Sisto V.* Bologna, 1879.

i buduća budu zaplienjena, a najoštrijimi se kaznami grozi svakomu, koji bi mu dao zakloništa ili bi s njim stojao u ikakvom odnošaju. Odsudjeni budu i njegovi ortaci, medju kojimi i Gabriele Morosini.[1]) Leonardo Pesaro bijaše najdrzovitiji, no nipošto zadnji bandit mletački. Još u drugoj polovici XVIII. viela bilo je *bravâ* i nasilnih „gospodičića.“ Dne 23. siečnja 1760. prognan bude conte Alemanno Gambara, veoma pogibeljan feudalac iz okolice Brescije, koji je držao četu najmljenih razbojnika.[2])

Mač, njekoć posvećen obrani domovine, služio je sada za rješavanje privatnih razmirica. Venecija imadjaše izvrstnih mačilaca. Škola mačilaca ne bijaše ni španjolska ni napuljska, već se približavaše francezkoj. Baš u Veneciji pojavi se u XVII. vieku nova škola, različita sjegurno od današnje, jer jednostavna i očito više akademička, te je širok i težak mač skoro ograničivao borbu na desni udarac. U dvobojih držalo se viteških pravila, što no ih postaviše u svojih glasovitih djelih Muzio, Fausto da Longiano, Attendolo, Possevino, Pigna, Birago i dr. Trgovci se nisu mačevali, ali tim više ugledniji gradjani. Tako bijaše n. p. u stališu sekretara i odvjetnika dvoboj veoma u običaju, čemu je dokazom Goldonijev „*L' avvocato veneziano*,“ koji je toli pripravan da trgne mač. Po tadašnjih se zakonih proganjalo samo dvoboj izmedju visokih osoba. U mnogih knjigah, koje to pitanje razpravljaju, točno se razlikuju uvriede, zataje, način izaziva, broj navala, izbor oružja, s kojimi osobami valja da se vitez bije, a skojimi se ne smije biti, kakovo valja rabiti oružje itd. Dvoboji, izuzevši točno opredieljene slučajeve, ne bijahu ino, nego prave svadje i tučnje mačevi, koje se sgadjahu na ulici rad lieve ili desne strane, rad prolaza. rad uklona i sl. U Bergamu potuče se njeki Sicilijanac, drznik i siledžija od zanata, njekoliko puta u takovom dvoboju, nehtijući se nikomu ugnuti, već hoteć da ima uvjek desnu stranu, dok se nije namjerio na njekoga kanonika, koji upre u njega pištolj te ga prisili, da zagazi u blato. Razlika stališa i čina vojničkoga nije uviek bila zapriekom dvoboju. U mletačkoj vojsci prevladjivalo je mnienje

---

[1]) Progon ovaj proglašen bude 3. travnja 1601. na stepenicah velikoga vieća. Bude i otisnut, no težko ga je dobiti.

[2]) Arch. di Stato — *Criminali*, vol CLXXVI. O Gambari čitaj njegov životopis u poviesti ove kuće, opisanoj u „*Famiglie celebri italiane*“ od Odaricija. Za čudo dug je niz progonstva, a medju prognanici nije riedko naći uglednih i glasovitih imena mletačkih.

Gian Giacoma Trivulzija, koji reče, da kapetan nesmije odbiti, ako ga prosti vojnik pozove na dvoboj, *jer se u vojsci radja plemeniština.* Sekretari, književnici, i odvjetnici mogli su biti se sa senatori. *Druga stvar, koja čovjeka oplemenjuje, jest nauka, a navlastito pravo, koje je s oružjem u svezi*“ — veli Attendolo.[1]) I bogatstvom se sticalo pravo dvoboja. Uvrjeda je rodovita za godinu dana zastarjela. Uvrjedjeni se zvao tužiteljem, a vriedjatelj krivcem. Tužitelj je morao stvar predati sudu za uvrjede poštenja *(foro del reo.)* Izazvanomu se dozvoljavao dvoboj, ako je stalešem bio i niži, dočim je izazivatelj morao biti izazvanomu ili jednak ili viši od njega. Bio izazivač koliko mu drago otmeniji stališem, kada je već njekoga izazvao, nije mogao izaziva više opozvati, već se morao biti. Alciato dopušta i ravnopravnost u izazivanju, pak je njegovo mnienje često prevladjivalo. Poziv na dvoboj poslao se ili pismeno po kojem glasniku, opredieljivalo se vrieme prihvata — obično 40 dana — i označivao se prokurator, komu da se pošalje odgovor; ili ako se poziv nije mogao uručiti, izvjesio bi se javno, što je isto toliko vriedilo. Ovakov je poziv morao sadržavati svjedočanstva onih, koji mogahu potvrditi, da je uvrjeda sbilja nanesena. Razlog dvoboju razpravljali su pravnici. Pigna, najobljubljeniji pisac senata mletačkoga,[2]) ovako označuje dvoboj: „Dvoboj je borba dviju stranaka, jednakih što se tiče dokaza i obrane onoga, što je istinito ili što se istinitim drži, a što se kao stvar poštenja uzima. Boj se bije opredieljenoga dana, u odredjeno vrieme i na sgodnom mjestu.“ Bilo je i takovih, koji su pisali *o načinu izmirenja putem viteškim i kršćanskim*, a da priznanje vlastite krivnje ipak ne vriedja dostojanstva. Kao primjer, kako se ovakove viteške razpre riešavale oporekom, navesti ćemo *zadovoljštinu riečima, što ju dao njeki dostojanstvenik crkveni njekomu patriciju mletačkomu:*

„Kada sam praćen od dvaju sluga susreo visokorodjeno gospodstvo Vaše s jednim slugom, rekoh, nepoznavajuć G. V., da mi se maknete sa pločnika, a istodobno, akoprem ne pravom, potisnuh Vas, jer je obično, de mi se ugiblje rad odiela, koje nosim. Odmah zatim unidjoh u kuću doktora Livella, kamo se bijah uputio, i tako ne imadoste prilike, da mi odvratite. Čim sam doznao, tko ste, uvidjeh svoju pogrješku te Vas zamolih, da mi oprostite. Izjavljam

---

[1]) Attendolo, lib. I, pag. 31.
[2]) Djelo Pignino štampano je u Veneciji g. 1554.

i opet, da sam onim svojim činom pogriešio, da Vas poznajem kao gospodina svakoga štovanja vriedna, koji imade pravo svaku uvrjedu kazniti i da se ćutim dužnim, kao odličnijemu, ugnuti se s puta. Kajem se i žalim te Vas molim, da mi oprostite i da mi ne uzkratite moćne svoje naklonosti.“[1])

Kako se vidi, nije više bilo pravoga pojma o poštenju. Strah i podlost izmjenjivahu se na čudan način bezobraznošću i drzovitošću, a nauka o viteštvu izrodi se u njeku vrst kazuistike.[2])

---

[1]) Giulio Cesare Valmarana, *Modo del far pace.* Milano, Ghisolfi, 1649, pag. 87.

[2]) Paolo Fambri, koji je napisao izvrstno djelo „*Sulla giurisprudenza del duello*“ (Firenze. Barbèra, 1869), piše sada drugo: „*La tecnica del duello*“.

POGLAVJE IV.

Udvaranje — Anekdote i klevete.

Činilo se, kao da je ona sklonost, riešavati svaku razpru oružjem, poslednji bljesak njekdašnje krepčine, koje je sve više nestajalo. Dok je feudalac sa svojimi *bravi*, ugnjezdiv se na vrhuncu kojega brežuljka posred zidova svojega kastela, razprostirao na široko i daleko strah i trepet, bivao je sviet u gradovih sve elegantnijim, koketnijim i pomamnijim za zabavami. Prefrigani i tašti mužkarci, rado se sbog dobitka upuštahu u parbu sa članovi vlastite obitelji; dobar glas žene nije u njihovih očijuh ništa vriedio, samo ako su se mogli pohvaliti: „pobjedio sam ju;“ zavadjahu na svakojaki umjetan način i hinjahu čuvsta, kojih ne poznavahu.[1]) Žena bijaše u obće umna i lukava, no u svojoj bezposlenosti puštala je uzde bujnoj svojoj fantaziji, nasladjivala se umišljenim svojim i izpraznim gospodstvom, a za pravo bijaše ona *vladarica suhobolne države.*[2]) Čuvstvom su njezinim vladali hirovi i mašta, a ne kriepost, prava poezija i iskrena potreba povjerljivosti. „*Oh! kako sam zaljubljena!*“ — klicala bi — „*baš mi se i hoće da se zaljubim.*“ Često bi povela u gondoli koga mladića sa sobom u Giudeccu ili u Murano; zašla bi s njim u samotnu koju kućicu, gdje se jelo, pilo, šalilo, a malo po malo premetnuo se *vi* u *ti*.

Družtvo ovo, kojemu je najnuždnije bilo sve, što je suvišno, imalo je miniaturnu svoju sliku u dječjem svietu, gdje su i dječaci

---

[1]) Carlo Gozzi, *Memorie inutili.* Venezia, Palese 1797, p. II. c. XXIII'
[2]) Id., ibid., p. I, c. III.

sa naprašenom kosom i sabljicom uz bok udvorno ljubili ruke djevojčicam, kaošto su otci, stara djeca, gospodjam. I mužkarci su se, poput žena, učili pred zrcalom posmjehivati i kretati; oni su umjetno i hodili i sjedali i govorili i pozdravljali te se pravom može reči, da su bili slični porculanskim statuicam, kojih su bili puni njihovi ormari. Uza sve mane i zablude Mletčani prošloga vieka, bijahu doista mlitavi, no većinom ne bijahu opaki. Spremni uviek na ironiju, ljubljahu šalu i satiru, koje su uviek znak propadanja, te ne mišljahu na ino, nego kako će ugodno sprovesti život. Bili su doista mehkoputni i razkalašeni, nu putenost nije prelazila u pustopašnu razuzdanost. Mnogi se ljubavnik, koji je pomagao svojoj dami obući i svući se, zadovoljavao tim, da ju je u ruku poljubio. Uza svu frivolnost, uza svu vjetrenost i razkalašenost, nije ipak razuzdanost prelazila u bezsramnost, nije tražila oduška, košto u Rimu u doba propadanja, u bezumnoj i živinskoj razbludi. Bijahu to više mane, nego li griesi, više maljušne strasti, nego li prava izopačenost. Bijaše to sladostan, umjetnošću ukrašen pokoj, bijaše odmor naroda, koji si, poslije muževnoga djelovanja, htjeo život zasladiti. Udvornost mletačka nije nikada bila izraz grčevite i turobne razblude; ona bijaše odraz spokojne i vesele vjetrenosti, izkićena ljubkimi madrigali, praćena pjesmom, pogledi punimi ežnje i duhovitimi dosjetkami. „Tko mnogo sa svietom obći i često ženskim udvara“ — veli Chiari — „taj tako privikne galanterijam, da ga se napokon jako malo dojimlju. Ako se ipak u čovjeka probudi kakva strast, kakva ljubav, to je samo ljubav površna, pjena na vodi, koju prva bura razprši, da je nije ni poznati.... Gdje ćete danas naći onako silnu, onako znamenitu ljubav, kakovom su znali uzplamtiti mužkarci, vidivši ženu samo kroz tamnu koprenu ili kojim su samo jedanput na mjesec izpod visokih prozora udvarali? Čim se više ljubi, tim se bolje uči ljubiti, pak se punim pravom može reći, da ljubav dan danas nije više strast, već puka navada.“[1]) Život pako patričanka opisuje Goldoni na usta njekog gondolijera veoma živahno ovimi riečmi: „U cik zore nalaže mi presvietla gospodarica, da pripravim gondolu. Žurno, Menego, u ladju. Skočite do kitničarke i recite joj da me odmah dodje počešljati. Menego! Žurite se za boga po liečnika, jer gazdarica boluje od morske bolesti. Zovite brijača, Menego, da dodje gazdarici dati klistir. U

[1]) Chiari, Commedie da camera. Venezia, 1771, t. II.

jutro: Menego, u gondolu. Vozi gazdaricu kroz pol grada. Poslije objeda gazdarica na trg, a Menego s gondolom na pristanište. Na večer u komediju; vraća se kući oko 7 sati.“[1])

Imadjasmo prilike prolistati nekoliko listovnih smotaka jednoga privatnoga arkiva.[2]) Listovi oni, pisani pismom ukočenim na velikom, od vremena raztočenom, a od vlage požućelom papiru, još uviek odišu mirisom i elegancijom; čitajuć ih, kao da slušamo šapat, ćutimo milodah, tajinstveno milovanje ; kao da vidimo vitke i ljubke one ženske prikaze, kako oko nas lebde. Živa nam se pred očima stvorila, slušasmo gdje sbori Caterina Cornerka, koja je poslije razrješenja svoga braka sa Montecuccolijem, bila sladka prijateljica Pietra Pesara. Caterina je pravi tip jednoga diela patričanka XVIII. vieka, koje su i ljubezne i ljubljene, no ne bezsramne, duhovite bez pakosti, živahne bez prostote. Ona rado sluša laskanja, smije se šalam svojih štovatelja, no istodobno ne zaboravlja svojih posala, bilježi vlastoručno svoje dohodke i izdatke te dopisuje sa najuglednijimi muževi Italije. Iz njekojih navlastito otih listova prosjeva udvaranje ono iz dokolice i bezbrižno ono veselje, koje karakteriše svoje doba. Liepa, umna i živahna Cornerka mora da je imala veliku privlačivu silu za ćutljiva ona srdca, koja su toli lahko vatrom planula. Kadkada se neuzvraćena ljubav premetne u štovanje i prijateljstvo. Evo što piše Caterini jedan njezin zlosretan štovatelj:

„Zadnji Vaš list novim je dokazom odličnoga Vašega značaja. Veoma sam Vam zahvalan; jer kolikogod želim biti ubrojen medju Vaše štovatelje i sluge, toliko mi je zazorno i pomišljati na to, da bi s kim mu drago sklopio savez druge ruke. Moja sjeta, moja doba i izkustvo proizvedoše u mom srdcu, neznam kako da rečem, protivnost ili prezir ili bezćutnost za najsladju strast ljubavi. Dodajte k tomu, da sam od uviek volio biti nezavisan, što mi je i danas osobito milo. Bojao sam se, da ću Vas izgubiti, pak toj bojazni pripišite, što sam, kako opaziste, sjetan i više no obično. Posred ovoga, neznam, da li dobra ili zla, koje me okružuje, ako Vam moje poštivanje i moja odanost nije dosadna, ja Vam ih posvećujem i smatrat ću se sretnim, ako mi dozvolite, da Vas kadterkad vidim. Uz taj uvjet, mislim, da ću Vam se s više pouzdanja moći približiti i slobodnije se veseliti i smijati. U protivnom slučaju

---

[1]) Goldoni, *Puta onorata*, atto I, sc. IV.
[2]) Arch. Widmann — Rezzonico.

prevladat će me žalost, sviet će me prezirati. Vi toga ne želite, a ja rado i sa zahvalnošću primam veledušno mi ponudjeno prijateljstvo Vaše te ću učiniti sve moguće, da ga se pokažem dostojnim. Bilježim se sa veleštovanjem Vaš pokorni sluga".

Drugi jedan štovatelj, uza sve svoje ceremonije, nije u stanju da sakrije njeku vrst ljubomornosti:

„Ne znam, da li će Vas zanimati, da je moj strah i moja sumnja od jučer mnogo jača. Znam, da je dostatno mnogo manje duhovitosti, nego li je Vaša, da se uzmogne opravdati ponašanje Vaše napram meni; no ne treba mi, da budem niti osvjedočen niti uvjeren: intelektualni dio moje duše, akoprem je u posvemašnjem skladu sa sensualnim, pače mu je skoro robom, nije mi nužde umirivati".

Taj više zlosretan nego li platonički ljubovnik, ovako zaključuje:

„S toga izrecite konačnu odsudu, koja će mi ili podati tračak nade te me potaknuti na osnove, koje ću svim žarom nastojati da izvedem, ili će me strovaliti u najdublji ponor sdvojnosti".

A u listu, pisanom sa briegova Tarsa, čita se: „Opetovano već izjavih, da nije nepovjerenje, ili drugo koje čustvo za Vas uvrjedljivo, koje me često uznemiruje te me čini dosadnim vašoj nježnosti, već strah, niste li naklonila milost svoju kojemu od mnogih i uglednih svojih štovatelja, što je priznanje tudjih zasluga, a dika za Vas, koja ga odlikujete ..... — Najtegotniji dio svoga puta sretno sam prevalio, a gore med kojimi se sada nalazim, čine mi se kao brežuljci napram Alpam, kojimi sam se verao i penjao poput divokoze. Nu niti šuma, niti lov nisu u stanju, da mi niti za čas iztisnu iz pameti budućU moju sreću, ka kojoj, dao bog, da izvolite doprinieti, jer to vi jedina možete".

Četvrti se sasma zaboravlja, te javljajuć svoj dolazak u Veneciju, kliče: Čvrsto se nadam, da ću u utorak na večer moći osvanuti u Veneciji. Gdje da pristane moja gondola? Najobljubljenija mi je ona kuća, u kojoj je srdce moje. U ovaj čas plamtećega čuvstva, ljubim Vam u duhu skuta i koljena! Oh, miline!"

Patricij Nicolò Venier, ostavljajuć 15. lipnja 1782, Veneciju, piše Caterini: „Nije mi težko odaljiti se iz Venecije, no (duše mi!) težko mi je i pomisliti, da ću biti daleko od Vas". Tada je i Katarina samotovala, jer je tekla parnica o razrješenju njezina braka. „Sve će dobro proći — piše joj Venier — te se nadam, da ću Vas

vidjeti sretnu, košto dolikuje Vašim svojstvim". Za vrieme svoga odsuća, pisao je Venier prijateljici svojoj često duge listove, koji su rad svojih osebina vriedni spomena. Dne 10. rujna iste godine piše iz Pariza: „Pariz je liep, no kad bi imao odabirati, nikada ne bi dao prednost makar i najvećemu gradu pred malenim selom, u kojem bi bila obožavana gospodja Cattina. Ne mojte uzeti rieči moje kao puku udvornost, već kao najiskreniji izljev srdca, koje samo za Vas bije. Odoh iz Venecije više iz opreznosti, nego li iz ljubavi za putovanjem. Moj put imade različnih ciljeva, koje ću Vam, nadam se, jednom saobćiti. Biti će mi od koristi, da upoznam oprieke i duh pojedinih naroda. Pridržajem si, opisati Vam Pariz, no ako želite, da mi boravak bude ovdje snosan, javite mi se skoro, javljajte mi se češće i budite uvjereni, da sam za uviek Vaš."

Govoreći o boravku svome u Parizu i o tamošnjem družtvu, veli: „Šetnje i kazališa mogu stranca njeko vrieme zabaviti, a s vremenom se upozna, nadje družtvo, kakovo bi čovjek drugdje u zalud tražio. Strancu je težko dobiti pristup u družtvo. Tomu se hoće vremena, a ja istom sada počimam uživati te udodnosti, jer sam do sada obćio samo sa poslanici, med kojimi je naći veoma malo Franceza. Predstave u velikoj operi nadilaze moje očekivanje. Tu se pleše, tu se odjeva, kao nigdje drugdje u Evropi. Gospodje dolaze sa malenimi klobučići, nakićenimi umjereno cviećem i nizkim perjem, a nose ga posred glave nad očima. Kraljica, koja uviek tako dolazi, prednjači. Sada idu gospodje uviek u košulji, t. j. nose košulju od mušulina sa pojasom od vrpce povrh odiela. Ako me počastite naručbinami, obavit ću ih točno, samo da me dobro uputite.... U Parizu vlada naravna i neprisiljena elegancija i divan *sans-gêne*. No živi se veoma skupo. Ovdje se čovjek uči okrenuti krajcaru, prije nego li ju izdade, jer se izmiče, a da se niti ne opaža. Gospodja, ako li hoće da se u Parizu zabavi, mora se dobro novcem podkožiti, kako je to učinila Barbarigovica. Uza sve to, mislim, da se nije baš najbolje zabavila, jer je to za žene mnogo teže, nego li za mužkarce. Samo se poslanikovica može svestrano zabavljati."

U listu od 19. studenoga piše: „Ako je veselje moje toli veliko, kad dobijem Vaše pismo, koliko li nebi bilo, da sam vam kojom srećom u blizini. Ova mi odaljenost ogorčuje svako veselje..... Kad se vratim u Veneciju, težke će mi biti priviknuti onim predstavam, jer se jako razlikuju od ovdješnjih, osobito što se tiče baleta, komedije, tragedije i ukusa dekoracija. No što se tiče elegan-

cije gospodja francezkih, tu će mi lahko biti zaboraviti, kad budem u blizini dobre moje i naklone mi prijateljice. Ovaj je list napisan jučer, jer danas 19. t. mj. moradoh ustati prije dana, te se pri svieći obući i nakititi. Moram ići u Versailles, što mi nije baš najugodnije jer je ranim jutrom hladno, a i put dosadan. Tamo se ide skoro svakoga utorka. U Versaillesu se predstavim dvoru, sastanem se s diplomatskim svietom i sa mnogimi stranci, a svi objedujemo kod ministra de Vergenesa. Pod večer ili se vraćamo u Pariz te idemo u operu, ili ostajemo u Versaillesu kod igara kraljice, koja je i liepa i ljubezna.....“

A u listu od 29. studenoga: „Vratio se vojvoda d' Artois te je donio iz Španije 8 prekrasnih konja i kutiju banknota u vriednosti od 1 milijuna, što da mu je sve darovao kralj španjolski, da ga odšteti za veliki trošak putni. Ovdje se ne govori nego o milijunih.“

2. prosinca piše: „Samo kad bi Pariz bio malko bliže Veneciji! Tad bi makar češće odtale dobivao viesti, a ovako moram na svaki svoj list mjesec dana čekati odgovor. To je malko previše za onoga, koji bi svaki čas htjeo s Vami razgovarati. Moje je srdce u Italiji, a ipak se ne mogu odieliti od očaranoga ovoga grada, no ne možda rad žena. Imade ovdje toliko divota, da čovjek ne zna, kako da se od njih odieli. . . . Vi sjegurno polazite kazališta i vesela družtva; i s punim pravom, jer valja nastojati, da se život sprovede što je moguće ugodnije.... Ovih smo dana imali novu operu, kojoj je naslov „*L' embarrà des richesses,*“ a skladao ju M. Grétry. Divan posao! Talijanski maestro Tacchini je u Parizu te sklada tri nove opere; nu talijanski maestri ne mogu se baš pohvaliti svojim uspjehom u velikoj operi, jer moraju istodobno skladati operu i pisati glasbu za balet, koji je dodan operi; ovdje se bo davaju komadi, u kojih u isto vrieme plasači plesu a pjevači pjevaju. Sve to valja da udesi glasbenik sa učiteljem plesa. U Italiji je to sve drugčije....“

Iz lista od 18. ožujka vadimo sliedeće izreke: „Poklade nisu u Parizu sjajnije od korizme, jer su kazališta i sastajališta cielu godinu otvorena. Više no obično imali smo samo njekoliko veoma sjajnih plesovah i igara. Kraljica voli i jedno i drugo, a sve se do nje potiskava te joj udvara. Poslije mnoge nesreće, zaključio sam ipak igru s čašću te sam dobio liepu svoticu, kojom sam donjekle

podmirio svoje izdatke. Vrh toga imao sam sreću, da mi je kraljica pri igraćem stolu uviek javno poželila sreću.“

Iz Pariza ode Venier u London, a odavle poslije kratkoga vremena u Antverpen, odakle piše Cornerki:

„Putovanje u Holandiju više je poučno nego li zabavno. U Amsterdamu, stovarištu bogatstva i trgovine, najduže sam se zabavio te naučio mnogo toga, što je važno koli za trgovinu republike mletačke (koja, neznam rad česa, ne ima ovdje niti konzula, prem neprestano mnogi mletački brodovi dolaze u ovu luku), toli i za pojedinca, koji bi htjeo stupiti u saobraćaj s ovom zemljom. Ja sam sàm kušao okoristiti se svojim putem. Zemlja je veoma liepa a a tako isto vrtovi i šetališta. Haag je krasno mjesto. Vi ćete skoro imati *sensu* — nemojte, molim vas, pored kazališta i zabava svake ruke, zaboraviti onoga, koji vas štuje i ljubi te je uviek vama na uslugu spreman.“

Nu ni putovanja ni zabave ne mogoše iztisnuti iz srdca Venierova Katarininu sliku; pače sve više bijaše zaljubljen te napokon zatraži ruku njezinu. Ona ga odbi te ovako zaključuje dugo svoje pismo, upravljeno na nesretnoga ljubavnika: „Pošto je neprilično o tom razgovarati, nadam se, da ćete izbjegavati priliku te da mi se ne ćete kroz njeko vrieme približili, što me medjutim ne će priečiti, da Vam i nadalje sačuvam ono iskreno čuvstvo štovanja, o kojem Vas uvjerava Vaša odana službenica.“

Koji je bio razlog, da ga je odbila? Nije li možda nježno kakovo čuvstvo? Može li se to možda razabrati iz njekih gracijoznih listića francezkih? „Je ne sais pas“ — piše ona u jednom takom listiću — „mais je ne suis si gaie aujourd' hui qu' hier au soir. Serait çe parçeque j' ai un jour de moins à vous voir? Quand avez vous fixé votre départ? Je voudrais que tous les cheveaux fussent encloués. Adieu, je badine au moins, car je ne vous aime pas.“

Možda su plemkinju mletačku zanimale brbljarije, svakojake sablazni i pikantne novosti, koje bijahu uviek predmetom klevetanja. Bez dvojbe utisnuše pero u ruke onomu njezinomu prijatelju, koji joj ovako pisa: „Moja gospodjo! Da mi bude kako tako snosljivo živjeti, ne ću da dvojim, da ste zdrava, vesela, živahna i zadovoljna, što ste zamjenili jednoličan ovaj gradski život, s udobnošću i zabavami vašega sadašnjega boravišta. Tu veselje, tu ples, tu koja ljubav, tu posjeti, tu udvaranja starih znanaca, tu opet koje novo poznanstvo; ovdje opustieli trgovi, prazna kazališta, san Mosè sa

groznicami — trećašami, u kazališnih stanica lica, koja se u drugo doba godine ne vidjaju, slamnati klobučići, potičući na zvedljivost. Gospodin Pietro M...., služeć se pravom gospodara, otvori list upravljen na njegovog pouzdanog podvornika te nadje u njem liepo zasnovani ljubavni zapletaj izmed njegove djevojke i kavalira M....; stoga odpusti, mirno i bez bruke, kako to plemiću dolikuje, sobara i djevojku. Krasote poznate B.... drže zarobljena conta A..., koji se, poslije njekojih javnih svadja, još nije posve izmirio sa svojom prijateljicom. Grof K..., narodnošću Njemac, prisustvuje javnim predstavam s gospodjom T... V... na častnom mjestu. Liepo mlado djevojče dopratiše u kavanu della Mira dva ne mladjahna štitnika. Neizreciv prevrat proizvede u kitničarstvu u Pobrentju te ujedno uvidi svoju suvišnost sva ona sila klobučića, ogrtača, suncobrana, perja, poculica i kako se već ne zovu sva ta trofeja ženskoga svieta, štono ih izložiše presvietle stanovnice dvoraca, palačica i perivoja, ležećih izmedju Dola i Oriaga. Sonet, koji nije bilo težko razjasniti s mnoge strane, objed u kazinu san Benedetta na dan vjenčanja, drugi sliedećega dana u Mestre kod viteza M..., evo svega čime ponudi pir V... Prispjela je Banti-ca; a onaj, koji imade ložu u san Benedettu, makar i u trećem spratu, smatra se sretnim. Evo lista, koji će možda samo dosadjivati kad u ruke prispije, no meni, koji ga pišem nije dosadan. Ipak ne mogu da ga svršim, a da Vam ne izjavim svoje uvjerenje, da je u Vas one moći, koju su, kako u bajkah čitamo, božanstva davala ocutiti jadnim smrtnikom. Bojim se, da je Vaš jedan krmilar Toni samo rad toga toli nesretan te kao poludio, što se zaljubio u svoju gazdaricu. On se smatra odpuštenim, žalosti se te si niti ne traži gospodara, već je toli tvrdoglav, da se ne da od Vas odieliti; ne će da otide, već će se kao straža postaviti do vaših vratiju. Ako mu se zatvori ona ulica, a on će do pô tiela u vodu te će s' onimi na obali biti treći stup. Medjutim ne jede, jer mu tuga stisla grlo te ne može gutati. On se kune, da nije imao svoje prste pri objesti svoga druga, koji, koliko ga poznam, ne zaslužuje da je niti jednu uru ma pri kom. Iz Venecije niti sam bio niti ću ići. Danas poslije liepoga jutra udarila silna kiša. Čitam mnogo, šećem mnogo, jedan sat probavim u kazalištu, a mnoge u zlovolji, eto to je moj život. Premda je bila u Veneciji po koja ličnost koju sam mogao vidjeti, ne makoh se, već uživam samoću posred glavnoga grada. Ne znam tko mi reče, da se kanite preseliti u Padovu. Znam, da je majka

*

često bila u pohodih kod matere vitezove. Izvrstno prijateljstvo, no nije se šta obvezavati, jer 84-godišnja starost one gospodje ne daje nade dugotrajnomu prijateljstvu; dobro je medjutim zakaparena za raj. Tisuć Vam puta ljubim ruke. Nadam se, da ćete spaliti ove ludorije, koje smijete čitati Vi, no ne drugi. Vaše uzoritosti sluga pokoran.“

Bila bi šteta, da je Caterina Corner spalila list ovaj, pun zlobne, Mletčanom prirodjene dosjetljivosti, koju je Goldoni toli divno oslikao u don Marziju, kavanarskom klevetniku.

No uza svu tu nećutnost, uza sve to frivolno mišljenje, reć bi, da je Cornerka ipak strastveno i iskreno ljubila samo Pietra Pesara. U listovih, što ih je Pesaro, poslanik u Rimu, pisao god. 1795. i 1796. *sladkoj* svojoj *prijateljici*, imade njeka melankolična slutnja skoroga razspa Venecije, svakako čudna slutnja, gdje narod, koliko je bilo vidjeti, nije niti iz daleka slutio svoje sudbine. „Francezi“ — piše Pesaro Katarini u travnju 1796. — „spuštaju se brzim korakom u Italiju. Vele, da će kralj sardinski podpisati mir s važnoga razloga, što ne može voditi rata. Pomislite si, kakav će to biti mir i uz koje pogodbe. Poslije toliko godina rata još se ne zna, kako stoji Rim napram Francezkoj, dali u prijateljstvu ili u neprijateljstvu ili je neutralan, a u toj će neizvjestnosti Francezi bez boja posjesti zemlju i podjarmiti narod. Ovi popovi! Htjeli bi s Francezi živjeti u miru, a ne usudjuju se niti spomenuti im imena, jer toga neće Pijo VI. Htjeli bi rat voditi, al ne mogu, jer im k tomu manjkaju sredstva. Jednom rieči: niti se što radi, nit će se što poduzeti, jer se ne zna, što da se učini, a kad se obori tuča, koja je neizbježiva, misliti će onaj, koga se bude ticalo.“ A 21. svibnja 1796. piše: „Ovdje se govori samo o ratu, o posjednuću zemalja i o ugovorih mira. Moja je najteža zadaća, da iznadjem istinu iz 500 raznih izvješća. Ovdje se sve bavi politikom, svatko imade posebne svoje potanke viesti, a težko si ga onomu, koji im vjeruje. Ne možete si predstaviti, kolika smetenost vlada u ovih prelatskih i kardinalskih glavah!“ — „Strašna vremena!“ kliče 16. srpnja 1796. „Još se uviek brane zemlje politikom, no ne znam, hoće li dugo moći potrajati ova vrst obrane.“ — Uza sve težke brige državničke, nije ipak zaboravljao udvarati svojoj odabranoj. U kolovozu iste godine šalje on Katarini odielo, koje popraćuje ovimi riečmi: „Šaljem Vam odielo, koje je ovdje šivano te malo stoji, jer je od jednostavne vune, no, kako vele, moderno je i

ukusno. Znajte, da suknju valja svezati malo izpod grudi, a da se rukavi moraju vrpcom stisnuti na ramenu. Opleće valja prikopčati sa njekoliko pučenaka izpod bielih vrpca, koje ćete opaziti. Ovakovo je odielo i za grad i za ladanje, za svetak i za petak.“

Poslije pada Venecije, ostavi Pesaro domovinu i prije nego li će da odputuje u London, pisa pisamce Katarini. Na vošćanom pečatu imade list, na kojem u okrugu imade napis: *Je ne change qu' en mourant.* U pisamcu stoji: „Odilazim, jer drugčije ne može da bude. Ne dolazim osobno, da ne povećam Vaše i moje boli i da uzmognem odputovati. Još mi zvuči u ušijuh i pada mi na srdce *mili ti.* Uzdržite me u uspomeni, ja ću Vas viekom imati pred očima. Vaša je slika duboko urezana u srdce moje: neizbrisiva je... Ljubim Vam ruke, s bogom“. Tako sbori ljubav poštenjaka. Koliko li puta nije Pesaro, daleko od domovine u melankoličnom Londonu, svrnuo mislima u Veneciju, u poznatu kuću u san Marzialu, gdje je u družtvu sprovodila večeri Katarina, kojoj kao da godine niti su oduzele živahnosti niti dražesti.

U zadnje doba republike na glasu bijahu posjela puna živahne dosjetljivosti, u kojih se odlikovahu Isabella Teotochi Albrizzi, Giustina Renier Michiel i Cornelia Barbaro Gritti. Nu svakako najznamenitija bijahu ona posjela, što ih upriličivala Caterina Giovanna Dolfin Tron. Nije bilo odlične ličnosti, bilo talijanske bili tudje, koja nebi bila pohodila makar samo jedanput Tronku, koja je sve občaravala onom svojom mletačkom vilovitošću, svojim uljudnim i ljubeznim načinom. Pjesnici joj hvale pjevahu;

Sulle rive d' Adria belle
D' altre cose si ragiona
S' empion tutte le favelle
Del gran nome della Trona.

(Na divnih obalah Adrije o drugih se stvarih sbori, na jeziku svakom trepti samo ime liepe Tronke).

Ona bijaše prava kći svoga vremena i Venecije. Prokšenost joj njezina nije smetala da poštuje plemenite i duhovite muževe; nije joj prječila, da sborom i tvorom pomaže Gasparu Gozziju, u koga je bilo više uma, nego li novaca. Tronka je Gaspara običavala nazivati *svojim otcem,* a kada se Gozzi u kolovozu g. 1777. pokušao da u Padovi ubije, priskoči ona svakom mogućom utjehom u pomoć nesretniku, koji milostivoj ženi posveti kasnije sonet, svršavajući ovimi stihovi:

Tu sola agli occhi miei fulgida aurora
Mi scampi da sentieri aspri e fallaci
E prolunghi i miei giorni e la speranza.

(Ti jedina očim mojim sjajna zora izbavljaše me od puteva hrapavih i varavih te produžuješ dane moje i ufanje.)

Katarina bijaše liepa. Bijaše, kako veli jedan njezin štovatelj, zlatne kose, vedra čela, modrih očiju, ružičastih usna, bujnih snježnih grudi, a veoma sitnih ruku i nogu. Isti čangrizavac Carlo Gozzi uzvišuje u predgovoru svoje „*Marfissa bizzarra*“ *lierove i ruže njezina kolorita.* Mnoge su joj žene zavidjale, mnogi ju prevareni zaljubljenici mrzili i proganjali otrovom poruge i klevete. Pierantonio Gratarol, senatski tajnik, koji je morao živiti u prognanstvu, držeći Tronku za uzrok sve svoje nesreće, napisa o *mletačkoj kneginji*, kako ju on zove, riečih punih zlobe i uvriede. Spominjemo ih, jer se iz pretjerivanja, iz silne poruge i iz surovoga peckanja, može razabrati, koliki li je upliv mogla imati žena u drugoj polovici prošloga vieka.

„Njezina visost imade često oko svoga mekanog divana krug ljudih, sastavljen od sviju stališa, od patricija do trgovca, a onaj, koji znade bolje ogovarati druge i laskati njezinoj velikoj taštini, u većoj je kod nje milosti. Često živahna i vesela, premda uviek boležljiva, ne znam s koga razloga, izvrgava ujedljivo ruglu sad jednoga sad drugoga. Od mnogih, koje istodobno ljubi, brzo opet zamržava mnoge, koje opet zavoljuje, da ih opet zamrzi, a neka nitko ne misli, da će ga minuti to izkustvo, niti sam onaj, komu pod nogama gmiže i od koga ona nedužno čuvstvo kupuje za mjesečninu, košto to u svojoj ljutini i sama veli. Grozi se, proganja, zaštićuje, dieli milosti, a sve to biva samo kriepošću senatskih dekreta.[1])

Tko tako prostački vriedja ženu, ne govori istinu. Caterina Tronka bijaše baš prema svomu vremenu. Istina je ipak, da je u poslednje doba republike žena imala njeki upliv u politici. Pod uplivom kleveta, brbljanja, madrigala, ljubeznoga šaputanja ženskih glasova, po koji je put politika zašla s pravoga puta. I u izbor najviših činovnika mješale su se žene. Tako Maria Querini, žena viteza Pietra Correra, poslanika u Beču g. 1756. vlastoručno piše mužu si, da je *sve sile napela* kako bi mu izposlovala, da bude izabran za poslanika *(bailo)* u Carigradu.[2]) Nije uspjela, no kako

[1]) Gratarol, *Narraz Apologetica,* cap. XL. Venezia, 1797.
[2]) Arch. priv. Correr. — Cod. C riserv.

je bila mudra i razborita žena, savjetuje mužu si, neka se strpi, neka se ne zahvaljuje na poslaničtvo te zaključuje: „Znate i bolje od mene, koli lako je ovdje izgubiti važnost.[1]) Medjutim ona ne sustaje u svom nastojanju, ide u pohode Nj. Prejasnosti, pozivlje k sebi na dogovor okretne spletkare,[2]) dok napokon ne izposlova, da joj je muž g. 1762. željeno mjesto sbilja dobio.

U ostalom u tadanjih, kao što i današnjih posjelih mletačkih, predmet šale i dosjetke bijaše „*Cronique scandaleuse,*“ koja je uzlazila stepenicami, obilazila dvorane, kabinete, kazine, spuštala se opet na ulicu te se razlievala preko trgova. Bijahu to čudna vremena; tu se izmjenjivahu bučne zabave s muklim proklinjanjem, tajna bjeda s hvastavom darežljivošću, elegantna opačina s prostim licumjerstvom: evo takav bijaše onodobni život mletački.

Zadnje duhovite Mletčanke XVIII. vieka bijahu Contarina Barbarigo, Marina Querini Benzon i Cecilia Zeno Tron, koje su se odlikovale osobitom ljepotom, bezbrižnom veselošću i koketnom živahnošću. Nad ovom poslednjom izriče Tommaseo oštar svoj sud, nazivlje ju *žalostno glasovitom,* te joj predbacuje, *da je bezsramnu svoju starost dovukla skroz u naše doba.*[3]) Još ide u Veneciji od ustiju do ustiju pjesmica u pučkom govoru, kojom se nemilosrdno obružuje Cecilia i liepa joj prijateljica Benzonka. U istinu se preveć strogo sudi ob ovih ljubeznih predstavnicah one prošlosti, koja uza sve svoje mane i opačine, krije u sebi mnogu ljubku zamamu. Tronka mora da je bila neodoljivo dražestna, hoćemo li vjerovati Pariniju, koji je kao starac, komu su već životne sgode bile ukrotile srdce, rad nje bio u pogibelji, da bude izvrgnut javnoj porugi.[4])

Njekoje se druge žene opet u zadnje doba republike baviše onom prekomjerno sentimentalnom literaturom, koja imade koljevku svoju u Francezkoj, gdje su izumljeni pače i *poufs au sentiment.*[5]) Liepa Elisabetta Caminer, koju isti Parini hvali, kaljala je, košto veli neuljudni Carlo Gozzi, i pero i um, prevadjajuć turobne francezke drame, koje su natopljene suzami, a kvare dobar ukus.[6]) Irmide Partenide, za pravo Luisa Bergalli, žena Gaspara Gozzija,

---

[1]) Ibid.
[2]) Ibid.
[3]) Tommaséo, op. cit.
[4]) Parini, *Il pericolo,* ode XII.
[5]) To je posebno česljanje, kod koga su žene uplitale kao ures u kosu sliku matere, kćeri, kanarinca, psa, a ktomu čuperak kose otčeve ili štovatelja si.
[6]) Gozzi Carlo, *Ragionamento ingenuo,* etc.

mjesto da je nastojala oko djece si i kućanstva, tratila je vrieme predvadjajuć „*Amazonke*“ gospodje du Boccage, a da joj ne bude zima, zamatala se u gunjac te si na glavu postavljala muževu vlasulju. Žena mučiteljica, kliče Tommaseo, a valjda je isto mislio i jadan Gasparo, kada je bolnim smjehom govorio: „*Djeco ne mojte nikada graditi stihova. Izgubit ćete i zdravlje i razbor.*“[1])

Bolje, stoput bolje, bijahu one galantne i naprašene mlade gospojice, koje nam se još osmjehavaju sa Rosalbinih pastilja i Longhievih sličica! Zašto nam, krasna ženska lica, ne možete u svom mekanom narječju pričati o zamamnoj ljubavi, eleganciji i vilovitosti?

---

[1]) Tommaséo, op. cit.

POGLAVJE V.

Rastava — Nuzljubi — Bludnice.

U ovo doba riedki bijahu primjeri prave bračne ljubavi i odanosti. Često su pako *prenesretan* suprug i *prenesretna* supruga molili *prema obstojećim propisom* vieće desetorice, neka bi im dobrostivo dozvolilo, da se smiju obratiti na patrijaršku stolicu, nebi li im izdala opomenicu, da se razstave. Za vrieme parnice, morala se žena povući u koji samostan, jer joj je bilo zabranjeno izilaziti i primati pohode, izuzam od roda i od odvjetnika.[1]) U koliko se brak nije razriešavao privoljom obiju stranaka, skoro je uviek žena morala moliti razstavu *radi surova muževa postupka*,[2]) ili radi sklopljene, no ne svršene ženitbe, ili radi prisiljene ženitbe, ili radi razsipanja miraza,[3]) ili da se obrani od vjerovnika muževih,[4]) ili rad toga, da ne bude učestnica njegovih obće poznatih žalostnih okolnosti.[5]) Muž pako sa svoje strane dolazio je pred sveti sud zdvojno plačuć, da mu je žena kuću ostavila te — svakako čudno sredstvo, da ju natrag dovede — moli razstavu.[6]) Drugi put opet traži razpust braka, jer se *žena podala zlim navadam te ga krivnjom njekojih udvorica prieči u njegovom poslu;*[7]) ili jer mu je

---

[1]) Arch. di Stato — Capi del Cons. X. *Suppliche per divorzî*, B[a] I i II, 1782—1788.
[2]) Ibid., ibid., n. 1.
[3]) Ibid., B[a] II, n. 158.
[4]) Ibid., ibid., n. 4.
[5]) Ibid., ibid., n. 8.
[6]) Ibid., ibid., n. 14.
[7]) Ibid., B[a] II, n. 33.

žena smušena te ga svojom razsipnošću upropašćuje;[1]) ili rad toga, što je pokušala, da *pokrade* obiteljski novac;[2]) ili napokon rad toga, što brak nezadovoljava pravednim i svetim zakonom kanoničkim.[3]) Izmed tolikih razloga, rad kojih se tražila razstava, riedko se kad navodi ljubomornost, koja je znak strasti i kriepčine. Nije ni čudo jer se kod sklapanja brakova nije obaziralo na nagnuće i ljubav, već se gledalo jedino odgovara li obzirom stališkim, probitkom obiteljskim i u koliko je od koristi, da se stupi u stanovitu svojtu. Često nije zaručnik ni vidio zaručnice, dok se nije sklapao ženitbeni ugovor, a prije vjenčanja nije nikada mogao s njom govoriti drugčije, nego li u prisuću njezine majke ili koga rodjaka. Gdje je bilo više braće, redovito se samo jedan ukućio, da se imetak ne dieli. To je davalo povoda kleveti, koju Amelot opetuje, da je žena služila ne samo svomu mužu, već i djeverom si, te nam doziva u pamet gnjusan onaj običaj, koji Julio Cezar zamjeća Englezom svoje dobe.[4])

Gdje nije bilo prave i iskrene ljubavi, nadomještao je muža nuzljub *(cicisbeo.)* Ženska je galanterija, košto vidjesmo, imala svoje zamame, nu cicisbejstvo bijaše zanat, prosta strast, naravi negativne i eunučke. Kada je u početku XVII. vieka zavladala moda, da se naklonost i ljubav bračna ne smije pokazivati javno, udju u običaj „*cavalieri serventi*“ (služeći vitezovi,) te ih se često zahtjevalo i u samih ženitbenih ugovorih. Ta je institucija u svom početku bila možda bezazlena, no s vremenom je dakako prekardašila. Kasnije se pojave cicisbeji, koji su si gondoliere i sobarice uzimali za pouzdanike svojih spletaka.[5]) Cicisbeji, mučenici nervozni s galan-

---

[1]) Ibid., B[a] I, n. 39.
[2]) Ibid, ibid., n. 43.
[3]) Ibid., B[a] II, n. 123.
[4]) Otoj kleveti daje oduška i Businello u ovih stihovih:

Ghe sarà tre fradeli in t'una casa — (U jednoj kući tri su brata;
Un solo è maridà, ma tutti a mazzo — jedan je samo oženjen, nu svi se
Con la cugnada se tiorà solazzo — zajedno zabavljaju sa snahom
E in comunela tuti toca e basa. — i u zajednici svi opipavaju i ljube.)

Medjutim bio bi na zlu putu, tko bi vjerovao svakomu izljevu ljutine satirika, uviek nezadovoljnih s vremenom, u kojem živu.

[5]) Imade djelo riedko i neobično pod naslovom: „*L'espion Chinois, ou l'envoyé secret de la Cour de Pekin, pour examiner l'état présent de l'Europe.* Traduit du Chinois. Cologne, 1769.“ Barbier *(Dictionnaire des ouvrages anonymes,* etc.) drži, da ga je Goudar napisao. Imade 6 svezaka; u drugom opisuje na str. 117. i 156. genovskoga cicisbeja te navodi i tobožnje dotične propise. O mletačkom cicisbeju za pravo ne govori, no imade viesti o Veneciji

terije poput žena, robovi hirova liepoga spola, raztapahu se od ljubavi,[1]) bijahu damam svojim u svemu na ruku, ugadjahu svakoj njihovoj želji, sprovadjahu ih u glasbena učilišta ili u kazalište, gdje su pleskali kakovoj glasovitoj pjevačici ili slavnoj glumici,

---

u listovih 74, 81, 85 i 88 istoga svezka, koje radi zanimivosti i zlobne domišljatosti ovdje navodimo. Slavna i moćna njekoč Venecija hrlila je u svoju propast te joj se počimlju pojavljivati klevetnici, koji ju obsipavaju porugom i potvorom, možda iz osvete za onaj strah i poštivanje, koje si je prije znala pribaviti. Pala se veličina uviek izvrgava ruglu . . . Evo što piše *L'espion Chinois:*

Svezak II, list 74, Mandarin Sin-ho-ei piše iz Venecije mandarinu Champ-pi-pi: „Sada sam u Veneciji, t. j. posred mora u velikoj od kamena sagradjenoj ladji, koju već 13 viekova umjetnost i narav drže usidrenu . . .

„Svatko drži ovdje svoju ekvipažu usidrenu, a ta je ekvipaža njeka vrst crno prevučena groba, u koji se svatko 5—6 sati na dan zakapa . . .

„Kad stupiš u ovaj grad, dišeš njeki razbludni zrak, koji je ćudoredju veoma pogibeljan. Sav se život ovdje sastoji iz kazališta, naslada i frivolnih zabava.

„U drugih država evropskih ne traje ludovanje pokladno nego samo njekoliko dana; ovdje imadu ljudi povlast, da smiju ludovati 6 mjeseci. Republika to dozvoljava, a vrh toga i povlast okrabuljavanja, koje je baš zato izumljeno, da se sviet može podavati opačinam bez ikakvoga stida.

List 81. „Stranac koji hoće da putuje ovom republikom, mora da ostavi jezik na polju te da udje u Veneciju niem.

„Šutnja je simbol ove vlade: sve je ovdje skrovito i tajinstveno. Politika je zastrta tamnom noći.

„Brbljavci se u Veneciji zakapaju živi u olovne grobove, Čovjek, koji je jednom govorio, odsudjen je da viekom šuti. Imade ljudi, koji su rad jedne izgovorene rieči već trideset godina niemi.

„To je strašna tiranija . . .“

List 85. „Ova republika imade poglavicu kaošto i Genova. Ovaj poglavica imade isti diadem, izuzam što je ovdje više nalik rogu. Nemoj da bi pomislio, da je to rog obilja: ništa ti ne ima kakavnijega od ovoga kneza. Prejasni se hrani, odieva i stanuje na trošak republike. On je penzijonar državni, kojemu se namiruju fizičke potrebštine . . .

„Premda dužd mletački nije nego slika s rogom. ipak si nisi kadar predstaviti, koli je plemićem milo, ako se mogu s rogom dati naslikati. Pak kako se još otimlju za tim . . . .“

List 88. „Gradjani se ovdje diele na dva stališa: na plemiće i neplemiće. I jedni i drugi vuku lozu od istoga korena, izuzamši da su prvi dali upisati svoja imena u zlatnu knjigu, što su drugi zaboravili. Po tom se dakle sva razlika sastoji u knjizi.

„Imade ih, koji da poprave pogrješku zaboravnosti, nastoje da budu upisani; nu u tu svrhu valja uplatiti nakladniku znamenitu svotu, pak se tako zlatna knjiga premetnula u srebrnu (novčanu) . . .“

Izbrojivši mane plemstva, prisiljen je i sam zloban pisac, da ovako zaključi: „Ipak nisu u Veneciji sve krieposti posve ugasle; naći je još uviek u ovoj republici velikih muževa, koji spajaju svojstva odličnih gradjana, s uzvišenimi kriepostmi Rimljana, od kojih potiču“.

[1]) Goldoni, *Memorie*, p. II, cap. IV. — Vidi studiju Neri-jevu: *I cicisbei a Genova* u knjizi: *Costumanze e sollazzi*, p. 117. Genova, 1883.

sprovadjahu ih pače i u crkvu k misi ili k propoviedi odličnog kakog govornika.[1])

Ai perdoni se va per far bordelo
La messa serve per andar a spasso.[2])
(Tko hoće bučne zabave ide na proštenja, a tko prijatne ide k misi.)

Čuvstva religijoznoga bijaše nestalo, pobožnost bijaše samo formalna; patričanke nisu propuštale, a da ne prisustvuju, dakako uviek u družtva svojih cicisbeja, crkvenim obredom te posjećahu u sjajnom odielu sve svetkovine u sv. Marku, u crkvi *Madonna della Salute* i *dei Carmini*, kao što i svečanosti svake prve nedjelje u mjesecu u dominikanskoj kapeli *del Rosario.*[3])

Žena koja je htjela da bude elegantna, nije smjela biti bez cicisbeja, koji joj je često družtvo pravio i onda, kad je ona počivala u postelji pretrpanoj čipkami.[4]) Goldoni oštra oka, pripovieda u svojih uspomenah sliedeću anekdotu: Udata jedna gospodja tužila se svomu cicisbeju, da ju je njezin sluga uvriedio i da joj je neposlušan. Kad joj ovaj odvrati, da ga je valjalo rad toga kazniti, reći će gospodja: — A čija je dužnost, da mi pribavi poslušnost i poštivanje moje služinčadi, nego li vaša? — I sbilja, gospodar, koji bi se smjehu bio izvrgao, kad bi se bio javno pokazao sa svojom suprugom, ili je udvarao tudjoj ženi,[5]) ili je izčezavao u rulji nametnika, nadri-pjesnika, učitelja glasbe i plesa i bucmastih, rumenih, naprašenih i elegantno opremljenih mladih popova. Pravom kliče trpkom melankolijom Pantalon: „Žene svojeglave; muževi bezumni; milostnika puna kuća. Treba da na svu silu sve ide naopako.“[6])

Mužkarci su radje polazili salone, u kojih su se kadkada dielile milosti i protekcije, nego li u sjednice i u skupštine. Jaki njekoč

---

[1]) Vieće je desetorice htjelo, da se crkve poštivaju, te je strogo zabranjivalo ženam, da prisustvuju vjerskim obredom nečedno obučene, *ovlašćujuć dotične činovnike (Capi) da pozovu rad toga na odgovornost popustljive otceve i muževe.* Arch. di Stato. — Cons. X, *Comune*, 13 marzo 1797.

[2]) Businello, Sat. cit., *El tempo d' adesso.*

[3]) Sant-Didier, op. cit., III. partie.

[4]) U gradskom muzeju imade više slika Longhi-jevih, koje nas upoznavaju s običaji XVIII. vieka, a medju njima jedna nam predstavlja taj prizor. U palači Morosini u San Stefanu ima drugih 10 slika Pietra Longhija, što ih je izradio za njekoga Grimanija dei Servi.

[5]) „Pak što? Možda škode njezinom dobrom glasu, veleć, da joj don Rodrigo udvara? Ja udvaram gospodji Virginiji, vi mojoj suprugi, pak šta je na tom zla?“ Goldoni, *Il cavaliere e la dama.*

[6]) Goldoni, *La famiglia del antiquario*, atto III, sc. VI.

duh mletački smalaksa u patričanskih odievalištih te se dade sputati mrežami zamame. Mora da su se žene služile osobitom vještinom i prevejanošću kako bi omilile, jer su se mnogi mladići zaljubljivali u stare namiguše. Tako pripovieda suvremenik, da su se u Teresu Depetris Venier, koja je poznavala svaku *tajnu moć ljubavi* te bila učiteljica pjevanja, glasbe, plesa, deklamacije, na smrt zaljubili Pepoli i Widmann, dva liepa mladića, koja su za ovu novu Ninon de Lenclos potrošili liepoga novca.[1]) Bilo je smješnih ljubavnih svadja ne samo medju mladići, već i medju zrelimi i uglednimi muževi, kao conte Carlo Gozzi i sekretar Gratarol, koji su se otimali za ljubav njeke glumice imenom Teodora Ricci te su dugo vremena bili predmetom satire i smjeha u cielom gradu. Gratarol, koga Gozzi nesmiljeno izvrgne ruglu u svojoj komediji „*Le droghe d' amore*," uzalud se uteče tužbom k sudu. Progonjen i na ulici brukom i podsmjehom svieta, morade napokon na svoju žalost ostaviti Veneciju.

Mletačke su cortigiane, na glasu sa svoje liepote, elegancije i zamamne koketerije,[2]) već radi velike naloge stranaca, živjele uviek život razkošan,[3]) držale si sjajne stanove te uživale, uprkos svim zakonom, veliku slobodu. Badava je senat izdavao dekret za dekretom, raztužen *videć kako je prekomjerno narasao broj bludnica, koje pogazivši svaku sramežljivost, obilaze javno ulicami, polaze crkve i druga mjesta te se tako bogato odievaju i kite, da ih često ne samo*

---

[1]) Ballarini, *Lett.* cit., vol. III. p. 205. -- Teresa Ventura Depetris Venier nije mogla biti jako stara kad je ljubakala s Pepolijem, jer nam ju drugi jedan pisac Ballarinijeva soja (Longo, *Memorie,* Ven. 1820) opisuje kao čudovište dražesti i krasote. Pepoli ju često spominje u predgovoru k svojim dramam (Pepoli, *Teatro,* Venezia, 1787.) Advokat Gasparella (*I musicisti vicentini.* (Venezia, 1880, p. 48) ustaje na obranu Terese Depetris, tvrdeć, da za ono razkalašeno doba, nije slobodan i galantan njezin život napadan. Rodila se Teresa u Vicenzi 12. lipnja 17:0. od veoma siromašnih roditelja. Kao diete uze ju u zaštitu Benedetto di Pietri ili Depetris, koji ju dade odgojiti u Veneciji u konservatoriju *dei mendicanti.* U 16 godini udade se za svoga 60 godišnjega dobročinitelja. Rastane se s njim uz njegov sporazum, pristupi kazalištu i postane izvrstna glumica i pjevačica. G. 1773. oženi ju patricij Alvise Venier. Teresa umre 2. siečnja 1790.

[2]) Fernante Pallavicino (*Corriere svaligiato,* v. II, p. 171) objelodanjuje zanimiv list, koji opisuje mletačke cortigiane.

[3]) Sjajno i razkošno življahu samo cortigiane višega stališa. Tko želi o tom više da znade, neka čita: *La primavera cittadina* od Lambertija. Bludnice pako nižega stališa bijahu ograničene samo na njekoje odaljene ulice. Prema tomu nisu one u Veneciji bile tako dosadne, kaošto u mnogih drugih gradovih. U odaljenih onih ulicah obilažahu propale te ženskinje skoro na pô gole te im bijaše dozvoljeno kroz prozor objesiti jednu razgaljenu nogu. Kasnije bude im to zabranjeno. Poslije opredieljene dobe nisu smjele obilaziti gradom. Negri Pasquale, *Misteri di Venezia, tratti dagli scritti di Edmondo Lundy* Milano, 1858.

stranci, nego i gradjani ne razpoznavaju od čestitih plemkinja i gradjanka, koje se nošnjom od njih ne razlikuju.[1]) Kasnije bude cortigianam zabranjeno urešavati si stanove sagovi, pozlaćenom kožom, srebrninom, odievati se u svilu i kititi se verižicami, biserom, prstenjem, itd.

U zadnje doba bijaše nješto obična, da su mladi patriciji, kako se veljaše, *odveli djevojku* (*menavano via una puta*); priredili joj stan te ju uzdržavali. Poslije kazališnih predstava obsipavali su gizdelini pohvalami i novcem vrstne plesačice, koje su često bile predmetom gnjusne trgovine. „U *Lauretti*, elegantnom baletu, sastavljenom po Marmontelovoj noveli — piše cinički Ballarini — osobito udara u oči Pelosina, koja je svakako najljepše djevojče u onoj družini. Njezina bi ju mati rado dala obljubiti, nu posljednja je ciena 300 dukata.."[2]) Često se četvorica petorica složila te uzdržavala zajednički jednu žensku, kod koje su se skoro svaki dan sastajali, gostili i zabavljali bez ikakvoga ljubomora. No ako je lukavoj ovakoj ženi pošlo za rukom sklonuti kakoga mladoga patricija, da joj obeća ženitbu, to je država bila odmah pripravna, da na svoj način razkine svaku svezu. U bilježkah državnih inquisitorâ (5. svibnja 1765) čita se: „Njeka plesačica imenom Carlina bude za uviek iz Venecije protjerana rad toga, što je njekoga mladića iz ugledne obitelji sklonula na *nakaznu odluku*, da ju oženi.[3]) Primjer taj nije bio osamljen. U jednoj pjesmi iz XVII. vieka hvali se Venecija. kako su vrstne i ljubke njezine cortigiane:

Quanto son scaltre le mie cortigiane,
Sanno usar con l' amante arte e drittura;
Prodighe a quelli dan tutto il cuor loro
E si tirano a sè l' argento e l'oro[4]).

(Koli su okretne moje cortigiane: s ljubovnikom postupaju vješto i okretno podavaju im razsipno cielo svoje srdce, a otimlju im srebro i zlato.)

A da o drugih šutimo, Rousseau u svom djelu „*Les Confessions*" spominje liepu jednu Padovanku, i onu crnku Mletčanku, punu bezbrižne živahnosti, šale i čara, onu Giuliettu, u čiju je sobu francezki filozof ulazio kao u kakovo svetište ljubavi i ljepote.[5])

---

[1]) Arch di Stato — Senato 1542, 21 febbraio m. v.
[2]) Ballarini, *Lett.* cit., vol. I, pag. 205.
[3]) Arch. di Stato, anno 1763 –1769.
[4]) *Storia graziosa e piacevole, la quale contiene un bellissimo contrasto, che fa la città di Napoli con Venezia.* Venezia, Veronesi, 1805.
[5]) J. J. Rousseau, „*Les Confessions.* Partie II, l. VII. — O mletačkih bludnicah vidi i De Brosses, op. cit.

POGLAVJE VI.

Porod i krštenje — Odgoj — Svatbe i pogrebi.

Porod se plemića sve sjajnije proslavljivao, kao da se htjelo gizdom i zazkošjem ušutkati čuvstvo skore propasti. Novorodjenče se od samih veoma skupocienih čipka nije ni vidjelo; na dan krštenja priredjivale se razkošne gostbe, a kumova se uzimalo do trideset. Rodilje su razvijale toli prekomjernu gizdu rubljem, ukrašenim čipkami te ponjavami, vezenimi svilom i srebrom, da se senat našao ponukanim obnoviti onu svoju naredbu, kojom se zabranjivalo plemkinjam i gradjankam, pohadjati patričanke za vrieme babina, izim ako su im u rodu. Štampana naredba od g. 1634. ograničivala je broj kumova na 12, od kojih nije nitko smio dati veći dar od četiriju glava sladora; zabranjivaše izkićivanje crkve u tu svrhu, zabranjivaše glasbu, baldakine i *sve druge izmišljotine puke taštine.*[1]) No košto uviek, dekreti ostadoše mrtvo slovo. Poslije krštenja nije se otac brinuo za djete, već ga posve prepuštao materi, koja je opet često bila preveć zabavljena sama sobom, a da bi bila mogla nastojati svoj porod te ga stoga prepuštala dojilji i služinčadi. Dječaci, veoma sjajno nacifrani kad su izlazili, no traljavo odieveni kod kuće, rasli su pod pazkom služinčadi, koja im je samo laskala i pogubnom popustljivošću zadovoljavala svakom njihovom hiru.[2]) Izmedju roditelja i sinova vladala je mjesto iskrene odanosti, strogo odmjerena etiketa. U jutro prije zajutarka, duboko su se djeca morala

[1]) Arch. di Stato — Senato 1634, 7 agosto.
[2]) Saint-Didier, op. cit., III partie.

nakloniti i poljubiti u ruku *gospodina otca* i *gospodju majku.*[1]) Djevojčice se još u povojih izručahu dojiljam.[2]) Jedva što progovoriše, naučilo ih se njeke religijozne pjesmice, a kad su poodrasle, nisu se odgajale kod kuće, već se davahu u samostan, gdje su se učile osobito ručnomu poslu. Kad su poslije koje godine izašle odtale i udale se, nit neznajuć što je ljubav, nadjoše se najednom u vrtlogu zamamna svieta, sa svetim neznanjem stvari svietovnih, često s ponosom svoje čistoće, a skoro uviek bez dostatne jakosti, da ju obrane. Posred onog veselog svieta, med onimi bezposlenimi i lahkoumnimi mužkarci, skoro se razplinuše idealni s novi samostanski.

Dječaci su od treće do sedme godine učili čitati pomoćju igraćih karata, na kojih bijahu utisnuta slova alfabeta. U sedmoj godini izručali su se na nauku komu svećeniku ili ih se stavilo u kolegija, kojimi su većinom ravnali Isusovci.[3]) Mnogi su mladići, nevidivši nikada dobra primjera u kući, čim su odrasli i riešili se skrbničtva, hrlili u vesela družtva[4]) te nisu o drugom čem ni mislili, nego o nakitu, o cipelicah sa srebrnimi kopčami i crvenimi podpetnjaci, o mirisavkah i drugih takovih tricah.[5]) Često su si oni, koji nisu imali volju za politiku, uzimali naslov opata (abate), te su se time riešavali dužnosti obnašati državne službe i polaziti sjednice, u kojih nije više plamtila ljubav domovinska, već se vrieme tratilo razgovorom i razbibrigom.[6]) Mora se ipak priznati, da su

[1]) Kanonik Cesare Gattoni žali u svom djelu o krščanskom odgoju, pisanom prvih godina našega vieka, što je nestalo u plemića *stroge one etikete, koja je poput jake živice ogradjivala socijalan život prvoga stališa.*

[2]) „Od dana, gdje djeca olakšaše nježne bokove matere svoje, nevidješe je više. Na neplemenitih se grudih zadojiše te očuvaše oblost i bujnost grudim materinim.“ Tako pjeva Parini o patričankah milanskih. Nije dakle ni drugdje bilo bolje.

[3]) Kada je g. 1773. red jezuitski dokinut, naloženo bude deputaciji *„ad pias causas,“* da stavi svoje predloge glede ustrojenja gradskih škola. Arch. di Stato. Roma expulsis, f. 110.

[4]) Gasparo Gozzi (*Sermoni*), opisujuć odgoj mladih plemića, veli: „Uz psa, jopca i kosa i djeca se izručaju slugam. Njeko vrieme su im čuvari služavke, a potom sluge neotesani, neuki i često nagrdjeni svakojakimi manami i opačinami. Eto takav je prvi odgoj i takovi su učitelji.... A kad odrastu? Evo širom otvorenih igračkih škola i hramova sa žrtvenici posvećenimi ciparskoj božici, gdje se nauke prve škole ponavljaju i učvršćuju.“

[5]) Pozzi, ibid.

[6]) Giov. Pindemonte, član velikoga vieća, piše: „Sjednice senatske nisu no veoma naglo čitanje hrpe dekreta, tičućih se nutarnjih stvari, koje senatori niti ne slušaju, već šeću i razgovaraju o svojih poslovih o svojih ljubavih ili se, ako je zimsko doba, griju u bližnjoj sobi. Kad se vrši glasovanje te digne sjednica, vesele se i raduju, što je svršilo zanovetanje, kako zovu duge sjednice. *„Samo kratke, kratke sjednice,“* vele oni, a vesele se kad svrše, jer mogu i opet slobodno k svojim razkalašenim zabavam i bezposlicam.“ Pindemonte, *Poesie e lett. raccolte e ill. da G. Biadego*, p. 341. Bologna, 1883.

mnogi mladi patriciji, prije nego li će stupiti u državnu službu, putovali Evropom dozvolom Signorije, sprovadjali često poslanike i izpravljali na taj način krivi domaći odgoj. Običaj je taj trajao tako dugo kao što i republika te bi bilo nepravedno, kad se to na ovom mjestu nebi spomenulo.

Ženitbene se formalnosti pomnožaše, a da su u njekih slučajevih pokaže makar sjena ljubavi, morao je zaručnik, kada se već ženitba ugovorila, prolaziti u opredieljeno vrieme izpod prozora svoje zaručnice, koja je opet sa shoda morala uzvraćati pozdrav.[1]) Vjerenik je darivao vjerenicu diamantnim prstenom, koji se zvao *ricordino* (spomenak), a prije vjenčanja darivala je mati mladoženjina nevjesticu nizom bisera, koji je morala nositi do konca prve bračne godine Početkom XVII. vieka nije više zaručnica pohadjala samostane, sjedeć u gondoli izvad nadkrovlja *(felze)*, već pod nadkrovljem, sjedeć na bogatom sagu, no ipak tako, da ju je mogao vidjeti svatko od one množine, koja ju je u gondolah pratila.[2]) Na dan vjenčanja sakupljala se rodbina u dvorani, gdje si uz zveket vučaca i naušnica i šuštanje svilenih haljina izmjenjivala naklone. Nevjestica, odievena u haljinu od srebrnoga brokata, sa oplećem izkićenim dragulji i čipkami, ulazila je u dvoranu u pratnji obrednika ili učitelja plesa, obučena u crninu, sa kratkim damastnim ogrtačem širokoga ovratnika. Vjerenica bi kleknula na baršunasti jastuk, gdje bi ju blagoslivljao otac, mati i najbliža rodbina. Zatim bi ju obrednik poveo u sred dvorane, gdje bi pružila ruku vjereniku, a svećenik bi svezu blagoslovio.[3]) Kad je bio obred svršen mladenci bi se poljubili, a medjutim bi cielo družtvo, čestitajuć bračne naslade, klicalo: — *basa, basa* (ljubi, ljubi). — Tada je glasba zasvirala, a nevjestica, zaplesav sama neku vrst menueta, otvori ples, koji je trajao do kasno u noć.[4]) Tečajem XVIII. vieka svi su se običaji u mnogo čem promienili. Dame su na pir dolazile u crnom svilenom odielu, nakićene čipkami i pretrpane biserjem i

---

[1]) Saint — Didier. op. cit., III. partie.

[2]) Franco, *Habiti*, etc., pag. 8.

[3]) Saint — Didier, op. cit., III partie. — Vjenčanje se često obavljalo u kući. G. 1752. vjenčao je Bartolomeo, biskup tiatirski, Katarinu, nećakinju dužda Francesca Loredana sa Ivanom Mocenigom u dvorani *dei Banchetti* u duždovoj palači. Obstoji još i danas bakrorez Josipa Filosija, koji predstavlja taj vjenčani obred. Dužd sjedi na priestolu; s lieva kleče na jastucih zaručnici, okruženi senatom, s desna smještena je glasba.

[4]) Lamberti, vol. I, p, 189 i sl., *Memorie degli ultimi cinquant' anni della republica* (Bibl. Marc. Ital., cl. VII, Cod. MCDLIV, MCDLVI.

dragulji. Zaručnica u bielini nosila je oko vrata i na rukuh mnogo nizova krupnoga bisera. Gondola svatovskih bilo je kadkada do 100, a gondolieri bijahu obučeni na pravu mletačku — kratak svileni haljak, hlače do koljena, bječve svilene, crvena tkanica o pojasu, biele cipele i crvena kapa. Vrativši se kući, preobukla bi se zaručnica, prije nego li se posjedalo k stolu, u odielo izkićeno dragulji i čipkami, a dame se odievahu u šarene haljine.[1]) Iste se ceremonije i isti sjaj običavao i onda, kada su se djevojke plemenita roda oblačile u duvne.[2]) Da se vidi, kakovom se upravo kneževskom razsipnošću[3]) pirovalo, dosta će biti da se spomene, da je g. 1676. prokurator Leonardo Pesaro prigodom vjenčanja svoje kćeri,[4]) otvorio njekoje dvorane ogromne svoje palače, koja se tada baš dogradjivala i priredio pir, koji suvremenik ovako opisuje;

„Nakit soba nadmašio je svojom dragocienošću i raznolikošću svako očekivanje. Osobito se izticala dvorana za dočikanje, prevučena od ozgo do dolje veleliepim vezivom, sa odgovarajućimi stolicami i prozornimi zastori od konca, protkanimi srebrom i zlatom. Veliki svetionik sa ručicami od vedraca razvietljivaše prekrasnu ovu dvoranu. U drugoj se bližnjoj sobi uz gizdav ini nakit vidilo zrcalo i svetionik sa ručicami takodjer od vedraca. Tu je divotu povećavao velik broj srebrnih sviećnjaka sa gorućimi sviećami i voštenicami. O pokućtvu ne ću da potanko govorim, da ne dužim preveć i da ne budem dosadan, no ne mogu propustiti, a da ne spomenem dvie sbirke slika i sbirku medalja, poredanih u stolovih sa kristalnimi pločami, uokvirenimi u pozlaćene rezbarije, na kojih

---

[1]) Id., ibid.

[2]) Id., ibid.

[3]) U arkivu obitelji Mocenigo imade račun, u kojem su potanko izbrojeni troškovi, što ih je imala duždovica Pisana Corner Mocenigo prigodom ženitbe sina joj Alvisa g. 1766. Izdatak iznosi 456.487 lira. Sama pića za razhladu na dan vjenčanja stajala su 1639 lira, a pri objedu potrošilo se 5621 lira.

[4]) Evo kako jedan viek kasnije opisuje svatbene svečanosti kapelan dužda Moceniga:

„U ponedjeljak u jutro vjenčao se u fratarskoj crkvi preuzv. gosp. vitez Alvise sa preuzv. Grimankom. Premda bijaše oblačno te se obred, koji se imao obaviti n crkvi *della Salute,* prenio istoga jutra u crkvu franjevačku, uza sve to bijaše naloga plemstva i naroda toli velika, da se nebi moglo više poželjeti. Kroz čitavo vrieme skroz do nedjelje boravio je preuzv. mladoženja u kući preuzv. nevjestice, gdje se priredjuje svake večeri gospodska večera, ka kojoj se pozivaju mnoge dame i kavaliri. U nedjelju pako sprovest će preuzv. nevjesticu oko podne u ovu palaču (Mocenigo) rodjakinje kuće Grimani, a dočekat će ju sve rodjakinje prevedre obitelji Mocenigo, gdje će se s istotolikim brojem kavalira počastiti sjajnom gostbom.“ (Arch. priv. Mocenigo, *Lettere autografe del cappellano ducale,* apr. 1766).

su veoma krasni srebrni svećnjaci sa gorućimi svićami. Ja sam tude bio kao priglednik te sam čuo, gdje je prečastni gospodin nuncij rekao: U ove bi se prostorije moglo kralja nastaniti. Premda je svečanost bila privatna, nije ipak ostala u skromnih granicah darežljivost ovoga kavalira. Dao je sjajno opremiti pet svojih gondola, a istotako gizdavo obući služinčad. Bilo je tude nješto nova i veličajna: Gondolieri sa ogromnimi bakljami bijahu u dva reda poredani od obale pak skroz do stepenica palače te se niti ne makoše, dok se nije svečanost svršila. Na isti način stajali su na stepenicah stremenici, koji osim što ih je liepo bilo vidjeti razsvjetljivahu dostatno ulaz u dvoranu te nije trebalo posvićivati, kako to obično biva.“[1])

Pošto činovnici, koji su imali paziti, da se vrše zakoni proti razkoši, nisu u slučaju sličnih prekršaja mogli naći svjedoka, to su silili ceremonijara, krojača zaručnice i njezinu češljaricu, da pod prisegom izkažu svaki prestupak.[2]) I znatan trošak za opremu zaručnica prosudjivahu *Provveditori*, da zaprieče gaće od srebrnoga brokata, koje su se nosile pod suknjami te izvezena odiela od zlatnoga brokata, koja nisu bila za drugo, nego za izpraznu gizdu.[3]) Miraz bivaše sve većim[4]) tako, da su najbogatije kuće naglo propadale, čemu se htjelo doskočiti time, da se nije stupalo u svojtu, nego samo s takovimi obitelji, koje su toliko mogle dati, koliko su primale. Tako udje u običaj, da su stanovite obitelji sklapale ženitbe sama izmed sebe, što ne malo doprinese moralnoj i fizičnoj propasti plemstva.

I kod pogreba se kraljevski trošilo. G. 1779. kad se republika već približavala svojoj propasti, priredjen bude duždu Alvisu Mocenigu preko svake mjere sjajan sprovod. „Sve bratovštine crkvene i svjetovne“ — piše kapelan pokojnoga dužda — „bijahu na sprovodu u žalobnom odielu. Krenuo je u 18 sati i pô, a svršio je istom u 24 sata. Sav je grad bio ili na ulici ili na prozorih, da motri taj doista žalostan, nu veličajan i sjajan sprovod. Ugledna ova kuća nije štedila troška, samo da počasti spomed dičnoga pokojnika. Svi sluge i podložnici, 80 ih na broju, biše gospodski

---

[1]) Ivanovich, *Minerva al tavolino*, p. 129—30.

[2]) Arch. di Statao. — *Proveditori alle Pompe*, Terminazione 20 marzo 1625.

[3]) Ibid., Term. 6 maggio 1613.

[4]) Miraz se u velikaških kuća kretao izmed 40 i 60.000 dukata. *Racc. Stefani* cit.

*

od glave do pete u žalobno odjeveni, a svieća bje podieljeno do 16.000 libara.“[1])

Takovim se sjajem nije sprovadjao k vječnom počinku samo dužd, nego i svaki bogati patricij ili gradjanin, koji je obnašao kakovo visoko dostojanstvo. Kakova se razkoš u Veneciji razvijala prigodom zadušnica, dokazom su zadušnice za velikim kancelarom Pietrom Businellom, koji je umro 6. kolovoza 1713. Nakon što je tielo Businellovo položeno u obiteljsku raku, podignut bude u crkvi sv. Ivana i Pavla na 16 stupova odar, koji je svršavao u visoku piramidu. Zatim bude napravljen kip pokojnikov, koji bud obučen u crvenu togu, o bok mu obješen vučac sa zlatnim balčakom te odnešen uz pratnju nebrojenih zublja, svieća, dupliera i stiegova[2]) u crkvu sv. Marka, gdje bude smješten u krstilištu na stalak pokriven ljubičastim baršunom. Drugi dan prenešen bude kip na nosilih u crkvu sv. Ivana i Pavla, gdje se njemu u slavu držalo slovo, a pratilo ga onamo plemstvo, sekretari u crnoj dugoj togi, veliki broj cehova sa svojimi zastavami, devet svećeničkih bratovština, svaka u odielu posebne boje, siromasi iz ubožištah i mnogo naroda. Svi putevi, kojimi je sprovod prolazio, bijahu pretrpani svietom, prozori izkićeni damastnimi pokrivali i krasnimi sagovi: što bi sve bilo dolikovalo više kakovoj svečanosti, nego li sprovodu.[3])

---

[1]) Arch. priv. Mocenigo — *Lett.* cit.
[2]) Sama je škola sv. Marka izniela 150 stiegova.
[3]) Casotti, *Da Venezia 1713, lettere.* Prato, Guasti, 1866, p. 22 i sl.

POGLAVJE VII.

Samostani.

U samostanih zahvatila je pokvarenost, koja se tude odavna već bila ugnjezdila, još dublje korenje. Sva nastojanja, pa i najozbiljnija, da se tomu doskoči, pokazaše se uzaludna. Kada su u Veneciji neugladjene stare navade počeli istiskavati običaji novi, ušulja se razuzdanost i u samostane, dopre do istih žrtvenika, a koludrice su u svetištu svoje sobice dočikale drznike, koji su znali i zidove samostanske prebaciti. Dne 6. lipnja 1349. potvrdi veliko vieće dekret *contra illos qui committunt fornicationes in monasteriis monialum Ducatus Venetiarum.* Ova vrst bludnika dobi kasnije ime *monachini* ili *moneghini.* Robovi nisu po zakonu imali gradjanskih prava, no robinje koludričke pozivale se ipak kao svedokinje proti svojim gospodaricam, obtuženim rad bludnosti. Životopisac dužda Andrije Contarinija (1368—82) broji ovomu u veliku zaslugu, što je znao odoljevati zamamam koludričkim. Fratar Timoteo iz Luke, prodičuć na božić g. 1497. u crkvi sv. Marka, izreče u prisuću duždovom ove rieči: „Kad u ove strane dodje kaki gospodin, vi mu pokazujete samostane koludričke; al što rekoh? Ne samostane već bludilišta i javna kurvališta".[1]) Marin Sanudo govori češće o trudnih koludricah i o bučnih sablaznih u samostanih.[2]) Med ostalim spominje i njeku sestru Mariju, prioricu u samostanu S. Maria Maggiore, koja je imala sramotan odnošaj sa

[1]) Sanudo, t. I, c. 388.
[2]) Id. — t. VI, c. 135; t. XVIII. c. 185; t. XXV, c. 205, itd.

njekim popom Franceskom iz sv. Eustakija. Pop bude odsudjen na 10 godina tamnice, a koludrica bude prognana na Cipar.[1]) Svi pokusi, da se samostani preustroje, bijahu uzaludni, kaošto nisu koristile ni naredbe patrijarke Antonija Contarinija, izabranog 30. studenoga 1508.

Žalostni oti odnošaji potrajaše i u XVII. i XVIII. vieku, a bijahu obćeniti u Evropi, pače i u istom Rimu.[2]) U Veniciji nije razkoš i razuzdanost u koludričkih samostanih bila veća, nego li u drugih velikih gradovih; no bilo je možda više elegancije, bile su ljepše koludrice, sjajnije zabave, biranija glasba, što je sve podavalo prilike sablaznim, ako i ne češćim, a ono bučnijim.

Bilo je u Veneciji 34—35 samostana. U njekojih se živilo samotno i pobožno, no u drugih radile su koludrice što su htjele: ustajale su i išle na počinak ne prema propisom, već po volji; molile su u sboru, kad im se svidjalo, a mjesto da poste. jele su svakojake poslastice i tečna jela. Mnoge su roditelji prisilili da podju u duvne te su u manastirskoj samoći čeznule za zabavom i nasladom. Dobivale su ruho kao da se udavaju, te nisu ni poslije zavjeta odlagale navika svjetovnih, već su nosile elegantna odiela, opleća od dragocjena platna na nabore, narudjenu kosu i grudi na pô razgaljene.[3]) Dane su provodile u veselju i zabavi; posjela u razgovornicah, kod kojih se obilno poslužívalo okrjepom, a mladjahne koludrice občaravale svojom krasotom, mogahu se natjecati sa zabavami, koje su se priredjivale u kućah patricijskih. Tišinu su samostanku narušavale pače trublje i frule, a kadkada i veselo podcikivanje mladih patricija, koji su s koludricami plesali,[4]) a ove su se usudjivale ne riedko izlaziti u noćno vrieme na šetnju sa svojimi ljubovnici. Nije dakle baš jako pretjeravao onaj satirik, koji je u pamfletu proti Veneciji, pisanom u Rimu za vrieme interdikta Pavla V., ovako opisao mletačke koludrice:

„U Veneciji ima veoma mnogo koludrica, a redovito sve su plemićkoga roda, jer patriciji, koji imadu kćeri, daju ih još za

---

[1]) Id. — t. IV, c. 143, 22 agosto 1502.

[2]) O razuzdanosti u francezkih samostanih u XVIII. vieku vidi uspomene gospodje de Genlis, gospodje d' Oberkirk i de Lauzun.

[3]) U Racinet-ovom *(La cost. hist.*, Paris, Didot, 1876, livraison 1re) naslikane su; jedna benediktinka samostana San Zaccaria u elegantnom izrezanom odielu, jedna augustinka u bielom odielu sa izvezenim oplećem i druga opet benediktinka sa poculicom i lepezom.

[4]) Sanudo, t. VIII, c, 147, 25 maggio 1509. „Njekoji mladi patriciji..... plešu uz svirku cielu noć s koludricami".

mlada a samostan te ih sile da budu koludrice, da ne moraju toliko trošiti za miraz, koji je prevelik i da im sinovi ostanu bogati. Sa svojim stališem nezadovoljne, a inače ohole, razkalašene i razudane, ne stide se javno govoriti, da će, kad su već silom koludrice, biti što je moguće gore. Kada se našlo prelata, koji su nastojali, da se uzpostavi zapt u samostanih, nagaze na silan odpor, a mogući roditelji izposlovaše, da su sve opozvali. Tako živu one i nadalje život bezbožan, a njekoje i razuzdaniji od istih skoro svjetovnjakinja. Rude si kosu, nose prsa razgaljena, a mnoge imadu svoje ljubovnike, koji im često dolaze u pohode i na razgovor te si izmjenjuju darove. Skoro svaki samostan imade 4—5 sestara — poslužkinja, koje dvore i obilaze gradom, moleć milostinju. Mnoge od ovih služe kao svodilje. Proračunano obilaze po dvie: jedna stara a druga mlada, koja ne riedko zalazi stranputicom. U pokladah mnoge se okrabuljavaju dočikaju svoje ljubovnike, koji dolaze po nje u gondolah, te obilaze s njima pješke gradom, polaze plesove, a vraćaju se u samostan, kad im se svidi. Lanjske se godine našlo u jednom od glavnijih samostana mnogo ih nosećih. Rad toga budu mnogi, koji su k njim zalazili, zatvoreni, obtuženi i kad im se krivnja dokazala na oštru kaznu odsudjeni, pače htjelo ih se u prvom bjesnilu i smrću kazniti; no u to ustane jedan senator te ih obrani, tvrdeć, da će time osramotiti sami sebe, jer su dotičnici njihova krv. Reče, da bi mnogo bolje bilo, kad bi se odriešili i proglasili nevinimi, jer samo time da će se povratiti dobar glas samostanu i njim samim. Neka one potajno rode, pak neka se razglasi, da je sve bilo samo puko naklapanje zlobnih jezika. Predlog se ovaj tako svidje, da je u cielosti usvojen".[1])

Iz svega toga lako je razabrati, da se u ovčarnici Gospodnjoj često vidjalo mrko lice sudčevo. Već u XVI. vieku naredi vieće desetorice, da se koludrice ne smiju sastajati s nikim stranjskim, zagrozi se oštrimi kaznami onim, koji bi ih vodili iz samostana; nije dopuštalo fratrom, da ih inače izpoviedaju, nego li kroz crkvene prozore, zabrani gostbe prigodom zakoludrivanja, jednom rieči: tražilo je sva moguća sredstva, kako da preuredi *zao i razuzdan samo-*

---

[1]) Bibl. Corsiniana u Rimu. — *Relatione del Stato, Costumi, Disordini et Remediis de Venetia.* Rkps XVII. vieka (Col. 39, B[a] 7). To je dio sbirke, koja nosi sliedeći naslov: *Raccolta di varie scritture e maneggi fatti sull' affare dell' Interdetto di Paolo V, pubblicato contro la Serenissima Republica di Venezia, con suo Indice di carte 4 nella seguente facciata.*

stanski život koludrica.[1]) No mnogobrojne parnice[2]) dokazuju očevidno, da sve naredbe nisu bile kadre doskočiti zlu. Da vidimo koji primjer samostanske nećudorednosti za poslednjih dvaju viekova republike.

Dne 25. kolovoza 1602. stigne *Provveditorom* nad samostani tajna tužba radi razuzdana života njekojih koludrica samostana *Santa croce* i *santa Caterina di Chioggia.* Sestra se Eugenia Maschiera, Mletčanka, tuži, da je *na neprestano nagovaranje nevaljaloga njekoga popa nesamo podlegla, već da je posve zagrezla u opačine razuzdanosti i neobuzdane razblude.*[3]) Preuzvišena gospoda provedituri odluče podići parnicu.

G. 1604. podignuta bude parnica radi velikih nereda, sbivših se u samostanu *san Daniele,* radi sablaznih, što ih činjahu njekoje koludrice s papinskim nuncijem Offredom Offredijem, Cremoncem, biskupom molfettskim i s Domenicom Bollanijem, biskupom canejskim.[4])

14. ožuka 1611. obtužen bude pop Giuseppe Tagliapietra, župnik kod sv. Martina buranskog, radi toga, što je odveo iz samostana san Vito u Buranu koludricu sestru Diodatu, preobukavši ju na popovsku.[5])

13. kolovoza 1614. obtuženi budu Andrea Foscarini i Alvise Zorzi s toga, što su poviše puta unišli u samostan *san Zaccaria, provalivši zid, — jedan od njih ostajao je u samostanu ne samo ciele noći, nego i čitave dane — te što su puteno obćili sa dvjema koludricama istoga samostana.*[6])

Englezki njeki lord najmi u srpnju g. 1643. gondolu te odvede pomoćju gondoliera englezkoga rezidenta jednu koludricu iz gjudečkoga samostana.[7])

Oko g. 1645. preduze si njeka Cecilia Ferrari, žena prosta roda, da će odgajati djevojčice sirotice, učeć ih ručnom poslu. Naskoro dodje na glas radi svoje pobožnosti te nadje i sredstava, da je mogla podići sirotište, u kojem se sakupi do 300 djevojčica.

---

[1]) Arch. di Stato — Misti C. X. 1514, 9 agosto, reg. 37, c. 73 tergo. — 1514, 30 agosto, c. 92 t. — 1519, 4 maggio, reg. 43, c. 22 t. — 1547, 22 giugno, Comune, reg. 18, c. 34 t.

[2]) Spisi, odnoseći se na samostanske parnice, koji su se čuvali u arkivu vieća desetorice, spaljeni su. U arkivu *dei Provveditori sopra monasteri* čuva se medjutim još uviek 20 velikih smotaka, sve samih parnica radi nećudorednosti.

[3]) Dotične izprave objelodonio L o r e n z i: *Leg. ven. sulla prostituzione* — Ven., 1870—72, pag. 305.

[4]) Ibid., p. 307.

[5]) Ibid., p. 339.

[6]) Ibid., p. 341.

[7]) Ibid., p. 344.

Plemić njeki iz kuće Ruzzini dade Ferrarki bezplatno veliku i krasnu palaču, da može pod svojim ravnanjem podići u Padovi drugo takovo sirotište, koje je kadterkad polazila pregledavati. Ručnim poslom zasluživala je Cecilia svaki tjedan 4—500 dukata, a najbogatije se kuće natjecale upravo, djeleć milostinju sirotištu. Kad li na jednoč bude Cecilia obtužena pred tribunalom svete inkvizicije s najsramotnijih prekršaja, a tečajem parnice izadje na vidjelo ogavnih zločina. Suvremenik piše o njoj ove zanimive redke;

„Uzoholiv se Cecilia, zaljubi se sama u se. Htjela je, da ju se drži za uzor skromnosti te nošaše odozgo fratarsko prilično grubo vuneno odielo, no pod ovim bilo je haljina svilenih i zlatnih, bilo je bječava svilenih i vezenih, a i dragulja. Sirotište bijaše razdielila u dva odjela, a bez nje i bez naloga kojega od predstojnika vieća desetorice, nije smio nitko, niti isti roditelji, posjećati djevojčice, koje je držala u poslušnosti, te im je strogo bilo zabranjeno prekršiti ili odkriti komu kućni red.“

Dalje pripovieda, kako je mnoge djevojčice obučavala „*oštrinom šiba,*“ i kako je njekojim, koje je osobito voljela, dozvoljavala, da ih u noći posjećaju u sirotistu njihovi ljubovnici, dakako „*preobučeni.*“ zatim na stavlja:

„Ova si žena ili poludjela ili zaslieplјena taštinom, prisvoji prava svećenice, čitaše misu i pričešćaše djevojčice, koje su ju morale štovati i ljubiti u nogu, kao da je kakova *papessa.* Kada je polazila u Padovu ili se odanle vraćala u Veneciju, izilazile su joj spomenute djevojčice do vrata sirotišta u susret u provodu, noseć odsprjeda krst i pjevajuć: *Te Deum laudamus, Te Ceciliam veneramur.* Tvrdila je, i vjerovalo joj se, da imade proročanskoga duha, jer je kroz izpovied sve tajne svojih djevojaka doznavala. Ona se najme sakrivala na posebnom mjestu do izpoviedaonice te je sve čula, a da izpoviednik nije niti pomisliti mogao na toliku hinbu. Poslijedica toga bijaše ta, da su jadne djevojke, vidivši da se njihove izpoviedne tajne odavaju, zašućivale sve teže griehe, a ipak se pričešćale. Tvrdila je, da ju često posjećaju svetci i ugodnici božji, s kojimi vodi duge duhovne razgovore; no na koncu izadje na vidjelo, da su to bili posjeti ljubovnika od kosti i mesa. Pri molitvi hinila je kadkada sveti uzhit. Dva tri puta ju kod takove prilike nadju njezine učiteljice, koje ju rad važna kakova posla tražiše; no ona im nije davala odgovora, već je neprestano govorila: Oh! koja slast, koja divota, koje milje u raju! Govorila je, da nje-

zina mati, radjajuć ju, nije ocutila boli; da ju je rodila s travkom u ustima, htijući time da dokaže, kako je njoj sudjeno, da se zelenilom hrani, a sirotinju da biranijom hranom odhranjuje. U kratko: žena ova znala je oštrimi naredbami dugo vremena držati tajnim sav život i sve što se dogadjalo u sirotištu, zahtievala je, da ju se drži blaženom te si je umišljala, da ne mogu izaći na vidjelo gnjusna njezina ljubakanja i odurno trgovanje s ponajljepšimi djevojkami. Utorak u jutro bude javno dovedena pred svetu inkviziciju, gdje je na sav glas morala pročitat svoju obtužnicu, a kad ju je dovršila čitati, svi prisutni udariše vikati: Na lomaču s njom, na lomaču!" Morala se najprije odreći svoga krivovjerja, a onda joj otac inkvizitor reče: — Cecilijo! Sve ono, što su mnogobrojni svjedoci proti tebi svjedočili, ne uzimamo u obzir, već jedino na temelju tvoga priznanja i svjedočanstva svjedoka, na koje si se sama prizvala: odsudjujemo te na sedam godina zatvora; svaki ćeš dan izmoliti jednu krunicu, svakoga tjedna jedanput postiti, a svakoga se mjeseca jedanput izpovieditи i pričestiti. — Na što ona uzvrati: — Proti ovoj odsudi prizivljem se na svetu inkviziciju u Rimu. — Zabilježivši priziv, reći će nato spomenuti otac: — Promisli dobro, a promisliti ćemo i sami, prije nego li se danas osam dana na isto ovo mjesto vratimo."[1])

Izmed mnogih primjera, koli je zlim plodom rodio prisiljen samostanski život, najznamenitiji je Arcangela Tarabotti, rodjena u Veneciji od bergamskih roditelja g. 1605. U 11 godini bude prisiljena da se obuče u duvne u samostanu sant' Anna, te zamrzi s prvoga već početka neodoljivom mržnjom novi svoj stališ. Srdca vruća i puna ljubavne strasti, prepuštena svojoj tuzi i svojim žudnjam, sve što je oko sebe vidjala, pričinjalo joj se užasno, niemo i pusto. Bijaše duvna samo po imenu, no ne odielom niti ponašanjem, jer ono joj bijaše *luda taština*, a ovo *tašta ludost*. Tražila je utjehe u nauci te je medju inimi djeli, kojimi se u svoje doba proslavila, napisala: *La semplicità ingannata* (Prevarena prosto-

---

[1]) Arch. di Stato Genovese. — *Carteggio diplomatico*, Roma, B[a] 32. Ova izprava, koju zahvaljujemo ljubeznosti odličnoga našega prijatelja L. T. Belgrana, tajnika ligurskoga družtva za domaću poviest, poslao je republici genovskoj Ferdinando Raggi, agent iste kod papinskoga dvora. Sadržaj joj je skoro nevjerojatan. U mletačkih arkivih nije joj naći potvrde, no ipak nam je nemoguće ne vjerovati uglednomu poslaniku moguće i slavne republike. U ostalom imade premnogo primjera ćudoredne izopačenosti u samostanih.

dušnost), *L' inferno monacale* (Samostanski pakao) i *La tirannia paterna* (Otčinsko samosilje.) Ovo je poslednje djelo uvršteno u imenik zabranjenih spisa. Svojimi mudrimi opomenami podje za rukom Federicu Cornaru, patrijarki mletačkomu, osviestiti Arkangelu, koja se izmiri sa samostanskim životom te kao uztuk prijašnjim svojim spisom, napisa više ascetskih djela.[1])

S vremenom je ćudoredje sve dublje propadalo. Nije bilo ljepušne koludrice, koja nebi bila imala njekoliko ljubovnika.[2]) Predsjednik de Brosses pripovieda, da su se tri samostana otimala za čast, da dadu prileţnicu papinskomu nunciju, koji je imao da dodje u Veneciju. Odgovornost za ovu viest ostavljamo dakako elegantnomu, no malko lakoumnomu ovomu putniku. U razgovornicah, u kojih su se češće i plesovi priredjivali, zabavljahu se mletačke vestalinke, slušahu požudno svakojake klevete, zanimahu se i za najtajniju gradsku kroniku te življahu duhom izvan zidova samostanskih.[3]) Lamberti, zadnji duhoviti pjesnik mletačke republike, opisa stilom doista nehajnim, nu živahno i prostodušno samostanski život prošloga vieka evo ovako:

„Premda je u samostanih na oko sve odisalo pobožnošću, vjerom i poniznošću, to je ipak kroz razgovornicu prodirao sve više svjetski duh te sve više okuživao zrak, koji se tude disao. A kada su običaji i duh narodni poprimili drugi oblik, kada se počelo češće polaziti razgovornice i više obćiti sa svietom, na toliko se približi život samostanski životu svjetskomu, uzprkos tomu, da je u svih samostanih naredjena bila klauzura, da su od konca XVII. pa skroz do polovice XVIII. vieka razgovornice bile sastajalište najotmenijega svieta obojega spola, gdje su koludrice veliku rieč vodile i odlučan upliv imale.[4]) Žene, navlastito gospodje, kojim po njekih strogih nazorih etikete nije bilo slobodno izilaziti iz kuće i razgovarati s mužkarci osim prigodom javnih svečanosti, zaruka, vjenčanja i zakoludrivanja te u vrieme, kad je bilo dozvoljeno

---

[1]) Cicogna, *Iscriz. Venez.*, vol. I, p. 135. — Tarabotti, *Lettere famigliari e di complimenti.* Venezia, Guerigli, 1650.

[2]) Businello pisa: „Bogu posvećene duvne stoje svaki dan na prozoru sa svojimi ljubovnici".

[3]) Longhi nam u slici, koja se čuva u gradskom muzeju, predstavlja razgovornicu koludričku samostana san Zaccaria. Naliči elegantnoj dvorani. Posred razgovornice imade lutkarnica.

[4]) „Ovdje je govor" — primjećuje Lamberti — „samo o samostanih, koji ne imaju strogih pravila i kojih je bio najveći broj, dočim su oni drugi redovi, kojih je medjutim malo bilo, primjerice kapucinke, eremitke i dr. živile strogo po pravilu te posve odieljene od svieta".

okrabuljavati se, pohadjahu slobodno koludrice i njihove razgovornice te nalažahu u tom makar donjekle izmjene u monotoniji svoga života. Zalaziti onamo nije im se moglo zabraniti, jer sveta ona mjesta nisu smjela odisati nego svetošću i vjerom. No kako nježni spol neodoljivom silom privlači mužkarce, koji su od naravi opredieljeni, da ga ljubi i da mu izkazuje njeko štovanje: to su i oni, pod pohvalnom izlikom rodbinstva, pobožnosti, štovanja i dobrotvornosti, sve više zalazili onamo. Mladići, zreli ljudi, starci, pače isti najviši crkveni dostojanstvenici, posjećali su ona posjela, koja budu najvidjeniji tada moderni sastanci.[1]) Tada si duvne prisvojiše prevejani onaj socijalni duh, naučiše se spajati svjetke navike i običaje onom čednošću i pristojnošću, koje uviek povećavaju zamamljivost, njekoje se pače dadoše na proučavanje liepih znanosti".[2])

Medjutim ove koludrice, koje su se više brinule za stvari svjetske nego li nebeske te *se znale koristnimi pokazati i državnikom i prostomu svietu*, nisu doživile propasti republike. Kada je Venecija bila na umoru, nestade iz razgovornica svakoga veselja, a „*nesgrapne duvnice*", kako ih nazivlje Lamberti, provodile su vrieme svoje uz propoviedi i molitve, uz slaštice i čokoladu. Tko da prispodobi život ovaj skroman i pobožan s onim razkošnim i razpuštenim načinom življenja, koji bijaše pretvorio njeke samostane u nepoštena zabavišta?

Vlada je upotriebljavala svako sredstvo, da stane na put neredom, koje su kadkada izazivali sami izpoviednici. Tako n. pr. javi g. 1758. biskup muranski Giustinian državnim inkvizitorom, da ja pop Calogerà prouzročio čitavu bunu u samostanu sv. Klare u Muranu, tvrdeć, da je medju onimi duvnami jedna vještica i dvie bjesomučnice. Sud zabrani tomu svećeniku svako bilo direktno bilo indirektno obćenje s dotičnim samostanom, a istodobno preporuči biskupu, neka imenuje drugoga *razboritijega* izpoviednika. Medjutim ni to ne pomože ništa. Iz dopisa inkvizitora doznajemo, da se 18. ožujka 1759. kod njekojih koludrica našlo krivih ključeva, pomoćju kojih htjedoše pobjeći, a pop Calogerà da je *o svem bio veoma dobro obavješten.* Sud naloži predstojnici samostana, *da oštrim okom pazi na ponašanje duvna,* a Calogeru zatvori kratkim putem u opatiju Vagandizza.[3])

---

[1]) I ovdje opaža Lamberti: „Vidi slike glasovitoga slikara Longhija, preds avljajuće razgovornice".

[2]) Lamberti, op. cit.

[3]) Arch. di Stato. — *Inquisitori di Stato,* anno 1755, 1759.

No čija je krivnja, da samostani nisu bili neoskvrnjena svetišta? — kliče odličan jedan pisac mletački. Roditelji, koji su kćeri svoje na silu odievali u duvne, koji su tolike nedužne djevojčice silili, da se posvete onomu požrtvovnomu životu. Nesretnoj poviesti koludrice monške (La monaca di Monza), koju je Manzoni ovjekovječio, možemo dodati s naše strane zgode Marije rivske (Maria da Riva).

Rodila se Marija od staro-plemićkih roditelja te bje priseljina, premda se žestoko protivila, da podje u duvne i da se u cvietu svoje mladosti zakopa u samostan san Lorenzo. No, košto sama priznaje, nikako se nije mogla prilagoditi zavjetu samostanskomu, za koji nije nikada imala ni volje ni božjega nadahnuća. Froulay, poslanik francezki, drznik i pustolov, kakovi već znadu biti Francezi, uoči jednom Mariju u razgovornici samostanskoj. Zaljubi se u nju, a ona mu ljubav uzvraćaše svim žarom, štono ga podaju dugotrajan zatvor, suzbijane strasti i neprestane težke borbe. Ljubav Marijina ne poznavaše više nikakove granice: sa Froulayem polazila je ona okrabuljana sjajne plesove, a vraćala se potajno u samostan istom u prvu zoru. No inkvizitori doznadu za tu ljubav, te naložiše, da se Mariji zabrani dolaziti u razgovornicu, gdje se mogla sastati s Froulayem. Ovaj se s te zabrane nadje uvriedjenim, potuži se u Parizu, a posljedica tomu bijaše živahno dopisivanje izmed Zena, poslanika mletačkoga u Francezkoj i pečatnika Chauvelina. Povriedjen u svom ponosu, a podražen zaprjekami, ne htjede Froulay, čovjek smion i odlučan, da prekine sablaznjiv svoj odnošaj, dok nije malo kasnije Marija bila odvedena u njeki samostan u Ferraru, gdje se zaljubila u njekoga pukovnika Moronija, pobježe s njime iz samostana te podje u Bolegnu, da se s njim vjenča.[1])

Nije si težko predstaviti, kako je glasoviti Casanova, koji je morao u svih potankostih poznavati sgode Marije da Riva, upotriebio ih u svojih uspomenah, da čim ljepše izkiti ljubavne doživljaje koludrice M. M. sa poslanikom Bernis-om, kod kojih je i sam kako je poznato, a i sam tvrdi, ne malo sudjelovao.

---

[1]) Fulin, *Studii nell' Archivio degli Inquisitori di Stato*, pag. 431 i sl Venezia, 1868.

POGLAVJE VIII.

Gradjanstvo i puk — Igre i javne svečanosti.

U srednjem stališu nije bilo ipak posve nestalo staroga poštenja i radinosti. Obiteljski život zanatlija i trgovaca divnom nam točnošću crta Goldoni u svojih komedijah. Želja za zabavom je doista i ovih krugovih velika, no uz to vodi se kućanstvo sa svom pomnjom i nastoji se marljivo oko svoga posla i trgovine. Na djevojke se pazi osobito budnim okom, žene su domišljate i vesele, muževi dobroćudni i pošteni, sinovi tupoglavi i pustopašni, no ne opaki, služavke lukave, brbljave, no vjerne.[1]) Neumrli komediograf, nepristan sudija svojoj dobi, stavlja u usta svojoj „čestitoj djevojci“ *(Puta onorata)* sliedeće rieči: „U Veneciji može se zabaviti tko hoće; no treba zaći na trg, treba poći onamo, gdje su rebrenjače i jastuci na shodovih, ili još bolje k onim, koje stoje na vratih. U čestite kuće ne ide se u Veneciji na zabavu k djevojkam. S očiju mi, vi stranci; kad govorite o ženah mletačkih, nikakve ne pravite razlike, sve su vam one jednake. No tako mi krvi Dianine, tomu nije tako. Djevojke iz čestitih obitelji u ovom gradu razborite su i čestite, čestitije možda nego li gdje drugdje. Mletačke su djevojke pristale, a što se tiče čestitosti, reći ću s pjesnikom, koji veli: Mletačke su mome pravo blago, koje se ne stiče tako

---

[1]) Isti Mutinelli, koji je napisao knjigu punu pogrda proti staroj republici, nebi li možda učinio snosljivijim gospodstvo austrijsko, iztičuć mane prijašnje vladavine, mora i nehotice priznati, *da se u trgovačkih i zanatlijskih obiteljih živio život patrijarhalan.*

lako; kao suho zlato čiste: badava se trudiš, zavesti ih nećeš; s ponosom spominje Rim svoju Lekreciju, a tko hoće dokaza poštenja, nek dodje u Veneciju.“[1])

Puk mletački bijaše brbljav, zloban i lien, košto je njekoč bio marljiv. Uviek jednake, vesele ćudi, igraše na lutriju, nasladjivaše se svojimi proštenji *(sagre)*, svojimi *garanghelli* ili izleti u Lido i zabavami pokladnimi; bezbrižan i povjerljiv prepuštaše patricijem svu brigu oko države, a sam se zadovoljavaše borbami pri izborih župnika i crkvenjaka. Često je prigodom izbora župnika plemstvo imalo svoga, a narod opet svoga kandidata, a ciela je župa podieljena bila u dvie stranke. Na zidove se priljepljivahu izmjenice pohvale i pogrde; a poslije izbora priredjivali su izabraniku njegovi pristaše slavje svirkom, bubnjanjem, kriesovi, prskavci i prangijami.[2]) To su bile jedine oprieke, ako li se tako smiju nazvati, izmed plemstva i puka.

Na trgu, na molu, na rivi degli Schiavoni bilo je stovrstne zabave: lutkarnica, cirkus, uvježbani kanarinci, gatalice, koje su proricale budućnost te imale svoju dašćaru na Piazzetti, čaratani, koji su prodavali mirisavke i ličila, pripoviedači, pjevači, improvizatori itd.[3]) Izključivo pučke svečanosti bijahu preštenja *(sagre)*. Tih su se dana kitile ulice i trgovi zastavami i sagovi, prozori se urešavali zelenilom i rakni, u dašćarah, u tu svrhu podignutih, izlagale se slike i portreti, na slastičarskih stolovih svjetlucahu se na suncu liepi bakreni i mjedeni tanjuri, svjetliji od zlata. Plavuše pučanke odievahu sjajno svoje odielo i grimizno opleće, svilenu šarenu suknju, pregače na perzijsku izšarane i biele papučice, a oko vrata ovijahu zlatne lančiće; glavu si pako i grudi urešavahu vrpcami razne boje. Kadkada znale su opremiti ladju, izkititi ju papirnimi svetiljkami i zelenilom, odvesti se ranim jutrom u Mestre ili drugo koje bližnje mjesto, gdje su na kojoj livadi sprovele dan u šali i zabavi. Pod večer se opet vraćale u grad, gdje se do kasno u noć glas njihov razliegao mirnom lagunom. U Svetačne su dane pod vedrim nebom plesale, a odievale su tom prilikom opleće od brokata bez rukava, tako da su se nabori veoma fine platnene košulje vidjali, suknju izkićenu srebrnimi vrpcami, a kosu si urešavale

---

[1]) Goldoni, *Puta onorata*, atto I, scena XIII.
[2]) Casotti, *Lett.* cit., pag. 31.
[3]) *Riforma del Carnevale*, Novella Giapponese. Venezia, Graziosi, sec. XVIII.

cviećem. Najobljubljeniji plesovi bijahu *monferrina* i *furlana*,[1]) koji su se plesali uz tamburanje i pjevanje pučanka, koje su sad lahko poskakivale na prstijuh, sad se opet naglo okretale na peticah tako, da su im se suknje nadimale, sad opet pratile pjevanje nemarnim gibanjem bokova i glave.[2])

Za liepih, vedrih noćih odjekivali su zrakom zvonki stihovi Tassovi, štono si ih pripjevahu gondolieri, ti *najpouzdaniji tajnici svojih gospodara*, s jedne obale na drugu ili s jednog prevoza na drugi. Mnogi od njih nisu bili samo vješti u veslanju, već su, rodjeni i odgojeni na laguni i začaranim nebom i zrakom onim, ćutili u sebi dar pjesnički. G. 1751. bijaše na glasu gondolier Antonio Bianchi, koji napisa njekoliko junačkih i komičkih pjesama.

Prigodom svojih svetkovina i javnih zabava još se uviek znala Venecija pokazati velikom i gizdavom. Još se uviek razvijao vanredan onaj sjaj pri izboru dužda, patrijarke, velikoga kancelara i prokuratorâ. Poslije krunitbe dužda priredilo bi se veoma gizdavo njekoliko dvorana u duždovoj palači, gdje se davao sjajan ples, ka kojemu se pozivalo i odlične strance. Patriciji mletački morali su doći u službenom odielu, u svilenoj grimiznoj togi; segretari u crnoj togi, a stranci u svečanom odielu sa vučcem o boku. Prisustvovati mogahu mužkarci i žene svakoga stališa, samo ako su pristojno bili okrabuljani. Najbliže rodjakine duždove dočikahu dame, koje su nosile suknju od najskupocienijega zlatnoga brokata, a vrh ove haljinu od crnoga baršuna sa gustimi nabori na ledjih, koja je svršavala veoma dugom povlakom. Glavu su si kitile cviećem, diademi, čipkami, dragulji; vrat i grudi nošahu veoma razgaljene, a s rukava, koji sizahu samo do lakata, višahu dragocicne rese. Mnoge su patričanke imale na sebi samo nakita u vjednosti od 30—40 tisuća dukata. Rad kroja odiela, kao što i rad težine nakita nisu gospodje mogle da plešu doli *contredanse* i *menuet*. Uza sav sjaj, još su se uviek čuvali neki stari i jednostavni običaji. Sanudo piše 25. srpnja 1521. da su duždu Antoniju Grimaniju donieli voćari „uz svirku trubalja i frula od svake voćarnice po jednu dinju, nakićenu karanfilji. To se čini samo jednom, na dan izbora duždova“.[3]) Čudan taj običaj trajao

[1]) Monferrina potiče iz Casale Monferrato te imadjaše glasbu u taktu od $^6/_8$, a *furlana* potiče iz Furlanske, bijaše u istom taktu te nalikovaše donjekle *tarantelli*.

[2]) Saint-Didier, op. cit., III.

[3]) Sanudo, t. XXXI, c. 56.

je do zadnjih godina republike. Antonio Benigna piše 12. kolovoza 1723, da je ceh voćarski donio kao obično dinjâ na dar duždu Alvisu Mocenigu, *„jer je prva godina njegova duždovanja"*. Voćari su polazili od svoje škole u Sta Maria Formosa te su u provodu išli k sv. Marku, noseć svaki dinju na srebrnom tanjuru. Došavši k duždovoj palači, dočikao ih dužd sa baretom *„a tozzo"*, a predstojnik ceha izručao mu dinjski dar. Za uzdarje dao je dužd iznieti dvanaest pladnjeva s vinom, kolači, maslacem, sirom, butinom i nasoljenim jezikom.[1])

Svečanosti prigodom izbora patrijarke i prokuratora jedva su sjajem svojim zaostajale za izborom dužda.[2])

Plemić njeki iz kuće Pisani, izabran prokuratorom, plati 6000 dukata za dozvolu, da smije podići slavoluke i trofeje, koji ga stojaše preko 30.000 dukata.[3]) Dne 10. srpnja 1713. nastupi službu prokuratora Lorenzo Tiepolo. Fiorentinac, koji bijaše pri ceremoniji, opisavši Tiepola u crvenoj togi sa zlatnom stalom, znakom viteztva, na lievom ramenu, zatim veliku pratnju plemića, kumbaraša, konjanika, naroda te svečani ulaz u crkvu sv. Marka, zaključuje ovako:

„Dvie su stvari svečanost ovu, već po sebi veličanstvenu, učinile osobito krasnom i veselom. Prvo krabulje, kojih se vidjelo nebrojeno mnogo do u kasno doba noći, jer je ovdje dozvoljeno okrabuljavati se mužkarcem i ženam sviju stališa svake dobe. A i lahko im se okrabuljati. Mužkarci stave na lice krinku i prebace preko glave krabuljnu mantiju, a žene krinku na po lica, a inače im odielo obično: pod krinkom svako je odielo spretno za krabulju. No ono, što oku mnogo više godi i što samo po sebi i bez zabava podaje Veneciji veliku znamenitost, jest Merceria, u kojoj trgovci veoma ukusno izkićuju dućane svoje, izlažuć vlastitu svoju robu: zlatne tkanine, predmete zlatne, najfinije ćipke, platno, svakojake vrpce, a pored svega toga i drugu svakojaku trgovinu, što je sve krasno i divno pogledati. Ja sam osobito sretan, što sam sve to mogao vidjeti već za šest dana, što mnogim nije često dano da vide u mnogo i mnogo mjeseci, a možda i godina. Prokuratora za zasluge je najme samo devet, a ovi se biru doživotno. S plaćenimi prokuratori sasma je drugčije. I jest to, da pravo kažem, neka vrst slavja, doista gradjanskoga, no

[1]) Benigna, *Mem. aut.* cit.
[2]) Lamberti, op. cit., vol. I°, pag. 162.
[3]) Casotti, *Lett.* cit., pag. 10.

ipak veličanstvena. Što se tiče Mercerije, pripoviedaju mi kao stvar istinitu, da je ured proti razkoši naložio trgovcem, da nebi razvijali prevelikoga sjaja, a vrh toga ne smije se zaboraviti, da tom sgodom trgovci ne izlažu zlatnih i srebrnih trakova, vrpca, najljepših i najnovijih zlatnih tkanina, jer neće da se izlože pogibelji, da im tko preriše muštre. Bilo je pače zabranjeno izlagati sliku prokuratorovu, no ipak moglo ga se vidjeti naslikana na papiru u svakom dućanu te izkićena na razan način dotičnom trgovinom, a izpod mnogih slika stajaše duhovita koja rečenica. Vrh toga moglo se čitati na svih uglovih raznovrstnih talijanskih i latinskih pjesmotvora.“[1])

Najsjajnija od svijuh svetkovina bijaše pako Spasovo, kojega je dana skroz do propasti republike sva laguna ozvanjala veselim kliktanjem. Nepregledan broj galija, ladja i gondola pratijaše još uviek pozlaćeni bucintoro na moru cviećem posutom, a živahne boje i lašteće se zlatne tkanine, brokati i svila ljeskahu se u bistrom zraku mletačkom. Glasba uveličavaše slavje,[2]) svi zvonovi zvoniše, topovi gruvahu, dućani se izkićivahu svakojakim šarenilom, sa prozora lepršahu sagovi i baršun. Uzduž kanala, koji vodi od sv. Marka k sv. Nikoli del Lido, po prilici jednu milju daljine, stajahu nanizane ratne i trgovačke ladje, izkićene stotinama zastava.[3]) U jednoj od velikih dvorana svoje palače priredjivao je dužd, okružen od papinskoga nuncija, francezkoga poslanika, šest savjetnika signorije, triju predstojnika kriminalne quarantije sjajnu gostbu, kod koje bijahu stolovi bizarno urešeni trofeji iz muranskoga stakla, slavoluci i kasteli od voska, te prepuni najodabranijih jela, najslastnijega voća i najfinijih poslastica.[4]) Bijaše to živahna i vesela zabava, koja je sjećala njegdašnje veličine. Svi su gosti morali doći u

---

[1]) Casotti, *Lett.* citt., pag. 10, 11.

[2]) G. 1796. poslednji se put izveze dužd na bucintoru k zarukam s morem, a tom se prilikom u četiri glasa pjevao ovaj madrigal, štono ga izpjevao Zaccaria Valaresso, a uglasbio Antonio Lotti g. 1736:

Spirto di Dio, ch' essendo il Mondo infante
Tanto sull' onde il piè posar vi piacque,
Fate liete quest' acque,
Dove la vostra fe' più salda e pura
Di pietà e di valor con prove tante
De' secoli nel corso intatta dura:
E stendasi regnante
Da Mare a Mar la Veneta Fortuna
Fin ch' Eclisse fatal tolga la Luna.

[3]) Lamberti, op. cit., pag. 143.

[4]) Osim ove priredjivao je dužd još tri sjajne gostbe: Na Stjepanje, na Markovo i na dan sv. Vida i Modesta. G. 1735. potrošio je dužd za ove četiri godišnje gostbe 8513 dukata.

službenoj togi, a na početku gostbe mogaše svatko okrabuljan prisustvovati.[1]) Na trgu bijaše u posebnom nizu dućana prekrasna umjetničko-obrtnička izložba.[2]) Nepregledna množina naroda, svečano odievena ili okrabuljena, vrvila je iz ulica na trg, obilazila redom dašćare, sgruvavala se pred dućani, motrila izložene predmete i kupovala. Trg imadjaše svečano lice: tu se vikalo, dozivalo, smijalo, očijukalo, kliktalo i šalilo. Pod večer hrlilo je mnogo naroda po hladu na otok Giudeccu k veseloj večeri.

Za doček Ferdinanda II., velikoga vojvode toskanskoga, potrošila je republika g. 1628. 50.000 dukata. Vojvoda bijaše nastanjen u palači Cornaro na velikom kanalu. Njekoliko gondola bijaše zanj posebice dragocienim baršunom prevučeno, njemu u čast priredjena bude regata, a svi dućani u Merceriji bijahu izkićeni bielom svilom. Foscari su u palači svojoj, glasovitoj sa kraljevskih pohoda, priredili sjajan ples, kod kojega je udioničtvovalo 130 dama, kojim je tom prilikom bilo dozvoljeno, da smiju nositi svaki mogući nakit i sve svoje dragulje. Zanimivo je, kako nam suvremenik opisuje pohod, što no ga učini veliki vojvoda duždu: — „Poslije mise, koju je slušala kod kuće, ode Njegova Visost u pratnji trojice gospode asistenata u pohode duždu te udje kao privatnik u palaču sv. Marka tajnimi stepenicami. Stupajuć iz gondole bude dočekan od gospode Ivana Pesara i Jerolima Sandija, koji su sada *Savi Grandi*. Na vrh stepenica dočeka ga Njegova Jasnost te stane odmah, kako to već biti mora, s lieve strane. Uz Njegovu Jasnost bijaže čitav kolegij, do 26 senatora. Došavši u veliku dvoranu, u kojoj bijaše pripravan priestol, okružen stolicami za senatore, umoli dužd Njegovu Visost, da sjedne na prvo mjesto, a na drugo stane Njegova Jasnost.... Tako se držala sjednica. U pročelju dvorane, na mjestu dvie stepenice uzvišenom, stajaše baldakin, a pod njim tri velike stolice baršunom prevučene i sasvim jednake, prem se činilo, da je naslon one srednje za jedan prst viši. Iza stolica bijahu uzduž zida raztegnuta tri komada zlatne tkanine. Onaj komad u sredini i onaj s desne strane bijahu od baršuna na zlatnom tlu,

---

[1]) Lamberti, op. cit., pag. 150.

[2]) Cod. Svayer 986 (u gradskom muzeju) imade od g. 1776. do g. 1778. više spisa, odnosećih se na gradnju ovih dašćara za *Sensu*; onih je godina gradio ih stolar Giammaria Monaco po nacrtu arhitekta Bernardina Maccaruzzija za godišnjih 3650 dukata.

dok je onaj s lieve strane bio drugčije izradjen i manje vriedan, a bijaše od brokata.“[1])

I u XVIII. vieku, gdje prilike nisu bile baš sretne, dočikala je Venecija sjajno svoje gostove. U siečnju g. 1767. dodje u Veneciju vojvoda würtenberžki sa mnogobrojnom i sjajnom pratnjom. Jedan od dvornika dužda Moceniga podaje nam u listovih svojih živahnu sliku tadanjih običaja i dočeka samoga. On piše:

„Knez najmi za se i za kićenu svoju pratnju tri palače. Samo za namještaj u tih palačah pogodio se da će plaćati židovu Mandoliniju 300 cekina mjesečnoga najma. Njegova pratnja od 75 ljudih sastoji se od kavalira prvoga reda, častnika, profesora, glasbenika i od služinčadi. Vele, da može za zabavu potrošiti 2 milijuna. Nj. preuzvišenosti g. Giovannelliju donio je dar od porculane, vriedan 60.000 forinti. . . . Ovih je upravo dana duždovičina kći rodila sina. Sav se je grad tim zanimao te je prejasnoj obitelji doprinosio svoje čestitke. Novorodjenče držao je na krstu prokurator Rezzonico kao prvi kum i drugih sedam kavalira kao drugi kumovi. Vojvoda würtenberžki ponudio se za kuma. . . . .

Duždov sin Marcantonio Mocenigo, kao jedan od predsjednika milotvorna zavoda *dei Mendicanti*, dao je prirediti u čast vojvode würtenberžkoga u istom samostanu prosjačkoga reda veličajnu i upravo vještačku glasbeno-pjevačku besjedu, koja započe u drugoj uri noći te potraja do pete, a medjutim posluživalo se izabranimi jeli. . . .“[2]) Istomu vojvodi u slavu bude priredjen sjajan ples u u kazalištu san Benedetto i večera za 160 osoba.

Za svečanosti, zabave, posjela i besjede, koje su se priredile u čast caru Josipu II. g. 1769, odabrana bude veličanstvena palača obitelji Rezzonico. U dvoranah, koje bijahu u tu svrhu na novo oslikane i novim pokućtvom providjene te ukrašene sjajnimi zastori, kristali i pozlaćenimi svetionici od tuča, sakupi se jedne večeri 120 dragulji nakićenih dama i 600 plemića u patricijskom i senatorskom odielu.

Da bude što dostojniji doček Gustava III. švedskoga g. 1784, priredi obitelj Pisani dvie večernje zabave: jednu u palači santo

---

[1]) *Historia del viaggio d' Allemagna del S. G. D. di Toscana, Ferdinando II,* dedicata a Don Giov. da Erasso, ambasciadore della Maestà Cattolica in Toscana, dalla signora Margherita Costa romana. In Venezia, 1628, p. 107 i 108.

[2]) Arch. priv. Mocenigo — *Lettere autografe del fattore Giov. Batt. Francesconi.*

Stefano, drugu na Gjudeki, za koje potroše 18.700 dukata. Razumljivo je, da su se kraljevi i knezovi morali čuditi i diviti toj tolikoj sjajnosti. I doista, Venecija je znala dostojanstveno i sjajno, a uz to ljubezno i uljudno dočikati svoje gostove. „Noblesse oblige," veli Francez, a Mletčanin nije niti izvan domovine zaboravljao prirodjene si gizde i gostoljublja. Njegova Preuzvišenost admiral Francesco Correr priredi 10. siečnja 1712. u Livornu toli sjajnu gostbu, da ju ljepšu, kako suvremenik veli, ni sam Pavao Veronese u glasovitoj svojoj poslednoj večeri nije zamislio. Njeka Angela Teresa Colli Tologni piše bratu Correrovu te mu šalje *kratak opis veoma razkošne gostbe, što no ju priredio preuzvišeni gospodin admiral.* Vriedno je spomenuti zanimivi taj opis, potičući iz pera njekoga Jakova Bonaccoglija.

„Bijaše ogromna dvorana, a sa zidova visjahu najdragocienije zavjese, zrcala i slike, koje sačinjavahu prekrasnu galeriju. U pročelju stajaše veleliepa kredenca, izkićena dragocienim zlatnim i srebrnim posudjem, a povrh svega lebdiše u zraku dva divna andjelka, držeći grb visokorodjenoga gospodina. Bilo je tude toliko raznovrstna voća, toliko prekrasna cvieća, da su gostovi lahko mogli pomišljati, da je proljeće ondje udarilo svoj priestol. S jedne su strane poredana bila hladna jela, s druge raznovrstna jela mliečna. Dvie se piramide od presjajnih kristala uzdizahu jedna spram druge. S desne strane bijahu na pozlaćenih škrinjicah prekrasno naslagani najskuplji likeri, a s lieve bilo je vidjeti veseloga Baka posred velike množine najboljih vina. Sa četiriju velikih pozlaćenih koplja visjahu četiri ogromna svjetionika od najfinijega srebra, a na četiri veoma ukusno ukrašena stupa dizaše se posred dvorane veleliepi šator, oko kojega je lepršalo njekoliko pozlaćenih angjela, koji su okružavali ogromnu trpezu, koja bijaše pod čadorom prostrta. Bijaše tude toli izvrstnih vina, toli krasnih statua, toli dragocienog stolnog nakita, da niti može oko što sjajnijega vidjeti, niti srdce štogod divnijega poželjeti. . . . Plesalo se živahno i u najboljem redu do treće ure noći, a tada podju i dame i kavaliri u onu veliku dvoranu, posjedoše za stol te se nisu mogli nahvaliti izvrstnih pića, te mnogobrojnih, raznovrstnih i tečnih jela. . . . Poslije razkošne ove večere, vrate se dame i kavaliri u plesnu dvoranu, gdje se ostali dio noći sprovede u zabavi, kakove Livorno nikad prije nije vidjeo."[1])

[1]) Arch. priv· Correr, Cod. LXVI.

Još nam jasniju sliku onoga vremena pružaju svečanosti, priredjene u slavu dolazka ruskih knezova u Veneciju (1782). Vriedno je, da se s njima časak zabavimo.

Prokurator Pesaro i plemić Grimani podjoše sjevernim knezovom u susret do Conegliana. Uzduž ciele lagune od Mestre do Venecije pratila ih množ elegantnih i svečano izkićenih ladja i ladjica, što no ih u tu svrhu opremiše najbogatiji patriciji. Na rialtskom mostu, uz obale, na brodovih u pristaništu stajaše vreva kliktajućega naroda. Sa shodova i prozora palača visjahu dragociena rakna i bogati sagovi. Na dan dolazka u večer sastanu se plemići u Casinu dei Filarmonici, kamo dodjoše i visoki gostovi. Tude ih dočeka do 200 u baršun i zlato odjevenih mladića. Po prvi su se put tada divili krabuljnomu plesu te bijahu občarani duhovitošću mletačkih dama, koje je kneginji ruskoj predstavljala plemkinja Foscarini. U sjajno razsvjetljenom i bogato ukrašenom kazalištu san Benedetto, pretvorene bijahu lože, opredieljene za knezove, u elegantne sobe, urešene cviećem, pozlaćenimi lipaćuri, svilenimi resami i trakovi. Cielo je kazalište bilo izkićeno gobinjami od modre svile sa srebrnimi resami, a pozornica, obložena srebrnimi basriliefi i ogromnimi muranskimi zrcali bijaše, kao čarobijom, pretvorena u blagovalište za 120 pozvanika. Priredilo se pjevački koncerat, kod kojega je sudjelovalo 100 sirotica, učenica raznih konzervatorija. Poslije regate, od vajkada najobljubljenije zabave Mletčana, zaključene budu svečanosti veličanstvenom predstavom na Markovom trgu. Posred trga podignut bude amfiteatar u obsegu od 1500 stopa, a lože sizale su u visinu do kapitela prokuracijskih stupova. Sa strane crkve sv. Geminiana dizaše se ogroman paviljon, a s druge strane, napram bazilici, zatvaraše amfiteatar slavoluk, 80 stopa visok. Puk bijaše izključen od zabave; no uza sve to sve su lože i sve stepenice vrvile veselim i šarenim narodom. Predstavljalo se „Slavje božice mira“ *(Il trionfo della Pace)*, koja se doveze na ogromnih kolih; božica obilja polagaše joj na glavu vienac od uljike, a Mars i Bellona spustiše se na zadnjoj stepenici njezina priestola. Bilo je šestnaest bogato odievenih svirača, a pred kolima božice mira išla su druga četvera kola, a svaka je vuklo 8 bielih volova.[1]) Poslije ove predstave započe boj s bikovi. Njekoliko poput gorostasa velikih ljudih zadje s psi u cirkus i borba započe. Iza ove predstave,

[1]) Bakrorezi Barattijevi po nacrtu Morettijevu od iste godine predočuju nam sve zabave, priredjene u čast ruskim knezovom.

dignuta bude ograda, a narod nahrupi u arenu uz silnu buku i veselo kliktanje: *Viva San Marco!* [1]) Toli je poslušan, toli miroljubiv bio u ono doba puk, da su cigla tri stražara mogla držati red u nepreglednoj onoj množini, koja je bila koli zvedljiva toli zabave željna. „Dans nos pays," pisa tada jedan Francez, „la police s' exerce à coups de sabre et des fusils."[2]) Tolik bijaše ugled mletačke vlade, da je veoma često dosta bilo, da se samo pokaže crveno odielo velikoga kapitana *(Missier grande)*, njeka vrst predstojnika redarstva, te su se s mjesta utišavale kavge i gungule pučke.

---

[1]) *Du séjour des comtes du Nord à Venise en Janvier 1782.* Lettres de Mme la comtesse Douairière des Ursins et Rosenberg, 1782.

[2]) Drugi opet Francez. De La Lande pisa o Mletčanih: ce peuple n' est ni remuant, ni féroce, mai gai, doux, tranquille et facile à contenir. *Vogage en Italie*, t. 7me, ch. II. Genève, 1790.

POGLAVJE IX.

Satire — Umjetnost i književnost — Akademije.

Niti uspomena na slavnu prošlost, niti odlični primjeri mudrih i oštroumnih muževa, kojih i u ovo doba nije manjkalo, ne mogahu zapriečiti, a da ne potamnjuje slava mletačka. Tko motri sliku u njezinih glavnih crtah, taj ne zamjećuje nekojih potankosti, koje su ipak spomena vriedne. Razsap mletačkoga družtva javlja se satirom, koja riedko kada koristi, a uviek pretjeruje mane i sramote. Satira se radja, kad narodi već ostare: Horac, Persij, Iuvenal pojaviše se istom onda, kad je sunce slobode rimske bilo već na zapadu. I u propadajućem družtvu mletačkom pojavi se satira: s početka plaha, kao neki glas savjesti; malo po malo bude bezstidna te ne bijaše više zrcalo svojega vremena, kao što ozbiljna i svečana satira Parinijeva, već prosta, bezobzirna, bezsramna, izliev prkosa i osobne zlovolje, pak rad toga podla i anonimna. Žena, u mjesto da bude poštivana, postade ciljem najprostijih pogrda. I u svetište obiteljskoga života prodiraše satira bezsramnim svojim podsmjehom, pače uvuče se i u žaru — glasovnicu otrovnom svojom i okrutnom porugom.[1]) Često su anonimni spisi, prilepljeni na uglovih, odavali bies, srčbu i mržnju; proklinjanje preplitalo se tamnim proricanjem. Tako primjerice jedan takov spis nazivlje Veneciju *sjelom tirana*, a svršava ovako: „Bjeda i nevolja bije sa sviju strana! Blagoslovljena budi uspomena

[1]) Morpurgo, *Marco Foscarini e Venezia nel sec. XVIII*, p. 135. Firenze, 1880.

dužda Silvestra Valiera! Prokletstvo vrh vas i djece vaše! Pravednost božja uništila strielami svojimi hambare vaše i podrume vaše". Jednoga jutra osvane na raznih mjestih duždove palače, prilieplјeno njekoliko ceduljica sa sliedećim napisom: P. P. P. — I. I. I. — R. R. R. — F. F. F. te obećaje nagradu onomu, koji bi napis pročitao. Čita se pako ovako: Prudentia Patrum Periet — Imprudentia Iuvenum Imperat — Res Reipublicae Ruunt — Fame Flammae Ferro. — Izpod toga bijaše napisano: Gratis.

Izmed satirika odlikovao se duhovitošću svojom vitez Bartolomeo Dotti, koji je s nesretne svoje sudbine došao bio na glas. Rodio se u Valkamoniki g. 1642. Rad nekih svojih spisa zatvoren bude u tortonski kastel, odakle sretno pobježe, preplivavši jedan potok, dodje u Veneciju te stupi u vojsku mletačku. Satirska mu njegova žica pribavi neprijatelja, bude po više puta zatvoren, a napokon g. 1713. potajice napadnut i ubijen. Njegove su satire[1]) više izsmjehavale i rugale se griešniku nego li griehu. Šala, koju ne prati ljubak posmjeh, gruba je i nemoralna.

I u satirah Businellovih, koji je cvao oko polovice XVII. vieka, imade više osobnoga prkosa, nego li plemenitoga gnjeva. Bio je odvjetnikom, no uz to bavio se i knjigom, te je uz više tiskanih djela ostavio i njekoliko neizdanih satira, u kojih je naći zanimivih potankosti iz one dobe.

Nu kadkada je satira posve odgovarala svojoj zadaći: šibala je moralnu izopačenost, a nije se porugom obarala na osobe.

Oštro, no ipak uviek u granicah pristojnosti, kori dobu svoju patricij opat Angelo Maria Labia, koji umrje 1775. u 66. godini. Njekoje njegovih poezija nisu izliev prkosa i zlovolje osobne, već odaju volju k dobru i žalost, što mu nastojanje ostaje jalovo. Predmet njegovim satiram nije uviek svagdanji; on piše o ljubavi domovine, o propadanju Venecije, o razuzdanosti ženskoj, o hirovih mode. Sam o sebi ovo veli: Ako li me pravo prosudite, ne ćete u meni naći nego li pravoga gradjanina republikanca, koji imade samo jedan cilj pred očima: domovinu svoju.[2])

---

[1]) Dottijeve satire otisnute su po više puta pod naslovom: *Satire del cav. Dotti* (Ginevra, Cramer. 1757). Najznamenitije su: *Il Camerotto* — *La Quaresima* — *Il Carnevale* — *I Novelisti* itd.

[2]) Prvi je Bartolomeo Gamba, *Colezione dei poeti in dialetto veneto* (Ven., 1817) izdao njekoliko satira Labijevih, no još ih mnogo leži u rukopisu u gradskom muzeju.

Isto je tako žarom mladenačkoga, plemenitoga i nesebičnoga patrijotizma pisao Lorenzo da Ponte g. 1777. veleć: Pogledajte, tako vam boga, satrtu domovinu, a kanite se te vaše proklete nadutosti; nemojte se toliko brinuti za vlastitu korist, za sjaj vaših kuća, za naslove i plaće, već tim više za dobro obće, za dobro domovine.[1])

Bilo je obilje i takovih satira, koje su hvalile kriepost, a kudile opačinu te se tiskale na listićih izpod nacrta i bakroreza. Tako se je n. pr. izpod Longhijeva nacrta, predstavljajućega igraćnicu, prekoravala strast igre. „Igrač ne ima mira ni pokoja, već ga izjeda požuda za dobitkom, a ne misli, jadan, da će, svršivši igru, ostati bez novčića u džepu".

Spomenuti već žučaljivi Businello oplakivao je liepa prošla vremena, vremena pravoga gospodstva, a ljutio se na svoje doba, gdje se izpod sjajnih haljina sakrivala bjeda i kukavinja.

Na lukovih drvenih zdanja, podignutih za spasovski sajam, bijahu jednom pričvršćena ova dva stiha:

Archi de legno e colonami in carta,
Idee de Roma e povertà de Sparta.
(Lukovje od drva, a stupovlje od papira,
oholost rimska, a siromaštvo spartansko)

U umjetnosti se još ponajbolje odsjeva život mletački ove dobe. Graditeljstvo podje posve stranputicom: sad se gubi u potankostih, sad opet pretrpava nakitom, hoteći, kako veli Tiraboschi, uvesti i u gradnje metafore i doskočice. Izmedju tih graditelja mutne mašte, najviše se odlikovao Baldassare Longhena, koji u svojih gradnjah pored gruboga gredja, razmetanih zabata i lukova na kovrćice znade pokazati njeku ogromnost i velebnost. Mnogobrojna svjetska i vjerska zdanja iz ove dobe pokazuju, kako su umovi pošli stranputicom. Na pročelju crkve santa Maria del Giglio, što ju podiže Sardi troškom obitelji Barbaro, koče se štatue s ogromnimi vlasuljami, a na podnožju stupova urezani su nacrti gradova Rima, Kandije, Padove, Krfa, Spljeta i Pavije. Pokvaren se ukus vidi i u crkvi S. Mosè od Alessandra Tremignana, u crkvi *degli scalzi* (bosih fratara,) u kojoj je sila mramora u ludo izpiskano, a osobito u crkvi dell' Ospidaletto, skroz i skroz pogriešnom djelu

[1]) Masi, *Studi e ritratti*, p. 314. Bologna, 1881

Longheninu. Isto je tako pokvaren ukus vladao u skulpturi, u kojoj su u prošlom vieku manje nesretno djelovali D' Este, Gai, Giammaria i Gregorio Morlaiter, Giovanni Marchiori i Francesco Bonazza.

Koncem XVII. vieka nisu se ni slikarom više smješile vile— umjetnice kaošto prije. Umjetnost se ipak, osobito u XVII. vieku, visoko cienila, čemu su dokaz visoke ciene, koje su se tražile za slike starih majstora. Parmanac Gabriello Balestrieri, koji je putovao po Italiji i kupovao slike za galeriju, koju si je bio zasnovao Paolo Coccapanni, biskup u Reggiu, piše iz Venecije 9. siečnja 1644: „Za četiri omanje slike Pavlove zahtjevaju 13. 500 dukata. Najniža ciena, što ju ovdje traže za jednu sliku, jest 600 dukata. Za njekoje slike, koje se nalaze u plemićkih kućah, traže 3—4 tisuće zlatnika, više nego li u nas srebrnjaka, čemu se ne mogu dosta načuditi.“ Iz toga se dade zaključiti, ne samo da je u Veneciji bilo još uviek veliko bogatstvo, nego i to, da je prodavati djela velikih slikara uz velike ciene običaj stariji, nego li se misli.[1])

Mladji Palma, Padovanino, Liberi i Zanchi skoro da zaključuju niz vrstnih slikara mletačkih. Pomišljajuć na prošlost, punim je pravom mogao pjevati Marco Boschini:[2]) „Tu je rudnik, izvor i rieka, koja proizvodi, koja je proizvodila i koja će proizvodit kistom uviek istu istinu: Tu je temelja i pravoga svjetla.“

No nadute pohvale pisca iz XVII vieka, koji je zaplovio ladjom mletačkom „*na pučinu slikarstva*,“ nisu mogle spasiti od zaboravi njekoje umjetnike mletačke, koji su liepe svoje sposobnosti tratili u duhu pokvarenoga ukusa svojega vremena.

Zadnji veliki slikar mletački je Tiepolo (1696—1770), koji je slikam svojim udahnuo krjepčinu jakoga svoga duha te znao zamamnim svjetlucanjem boja proizvoditi svjetlost u njezinih najtežih efektih. Bujan ovaj veleum, kako ga nazivlje Anton Maria Zanetti,[3]) prednjači svim suvremenikom te je za pravo poslednji slikar mletački, koji je oživio tradicije Pavla Veronesa i Tiziana te si stekao evropski glas. Bijaše učenik Lazzarinijev, „akoprem se — opaža Da Canal — nije za njim poveo, što se tiče pomne izradbe, jer je njegov živahan i vatren duh volio izradbu hitru i

---

[1]) Campori, *Inventari* cit. *Catalogo dello studio Coccapanni*, p. 134,
[2]) Boschini, *La carta del navegar pittoresco*. Venetia, 1660.
[3]) Zanetti, *Pitt. venez.* Lib. V. Venetia 1771.

odlučnu.„[1]) Tiepolo se otresao duha svoga vremena, znao si sačuvati originalnost te se poput gorostasa diže nad sve svoje vršnjake. Vrstna dva slikara su jošte mrki Piazzetta i Sebastiano Rizzi, posledni predstavnici duhovitoga pravca,[2]) koji uzmaknu pred ložničkim slikarstvom, ograničenim, ljubkim, koje nam predstavlja lih prizore iz svagdanjega života.

U XVII. vieku ljube umjetnici prizore groteske, a u XVIII. lake, sitne i ljubke. Prečesto je slikare oduševljavala tragedija na Golgoti; prečesto bijaše naslikan Olimp; premnoge su djevice na podnožju križa suze lile; premnoge Venere bezočno se kroz oblake smješile. Longhi, Rosalba, Canaletto i Guardi izcrpiše svu dražest svoga vremena te ukrasiše umjetnost svim mogućim cviećem galanterije. Kolika elegancija boje i nacrta u pasteljskih slikah Rosalbe Cariere! Koli krasne fizionomije, no bez života, koli zaobljene ručice, koli divno razmetane čipke, lepeze, vrpce, cviće u slikah Pietra Longhija, slikara veoma nježnoga! Motreći ote slike, pričinja nam se, ko da čujemo šuštanje svilenih haljina, te nam u njih oživljavaju vremena ona, gdje je sva sreća i sve veselje bilo u lienosti i bezposlici. Obični prizori iz svagdanjega života, nakit, obuka u glasbi, ples, posiela, ljubavnici, jednom rieči sve je služilo umjetniku. Dok je Longhi slikao sitnice, kao koprene, svilu, vlasulje, igračke, slikali su Antonio Canal nazvan Canaletto i občaravajući Guardi divnom točnošću prekrasne sgrade rodnoga si grada, jedinoga svoje vrsti, a nješto kasnije podiže Antonio Canova skulpturu i opet do elegancije grčke.

Propadanje umjetnosti u Veneciji bijaše melankolički liepo. Rado si u pamet dozivljemo one dane, rado koracamo u misli po onih cviećem obasutih putevih prošlosti, jer i pamet ima, kaošto i srdce, uspomena punih čara.

Venecija, domovina najvećega komediografa talijanskoga, nije nikada imala domaćega pjesnika, koji bi bio neumrlom umjetnošću znao saviti u stihove najmekši i najljubčiji dijalekat talijanski. U XVII. vieku spominje se nekoliko nesretnih stihotvoraca, kao Angelo Inzegneri, fratar Giulio Cesare Bona, Domenico Balbi, Dario Varotari, Pietro Caurlini, Tommaso Mondini, Paolo Marchesi Vedoa,

---

[1]) Vincenzo Da Canal, *Vita di Gregorio Lazzarini.* Venezia, Palese, 1809.

[2]) Vriedan je spomena još i Gaspare Diziani i vrstni fresco-slikar Guarana.

Giambatista Groto, Cesare Tebaldi, neki fratar Caccia i od sviju najpoznatiji Paolo Briti, nazvan obično sliepac mletački (*Il Cieco da Venezia*), koji napisa njekoliko pjesmica, znamenitih sa svoga ljubkoga muzikalnoga ritma.

U XVIII. vieku bivaše knjiga sve praznija i razpuštenija, a pjesnici ili su bili bezsramni kao Giorgio Baffo[1]) i Pietro Buratti, ili su se prenavljali i raztapali od milinja, ko onaj Giacomo Mazzolà, koji je o Nininoj kosi („*I cavei de Nina*“) napisao ništa manje nego 500 soneta, od kojih su njekoji dosta krasni. S ostalimi se ipak ne smiju pomješati Lodovico Pastò, Francesco Gritti, pisac Apologâ[2]) i Antonio Lamberti, koji su svaku misao i svaki osjećaj znali oviti u gibko, originalno i prostodušno narječje mletačko. Navlastito poezije ovoga posljednjega pune su prekrasnih tipa. Pjesmica „*La Biondina in gondola*“ (Plavuša u gondoli), koju je uglasbio Gian Simone Mayr, bijaše popularna u Veneciji te se vema često pjevala i u dvoranah one palače, koja se punim pravom mogla nazvati mletački Hotêl Rambouillet, gdje je bila kraljicom ljubeznoga sbora književnika i učenjaka „liepa, mlada, elegantna i naobražena“ Isabella Teotochi Albrizzi. Rodio se Lamberti g. 1757, a umrje g. 1832. te je na svoje oči gledao domovinu si poniženu i osramoćenu tudjim robstvom. Napisao je: *Quattro stagioni campestri e quattro cittadinesche* (četiri godišnje dobe u polju i gradu) duhovitu i oštru satiru; prievod pjesama Sicilijanca Melija, njekoliko poslovica i epigrama, mnoge veoma krasne basne poput onih Grittijevih, i druge malenkosti, a sve to u mletačkom narječju, „koje je on — veli Cevarotti — ne samo u sastavcih priprostih i šaljivih, već (što je težko vjerovati) i u ganutljivih, nježnih i filozofskih, dotjerao do takovoga savršenstva, da se bez bojazni može izporediti s najvrstnijimi pjesnici izobraženih jezika te dično zastupa istodobno Anakreonta, Petrarcu i Lafontaina.“ I doista, Lamberti je u njekih odah u toliko dotjerao ljubko narječje lagunsko, da je temeljito suzbio osvadu Vittorija Alfierija, koji uztvrdi, da mletačkomu narječju manjka krjepčina i ozbiljnost.

Kadkada se i narod šalio i ludovao na usta svojih pjesnika, kaošto bijaše Bianchi, *servitor di barca,* i Giovanni Sibillato, čovjek

---

[1]) *Poesie in dialetto veneziano.* Cosmopoli, 1789.

[2]) *Poesie.* Venezia, 1824. — Grittiju se pripisuje takodjer i knjižica puna živahnosti i dosjetaka (vragolija) pod naslovom. *Viaggi e meravigliose avventure di uno studente veneziano ch' esce la prima volta dalle lagune e si reca a Padova ed a Milano.* Gritti umrje g. 1811.

duhovit i lukav, koji se rodio prvih godina XVIII. vieka u Noventi blizu Vicenze od veoma siromašnih roditelja. Uz liepo lice i uljudno panašanje posjedovaše Sibillato osobiti i riedki dar improvizovanja u pučkom ili padovanskom govoru u tolikoj mjeri, da je često bio dobrodošao i rado vidjen gost u patricijskih dvoranah. S prva se kako tako prehranjivao prevažanjem vina, kasnije bude namješten pri zdravstvenom uredu, gdje je raznašao listove te je mnoge sate svoje dokolice provodio pjevajuć svoje pjesmice uz kitaru, koju je uviek uza se imao. Kako je sve imao zahvaliti naravnoj svojoj inspiraciji, dogadjalo mu se, da bi ga, čitajuć knjigu, tudje ideje smele te mu susprezale vlastiti polet. Bio je poznat i obljubljen u cieloj Veneciji, gdje je živio i umro; najodaniji su mu ipak bili prijatelji Luigia Bergalli — Gozzi, Federico Antonio Seghezzi, opat Verdani, župnik Sforza i drugi znameniti pjesnici onoga doba. Nedvojben je to dokaz, kako se visoko cienilo oštroumlje i čestitost Sibillatova. Jednoga dana, bilo je u kolovozu g. 1743. licem na dan sv. Gaetana, zaštitnika tolentinske župe, pozove patricij Antonio Condulmèr, koji je tude stanovao, vojvodsku obitelj modensku, što no se baš tada desila u Veneciji, neka bi si iz njegove palače pogledala proštenje u onom gradskom kotaru. Patricij opremi sjajno dvorane svoje palače, razsvietli vrt, pripremi obilje svakojakih jela, a poskrbi se i za serenadu; no da visokim svojim gostovom čim bolje ugodi, pozove Sibillata, neka pokaže svoje oštroumlje i svoju domišljatost. Sibillato dodje te opjeva improvizovanom pjesmom slavu vojvodske obitelji modenske toli vješto, da su mu slašatelji oduševljeno pljeskali te se divili vještini njegovoj i finom mu ukusu. Još je skoro veće oduševljenje izazvao s njekoliko pjesmica, koje je kod iste prilike napisao u počast gospodje prokuratora Foscarinija, koja je takodjer bila medju pozvanimi damami.[1])

No tadanji su čitatelji, kako veli Baretti, tražili galantne romane i pripoviesti, veoma zlo iz francezkoga prevedene. Nit je znala pamet što plemenita i liepa zamisliti, niti srdce ocutiti. Predmetom pjesmi bude madež, psić, mišić, ptić, uvojak vlasulje, lepeza, čaša čokolade, cipelica žene prokuratora Moceniga i sl.[2])

[1]) Girolamo Zanetti, *Mem. autogr. per servire all' istoria civile dell' inclita città di Venezia.* Od 1. listop. 1742. do rujna 1743. (Bibl. Marc. It., Cl. XI, N° LVIII).

[2]) Kad je 1760. prokurator Marco Foscarini zabranio *pulcinellu,* takove poezije upravo poplaviše Veneciju. Ta se slabost prime i vrstnijih pjesnika. Isti Goldoni napisa dugu pjesmu, u kojoj slavi svojstva psa-kudrova gospodje francezkoga poslanika. Goldoni. *Componimenti diversi,* vol. I, pag. 86. Venezia, Pasquali, 1764.

Trebalo je upravo gnjeva i oštroga sarkazma Barettijeva, da izšiba ote pjesnike — uskopljenike. Oštrim svojim bičem udara on nemilosrdno po ledjih otih nevriednika, koji su črčkali bezsramne komedije, glupe tragedije, djetinjske kritike, smušene romane, frivolne disertacije. A koliko li nebi bio više privriedio knjizi i domovini, kad nebi bio jednako izvrgao ruglu poštene i opake, bljezgave i duhovite!

U ovo je doba književnost u Veneciji veoma bujna; no riedki mirisavi cvietovi rastijahu pored busova korova. Knjizi je bila jedina zadaća, da zasladjuje bezposlicu dama i kavalira, koji su se kupili u prijateljske družine, od kojih su mnoge nastajale, razilazile se, opet se sastajale, a da nisu ni traga za sobom ostavile. U tih se malenih družtvih širili novi nauci iz Francezke; u tih si krugovih krčila put filozofija enciklopedista. Bezbrižan onaj sviet, komu nije nikada melankonija potamnila čela, divio se uz čokoladu i madrigale onim načelom, kojim nije pojmio dohvata, a koja su do skora imala potresti svimi državnimi temelji te preobraziti otupjelo čovječanstvo. Kasnije služile su kukavne ove literarne družine kao izlika sastankom tajnih družtva, koja su, ugnuvši se tako budnomu oko državnih inkvizitora, širila načela slobode i bratinstva. Pravu svrhu ovih družtva, srodnih slobodnimim zidarom, nisu često znali nego predstojnici, a članovi si umišljahu, da unapredjuju blagotvorne i umjetničke ciljeve. „Svrha nam je — vele štatuti — da prikupimo u nevin književni sbor njekoliko svježih i čilih talenata, te da im pružimo priliku, da mogu u svom krugu ustmeno i pismeno razpravljati o predmetih literarnih i znanstvenih i ništa više“.[1])

U XVII. i XVIII. vieku nastadoše i mnoge akademije literarne i znanstvene, no skoro zaginuše ili živiše život kukavan. Vriedne su ipak spomena ratarske akademije. U Miianu zagovarao je tu instituciju Beccaria, u Napulju Genovesi, a u Veneciji nadje ona vatrenoga zagovornika u Zanonu, koji napisa djelo pod naslovom: „O moralnoj, ekonomskoj i političkoj koristi ratarskih akademija“. Nastojanje njegovo nije ostalo bez uspjeha: sklone pače

---

[1]) Takovo družtvo bijaše „*La Confederazione Annoverese*“ (hanoveranski savez), koje se kasnije spline u družtvo „*Colonia Delfico Adelfia*“. Imadjasmo priliku čitati im štatuta i nevino dopisivanje članova u priv. arkivu Widmann-Rezzonico. Luigi Widmann bijaše državni tajnik slavnoga hanoveranskoga saveza u zemljah mletačkih (Zaven).

i senat, da je g. 1768. stao promicati ote institute,[1]) koji su u Conegliano, Vicenzi, Bresciji, Udinah i Veroni liepo uspjevali i obilna ploda donosili. Što se pako tiče literarnih i znanstvenih akademija, to je tih bilo toliko, da ih je sve po imenu težko i izbrojiti, a zvale su se: *Venturati, Angustiati, Discordanti, Disinvolti, Dodonei, Fileleuteri, Imperfetti, Immaturi, Imperturbabili, Inanimati, Incogniti, Infaticabili, Informi, Intricati, Laboriosi, Occulti, Pacifici, Pellegrini, Semplici, Separati, Silenti, Vigilanti, Unisoni, Uniti, itd.*[2])

Znamenitije akademije bijahu: akademija fizike, kojoj bijaše članom Bernardino Zendrini, akademija kirurgije i medicine i akademija *dei Planomaci,* kojoj bijaše članom Marco Foscarini. Akademija *degli Animosi* (hrabrih), otvorena g. 1691. kojoj bijaše najveća dika Apostolo Ženo, uman čovjek, odličan pjesnik i velik učenjak, predteča Muratorija, razpuštena bude g. 1724., a na njezino mjesto stupi *La Società Albrizziana,* koju utemeljelji mletački tipograf Almorò Albrizzi.[3]) Skup „čestitih čovječuljaka (*d' omaccini dabbene*) sdruži se u akademiju nazvanu „*I Granelleschi*“ (mudovnici), a bezstidnomu tomu imenu odgovaraše i bezsramno mu obilježje.[4]) No uprkos ružnomu imenu i smješnomu znaku, postavi si ta akademija ozbiljnu zadaću, da izgladjuje jezik, da triebi iz njega preveliko obilje metafora i onu bujnost, koja ga činila nenaravnim i nerazumljivim, da pobija obljubljeni tada način pisanja, izvrgavajuć ruglu akademičke teorije, da pobudjuje u mladjem naraštaju ideju liepoga[5]) te da uzpostavi proučavanje Dantea. Zadaća bijaše plemenita i uzvišena, no sredstva,

---

[1]) Lampertico, *Giammaria Ortes e la scienza economica al suo tempo.* Venezia, 1865, pag. 172.

[2]) Battagia, *Delle Accademie veneziane.* Venezia, Picotti, 1826. — Cinelli *(Bibl. volante.* Ven, Albrizzi, 1734—1747) pripovieda da je i u Muranu bila akademija „*Colonia Arcade*“.

[3]) Vidi: *Istituto e Leggi della Letteraria universale Società Albrizziana,* eretta, sotto gli auspicî del serenissimo doge Alvise Mocenigo da Almorò Albrizzi, stampatore e libraio a san Lio. Venezia, 22 luglio 1724. — U lipnju g. 1726 uze senat družtvo osnovano Albrizzijem pod svoje okrilje. Evo odlomka dotičnoga dekreta: „Uviek je vlada ova pokazala nagnuće k znanostim i liepim umjetnostim, koje nisu u oprieci s državnimi zakoni, pak prima rado i ovo družtvo (Società Albrizziana) pod svoje okrilje; a da čim više ohrabri akademike, koji ga sastavlju i literate, koji mu mogu svrhu promaknuti, izjavljuje vieće ovo, da će ga obasuti . . . . . milostmi i povlasticami itd. . . . . „Družtvo ovo bude razpušteno 9. siečnja 1745. Mazzuchelli *Scritt. d' Italia.*

[4]) Obilježje članova ovoga družtva bijaše sova, koja je jednim čaponjkom držala u vis par muda. Moschini, *Lett. ven.* Venizia, Palese 1806.

[5]) Gozzi Carlo, *Mem. inut.,* p. II. c. II.

koja bijahu i preprosta i predjetinska, ne bijahu valjana. Akademiju ovu osnova g. 1747. Daniele Farsetti, veseljak i bezposličar, no oduševljen za ljepote talijanskoga jezika. Predsjednikom dade izabrati njekoga popa imenom josipa Sachellarija čovjeka mršava, komarčeva glasa, ograničena i suviše, koga je ipak držao učenjakom.“[1]) U sjednicah, koje su se s početka držale u Tolentinih, morao je jadan pop, komu nadjenuše nadimak *Arcigranellone*, sjedjeti na njekoj nespretnoj stolici, pod izlikom, da je na njoj sjedio već kardinal Bembo. Oko čela ovijahu mu vienac od lovora i loćike, a oko vrata obješahu mu krupni željezni lanac. Ljeti donosilo se u sjednice na pladnjevih sladetine; no Sachellariju, najodličnijemu članu, pružala se, u znak odlikovanja, velika zdjelica kipućega čaja; a zimi, kad su drugi pili kavu, davalo se njemu ledene vode[2]).

Takovimi su se ludorijami nasladjivali literati. No ipak je, uza sve to prostačko lahkoumlje, sjevnula i koja plemenita misao. Osim Farsettija, Balbija, Fiesca, Barettija bijahu medju *graneleschi* i dva brata, Gasparo i Carlo Gozzi.[3]) Ovaj poslednji, doista vjetrenjak, bijaše originalan, naobražen, satiričan, spreman na prepirku, obožavatelj prošlosti, a veliki protivnik svake novotarije te najfanatičniji jezični purista. Kroz ove sborove literata diletanta i ove akademije ukočenih učenjaka bijaše Venecija razdieljena u dva tabora: ondje njeka vrst socijalnoga francezizma, ovdje toskanizam XVI. vieka, oživljen Gozzijem, Schiavom i Seghezzijem.[4]) Antonio Federico Seghezzi ocienio je kritičkim oštroumljem noveliste XVI. vieka, djela Bembova, listove Carove i Guidiccionijeve, spise Tassove i više toga. Njegovi se spisi odlikuju prekomjernom elegancijom; sad razpravlja obćenito, sad se opet upušta u pojedinosti te razglaba i najneznatnije malenkosti. Seghezzi je i odličan pjesnik. Pjevao je i u pučkom govoru i jezikom latinskim, a njekoje njegove pjesme, štono ih je dao otisnuti u Veneciji, ne zaostaju, kako veli Moschini, ljepotom i dotjeranošću svojom za pjesmami najvrstnijih pjesnika latinskih. Umrje g. 1743. Biagio Schiavo (rodio se u Ospedalettu u vojvodstvu Este, a umro u 75. godini 5. svibnja 1750.[5]) u Veneciji) živio je mnogo burniji život literarni. Prepirao se s

---

[1]) Farsetti, *Mem. dell' Accad. Granellesca.* Treviso, Trento, 1799.
[2]) Gozzi, op. cit.
[3]) Carlo zvao se akademičkim imenom *Solitario,* a Gasparo *Veluto.* Farsetti, *Mem.,* etc.
[4]) Carducci, *Pref. ai lirici del sec. XVIII.* Firenze, Barbèra, 1871.
[5]) Pietrogrande, *Biografie Estensi,* Padova, 1881. pag, 153.

Muratorijem, Facciolatijem i Cevom o pitanjih tičućih se jezika i stila. Najveće mu je djelo *Filalete*,[1]) dijalog, u kojem Schiavo brani Petrarcu i sama sebe od kritike fratra Teobalda Ceve. Drugi spomena vriedni pisci jesu opat Natale Dalle Laste di Marostica, o kom obširno govori Morelli, Domenico Lazzarini, Jacopo Martinenghi. Giuseppe Bartoli, Facciolati, Giannantonio Verdani itd. Čovjek, koji najvjernije predstavlja i smješnu i duhovitu stranu, mane i prednosti pjesnikâ prošloga vieka, jest vlastelinčić Francesco Algarotti — *Algarotulus comtulus*. — Rodio se u Veneciji, učio je u Bologni, gdje mu je učiteljem bio Eustachio Manfredi, a dopisivao je s najznamenitijimi svojimi suvremenici, pače i s Fridrikom Velikim. Aglietti ga nazva dikom domovine. Svestrano naobražen, pisao je o slikarstvu, skulpturi, arhitekturi, muzici, o ratnoj umjeći, o zakonih, znanostih, o newtonijanizmu itd. Ako u nebrojnih predmetih, koje je obradjivao i nije baš jako originalan, pokazuje ipak u njekojih mnogo oštroumlja, a omašno njegovo dopisivanje, puno izkustva i duhovitosti, čita se s nasladom i s korišću. Kad bi se smjelo vjerovati Bettinelliju, bio bi Algarotti i uzoran pjesnik, no žice gudala njegova bijahu preslabo napete te ne dadoše niti jednoga jakoga i visokoga zvuka. Pokvareni ukus XVIII. vieka, koji se koleba izmed patetičnosti i trivijalnosti, sliedio je još u većoj mjeri opat Pietro Chiari u svojih romanih i u svojih komedijah, prepunih svakojakih čudnih sgoda, žena filozofkinja i orijaškinja, preobuka, otetih koludrica, mjesečine, bjega, noćnih sukoba i sl. Carlo Goldoni je uvidjao, da je umjetnost pošla stranputicom, usvajajuć pretjerane novotarije i pridržavajuć stare trivijalnosti, te pokuša da reformuje, da kazalište postavi na temelj istine; no i sam, čovjek prostodušan i priprost umjetnik, skoro da nije podlegao duhu vremena, te se nije mogao posve oteti trivijalnostim, koje je občinstvo tražilo i kojim je pljeskalo. Carlo Gozzi mrzio je i Goldonija, čiju je jednostavnost krstio prostotom i Chiarija, koji je pisao stilom nadutim i razvlačenim te je proti obojici napisao g. 1757. almanak „*La tartana degli influssi*“, a četiri godine kasnije dade predstaviti veoma smjelu ali i duhovitu parodiju „*L' amore delle tre melarancie*“ (ljubav triju naranča), u kojoj dolazi Goldoni kao *Celio*, a Chiari kao *Fata Morgana*. Tada započe literarna ona borba, puna gnjeva i otrova sa strane Gozzijeve, a mirna i otvorena po-

[1]) Venezia. tip. Tabacco, 1738. — Ako je vjerovati Casanovi, to mu je Schiavo bio učiteljem talijanskoga jezika (*Mémoires*, vol. I, ch. IV.

put istine sa strane Goldonijeve. Bilo je i žara i duha u onih borbah izmed Barettija, Chiarija, Goldonija, Betinellija i dvaju Gozzija te su se već opažali znakovi velikoga prevrata i u umjetnosti. Baretti uredjivaše list „*La Frusta*“ (bič), Gaspare Gozzi „*La Difesa*“ (obrana) i „*L' Osservatore*“ (motritelj), a občinstvo pljeskaše „Neotesancem“ (*I Rusteghi*) i „Svadjam“ (*Le Baruffe*), komedijam Goldonijevim, u kojih „*prorešeta onaj običaj, da se na pozornici improvizuje, dobro ili zlo, već kako komu na jezik dodje*“.[1]) Carlo Gozzi, strogi sudija i ljudih i odnošaja svojega vremena, sgražaše se pred tom novotarijom te branjaše staru komediju „*dell' arte*“, koju smatraše ponosom talijanskim. Bez dvojbe imade nješto istine u toj tvrdnji, jer improvizovana komedija (*commedia dell' arte*), koja je imala sva svojstva komedije moderne, držala se, više nego li se misli, istine, ako i nije uviek bila najmoralnija te je bila živahnija i svečanija, ako su glumci začinjali dijalog samoniklom šalom i dosjetkom. No Gozzi nije uvidjao ili nije htjeo da uvidi, da je goldonijanskom komedijom *commedia dell' arte* dotjerana do savršenstva te tvrdjaše, da ova „*nesmije nazadovati*“ i da je ludo i pomišljati, da se *Brighella* (spletkar), *Pantalone* (lakrdijaš), *Il Dottore*, *Tartaglia* (pentavac) i *Truffaldino* (čajo) iz komedije iztisnu.[2]) Zatim ustane na obranu glumačke družine Sacchijeve, koja je glumila u kazalištu *san Samuele*. Četiri krabulje, *Truffaldino* (Ant. Sacchi), *Tartaglia* (Agostino Fiorilli), *Brighella* (Atanasio Zannoni), *Pantalone* (Cesare d' Arbes) i služkinjica Andriana Sacchi Zannoni bijahu nedostiživi.[3]) Gozzi sprovadjaše veliki dio svoga vremena u obitelji nedostiživoga Sacchija, akoprem je priznavao, da je filozofu izmedju sviju smrtnika najteže u dušu upoznati glumce i glumice.[4])

Činilo se, kao da borbe ove literarne, koje su se borile s toliko žestine, oživljuju njekim novim životom staru Veneciju.

---

[1]) Goldoni, Commedie, *Il teatro comico*.

[2]) Gozzi, *Ragionamento ingenuo*.

[3]) Antonio Sacchi posjedovao je toliko komične snage, da je, čim se samo pokazao na pozornici, izazivao smjeh; Atanasio Zannoni, *brighella*, znao je podati živahnosti svakomu dijalogu; Casare d' Arbes bio je *pantalone*, da mu para nije bilo; Roderigo Lombardi bio je najrječitiji *doktor* Balanzoni; Agostino Fiorelli bijaše divan *tartaglia*, a Riccijevka, vještinom svojom kaošto i sgodami i nesgodami, upravo je občaravala občinstvo. — Gozzi, *Mem. in.* — Rossi, *Racc. cit.*, vol. XI, pag. 27, 28.

[4]) Gozzi, *Mem. in.*, p. II, c. II.

POGLAVJE X.

Kazališta i glasbena konzervatorija.

Kazalište bijaše Mletčaninu najmilija zabava. Glasba je znamenito napredovala, te je u XVII. vieku bilo u Veneciji, što javnih što privatnih, šestnaest kazališta muzikalnih.[1]) Privatna su kazališta skoro sva bila svojina patricija te su im nosila silan dobitak,[2]) jer dohodak od cedulja (*bollettini*,) od sjedala, najamnina od dućančića, u kojih se prodavala svakojaka okrjepa, najamnina od loža, sve je to bio dohodak vlastnikov. G. 1687. predstavljala se u kazalištu San Cassiano *Andromeda*, što no ju izpjevao Benedetto Ferrari, a uglasbio Francesco Manelli te bijaše prva opera, koja

---

[1]) Ivanovich, *Minerva al tavolino,* Venezia 1681. — H. N. Galvani *I teatri musicali di Venezia nel sec. XVII.* Milano. tip. Ricordi, 1879.

Galvani izbraja redom kazališta i kod svakoga bilježi godinu, kad je otvoreno:

1. San Cassiano	1637.	9. Sant' Angelo	1677.
2. St. Giovanni e Paolo . .	1639.	10. S. Giovanni Grisostomo .	1678.
3. San Moisè	1639.	11. Canal Regio	1679.
4. Novissimo	1641.	12. Alle Zattere	1679.
5. Santi Apostoli	1649.	13. Altieri	1690.
6. Sant' Apollinare	1651.	14. Santa Marina	1698.
7. San Salvatore	1661.	15. San Fantino	1599.
8. Ai Saloni	1670.	16. San Moisè	1699.

Vrh ovih bila su još dva kazališta: San Cassiano (il vecchio) i san Samuele, u kojih su se predstavljale izključivo komedije.

[2]) I u Genovi sva su kazališta bila svojina patricija. Sama obitelj Durazzo posjedovaše: *Il Falcone, La Vigna* i *Sant' Agostino.* U prvom od ovih predstavljalo je u proleće g. 1736. i 1740. družtvo kazališta San Samuele iz Venecije. U tom družtvu bijaše i Goldoni, koji se tamo g. 1736. zaljubi u Mariju Nicolettu Connio, koju i oženi. Belgrano, *Feste e giuochi dei Genovesi,* Arch. Stor. It., 1872.

se pjevala na mletačkoj pozornici.[1]) Oko polovice XVIII. vieka dao je Metastasio (rodio se g. 1698. u Assisi, a umro kao dvorski pjesnik u Beču g. 1782.) predstavljati svoje drame u kazalištu S. Giovanni Grisostomo. U Goldonijevo doba bilo je u Veneciji sedam kazališta, od kojih je svako nosilo ime zavjetnika dotične župe. „Kazalište S. Benedetto — piše Goldoni — je danas najznamenitije. Ostalih se pet zovu: S. Samuele, S. Luca, S. Angiolo, S. Cassiano i S. Moisè. Od ovih sedam kazališta dva su za ozbiljnu, dva za komičnu operu, a tri za komedije.[2])

Do velike je časti podigao crkvenu glasbu Benedetto Marcello (1686—1739) svojimi kantatami, misami, oratoriji, a još više psalmi koji nadahnjuju čovjeka najnabo žnijimi čuvstvi. U XVII. vieku imala je bazilika sv. Marka više glasovitih kapelnika, kakovi su bili Claudio Monteverde, Rovetta i Cavalli; u XVIII. vieku Antonio Lotti, Baldassare Galuppi, nazvan Buranello i Furlanetto. U poslednjem ovom vieku cvala je glasba koli crkvena toli kazališna te se na lagunah sastajali odlični glasbenici, kaošto su bili Biffi, Gasparini, Albinoni, Caldara, Porpora i saksonac Adolf Hasse. I bili su Mletčani izvrstni poznavatelji glasbe te ukus njihov kao da nije bio isti koji u drugih Talijana, naročito Genoveza. Giovanni Andrea Spinola, poduprjevši mnienje, da arije u operi „imadu služiti jedino tomu . . . da razvedre dušu slušatelja, tronutu i razblaženu veličajnošću čuvstvenoga recitativa," dodaje: „Takav je ukus Genoveza. U Veneciji je tomu drugojačije: tamo ne vole mnogo toga, čime se ovdje nasladjujemo."[3]) Govoreć zatim o jednoj svojoj drami, za koju su ga iz Venecije zamolili, da bi im ju u prepisu poslao, veli: „Ne bi se usudio očekivati, da će se na svakoj pozornici s uspjehom predstaviti. Napisao sam ju za Genovu, a ne za Veneciju; tamo bi možda bilo dosadno upravo ono, što se nam najbolje svidja.[4])

---

[1]) *L' Andromeda* del Signor Benedetto Ferrari, rappresentata in musica in Venetia l' anno 1637. Musica di Franc. Manelli di Tivoli. Venezia, Barileti 1637.

[2]) Goldoni, *Memorie*, parte I, cap. VII.

Operni libreti sadržavahu alegorije, bića metafizična, skokove od neba na zemlju i svakojake zamršene sceničke naprave. U Veneciji predstavljalo se „*La divisione del mondo*," gdje se simbolički predočili svi dielovi svieta pomoćju divnoga upravo mekanizma. Cantu, *Parini e la Lombardia*. Milano 1854 pag 144.

[3]) Spinola, *Il cuore in volta*, pag. 200.

[4]) Ibit., pag. 178 i 559. Ipak je Spinola dao uglasbiti u Veneciji od Ant. Giannettinija jednu svoju dramu te mu kasnije piše, da su njekoji njegovi prijatelji, čuvši pokuse, s njom veoma zadovoljni. Isti mu Giannettini uglasbi jednu „*Serenatu*" i popjevku „*Mal corrisposto.*"

Četiri su bila glasbena zavoda, spojena sa četiri najvažnije bolnice: *Pietà*, *Incurabili*, *Ospedaletto* i *Mendicanti*. Upravljahu njima tečajem XVII. vieka izmed ostalih maestra: Porpora, Scarlatti, Hasse i Jomelli. Glasba je silno potresala nježnimi i sentimentalnimi dušami. Suvremenici spominju po koju ženu, koja je udarila u plač i jecanje, pače se i onesvjestila, slušajuć svečano pjevanje crkveno ili glas glasovitoga kojega pjevača.[1]) U Ospedalettu priredjivale se u posebnoj dvorani privatne glasbene akademije, a koncerti mletački bijahu na daleko na glasu i kod stranaca.[2]) G. 1709. prisustvova oratoriju u bolnici *Pietà* danski kralj Fridrik IV., a sličnim akademijam u drugih bolnicah prisustvovahu Josip II. (1769) i papa Pio IV. g. 1782.,[3]) iste godine, koje su u Veneciju došli ruski knezovi Pavao i Sofija pod imenom sjevernih grofova. G. 1784. priredi Alvise Pisani u počast Gustavu Adolfu, kralju švedskomu, u svojem kazinu u Gjudeki muzikalnu akademiju, kod koje su jednu kantatu pjevale najvrstnije učenice četiriju konzervatorija. President de Brosses, koji je čuo pjevati mlade ove pjevačice g. 1739. piše: Elles chantent comme des anges.“[4]) Izvrstan muzikalni kritičar Burney čuo je divno pjevanje u sva četiri instituta, a osobito u hospitalih *Incurabili* i *Ospedaletto*, te bijaše uznešen od onih gibkih, izrazitih i veličajnih glasova; od izvrstnih sborova, koji prem sastavljeni iz samih ženskih glasova, bijahu ipak podpuni, jer su skladbe udešene bile samo za sopran, mezzo-sopran i contralt.[5]) Pod konac prošloga vieka najbolji glas uživaše konzervatorij *dei Mendicanti*. Goethe piše g. 1784: „Žene pjevahu u oratoriju iza balustrade; crkva dubkom puna slušatelja, divna glasba, čarni glasovi. Kralja Saula, glavnu osobu pjesmotvora, pjevaše sopran. U svom vieku ne čuh takova glasa; glasba bijaše na njekih mjestih od neopisive ljepote.“[6]) I Rousseau, govoreć o ovoj glasbi, ne

---

[1]) „Dame, glasbom uznešene, onesvješćivahu se, tako gospodja Beckford iz Padove.“ Vernon Lee, *Il settecento in Italia*, I, 202.

[2]) „U svetačne je dane sve hrlilo u hospital *degli Incurabili*, da se nasluša pjevanih večernja, da čujemedju inimi dvie djevojčice Greghettu i Anzolettu, koje ne pjevaju, nego očaravaju. Casotti, *Lett. cit*, 29 luglio 1713.

[3]) „Preuzv. gos. prokurator Manin dade na vlastiti trošak oslikati i zrcali izkititi jednu dvoranu u hospitalu *degli Incurabili*. Slike predstavljahu odlazak i povratak Tobijin, a to bijaše i predmet kantati, koju su pjevale sve pjevačice hospitala, odievene diljem u crnu svilu, a na trošak gos. prokuratora, koji hjede na taj način zasladiti jedan dan sv. otcu.“ Ballarini, *Lett. cit.*

[4]) De Brosses, *Voy. en Italie*, Lett. XVIII.

[5]) Cit. Vernon Lee, op. cit., I, 217.

[6]) Goethe *Italienische Reise*, I, Cotta, Stuttgart, 1840.

smaže dosta pohvale. „Je n' ai l' idée — kliče on — de rien d' aussi touchant, que cette musique.“[1])

U Veneciji se od vajkada velikom pomnjom njegovalo pjevanje i glasba,[2]) koja u poslednje vrieme bijaše neodoljiva upravo potrjeba;[3]) a kada se u kojem kazalištu pojavio glasovit kakov pjevač — *pjevajući slon,* kako ih je nazivao Parini u svojih verzovih, kojimi je revnovao proti otoj barbarskoj rugobi[4]) — sve je kao pomamno vrvilo onamo.

Koncem listopada ili početkom studenoga otvarala se kazališta, u koja je hrlilo toliko občinstva, da Gasparo Gozzi u šali primjećuje: Na dan predstave sve su kuće u Veneciji za iznajmiti. Mnogi da budu slobodniji, išli su u kazalište okrabuljani, a njekoji su patriciji vodili često svoje ljubavnice sa sobom u lože, koje su se veoma skupo plaćale[5]) te su se tude smijali i grohotali, gadjajući s ugarci od svieća klobuke seljaka i pljuvajući na glave i ledja svojih podanika, koji stajahu u parteru.[6]) — „Bit će da su nazebli. Pomogao im Bog!“ — kliče Gasparo Gozzi. „Jest prehlada — dodaje domišljato Tommaséo — koju su temeljito izliečile francezke krugljice-kadiljke u svibnju g. 1797.“ U svom oduševljenju nije se občinstvo zadovoljavalo pljeskanjem, već je glumcem ili pjevačicam dovikivalo najlaskavije i najnježnije izraze: — *Siestu benedeta! Benedeto el pare che t' ha fato! Ah! cara me buto zozo!* — i slično.[7]) Pjevači, uviek elegantno odjeveni, lomatahu rukama,

---

[1]) Rousseau, *Confessions,* t. II, l. VII.

[2]) Burney veli, da je glasba u privatnih koncertih u Veneciji bila mnogo bolja, nego li ju je igdje drugdje čuo. Kritik englezki bio je u mnogih patricijskih kućah, medju inimi i u Grimanijevoj, te se naslušao izvrstne musike. Jedan je takav koncerat bio posvećen izključivo skladbam Benedetta Marcella, a njekoje su izvodili sami odličnici i plemići.

[3]) G. 1780. sve začara i uznese pjevom svojim pjevač Pacchierotti, kojega sama *Signoria* zamoli, da bi na božić pjevao u crkvi sv. Marka. Burney piše, da su putujući glasbenici i pjevači, koje je našao izvan Italije, bili većinom Mletčani. Skoro sve, što je glasbena bilo u Italiji natisnuto, dolazilo je iz Venecije.

[4]) Parini, *La musica,* ode.

[5]) Ulaznice su medjutim bile dosta jeftine. Za prvu opernu predstavu g. 1637. stajala je ulaznica četiri mlet. lire. Poslije g. 1647. snižena bje ulaznina u nekih kazalištih, kao u San Moisè, na četvrt dukata.

[6]) „U kazalištih dogadja se svakojakih nepristojnosti. Bez ikakva obzira pljuju i bacaju iz loža svakojaki smrad na one, koji su u parteru.“ Tako piše anonim g. 1762. Rukopis o putovanju ovoga anonima čuva se u genovskoj sveučil. biblioteci, a izvadak iz njega objelodanio je gosp. A. Neri u knjizi *Costumanze e sollazzi,* str. 85. Genova, 1883.

[7]) Saint Didier, *La ville* etc., III. partie. — Marcello, *Il teatro di mus. alla moda,* etc. Ven., 1773.

namigivahu s ložami, razgovarahu sa šaptalcem i cmrkahu burmut. U plesovih najviše se svidjalo previjanje, naporna ekvilibristika pogibeljne kretnje, prebacivanja i vratolomni skokovi. Prve se plesačice natjecale, da jedna drugu nadkrile, a svaka je u občinstvu imala svoju stranku.

Još je veća halabuka bila u komedijah. Uru prije nego li će se dignuti zastor, nažigahu se na pozornici dvie kukavne uljenice, pričvršćene na vrh drvenih motka i to je bila tude sva razsvjeta, dok nije započela predstava. U kazalištu pako nit je bilo svieće nit svetiljke. Na taj je način štednja povećavala uspjeh. Bilo je mnogo, ako je treptio koji žižak u najvišem redu, gdje si je kakovo veselo družtvo, rad veće udobnosti, iz dviju ili triju loža stvaralo jednu. Muzikanti se zadovoljavahu s njekoliko smrdljivih lojenica, no smrdež njihov nije ipak smetao strastvenim posjetnikom kazališta, da se otimlju za sjedala najbliža orkestri. Kad se davao kakav komad, za koji se znalo, da će dubkom napuniti kuću, kaparisala su se ta mjesta za vremena te su gospoda slala svoje sluge da ih posjednu ili su im ih za malen darak sačuvali preprodavatelji. U ostalom u onih prenatrpanih kazalištih, već sama ona stiska pružaše i suviše zabave. Žena zadnjega poslanika mletačkoga u Parizu piše prijateljici svojoj: „Mnogo polazim kazališta, koja se od naših mnogo razlikuju i u koja se ovdje ide da se sluša, a ne da se razgovara, kao kod nas.“[1]) U mletačkih se kazalištih pljeskalo i fućkalo po volji, grohotalo bez mjere, vikalo, cvililo, brbljalo, mijaukalo, kukurjekalo, prisiljeno kihalo i kašljalo, zjevalo i svašta dovikivalo. Osobito se mnogo dovikivalo u komedijah Chiarijevih i Goldonijevih. Občinstvo se tude razpaljivalo te se i izvan kazališta dielilo u dvie stranke: Goldonijevu i Chiarijevu, koje su udarale jedna na drugu soneti, satirami, epigrami u tolikoj mjeri, da ih je Amadeo Svajer mogao sakupiti čitavu knjigu, kojoj dade naslov: *Composizioni sui teatri, commedie e poeti nell' anno 1754 in Venezia.* Veneciju bijaše tada spopala njeka vrst literarnoga bjesnila. Na ulici, u kućah, u dućanih o ničem se drugom nije razgovaralo, nego li o razprah Chiarijevih, Goldonijevih i Gozzijevih. Literati i učenjaci najradje se sastajahu u Manegazzovoj kavani u Merceriji naproti mostu *dei Baretteri.*

---

[1]) Arch. priv. Widmann — Rezzonico. *Lettere aut. di Maria Lippomano Querini a Elisabetta Widmann,* 20 ottobre 1795.

Vojnički i civilni dostojanstvenici nisu uživali u kazalištu nikakve prednosti. Nit je tude bilo straže niti povjerenika redarstvenoga. Najviše ako je bio koji preobučeni redarstvenik, koji se medjutim pokakazao samo u slučajevih pogibelji. Klupe, jedna od druge odieljene, bijahu od drva i prilično omašne, poput crkvenih. Izmedju akata provlačio se čuvar sa sviećicom u ruci izmed redova te je pobirao veoma umjerenu ulazninu. Naproti ulazu u parter, u razmaku od 5 do 6 koračaja, stajahu prodavaoci kuhanih jabuka i krušaka. Prodavaoci onajzove vodice *(mistrà)*, naranača, kolačića, uštipaka, rožićaka i pečenoga kostanja protiskavahu se sa svojimi košarami parterom, dočim su kavedžije trčali od lože do lože i poslužavali kavom i sladetinom. Sjedjeti u klupah u komediji, pristojalo je samo plebejkam; no u operi vidjalo se u sjedalih i gradjanka, jer loža nisu posjednici običavali prodavati, već su ih samo iz naklonosti ustupali sad ovomu, sad onomu znancu. Poslije predstave pogasile bi se svieće na pozornici te bi ostale samo one dvie kukavne uljenice. Nikojom prilikom nisu se tiskali ogromni kazališni oglasi, kakovimi se danas obljepljuju zidovi kuća. Dvie su se ceduljice s naslovom komedije priljepljivale samo na Piazzetti i u Rialtu, a istom kasnije obilazili su gradom t. z. *imbonidori,* koji su oglašivali, da će se tu i tu večer predstavljati taj i taj komad.[1])

U občinstvu se istom oko polovice XVIII. vieka opažaju znakovi boljega ukusa. Nješto prije g. 1742. uzalud pokuša markiz Scipione Maffei, da iznese na pozornicu komedije Ariostove. Slušateljstvo nije htjelo pokusa te se još istu večer morala dati druga predstava. U prosincu pako g. 1742. na toliko omili *Ulisse il giovane,* tragedija opata Lazzarinija, profesora na sveučilištu padovanskom, da se pače više večeri opetovala. Tragedija ova, sadržajem turobna i šuplja, bez ikakve dramatske vriednosti, kukavna je imitacija Sofoklova *Edipa kralja,* pisana kićenim poetskim stilom. Plemić Zaccaria Vallaresso, čovjek šaljiv i duhovit, napisa na nju porugljivim stilom parodiju, koja mu veoma dobro uspje te bude po više puta otisnuta pod naslovom: *Rutzvanschad il giovane, arcitragichissima tragedia di Catuffio Panebianco Bubulio Arcade.* Kada su ju 7. veljače 1743. uz sjajnu opremu prvi put predstavljali izvrstni glumci, ne bijaše pleskanju i podcikivanju ni kraja ni konca.

---

[1]) Rossi, Racc. cit., *Costumi.*

I opet oživi bučna i vesela ćud mletačka. Sbor sliepaca pjevali su pravi sliepci, koje su na ulici pokupili, tako neobičnim i smješno religijoznim tonom, da je slušateljstvo pucalo od smjeha; no dvie večeri kasnije zabrani ured *alla Bestemmia* dalnje predstave. Duhoviti onaj šalčina napravi iz Odiseja tako kukavnoga traljavca, da je učinio smješnim ne samo domišljatoga patnika, nego i sve stare umjetničke teorije.[1]) Njekoliko godina kasnije održa dobar ukus po koju pobjedu. Kada je Carlo Gozzi, poslije slavja svoje parodije *L' amore delle tre melarancie,* vidio, da i opet sve pljeska Goldoniju, govoraše ozlojedjen, da je obćinstvo marva i da je većina onih, koji polaze kazališta, puka neznalica te pljeska i fućka bez ikakva prava razloga. Ako i jest to skoro uviek istina, ne bijaše u ovaj par: puk, koji bijaše čas uznešen, čas opet ganut, pljeskao je te je sudio bolje, nego li kritici od zanata. Kazalište išlo je k cilju, što no mu ga odrezao odvjetnik mletački, koji je mirnim, iskrenim i dosljednim radom svojim dao poslednji udarac gospodstvu laži i nevjerojatnosti.

Vidjeniji glumci, pače i vještije plesačice bijahu rado vidjeni gosti u patricijskih kuća. Uzalud se tomu protivila vlada, uzalud je inkvizitor Nicolò Maria Tiepolo g. 1778. dovikivao glumcem: „Ne zaboravite, glumci, da ste vi ljudi dragomu bogu mrzki i da vas vladar samo zato trpi, da se narod razuzdanošću vašom nasladjuje.“ No obćinstvo nije tako mislilo, nego se sbilja nasladjivalo glumačkom „razuzdanošću.“ Glasoviti Sacchi, nazvan Truffaldino, svakako najvrstniji glumac-improvizator, bijaše veoma obljubljen i veoma rado vidjen i u najodličnijih kućah;[2]) pače i iste dame nisu se ustručavale, da uzmu pod svoju zaštitu sad ovu sad onu Terpsihorinu svećenicu. U prosincu g. 1783. bude prva plesačica, njeka Baccelli, izfućkana u plesu „*Adriano in Siria.*“ Cecilia Tron uzme ju u svoju zaštitu te uspje na toliko, da se fućkanje premetnulo u burni pljesak, a predstava u njezinu korist unese joj liepu svotu od 600 cekina. Elisabeti Foscarini Widmann piše njeka prijateljica iz Sinigaglie: „Ovdje imademo operu, prilično kukavnu; no ples „Smrt Semiramide“ upravo je divan. Preporučena mi prva plesačica gospodja Mariana Fabris ubire mnoge lovore te će budućih poklada

---

[1]) Zanetti, *Mem. aut.* cit.
[2]) Gratarol, *Narrazione apologetica,* p. I.

svakako u kazalište *san Moisè.*“[1]) Vidi se, da je Widmannka bila sretna, kad je mogla zakriljivati gospodju Marijanu.

Pjevačica Banti upravo je zaludjivala občinstvo, a Todi-jevka, druga opet pjevačica, izazivala je svojimi akademijami toliki entuzijavam, da se otiskavala slika njezina, okružena geniji, s napisom: — *Venetiis anno Todi.* — Dva vieka prije nazivala se godina pobjede kod Lepanta „*Annus victoriae navalis.*

---

[1]) Arch. priv. Widmann — Rezzonico. *Lettere autografe a Elisabeta Foscarini Widmann.* Sinigaglia, 17 luglio 1792. — Zabrana, po kojoj nisu smjele žene na pozornice Rima, Comarke i Markâ, bila je u krieposti do konca prošloga vieka. Po tom mora da je Mariana Fabris plesala u sinigaglskom kazalištu u vrieme velikoga sajma, kojom je prilikom oblast jedno oko zatvorila.

POGLAVJE XI.

Život Mletčana u zimi — Igračnica — Kazini.

Najgizdaviji bijaše život u Veneciji u zimi, a navlastito u vrieme glasovitoga karnevala. Krabulja bijaše sveobća moda, a dozvoljeno bijaše okrabuljavati se od 5. listopada do 16. prosinca, od Stjepanja do pepelnice, na dan zaštitnika republike, na uzašašće, prigodom duždova izbora i kod drugih prilika. Pokušajmo da opišemo jedan dan karnevala, koji je započimao na bogojavljenje, čim je zvono k večernji zazvonilo. Na trgu, koji imade svečano lice, sve vrvi veselim svietom: tu vreva, tu procesije krabulja, tu vika i zaglušujuće podcikivanje. Evo Armenca, koji nudja na prodaju svoje sladkiše *(bagigi)*, eno tamo naklapaju *gnaghe* (mužkarci preobučeni u žensko odielo), a malko odalje pjeva crnac svoje pjesme. Arlekin prišapćuje njekakvu krupnu šalu u uho njekoj okrabuljanoj ženčici, koja osmjehnuv se, pobježe te se izgubi u onoj vrevi. Eno tamo pod prokuratijami, gdje se *mattaccino* (lakrdijaš), krabulja posve u bielo odievena sa crvenimi podvezami i cipelami, nabacuje njekakvimi jaji, napunjenimi vodom mirisavkom,[1]) na patričanke, koje se na prozorih poredale. *Pantalon*, kralj mletačkoga karnevala, duge, narudjene brade, sa crvenim prslukom i drugim kaftanom, neštedi dobrimi savjeti te njekom dobroćudnom zlobom čini svakojake opazke, dočim prevejani *brighella*, u širokih,

---

[1]) Bertelli, *Omnium fere gentium nostrae aetatis habitus.* Ven. 1569.

bielih, zeleno obrubljenih hlačah, sbija šale svakojake.[1]) Debeli se gradjanin sa crvenom kabanicom preko ledja, sustavio da motri *novi sviet* (cosmorama), a gondolier Signorije sa zlatom izvezenom kukuljom od crvenoga baršuna i albanskom kapom, progoni mladu pučanku iz Castella tizianske ljepote. Patriciji se slobodno kreću medju narodom te odvraćaju na smjerne pozdrave i naklone, mašuć prijazno rukami ili riečima: — Zdravo, dragi starče *(Adio caro vechio)*. — Na molu podignute su dašćare *(casotti)*, u kojih se pokazuju svakojake obmane, pelivani pokazuju svoju umjeću, a jahači svoju vještinu. Kud god zadješ, svugdje vreva koja uzrokuje vrtoglavicu,

Svečanosti su imale političke ciljeve, pak plemstvo nastoji. da čim bolje zabavi svoj narod, koji je od vajkada najvolio gledati borbe s bikovi, šakanje i herkulske igre. U četvrtak pred pokladami podavao se narod na trgu sv. Marka pred Signorijom i pred stranimi poklisari najludjim zabavam: tu se sjekla glava biku, palila se po bielom danu bengalska vatra, prolazili u četah bizarno odieveni mesari, prolazile razne vrsti vojnika, a sa vrh zvonika spuštalo se na užetu diete.

No ne bijaše živahno samo kod sv. Marka, već u svih dielovih Venecije vrijaše život bujan i objestan. Dosta je spomenuti, da je u pokladah g. 1783. družtvo od 120 mladih patricija podiglo u San Paolu amfiteatar te priredilo javnu zabavu poput pokladne zabave (giovedì *Gnoccolaro*) u Veroni.

Malvasie — tako su se zvale krčme, u kojih se točilo vino istoga imena — bijahu dubkom pune vesela i bučećega naroda. Na vratih njekojih kuća visila je na večer svetiljka, cviećem opletena, kao znak, da tude koji *impressario* preredjuje veseo ples, te da će se uz spinet i violinu plesati *contredanse,* i *furlana*, njekim odmjerenim, kićenim korakom, punim dražesti i elegancije. Mlado i staro, bogato i siromašno, plemić i plebejac — sve se okrabuljavalo. Mnoge su matere okrabuljane nosile o vratu nejačad svoju, mnoge su si služkinje, polazeć na trg, metale na obraz krinku.[2]) Sva je Venecija bila opojena, zaludjena zabavom.

Dok se narod na taj način podavao bučnom veselju, tratili su plemići i gradjani čitave noći kod igraćega stola, te su cekine,

---

[1]) Urbani de Gheltof, *Le mashere a Venezia.* Venezia, 1877, izbraja iz njekog rukopisa XVIII. vieka preko 60 raznovrstnih krabulja mletačkih.

[2]) Saint-Didier, op. cit., III partie

štono im ih otci sgrnuše, rasipavali u hazardnih igrah: *faraone, bassetta, biribisso* i *panfil.*[1]) Igračnica, kazini i kavane bijahu najobljubljnija sastajališta nesamo mužkaraca, nego žena.

Siromašniji natjecali su se u igri s bogatijimi, a pomama bijaše tolika, da su mnogi, zaigravši poslednji dukat, polagali na stol prstenje, burmutice, ure, naušnice i sve dragocienosti, što su ih na sebi imali. Javna igračnica, *Ridotto* zvana, u ulici san Mosè, bje proširena g. 1768. po nacrtu Macaruzzijevu. U prostranih onih dvorana poredani bijahu dugi redovi stolića, a kod svakoga sjedjaše po jedan patricij sa više stupova cekina i dukata te njekoliko smotaka karata, pripravan da drži banku sa svakim tko dodje, samo ako je patricij ili okrinkan.[2]) Grobna vladaše tišina; igralo se šuteć te se dobivalo ili gubilo ogromne svote nevjerojatnom upravo hladnokrvnošću.[3]) Kada karneval zadnjih godina XVIII. vieka nije više bio onako sjajan, kao prije; kada je veliko vieće, *da uguši opačinu igre u glavnom joj sjelu*, dekretovalo (27. studenoga 1774.) da se *Ridotto* imade zatvoriti:[4]) tada su Mletčani, nemogući se više šetati *dugom dvoranom* t. j. najvećom u Ridottu

---

[1]) „1743, 17. svibnja. Objavljeno bje, da je opat Cornaro, sin pokojnoga prokuratora Cornara iz Cà Grande, bivši u Rimu, kamo bijaše otišao da mu se podieli prelatura, izgubio u igri 17.000 skuda. (Zanetti, *Mem., aut.* cit). Medjutim nisu samo Mletčani bili strastveni kartaši. Madame de Montespan izgubi na *bassetti* jedne večeri 4 milijuna. G. 1718. poslanik portugalski, dobi na karte od sestre vojvode orléanskoga na jedanput pôdrugi milijun lira. Za revolucije se u Francezkoj razvi strast kartanja do strašne razuzdanosti. Propalo plemstvo traži sreću u kartah, a poslanici traže pri igraćem stolu odmora od skupštinskih napora. Jedne večeri izgubi Barnave 30.000 lira. Grof de Genlis, proigravši sav svoj imetak, otvori u kući svojoj igračnicu. Dućandžije iznajmljivahu igračem svoje magazine; na svakom je uglu bilo vidjeti ljudih, koj pozivlju na partiju karata. Mnogi su prokartavši sav imetak, uzimali si živote. Goncourt, *Histoire de la société française pendantla Révolution.* Paris, 1875.

[2]) Evo kako opisuje *Ridotto* bezimeni putnik, što no ga navodi spomenuti već A. Neri *(Costumanze e sollazzi)*: „Kuća je to sa 10 po prilici soba, osim velike dvorane. Tude se sastaju krabulje te razgovaraju i šeću, a njekoje i igraju lih za zabavu. Svaka je soba razsvjetljena sa dvie lojenice, koje su pričvršćene na prostom. drvenom parožnjaku, a izkićene starinskom kožninom. Postrance velikoj dvorani dvie su sobičice, u kojih se prodaje okrjepa. U jednoj se dobiva čokolade, kave i čaja, u drugoj pako vina, sira, salama, voća i sl. U nutarnjih se sobah igra *bassetta,* a u svakoj su sobi tri ili četiri stolića svaki od 1000 po prilici cekina. Kavalir, koji drži banku, sjedi u togi sa ogromnom vlasuljom te je dužan jamčiti samo za stavak jednoga igrača".

[3]) Saint-Didier. op. cit., III. partie.

[4]) Posljedak glasovanja u vel. vieću o predlogu da se zatvori *Ridotto*, gdje je kartanje bilo *svečano, bezprekidno, sveobće* i *strastveno,* bijaše ovaj: sa da 720 glasova, sa ne 21, a neodlučna bijahu 22 glasa. — U Ridotto budu kasnije smješteni njeki uredi (Arch, di Stato, In Pregadi, 7 maggio 1796. Senato I. F^a 3105).

i kupiti se oko stolova, na kojih se igrala *bassetta*, polazili na trg sv. Marka, gdje su se žalostni dugočasili i zjevali te podglas grdili vladu.[1]) „Sve je turobno, — piše suvremenik — židovi žuti kao dinje, trgovci ne mogu da ništa prodadu, prodavaoci krabulja skapaju od gladi, a njekakvim plemićem *barnabottom*, naviklim da 10 sati na dan mješaju karte, naježile se i ukočile ruke. Opačine su absolutno nuždne životu državnomu".[2]) No brzo si vesela ćud mletačka znala raztjerati zlovolju šalom i dosjekom. U „Osnovi, kako da se proustroji karneval, predloženoj petorici Correttora", izdanoj anonimno nakon oštrih mjera, što no ih bijaše poprimilo vel. vieće, ovako se razgovaraju presvietla gospoda *barnabotti*: „Njekada smo očekivali Stjepanje, kao Židovi mesiju. Otvarao se *Ridotto*, gdje smo se zabavljali i novaca dobivali. U jutro išli smo kobasičaru, kupovali smo liepi komad džigerice, dvie pržolice, staklenicu vina, dva novčića kruha, pô košarice voća te smo živjeli kao velika gospoda. Odkada ste zatvorili Ridotto, s bogom kobasičaru, s bogom voćaru, i time je objed gotov".

Mnogo ipak nije pomoglo, što su se hazardne igre iztisnule iz Ridotta, jer se kartaši tada zakloniše u kavane i kazina, t. j. kućice ili sobe, koje su najmljivali, da se u njih sastaju na prijateljski razgovor i da se kartaju. Kavanari razdieliše velike sobe u više malenih sobičica, koje su *služile sasvim drugim svrham, nego li su opredieljene bile*. I tomu stane oblast kasnije na put.[3]) Žene, veoma strastvene igračice,[4]) nadjoše i sličnim zabranam lieka te su četimice hrlile u *malvasije*, u *pestrine*[5]) i u *ostarije* (krčme), gdje su u sobicah uživale podpunu slobodu. No ipak se najstrastvenije igralo u kazinih, koji mora da su bili već u XV. vieku mnogobrojni. Već se tada moralo često dogadjati nereda, dok vieće desetorice u svom dekretu od 17. prosinca 1455. veli da *in domo scaletariorum hujus nostrae civitatis, multi juvenes et alii diversa-*

---

[1]) S mnogih se strana pak vladi povladjivalo. Bezimeni pjesnik, slaveć pet korektora, piše:

Vedo el vizio estirpà, crollà el Redutto,
Venezia salva, el ziogo alfin proscritto.
De cinque omeni illustri, opera e frutto

[2]) *Lettre de Mme Sara Goudar*. Amsterdam, 1776.

[3]) Arch. di Stato — Inquisitori di Stato, 12 settembre, 1763.

[4]) „U kavani kod mosta *dell' Anzolo*, koja je polovicom privatni *casino*, cielu se noć karta. Preuzv. gospodja majka patricija Dolfina odilazi odanle istom u trećoj uri noći." Ballarini, *Lett. cit.*, vol. 1°.

[5]) *Pestrini* zvala su se mjesta, gdje se prodavalo vrhnje sa savitimi poskuricami *(storti.)*

rum aetatum et conditionum se reducunt de die et de nocte ubi tenentur ludi.[1]) A g. 1457. dodaje, da se u onih sastancih počinjaju *multa illecita et suspiciosa*, čemu treba da se doskoči *pro honore Dei et nostrorum civium.* G. 1527. i 1586. zabranjuju se igračnice i sastanci, koji su *štetni za državu, a pogubni za pojedinca,* a g. 1598. proglašuje ured proti kletvam novi zakon proti *javnim i zloglasnim onim sastajalištom, u kojih se karta, pijančuje i druge sramote čine.*[2]) Reć bi medjutim, da u ovom pitanju nije vieće desetorice postupalo onom strogošću, koju je uporavljalo u drugih pitanjih, jer su oti *reduti* sasvim javno obstajali još g. 1609. Dne 18. rujna ove godine veli jedan dekret, da ih se moglo trpjeti, dok su služili za poštenu zabavu, no da bivaju sve pogibeljniji za pojedinca i za republiku, *jer se u njih drže tajni sastanci, igraju hazardne igre i počinjaju svakojake razuzdanosti* Stoga se zabranjuje pod pretnjom najoštrijih kazna *držati takove kuće ili ih od drugih uzimati u najam bilo u društvu s kim mu drago u drugu koju svrhu, osim za stanovanje.* Time, reć bi, kao da je tim sastankom odzvonilo. No tomu nije tako. U XVIII. vieku bilo je kazina u San Cassianu, kod mosta dell' Anzolo, u San Zulianu, u sv. Margheriti, u San Moiséu, u San Geminianu, u Giudeki[3]) te se u njih kartalo, plesalo, gostilo i priredjivale maskarade. Ako li je vrhovni tribunal nalagao, da se kazina imadu u opredieljeni sat noći zatvoriti, tada je mrmljao cieli grad. Suvremeni jedan klevetnik piše, da je g. 1781. kazino u San Cassianu bio „stjecištem svega ukupnoga plemstva, gdje su se sastajale najotmenije dame s najprostijom ženskadijom, gospodin prokurator Morosini i njemu ravni s najvećimi ništarijami. Nitko nije htjeo da za drugim zaostaje u odielu i u igri. *Pamfil* je gospodovao u svakom uglu. Siromašne gospodje, da uzmognu platiti dugove i dalje se zabavljati, poništivahu se na toliko, da su skoro javno zabavljale druge . . . Skoro isto takova razuzdanost vladala je u kazinu kod mosta *dell' Anzolo*".[4])

I Casanova opisuje kazina ova elegantno urešena, kristalnimi svjetionici razsvjetljena i grijana mramornimi komini,[5]) kao hra-

---

[1]) Arch. di Stato. — *Compilazione delle Leggi*, Busta 326.
[2]) Ibid., Cons. X. *Comune*, R° 48.
[3]) Arch. di Stato — *Indici delle Annotazioni degli Inquisitori di Stato*
[4]) Ballarini. Lett. cit., vol 1°.
[5]) 2. prosinca 1628. vele Pregadi, da su ota *odurna sastajališta bila toli razkošno izkićena, da se odavna takove razkoši nije u Veneciji vidjelo.* (Arch. di Stato. — *Compilazione* etc. B^a 326 R.

move putenosti i razblude. U privatnih pako kazinih, niti u najglasovitijem kazinu prokuratovice Caterine Tron-ke u *san Zulianu*, nije bilo tolike razkoši. U njezinih skoro čednih prostorijah, gdje je gospodaričin gondolijer uvadjao gostove i okresavao svieće, sakupljali su se literati, pjesnici, knezovi, pustolovi, pjevači, plesači te se često sgadjalo, da je ozbiljan senator sjedio do kakove glasovite glumice. Tu se brbljalo, kartalo, pilo kavu i sa ženami namigivalo. Bilo je to, ako i nješto naprčeno i nečedno, ipak družtvo prijatno i ljubezno. I velike ideje, koje su pokretale Francezkom, nalažahu odziva u Tronkinih posjelih. Imena Voltaire-a i Rousseau-a ne bijahu nepoznata, a pored šala i doskočica čuo se i koji smion predlog o socijalnoj reformi, tako da su *Inquisitori* držali za shodno, da zatvore san Zulianski kazino.

Quel gran Luni sociabile.
Quel Luni no gh' è più
(Liepoga onoga družtvenoga ponedjelka ne ima više)

pjevala je onodobna pjesma.

No nisu samo bogati patriciji tražili toli rado zabave u veselih družtvih. Dne 12. kolovoza 1782. doznadoše *Inquisitori*, da iza krčme „kod divljaka“ obstoji kazino, *koji je posve onako uredjen, kao što su plemićka kazina. Tude se sastajahu podvornici sa svojimi suprugami i drugimi ženami njima ravnimi te se kartahu i lastovahu toli razkošno, da nije niti iz daleka dolikovalo stanju njihovom.* Oblast naredi, da se smjesta imade zatvoriti.[1]) I narod je htjeo da imade svoja kazina, u kojih će plesati, kartati se i razsipavati novac; i narod je htjeo, sliedeć duh vremena, da oponaša gospodu.

Bezbrižno ovo lakoumlje, koje iz pozlaćenih dvorana ulazi u kuće siromaka, nosi u sebi pravu onu klicu razsula.

---

[1]) Arch. di Stato. — *Annotazioni degli Inquisitori*, etc.

POGLAVJE XII.

Život Mletčana u proljeću, ljeti i jeseni.

Krabulje, plesovi, kartanje i kazališta bijahu zimske zabave; početkom proljeća sakupljali su se mladi patriciji u veliko družtvo u jahalištu *ai Mendicanti,* gdje su priredjivali jahalačke predstave i vježbe. Igra *calcio,* njeka vrst šakanja medju plemići, igrala se u San Bonaventuri. Osim one u Lidu bilo je u gradu više streljana. Medju mladimi patriciji, koji su zadnjih godina republike slovili kao vještaci u tih igrah, osobito su se odlikovali *el cortesan* Ferigo Calbo, sin prokuratora Marka, koji je bikove obarao i Michelangelo Lin, redatelj regata i okretan loptač.[1]) K ovim su čudnim zabavam dolazili nesamo patriciji, nego i narod, a zaključivale su se velikom svečanošću na Spasovo (*Sensa*). Drugi dan uzkrsa započimaše *Il Fresco*, njeka vrst provožnje u gondolah, koja se priredjivala redovito svake nedjelje i svakoga blagdana skroz do konca rujna. Prije sunčanoga zapada otiskavahu se gondole tamo na kraju velikoga kanala, naproti crkvi San Geremia.[2]) Tri do četiri stotine gondola natjecahu se, koja će prije do mosta *della Croce.* Patričanke bile su često u pratnji svojih sobarica, što ih ipak nije smetalo, da se smijuckaju i da očijukaju s gospodom,

---

[1]) Cicogna, *Iscriz. Ven.,* t. III, pag. 468.

[2]) „11. lipnja 1743. — Vrieme ne baš najbolje i hladno. *Fresco,* ili natjecanje gondolami i opet dodje u porabu, a biva to naproti sv. Luciji. Poštena je to zabava. Prije nekoliko godina sasma se bijaše zapustila; a ima tomu već 50 godina, što se priredjivala a *rio della Senza*". Zanetti, *Mem. aut.* cit.

koja su ih u drugoj gondoli sliedila. Na putu onom, jedinom svoje vrsti na cielom svietu, medju smedjimi mramornimi palačami, a pod zviezdatim, u moru se odrazujućim nebom, mnoga se elegantna spletka zamislila, mnoga ljubav probudila. Noću je glasba polazila velikim kanalom, a na razsvjetljenih shodovih vidjale se elegantne ženske prikaze.

Čim je započela jesen sve je hrlilo na ladanje, gdje se pod vedrim nebom plesalo, igralo i gostilo, a Venecija ostajaše pusta i prazna. Volilo se, dà, prirodu, no to ne bijaše poetički uzhit za nju, ne bijaše niti potreba oporaviti se ljepotom njezinom, već to bijaše puki konvencijonalni hir, koji je nalazio oduška u pastirskih pjesmah i u idilah. U pravilnih, simetričkih i jednoličnih perivojih sve bijaše umjetno; naravnomu ne bijaše traga, a sve se jednostavno smatralo prostim. Tu bijaše vodometa, ribnjaka, labirinta, skorovišta u šikarju; iza šimširovih grmova, iza živica od mrte, štono ih vješta ruka vrtlarova na sto načina podrezavala te su predstavljali vaze, lukove, piramide, dizahu se mramorni kipovi. Lješice bijahu sasvim pravino razdieljene, simetričke stazice posute bielim i sitnim pjeskom, a dugi i ravni putevi, nadkrovljeni živim svodom od grabrovine, vodjahu u sjenice, koje su hladovinom svojom zakriljivale potajne poljubce. Bijaše i ograda za životinje, a u mnogih se parkih osim fazana i grlica, gojilo orlove i mlade medjede. Svega je toga bilo u obilju u kneževskih vilah, štono ih patriciji mletački posjedovahu na Brenti, u Mestru i u trevišKom kraju.[1]) Pisanijeva vila u Strà,[2]) Foscarijeva u Malcontenti, Maninova u Passerianu, Contarinijeva u Piazzoli, Errizzova u Pontelungu, Baglionijeva u Massanzagu,[3]) Farsettijeva u Sali[4]) i mnoge druge bijahu upravo veličajne krasotom svoga namještaja, divotom slikarija Pav-

---

[1]) Samo u primorju, glavnomu gradu najbližjem, nabrojio ju Mutinelli 50 takovih vila, koje su sve bile svojina mlet. obitelji. Mutinelli, *Gli ultimi cinquant' anni della republica*, p. I, l. II. Venezia, 1854.

[2]) Palača u Strà, spomenik mletačkoga sjaja, dao je sagraditi početkom XVIII. vieka Alvise Pisani, prokurator sv. Marka. Misli se, da ju je gradio arhitekt conte Girolamo Frigimelica. U dvoranah imade fresco-slika G. B. Tiepola i prekrasnih *chiaroscura* Milanca Pietra Viscontija. Fresco-slike u dvorištu potiču od kista Fabia Canala i Jacopa Varana. Metalne rešetke, koje je izradio padovanski kipar Giuseppe Cesa, takodjer su veoma krasne.

[3]) Goldoni (*Componimenti diversi*), t. I, p. 173) u velike hvali otu vilu, te veli, da valjda ne ima u Italiji, u Germaniji, u Francezkoj, u Španiji liepšega i ugodnijega mjesta.

[4]) Vidi: P. Boscovich, *Lettere*, publicate per nozze Olivieri-Balbi. Venezia, 1809.

*

lovih i Tiepolovih, velebnošću arhitektonskom i sbirkami umjetnina, koje su se u njih čuvale. Zdanja ova sa prostranimi stubišti i galerijami, sa stropovi oslikanimi *a fresco*, sa prostranimi triemovi, izkićenimi statuami, poprsji, i basriliefi više su naličila kraljevskim dvorovom, nego li vilam privatnih gradjana. Iste su kuhinje, kojim su stropovi bili oslikani, a po zidovih okolo na okolo nanizani tanjuri iz Carigrada, odavale razkoš i ubavost.[1]) No mnogo skromniji Gasparo Gozzi, koji se šetao uzduž Noncella, njekoč toli mila Navageru, te u zaselku svojem u Vicinalu u Furlanskoj, hranio kokoši, kopune i patke, nije zavidjao *slavnoj veličanstvenoj Brenti, gdje se na svaki korak vidjela jedna palača.*[2]) Patriciji su sa sobom na ladanje uzimali mnogobrojnu svoju livriranu služinčad, pozlaćene kočije i sve gradske običaje: zabave, gostbe, igre, plesove i muzikalne koncerte. U jutro uzimala se čokolada,[3]) bez koje nikako nije moglo biti; zatim se išlo u perivoj šetati. Poslije šetnje sjelo se za igrači stol te se kartalo do objeda, koji bijaše i obilan i slastan. I ovdje su se priredjivale veoma često razkošne gostbe. Patricijska obitelj nije već odavna mogla biti bez francezkoga kuhara, a svako se jelo umjetno priredjivalo sa svakojakimi umoci i mirodijami, koje su samo želudac kvarile. Jela su bila veoma raznovrstna, a bivala ih nebrojena čitulja. Jelo se pako — čudna moda! — u trijuh raznih sobah. U jednoj se nudjalo juhom i kuhanim mesom, u drugoj pečenjem i drugimi jeli, a u trećoj voćem, sladkiši i hladetinami. Traljav ovaj običaj oponašao je i srednji stališ, jer je želja pokazati se i biti držan bogatim i odličnim preljepčiva. Tolika je razsipnost, kako pišu snvremenici, prouzročila i u gradu i na ladanju *nesnosnu* skupoću živeža, jer je potrošak, prispodobljen s onim prijašnjih godina, bio svakako više no dvostruk.[4]) No ako su i bili sladokusci i proždrljivci, ipak bijahu umjereni u piću te je bila riedkost viditi pijana Mletčanina.[5]) Poslije objeda srkahu kavu i kakov sladki liker; zatim idjahu u bašću, gdje su u kiosku sa šarenimi prozori primali pohode. Pod večer izvezli bi se na

---

[1]) Ginnesio Gavardo, *L' Arcadia in Brenta*, pag. 38. Venezia, 1793.

[2]) Gozzi, *Lettere*, ano 1741. Firenze. Lemonnier.

[3]) Jezuita Roberti pisao je, da je najveća naslada, što ju može pružiti prijatelj prijatelju, kad s njime lagano srče zdjelicu čokolade, izmenjujuć slastne srkljaje još slastnijimi dosjetkami.

[4]) Zanetti, *Mem. aut.* cit

[5]) *Confutazione alla storia del Governo Veneto di Amelot de la Houssaie*, pag. 67, Amsterdam, 1769.

šetnju, a vrativši se kući, kartahu se, sbijahu šale, plesahu ili provodiše noć uz gostbu i glasbu. Zabaviv se ugodno u susjednih vila, vraćala se dama kući; pred njom išlo vjerno pseto njezino, a ona se objesila izpod ruke ne manje vjernomu duhovniku, koji s fenjerom razsvjetljivaše put.[1]) „Svugdje zabave, svugdje uljudnost — opaža Gasparo Gozzi — a gospoda bacahu med narod novac i množinu kruha i vina“. Ljeti g. 1788. častio je markiz Albergati, koji si bijaše za svog boravka na lagunah posve prisvojio mletačke navade, u svojoj vili blizu Bologne množ veselih prijatelja te ih u ubavom kazalištu zabavljao i glumami, koje je njekoč sam i pisao i glumio. Poznati muktaš, Mletčanin Longo, ovako nam opisuje život u toj vili: „Kućni red — piše Longo. — bijaše tamo skroz samostanski. Skrupulozna ota točnost podizaše ugled gospodaru i uveličavaše kuću njegovu. Točno u 9 sati u jutro zvonilo je zvono, što bijaše znak, da valja ustati. Bijahu dvie sobe, u kojih su stojala dva podvornika, pripravna da gostove počešlju i obriju. Tko je prije unišao, taj je bio prije i poslužen. Jao, ako bi se bio poremetio red, ma i u tako neznatnoj stvari. Odtale se išlo u kavanu, *credenza* zvanu, gdje je uviek stajao poslužitelj. Zajutralo se, a medjutim je i 10. ura odbijala te se čulo po drugi put zvono, koje je ovaj put javljalo, da je gospodar stupio u t. z. kavanu, t. j. u svoju sobu na razgovor. Svi su tada polazili onamo, da mu nazovu dobro jutro te su s njime i opet zajutrali. U 11 sati pozivalo je zvono k misi te su svi, a na čelu im gospodin markiz, išli u crkvu. Poslije službe božje divota je bila pogledati, gdje množina liepih i čisto odievenih seljanka pruža gospodaru svomu kitice cvieća, a on ih draga i obdaruje. Vraćalo se opet u kavanu, gdje su se njekoji za veoma neznatan novac kartali, drugi pako ili su se zabavljali *biscolom* ili su se biljarili, ili, što je još najkoristnije, povukli se u sobice za učenje. U dva sata navještalo je zvono, da su kuhari objed skoro sgotovili te upozoravalo igrače, da svoje partije zaključe, a nješto kasnije pozivalo je njekoliko udaraca k objedu. Mnogo bijaše sve samih slastnih jela te je čovjek bio u neprilici, za kojim da prije posegne. Svaki ozbiljan razgovor bijaše za vrieme objeda zabranjen, no umjerenost se i čednost od svakoga očekivaše. Uz dobar ukus i strogu moralnost vladaše tuj nepomućeno veselje.

---

[1]) To je predmet slici „*La sera*“, što no ju nacrtao Tiepolo, a u bakar rezao Dall' Acqua.

Što da se radi poslije objeda, odvisilo je od godišnje dobe. Ljeti ili se išlo na počinak ili se tražilo hladovine u alejah, obraštenih gustom grabrovinom te se čekalo na glas zvona, koje će pozvati na veliku šetnju. Jeseni išlo se na prošet odmah poslije objeda i to ili u karuci ili na konju. Kadkada se upriličila njeka vrst karavane: jedan je u vreći nosio kotao, drugi na ramenu ražanj, treći opet kukuruznoga brašna, četvrti punu košaru butilja s vodom, peti s vinom, šesti opet mrežu s pticami. Jednom rieči nosilo se sa sobom sve potrebito, da se uznogne prirediti *polenta* (žganci) gdjegod u polju, gdje ne ima inače ni žive duše. Tu se zabavljalo, kliktalo i pjevalo. Pod večer pokupilo bi se sprave te se vraćalo k igraćemu stolu. Oko 2 sata poslije ponoći svršavale se partije, a svatko je išao u svoju sobu na počinak".[1])

I Goldoni opisuje gostoljublje conta Lodovica Widmana, koje je i sam uživao u bagnolskoj vili, verzovi sliedećega sadržaja: „Gostoljubivi gazda primi svakoga te ga gospodski gosti i zabavlja I ja sam bio tako sretan lani, te sam mjesec dana ugodno sproveo u Bagnolih. Ne hvaliti ono obilje, one zabave, a navlastito dobro srdce gospodarevo, značilo bi biti niem. Svatko kod njega uživa podpunu slobodu: tko je pospan — spava, tko je gladan — jede, komu se hoće plesati — pleše, a pjeva — tko zna. Tko šeće u perivoju sam, tko u družtvu s damami, a tko hoće i na šest se konja može voziti. Tko razgleda marvu njegovu, a tko živad, a tko opet sjedi uz stol te se karta dan i noć. . . . ."[2])

Jednoličnost svagdanjega života prekidale su kadkada vanredne zabave. Vriedno je da se spomenu svečanosti, što ih patricij Marco Contarini priredio u čast Ernestu vojvodi brunsvičkomu u svojoj vili u Piazzòla u okolišu Padove. Deseć se vojvoda-biskup u Veneciji te ne moguć podnositi silne sparine pasjih dana u kolovozu g. 1685. zaželi, da se koji dan odmori u ladanjskoj hladovini. Contarini, koji je u svojoj Piazzòli — obljubjenom nekoč boravištu obitelji Carrara — bio već ugostio vojvodu saskoga, ponudi mu dragovoljno vilu svoju. Vojvoda primi poziv te krenu s laguna s cielom svojom pratnjom, sastojećom od dama i od kavalira. Došavši do vile Contarinijeve, dočeka ga patricij ovaj sa slavoluci i velikim sjajem. Snebivamo se, čitajući, koli je raznovrstne, koli

---

[1]) Longo, *Memorie.* vol. I, cap. XXV. Venezia, Curti, 1820.
[2]) Goldoni, *Componimenti*, etc.. p. 195.

veličanstvene zabave znao, hjeo i mogao prirediti plemić ovaj u slavu visokomu gostu svomu. Četrdeset oštropernika, odievenih na švajcarsku u zelena i crvena odiela i isto toliko karabiniera stajaše poredano u pridvorju palače. Visoki se gost odmori i okriepi te podje u večer, praćen od šest stremenika sa gorućimi bakljami, u bližnje kazalište, *delle Vergini* zvano, gdje se predstavljala s glasbom, pjevanjem i velikim sceničkim sjajem drama *L' Ermelinda*. Ladja, deseća se u blizini vile, na kojoj je bilo mjesta za 80 osoba, bude sjajno opremljena, prevučena crvenim baršunom, a ovaj obšiven zlatnimi rojtami i bogato izkićen svakojakimi insignijami. Na toj ladji bude priredjena gospodska večera, uveličana pjevanjem, zabavom, razsvjetom, prizori alegoričkimi i serenadom. Sve kadterkad pozdravljali su vojvodu topovi s dviju brzih, sjajno opremljenih galija. Popjevke, koje su se pjevale divne one noći objelodanjene su, a pod imenom: *Vaticinio della fortuna, Schiavitù fortunata di Nettuno, Ritratto della gloria, Preludio felice* i *Merito acclamato* predstavilo se veoma duhovito nebrojeno različitih prizora.[1])

Pisac djelca veoma slabo poznata, a nazvana *Enciclopedia morale e civile*, opisuje nam na čudan način drugu takovu svečanost priredjenu takodjer u Contarinijevoj vili u Piazzòli. Evo toga opisa: „Prispjeh u Piazzòlu — veli pisac — oko $22^1/_2$ ure; vidjeh veoma veliki ribnjak sasvim razsvietljen sviećami i fenjeri, a posred njega *Buzintoro* (ladju), baršunom pokriven i sa svojim grbom u sredini. Unidjoh u palaču i vidjeh 20, sve kraljevski opremljenih soba. . . . Gospodar se s mnogo plemstva uzpe na ladju. Naproti ribnjaku bijaše perivoj, gdje stajahu djevojke, koje pjevahu serenadu. Njihov učitelj, koji bijaše učitelj pjevanja djevojkam u Ospedalettu, prepozna me te me pozove onamo, gdje bijahu spomenute djevojke. Bilo ih je preko 36 s veoma mnogo instrumenata. Zatim dodju dva brodića od čvrste gradje i dva od gradje krhke. Započe boj te ona dva od krhke gradje prhnuše u zrak. Na brodu *Buzintoru* trajala je zabava uz obilje svega, uz glasbu i pjevanje do sedme ure noći.“[2])

Vesela i bezbrižna ćud Mletčana tražila je zabava, a za štednju si nije mnogo glavu trla. Rasipljući u ludo, dotjeraše do toga,

---

[1]) *L' orologio del piacere* etc. del dott. P i c c i o l i. Piazzòla, Nel luogo delle Vergini, 1685.

[2]) *Enciclopedia morale e civile della vita, costumi ed impegni di religione,* dell' abate A n t o n i o O l i v i e r i. Cosmopoli, 1624, .ag. 40. Knjiga je ova veoma rjedka, jer je bila izvorom smjeha cieloj jednoj generaciji. Vidi vrh toga. što o tom veli C i c o g n a u *Iscrizionih.*

da im je i nuždnoga ponestajalo. Da uzmognu zadovoljavati sve više rastućim potrebam, uzajmljivahu velike svote od veoma bogatih samostana, plaćahu postotke, a baštinikom svojim ostavljahu brigu, da plate glavnicu. Zajmovi ovi bijahu kasnije razlogom propasti mnogih obitelji. Kada je republika pala, a Napoleon dokinuo vjerske zadruge, moradoše patriciji, da uzmognu izplatiti, što su samostanom dugovali, prodavati u bezcienje svoje nekretnine, jer vlada nije dozvoljavala nikakve odgode.

No želja posjedovati vilu i sprovesti dio godine na ladanju bude s vremenom sveobća, te nije samo bogati patricij, već i čedni inače gradjanin čeznuo za tim.[1]) U njekojih su vilah stajali stolovi uviek puni za mnogobrojne gostove; zabava bila i po danu i na večer uviek živahna; u glasbenoj se dvorani u svako doba čula ponajljepša glasba; u igračnici stajali uviek pripravni stolovi;[2]) u drugoj opet sobi bilo okriepe svakojake, a dok su se gostovi po volji zabavljali, obilazila je gospodarica s košaricom voća od jednoga do drugoga te je svakoga njim nudila.[3]) U mnogih je vilah bilo i kazalište, u kojem su se davale komedije i operete.

U svem se tražila udobnost. Kako je put uz rieku bio i dug i dosadan, dadoše si patriciji sagraditi malene. veoma elegantne ladjice, *burchielli* zvane, u kojih su sobice, obložene brokatom ili marokinom, urešene bile zrcali, slikami, rezbarijami i književnimi policami.[4]) Veoma udobni bijahu i *burchielli* opredieljeni za javnu porabu, a osobito je spomena vriedan onaj padovanski,[5]) koji je od Padove do Venecije imao da prevali 25 milja na brentskom kanalu. Na putu prikraćivalo si vrieme ili igrom, ili veselimi pripoviedkami, ili pako motreći obale rieke, posute seli, vilami i krasnimi perivoji.

---

[4]) Gozzi, *Sermoni.* I Goldoni u svojih komedijah šiba pomamu za vilami.

[1]) U zadnje vrieme najobljubljenije igre — izim hazardnih — bijahu *tresette* i *sette e mezzo* (*Il trionfo del tresette* in versi sciolti di un patrizio veneto. Venezia, 1756. Taj patricij je Lodovico Morelli.) *Sette e mezzo* preotme naskoro tako mah, da ga je tribunal zabranio. — 27. siečnja 1787. piše Ballarini: „Neki dan zabrani tribunal novu igru *sette e mezzo.* Sam ga je bies nadahnuo!“

[2]) Longo, *Memorie,* cap. XIII.

[3]) Goldoni, *Memorie,* P. I, c. XII. — Le Président de Brosses *En Italie* (1739 i 1740,) l. XIV. Paris Didier.

[5]) O padovanskom *burchiellu* izpjeva Goldoni u mlet. dijalektu veoma duhovitu pjesmu (*Compon. div.* p. 184.) I Gasparo Gozzi mu posveti njekoliko stihova.

POGLAVJE XIII.

Obrana i opravda.

Rado još jednom naglasujemo, da u Veneciji, uprkos političkomu i socijalnomu razsulu, nije nestalo veledušja i plemenštine. Posred obće izkvarenosti mnogobrojni su primjeri čestita i poštena života. Stare su se uredbe jošter uviek opirale prietećoj propasti; no i Venecija morade napokon poslije četrnaest viekova podleći neumoljivim zakonom prirode. Po njekoliko puta plane životom ostarjelo ono tielo; nu uzalud svi uzdisaji, uzalud svi napori oko reforma, kao primjerice za duždovanja Alvisa Moceniga (1762): izcrpljene državne financije onemogućiše svaki uspjeh.

Ne smije se ipak zaboraviti, da u dobu propadanja spada veliki rat kandijski, kojim je republika, žrtvovavši na njeki način sama sebe, svoje brodovlje, svoj novac i najplemenitiju krv svoju, spasila reć bi evropsku civilizaciju od osmanskoga barbarstva. Isto tako spada u dobu propadanja i glasoviti mir münsterski ili westfalski, u kojem je Venecija bila pozvana da posreduje medju velikimi vlastmi evropskimi, toliko su štovanje, i zasluženo, uživali njezini državnici.

I nespominjući plemenitu onu dušu, Pavla Sarpija († 1623), koji zapravo više spada XVI. nego li XVII. vieku; nespominjući junačtva da Rivâ, Morosinijâ, Marcellâ, Alvisa i Lazzara Moceniga († 1655), toga najpoetičnijega junačine svoje domovine: sustavit ćemo se, da promatramo mlitavi i razkalašeni XVIII. viek.

Sjetismo se veće Carla Goldonija (r. 1707. u. 1793.) i Gaspara Gozzija (r. 1713. u. 1786.) Prvi, čovjek iskren i miran, da mu para ne ima, znao si očuvati i u dobi obće izkvarenosti čilost duha i tiela. I u nevolji vedar, mržaše laž i licumjerstvo, te kako sam veli u svojih uspomenah, nikada se nije dao obladati mržnjom ili opojiti veseljem.[1]) Prijatelju svom Marku Milesiju piše on ljubeznom prostodušnošću: „Nije, Marko, u pjesmah slava moja, već u dobrom srdcu, kojim se dičim i ponosim.“

Ljubio je umjetnost, a iskreno je bio odan domovini, od koje nije baštinio mekušnost, već samo nježnost i udvornost. U krugu, u kojem se kretao, nije mu izmakla nijedna stvarca. Oštro je njegovo oko sve opazilo, sve točno vidjelo. On je iznjeo na vidjelo sve karakteristike objestnoga grada. Gondolier, sluga, sobarica, čankoliz, pustolov, *cicisbeo* još nam se živi stvaraju pred očima. Divno upravo riše ulična naklapanja i ogovaranja, te nije uzeo iz života samo predmet, koji obradjuje, već i slog i onaj ljubki i izraziti način, kojim zaodjeva misli svoje, a koji je naći samo u dialektih, navlastito pako u mletačkom. U Goldonijevih komedijah još uviek živu Mletčani prošloga vieka.

Gasparo Gozzi uzoštrio si duh i um uz kućnu nevolju i uz dosadnu svoju učenu ženu. Liepe svoje sposobnosti trošio je na mnoge i ne uviek sretno odabrane predmete, no njegova je velika zasluga, što je, prije no itko, razumjeo i branio Dantea. Mane i zao ukus svoga vremena šibao je duhovito i bez mržnje, a divnom upravo vjernošću risao je običaje svoga vremena.[2])

I medju državnici bilo je veledušnih muževa, koji su se svimi silami borili proti izopačenosti, te je zlobna izmišljotina, da se za vrieme, kad je republika bila na umoru, ili s osvete ili s tvrdoglavosti, progonila nevinost i veleumje.[3]) Kada je izašla velika francezka enciklopedija, koja kao da je imala uzdrmati staru sgradu republike, štampalo se u Padovi uz privolu i pod zaštitom naučnih reformatora posebno izdanje iste enciklopedije sa važnimi dodatci

---

[1]) U 80. godini svrši on svoje francezkim jezikom pisane uspomene. Odtisnute budu po prvi put u Parizu *chez la veuve Duchesne*, rue Saint-Jacques, Temple du goût. 1787. Godinu dana kasnije izdade tipograf Zatta talijanski prievod u Veneciji.

[2]) Tommaséo, *Storia civile nella letteraria*, pag. 108 i sl.

[3]) Da Ponte, *Memorie*, § XI. Nuova-York, Bunce, 1829. Da Pontu bje senatskim dekretom zabranjeno biti profesorom, lektorom ili institutorom u budi kojem kolegiju, seminaru ili sveučilištu države mletačke, te nije čudo, ako tako govori. Svjedočanstvo ljudih žigosanih i uvrjedjenih ne može se uvažiti.

i izpravci. Javnoj se obuci posvećivala osobita briga, a g. 1706. započelo se u knjižnici sv. Marka držati javna predavanja o moralnoj filozofiji, pravu, medicini, notarijatu, retorici i geografiji.[1])

Mletački medicinski kolegij imao je pravo, da svake godine osmorici mladića podieli čast doktorsku, a dekretom od g. 1775. ustrojena bude u arsenalu stolica za teoretične i praktične nauke matematičke obzirom na pomorstvo.[2]) U svih zemljah republike bjehu podignute škole nautičke, trgovačke, poljodjelske, matematičke, risarske, graditeljske, civilne i vojničke. U Gjudeki bijaše plemićka akademija, a nedaleko trga sv. Marka akademija liepih umjetnosti. Senatskim dekretom podignuta bude u Padovi akademija za znanost i književnost, sastojeća od 24 člana, kojim bje doznačena godišnja plaća od 100 dukata. Svake se godine moralo razdieliti njekoliko zlatnih medalja u vriednosti od 30 cekina, kao nagrada za najbolje raduje o metafizici, javnom pravu, liepih znanostih i starinah.[3])

Farsetti otvoriše u svojoj palači poseban institut liepih umjetnosti, sakupiše u gipsoteki modele najljepših starih kipova o svom trošku te plaćahu profesora, koji je tude pitomce bezplatno poučavao. Isti ovi Farsetti zasadiše u svojoj vili u Sali botanički vrt, da mu u Evropi nije bilo para. G. 1763. otvoriše Pisani u palači svojoj akademiju te pozvaše Pietra Longhija, slikara, koji je toli živahnim bojami predstavio sav veseo život prošloga vieka, da joj bude predsjednikom. Francesko Foscari, dičan nosioc slavnoga si imena, izdade svom trošku ništa manje nego 54 svezka — folianta starožitnosti crkvenih i profanih;[4]) troškom Francesca Pesara izdade Morelli glasovitu Bembovu *poviest mletačku*, a historijograf si Donà preduze, da napiše poviest svoje domovine te dade u tu svrhu prepisati svih 58 svezaka Sanudovih „Diarija.“ A da o drugih šutimo, spomenut ćemo mecenate, kojimi bi se i slavnije doba moglo podičiti, kao što su Cornaro, Memmo, Gradenigo, Nani, Molin, Querini i napokon senator Faliero, komu imade sviet zahvaliti, što mu je

---

[1]) Museo Civico, Cicogna, *Schede*, B. 495.

[2]) Jedan viek prije, g. 1671. Antonio Civran, *Savio agli Ordini*, upozorivši senat, kako propada mletačka mornarica, nagovarao ga, neka bi u Arsenalu podigao školu za mornare, (Bibl. Marc, Cod. it., cl. VI. n. 643).

[3]) *Notizie del mondo*, Italia, Venezia, 16 genn. 1779.

[4]) O njegovom je trošku izdao Biagio Ugolini: *Thesarus antiquitatum sacrorum*, a isto je tako njegovim troškom izdana Galand-ova: *Bibliotheca veterum patrum*.

probudio veleum Canovin.[1]) Još se u one dane patricijat mletački ćutio toli jakim, da je rimskom odvažnošću[2]) podigao *murazze* (1774 — 1782); iz krila ote iztrošene aristokracije potekoše Angelo Querini, prijatelj Voltaire-ov, veliki slobodoumnjak Alvise Zenobio i Marco Foscarini, ćovjek učen, rječit i jedan od najvaljanijih duždova republike;[3]) Marco Barbaro, koji razvi u svom kaznenom pravu nove i smjele ideje, Jacopo Nani, znameniti narodni ekonom i Pietro Mocenigo, koji je razpravljao o socijalnih reformah. U ovom su XVIII. vieku odlični govornici u velikom vieću Paolo Renier i Andrea Tron, a Angelo Emo i Jacopo Nani, očistivši sredozemno more od gusara, pomladiše slavna djela svojih djelova. „Il y a dans Venise des nobles d' un mérite distingué," govoraše stranac jedan u ono doba.[4]) Niti trgovina se nije omalovažavala, jer još zadnjih godina republike šalje plemić Zenobio u Ameriku brodove, krcate žitom te prodaje kuće i polja. samo da dobije potrebita novca za trgovinu. A da bude manje bezposlice, stegnuti budu crkveni blagdani, jer „tim što se zabranjivao težački posao i dozvoljavao odmor u svrhu, da se s više sabranosti mogu štovati glavna otajstva naše vjere i Bog u svojih svetcih, podupirala se danguba, izvor nećudorednosti."[5]) Ako od toga i nije bilo uspjeha, hvalevredan je svakako namišljaj. Reformatorske ideje francezke nadjoše odjeka i u patricijskih krugovih, a kao što su u vrieme sjaja, tako su i sada mnogi mladi patriciji pratili poslanike u inozemstvo, te su si na dugih putevih, u tudjih zemljah, na raznih dvorovih evropskih sticali i znanja i izkustva. I doista, diplomacija si je mletačka do zadnjega časa očuvala slavne svoje tradicije.

Narod bijaše blage ćudi: u gradu izprepletenu nebrojenimi tamnimi i krivuljastimi kanali i putevi bilo je doista veoma mnogo prilike zasjedam i ubojstvom, pak ipak nije bilo toli često krvopro-

---

[1]) Girolamo Dandolo u svom djelu: *Caduta della Republica di Venezia* (Ven., 1857), kojim je toli dostojanstveno pobio knjigu Mutinellijevu, riše u kratkih crtah život tolikih znamenitih muževa, koji su živjeli zadnjih godina republike, da je malo gradova, koji bi se mogli podičiti tolikim brojem za tako kratko vrieme.

[2]) Glasoviti nadpis „*ausu romano, aere veneto*" čita se doista u mnogih knjigah, no ne na *murrazzih*, kako mnogi vjeruju. Paravia, *Epigr. volg.*, pag. 46, Torino, 1850.

[3]) Marco Forcellini piše iz Venecije 6. travnja 1747. bratu si Egidiju, latinskomu leksikografu o Foscariniju te ne može da dosta nahvali njegovu naobraženost, uljudnost i ljubežljivost. Neumoran je, veli, u naucih te radi za desetoricu. *Lettere di Egidio Forcellini al fratello Marco.* Padova, 1876, p. 44.

[4]) De La Lande, *Voyage en Italie*, t. 7, ch. II.

[5]) Arch. di Stato, *Cons. in jure.* Scrit. 12 genn. 1786 del cons. Bricci.

lića, kao što u drugih gradovih.[1]) U crkvenoj državi nabrojeno je za jedanaestgodišnje vlade Klimenta XIII. 12.000 ubojstva, a od ovih u samom Rimu 4.000.[2]) U Veneciji, gdje je razsvjeta bila kukavna, stajahu na opredieljenih mjestih ljudi poznati i pouzdani te sprovadjahu fenjerom strance i gradjanje tamnimi ulicami. *Codega* — tim se nazivom grčkoga izvora nazivahu oti ljudi — jest jedna od najzanimivijih figura mletačkih prošloga vieka.[3]) Istom g. 1733. postavljeni bješe fenjeri u svih gradskih ulica, tako da je Goldoni, koji bijaše otišao iz Venecije pod konac g. 1732., vrativši se koncem rujna 1734., bio veoma ugodno iznenadjen, nalazeć da su na ures i na korist gradu tim više, što nisu bili na teret pojedincem, već se trošak podmirivao lutrijom, u koju se svrhu jedanput u godini više vuklo.[4]) Uhode, tamnice, krvnici -- same utvare romanciera — nisu smetali sveobćega veselja. I u zadnje doba bijaše u Veneciji više slobode, nego li u ikojem drugom talijanskom gradu. U drugih državah bijaše kud i kamo strašnijih tamnica, nego li bijahu *Piombi* i *Pozzi*, tamnice skoro sasvim prazne pod konac republike.[5]) Denuncijacije, položene u zloglasne lavske ralje, primale su se kao vjerodostojne samo onda, ako su bile podpisane ili ako su se pozivale na

---

[1]) „Quoique la ville soit mal éclairée, on court pendant la nuit sans aucun risque, malgré les masques et l'obscurité," piše Da La Lande. President De Brosses tvrdi, da se nisu dogadjala niti četiri krvna zločina na godinu (Lettre XIV.) Medjutim je to laglje reći, nego li dokazati. No eto: De Brosses putovao je Italijom od g. 1739 — 1740, a od 1. ožujka 1739. do 1. veljače 1740. proglašeno je, nebrojeć kazne rad hrvanja i tučnjave, *super scalis Rivoalti* sedamnaest odsuda radi težkih tjelesnih ozleda i ubojstva, počinjenih *„sa sablažnju i zlim primjerom proti zakonom božjim i državnim."* (Arch. di Stato, Avogaria del Comun, *Raspe*, L. 93). Ne smije se medjutim vjerovati ni klevetniku Ballariniju, koji piše 23. travnja 1785: „ne prodje dan, da se ne bi dogodilo koje ubojstvo."

[2]) C a n t ù, *Storia degli Italiani*, t. VI, l. XV, c. CLXVII.

[3]) L a m b e r t i, op. cit.

[4]) G o l d o n i, *Mem.* I, XXXV. L o e h n e r piše u opazkah k francezkomu izdanju *Memorija* (Ven., 1883) na str. 271, vol. I. I: „U Benigninoj kronici nalazimo u studenom g. 1719. sliedeću bilježku; *Postavljene bješe svjetiljke u Merceriji i postupice u drugih ulicah.* A isto tako 11. studenoga 1721: *U vieću desetorice bude zaključeno, da će se dati postaviti svjetiljke u svih ulicah gradskih.* No čini se, da se taj zaključaka nije izveo, jer u vrstnom djelu cav. Stefanija o obitelji Mocenigo nalazimo istu odluku, izdanu dana 23. svibnja 1732. Vjerojatno je, da se ni ovaj put nije izvela, tako da je Goldoni..... koncem rujna 1734. vidio prvi put Veneciju posve razsvjetljenu."

[5]) Samo su četvorica, i to radi prostih zločina, bila zatvorena u *Pozzi-h* pri padu republike. Evo im imena: Antonio Bruni, Domenico Somin nazvan Barbetta, Giov. Maria Borni i Andrea Gaole. F u l i n, *Studi nell' Arch. degli Inquisitori*, pag. 75.

najmanje dva svjedoka. Niti uhodam se nije vjerovalo, ako nisu naveli vjerodostojnih svjedoka. Anonimnim se prijavam nije vjerovalo; vlada je čuvala svoje dostojanstvo te nije proti nikomu postupala na temelju *listova bez podpisa.*[1]) Bilo je još i duševne i tjelesne krepčine u onih patricija, koje nam sve bez razlike hoće da predstave kao malodušne plašivice. Evo primjera, koji je dostojan drevne vrline. Senator Almorò Cesare Tiepolo, izilazeć jedne večeri iz svoje gondole, zaplete se u dugu patricijsku haljinu te skoro da se ne sruši u vodu. Gondolier, da ga spasi, spusti veslo, koje pade tolikom silom na desnu ruku gospodarevu, da mu ju prebije. Toga gondolier niti ne opazi. Tiepolo svlada ljuta bol te ne reče ni slovca. Došavši u svoje odaje, približi mu se sluga, da ga po običaju svuče „Ded malo laganije — reče bezćutno patricij — jer mi je desna ruka u dva komada.“[2]) I opet naglašujemo, da su u družtvu mletačkom XVIII. vieka vladale čudne upravo oprieke: čednost uz bezsramnost, škrtost uz razsipnost, ozbiljnost uz lakoumlje — čudna smjesa mahnitosti i razbora. Nerazumljivo je, kako su se mogle složiti njekoje kraljevske upravo navade s kukavnom škrtošću; no kaošto je tvrdoglavost eneržija slabih karaktera, tako se i škrtost obično druži s razsipnošću. Na predstavljačice i plesačice trošilo se ogromne svote, a tiskani tabak pjesama plaćao se sa 12 lira, za jednu komediju dobivali su Goldoni i Chiari 300 mlet. lira, a za zapletaj komediji *dell' arte* plaćalo se 3 cekina. I listajuć privatna pisma one dobe, nagazi čovjek svaki čas na najčudnija protuslovja. Evo njekoliko primjera. Gospodar njeki podiže u vili svojoj postavu za eksotično bilje, te potroši njekoliko hiljada dukata; no istodobno hoće da štedi te snižuje vrtlaru plaću od triju lira dnevnih.[3]) G. 1765. držala je duždovica Mocenigo na krizmi kćer upravitelja dobra njezinoga muža u Cordignanu. Duždov kapelan mora da piše opravniku, neka razloži g. upravitelju i kćeri mu, kako se moraju zadovoljiti velikim odlikovanjem, te da ne smiju očekivati nikakvoga dara, jer da duždovica nije voljna, da išta pokloni.[4]) To bijaše ona ista obitelj

---

[1]) Sanudo pripovieda, da je 5. listopada 1507. nadjeno na stepenicah palače pismo bez podpisa, upravljeno na dužda, u kojem se ovomu javljalo, da tri patričanke Lucia Soranzo, Marina Emo i Andriana Capello upropašćuju obitelji svoje prekomjernom razkoši, koju zakon zabranjuje. List se taj nije *javno* čitao, *jer zakon nedopušta, da se čitaju listovi bez podpisa* (T. VII, c. 79). Tradicije plemenitih otih primjera ne ugasnuše niti u XVIII. vieku.

[2]) Gozzi Carlo, op, cit., p. I, c. XXVI.

[3]) Ballarini, *Lett.* cit., vol. 3°.

[4]) Arch. priv. Mocenigo — *Lett. aut* cit.

Mocenigo, koja je prigodom smrti duždove od glave do pete najrazkošnije zaodjela crninom 80 svojih sluga i razdielila 16.000 libra voštenica; a prigodom izbora viteza Pietra za prokuratora sv. Marka potrošila 40.000 dukata.[1]) Patričanke, koje su pri večernjih zabava odsjevale od dragulja, sprovodiše mnoge večeri pletuć i jeduć lubenice u najčednijih sobicah veleliepih svojih palača;[2]) ako li se pako imala prirediti kakova svečanost, to je u svakoj od njih za kratko vrieme od sedam sati odsjevalo 40 divno opremljenih soba.[3])

Ako li je u Veneciji, kaošto i drugdje, ćudoredna pokvarenost bila velika, to se makar vlada napinjala svimi sredstvi, da ju obuzda te nije puštala s vida niti najneznatnijih malenkosti. Tako je primjerice strogo zabranila prodaju škatulja za duhan s bezsramnimi slikami.[4]) Zakon, strogi čuvar patricijske časti, nije nipošto trpio javne sablazni. Spominjasmo veće oštre mjere, štono ih poprimahu državni inquizitori proti ljubakanju koludrica. I u zadnje vrieme budno je vrhovni Tribunal bdio da se propisi vrše, a onoga, koji je preveć vriedjao ćudorednost, kaznio je bez obzira. Tako piše suvremenik, da je „supruga Girolama Dolfina u Malcantonu bila odsudjena dekretom vrhovnoga Tribunala, da ne smije iz kuće te da ne smije obćiti nego samo s najbližim rodom, jer je, živuć ne baš uzorno sa svojim kavalirom Donà-om, bila odavna razlogom smutnjam u onoj obitelji.“[5]) Vitez Zen, njekoč poslanik u Francezkoj, živio je javno sa svojom francezkom milostnicom; no veoma je riedko oblačio togu, a u vieće nije polazio skoro nikad, jer je znao, da mu se lje neće nikakova državna služba povjeriti.[6]) Stidljivosti nije dakle bilo nestalo, a zakon ako i nije mogao predusresti sablaznim, znao ih makar djelomice kazniti. Nije se sasma

---

[1]) Taj je silan novac potrošen na svečanosti, zabave, razsvjete; na kruh i vino, koje se obilno točilo i na novac, koji se med narod razsipao. (Venezia 1 dicembre 1779). Arch. priv. Mocenico, *Lett. aut.* cit.

[2]) De Brosses, op. cit.

[3]) Sebastiano Alvise Mocenigo iz San Samuela, izabran prokuratorom g. 1788. dade prirediti u vrieme od 7 sati 40 soba svojih triju palača, koje su skupa sačinjavale jednu, jer su bile u svezi medju sobom.

[4]) 22. kolovoza 1696. prijavljeno bude prejasnomu kologiju genovežkom, da se pod logjom *dei Banchi* prodavaju najbezsramnije takove škatulje te se poziva isti kolegij, neka bi stao na put toj zloporabi, *kao što je učinjeno i u Veneciji.* 28. kolovoza naložiše državni inquizitori, da se postupa prema prijavi (Arch. di Stato genovese. Fogliazzo, *Rerum publicarum* anno 1695 – 1703).

[5]) Ballarini, lett. cit., vol. I. — Arch. di Stato, *Inq. di S. Rubr.* 2 genn. 1780.

[6]) Ballarini, lett. cit., vol. I.

izgubio niti trag ponosnih onih patričanka, koje su sliedile primjer one Contarinke, koja je odsjekla Carlu Emanuelu II. savojskomu, koji joj htjeo poljubiti zaobljeno rame: „Ako li i jest takov običaj u Torinu, u Veneciji je on sasvim nov, a V. će Visost jedva uspjeti, da ga udomi.“ Anekdota je ova historična te ju pripovieda g. 1667. Lorenzo Magalotti.

I u Veneciji, kao što i u ostaloj Evropi, slutio se veliki prevrat. Ostarjelo čovječanstvo trebalo je velikih dogadjaja, da ga probudi iz mlitavosti i dremeža, a mudri zakoni jedne jedine države ne mogahu biti doli neznatan melem na veliku rak-ranu. Venecija ne samo da nije bila gora, pače ona bijaše s njekog gledišta i bolja, od drugih država. Prirečje: — *alla matina una messeta, al dopodisnar una basseta e alla sera una doneta.* (U jutro misica, poslije objeda partija *bassette,* a na večer ženčica) — označuje doista donjekle karakter mletački; no niti je putenost, niti strastveno kartanje, niti religijozno licumjerstvo priečilo mnoge ozbiljne vrline. „Mletčani — veli veoma strogi pisac pošloga vieka — govore sa sažalenjem o svojih manah i slabućah; ćutljivi košto jesu, ozbiljnom iskrenošću poštivaju zakone.“[1]) Ožaljena zla svojina su svih vremena, svih naroda na svietu, mane su, prirodjene naravi ljudskoj. I sbilja, kako se živilo u ostaloj Italiji u ovo doba? Plemić — silnik, narod — rob, trgovina stegnuta monopolom, poljodjelstvo ugušeno crkvenimi dobri i povjerbinami, sjegurnost osobe i imetka kukavna, sloboda — pojam nepoznat.[2]) Nit s ćudorednošću nije bilo bolje, Ta sam Benedikt XIV. izvrstan papa, pripoviedaše jednom razdobrovoljen, da je čuo gdje dame njegove vršnjakinje otvoreno vele, da se žene moraju udavati, da ih ne mine sreća, da mogu obudovjeti.[3]) Švedska za kraljice Kristine, Englezka za kraljice Ane, Pruska za Fridrika II. ne bijahu ćudorednošću bolje. A u Španiji na dvoru Karla IV. tko je prednjačio u eleganciji? Manuel Godoy, ljubimac kraljičin. Dok se u Veneciji živio život veseo, patriciji se na igraćem stolu razmetali svojimi cekini, a narod od radosti kliktao: kinio se i mučio narod francezki. „*Pour qu' un homme vive delicieusement* — govoraše Montesquieu, koji je u prvom redu na Francezku mislio — *il faut que cent autres travaillent sans relache.*“ A La Bruyère, La Rochefoucauld

[1]) Baretti, *An account of manners and costums of Italy,* XXVI.
[2]) Franchetti, *Storia d' Italia dopo il 1789,* c. I. Milano, Vallardi.
[3]) Masi, *Albergati,* etc

Pascal, Molière, La Fontaine, Saint — Evremond, Bossuet govore sa čemerom o nizkih strastih i manah svoje dobe. Ista ona generacija, u kojoj su kipjele smjele ideje, štono uskoriše veliku revoluciju, cjepkala se u stranke te se svadjala i prepirala radi Glucka i Piccini-ja, dvaju takmaca-skladatelja. I u Francezkoj bijaše tada kazalište nuždni dopunjak životu, a Beaumarchais je našao kraljica, koje predstavljahu Suzanu u „Figarovoj ženitbi," vojvode i pairovi, koji predstavljahu Figara, a kraljeviće, koji se zaodievahu odorom Almavive.[1]) Cielo se staro družtvo evropsko bijaše pomamilo za zabavom i nasladom, što je skoro uviek poslijedak slabih i mljohavih vlada.

---

[1]) „A Venise, au dix-huitième siècle, le carneval dure six mois; en France, sous une autre forme, il dure toute l' année." T a i n e, *Origines de la France cont.*, etc. T. I, L. II, ch. II, § VII.

POGLAVJE XIV.

Konac republike — Zaključak.

Kaošto druge države talijanske tako i Veneciju malo potrese buknuće francezke revolucije; veliki onaj pokret probudi lih znaličnost. Najstarija medju vladami evropskimi, nije niti s daleka pomišljala, koli će ju skoro zahvatiti vrtlog onaj. Pak tko da se usudi prietiti pogibelju prejasnoj republici? Revolucija je doista napredovala orijaškim korakom, no bojna se sila francezka nije kretala proti Italiji, već preko Rajne proti vladarom kraljevske krvi, tamo se vodila borba za ciljeve revolucije. Nije li se još uviek visoko cienila diplomacija mletačka na dvorovih evropskih? Nije li Venecija bila nuždna za ravnovesje evropsko? A Francezka, koja je naviestila rat kraljevom, nije li imala da pruži desnicu starijoj republici? Nije li se Venecija mogla još uviek osloniti na vjernost svojih podanika; nije li mornarica njezina, jedna od najjačih, gospodovala morem; nije li arsenal bio obilno snabdjeven, a daleko svaka pogibelj od Turaka? U ostalom oluja, koja se spremala na zapadu, ne bijaše sjegurno ravna onoj sretno svladanoj u vrieme španjoskoga nasliednoga rata. A gdje je Francezkoj vojska, gdje vodje, gdje novac!

Mnogi su doista senatori drugčije mislili te tamo već od prve diobe Poljske nije uzmanjkalo opomena, neka republika bude na oprezu, da ju ne stigne jednaka sudbina. Još su ozvanjale senatskimi dvoranami gorke rieči dužda Reniera. Francesco Pesaro i drugi s njime odlučno zahtjevahu, da se kupi vojska, da dogadjaji ne

iznenade državu; no držalo ih se za zloguke proroke te se i nadalje živilo bezbrižno i razkalašeno. Karnevali bijahu veseli, a gizdave se patričanke vozikahu u gondolah lagunami te zamamljivahu svojimi dražestmi nacifranu i mljohavu mladež. A pjesnici, kao Lamberti, oduševljavahu se bliedom mjesečinom, pače bljutavi Jacopo Vittorelli pjevaše istim žarom Irenu i makarune. Već gruvahu topovi kod Montenotta, na Lodiskom mostu, kod Arcola, a još uviek odjekivahu lagunami pjesme: „*La biondina in gondoleta*“ i „*La bela moreta.*“

Bujica revolucije povuče u svoj vrtlog staru republiku; uzalud se otimalo kopno, uzalud se napokon i u Veneciji prenuo narod te zahtjevao oružja i vodja. Koja razlika izmed onog zlosretnog dužda Lodovica Manina, koji je morao podpisati smrtnu odsudu domovine i nekadašnjih duždova, kakovi su bili: Piero Gradenigo, Tomaso Mocenigo, Francesco Foscari, Leonardo Loredano, Leonardo Donato, Francesco Morosini! Jedino velikomu svomu bogatstvu imaše zahvaliti Manin, da je kobne godine 1789. — čudan slučaj! — podignut na najviše državno dostojanstvo. Zle su slutnje pratile izbor njegov, a suvremena ustmena tradicija pripovieda, da je Pietro Gradenigo, potomak utemeljitelja aristokratske vladavine, prigodom proglašenja izbora novoga dužda uzkliknuo: — *I gà fato Doxe un furlan! La republica xe morta!* (Izabraše duždom Furlanca — republika je umrla!).

Bijaše nješto proročanstvena u riečih patricija staroga kova, kojimi odaje prezir predstavniku obitelji, koja je došla iz Udina te primljena u mletački patricijat istom g. 1651. Izraz onaj ne smije se uzeti kao uvrieda za odličnu pokrajinu države, već on imade mnogo dublje znamenovanje te hoće da kaže, da novomu duždu manjkaju potrebite obiteljske tradicije, koje bijahu spasile republiku u borbi proti Cambrai-skoj ligi, akoprem bijaše cielo kopno već izgubljeno. Manin, čovjek blage ćudi, no slab i nesposoban, mišljaše valjda na razkošne svoje vile u Maséru i Passerianu, kad je, čuvši iz daleka gruvanje topova, uzkliknuo: — *Sta note no semo sicuri gnanca nel nostro leto.* (Noćas nismo ni svom krevetu sjegurni.) — Doista, pogrieške njegove ne potječu od zle volje, no poviest mu ne može oprostiti, što je kao kukavica spas domovine zapostavio osobnoj sjegurnosti, što nije znao nevolji pogledati u oči, što je zaboravio, da za poštena čovjeka ne ima prečih, ne ima svetijih dužnostih, negoli su dužnosti napram domovini. Prevelika opreznost je pogrješka, kad se traži smiona odlučnost i junački

*

postupak. Manin. koji je plačuć u velikom vieću govorio, da je *pripravan na sve što Bog dade,* te svršio preporučajuć se *milosrdju božjemu i presvete majke njegove,*[1]) obezčašćivao je i sebe i domovinu. Obzirom na ovu okolnost kliče Ippolito Nievo, veledušan i kao gradjanin i kao vojnik: — „Lodovico je Manin svojim jecanjem sramotio sebe, veliko vieće, domovinu, a nije se našao čovjek, koji bi se bio usudio, da mu iztrgne s ledja duždovsku mantiju i da mu razmrska glavu o onaj pod, na kojem su nekoč nikom ponicali ministri kraljeva i legati papinski!“[2]). Težke rieči, koje će se pričiniti prekomjerno okrutne onomu, koji bi htjeo da izpriča jednoga čovjeka, a da baci krivnju na narod. I doista znali bi se bili oduprieti sramotnoj propasti, da su na priestolju duždova sjedili: Domenico Pizzamano, koji je silom protjerao iz lidske luke ladju jednu francezku ili Donà, koji je Bonapartu odsjekao, da ga nasilje ne zastrašuje. Bez dvojbe da bi bili znali očuvati čast domovine Alvise Mocenigo, namjestnik u Udinah i Giustinian, načelnik i kapetan treviški, koji su istomu Bonapartu ponosito i mjelo odvraćali, da ne primaju naloga od nikoga, do li od senata. Dično bi bila podlegla Venecija, da se poslušalo savjet Francesca Pesara i Grimanija, koji su predlagali, da se svimi silami odupre neprijatelju i da se ne dira u stare institucije.

12. svibnja 1797 sakupi se u velikom vieću 547 članova, a trebalo da ih se sakupi najmanje 600. O predlogu Bonapartovu, da se promjeni vladavina, glasovala je samo tridesetorica sa ne. Kad je tudjin grad posjeo, pozdraviše obmanuti pristaše i pakostnici novu vladavinu nesvjestnim entuzijazmom, kojim se pozdravljaju novotarije, zapjevaše demokratski pajan (davoriju) razbiše krilatoga lava te spališe na trgu zlatnu knjigu i duždovska insignija. a nekoje su polugole dame — nove bakantice revolucije — plesale *carmagnolu* okolo stabala slobode.

Tako svrši Venecija.

No narod, koji bijaše i srčaniji i veledušniji od svoje gospode, odvraćaše na entuzijastično ono kliktanje nove slobode, starim krikom prokušane slobode: — *Viva san Marco!* —

Dok je Venecija bila moćna i bogata, nazivahu ju laskavci stanom bogova, a kad je ležala pogažena, mnogi su ju složno uz

---

[1]) Romanin, *Stor. Doc.*, vol. X, p. 177, 178.

[2]) Nievo, *Confessioni d' un ottuagenario,* vol. II, p. 40, Firenze 1867.

krvnika njezina klevetali.[1]) Akoprem nam je ljubav domovine nada sve sveta, ne zašutismo hotice mana, koje bijahu nuždna posljedica vremena; no jako bi se varao, tko bi htjeo da čita poviest ove dobe u uspomenah Casanovinih,[2]) ili u lažljivih spisih Longovih i Ballarinijevih, ili u njizi Mutinellijevoj, ili još gore u romanih i mrkih baladah, koje se pišu preko Alpah, ili u poviesti Daru-jevoj ili u drugih novijih spisih, ne izuzev ni spise Cesara Balba. Ne primamo pohvala i svestranih opravdavanja Carla Botte, no odbijamo i nezaslužene pokude drugih. Kada si je čitava Italija prljala koljena — kako se netko smjelo, no istinito izrazio — pred pobjedonosnim Napoleonom, tad izdahnu Venecija, nit slavno nit dostojanstveno, no ipak kukavštinom, kao što se htjelo, ne okalja slavnoga lava. Pad njezin nije uveličan junačkom obranom, no bijaše neizbježiv. Jadna i oklevetana domovina! Ona je umrla od starosti, a ne, kako njeki hoće, s nevjere, s razuzdanosti, s gluposti.

Glasom suzami zagušenim oprosti se narod sa republikom sv. Marka, čiju su zastavu oplakali Dalmatinci Perašćani na način, kako nije požaljen dosad još nikad znak propale države, a mnogi su naproti onim patricijem, koji su se bojali, da ne spavaju sjegurni u svojih posteljah, podnosili dostojanstvom Cezarovim udarce Brutove.

---

[1]) Francesco Negri, odličan rodoljub i pjesnik, piše 25. svibnja 1797. opatu Dalmistru: „Najviše me mrzi gledati, gdje njeki bezsramno vriedjaju slavnu prošlost velike republike te poganom nogom gaze i iste podrtine . . . . *Lett. descritt.*, što ih objelodani Gamba, p. 247. Venezia 1832.

[2]) „Casanova — veoma dobro veli noviji jedan pisac — pričinja se već sam po sebi kao izražaj kukavnoga vremena, no banditski život njegov posred družtva mletačkoga dokazuje, da ga on ne malo kleveće, tim više, što naproti njegovim *Memoriam*, stoje *Memorie* i komedije Goldonijeve, koje nam takodjer rišu družtvo, koje propada rad pokvarene ćudorednosti, rad ostarjelosti i rad ludih istitucija, no ne rad skrajne razuzdanosti, koju je samo mašta Casanovina vidjela". (M a s i, *Albergati*, cap. IV.) — *Memorie* Casanovine, pisane kićenim stilom, a bogate mislim, u glavnom su bez dvojbe istinite, no što se tiče osoba i pojedinih dogodjaja očekivati istinu od zloglasnoga pustolova, bilo bi ludo.

Konac.